

ф-т Одес. ун-ту (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). Завідував ред. у т-ві «Знання» УРСР (1972–1974) та журн. «Хлібороб України» (1977–1980), працював у ред. газети «Літературна Україна» (1974–1977). Перший літ. твір — оповідання «Перша полум'я» («Літературна Одеса», 1955, № 12). У 36. оповідань «Степові далі» (1958) та повісті «Радість» (1961) зосередив увагу на темі села. Пережити ним події в окупованій Україні та нацист. Німеччині лягли в основу повісті «Месники» (1959) та роману «Вогонь і попіл» (1986). У літ.-публіцист. нарисі «Біля джерел творчості» (1975) А. показав читачеві творчу лабораторію письменника. Захоплювався дослідженнями з історії землеробства, опубл. у журн. «Хлібороб України» 40 наук.-попул. нарисів під рубрикою «З історії рослин» (1982–1988). У цьому ж часописі вийшла повість «Лагуна» (1978, № 6–10), лейтмотивом якої є зв'язок природи й людини — дбайливого господаря і розумного споживача природ. багатств.

Та.: Степові далі. Одеса, 1958; Месники. Одеса, 1959; Радість. Одеса, 1961; Вогонь і попіл. Київ, 1986.

О. М. Сьомочкіна-Рижко

Андрійчик, Григорій Ісаїович (Андрейчиков, Андрійчук; 1892, с. Забор'є, тепер Могилівської обл., Білорусь — 05.05.1941, м. Москва, тепер РФ) — бандурист, співак (*баритон*), педагог, муз. майстер, один із фундаторів Першої Київ. капели кобзарів. Працював столяром на заводі «Трансигнал» у м. Києві (1913–1924). Професійну муз. освіту здобув на диригент. відділі Держ. вищого муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка, де навчався з 1922. У 1919–1935 (з перервою) перебував у складі Київ. капели бандуристів (1919–1924 — Перша Київ. капела кобзарів, з 1924 — Перша Укр. худ. капела кобзарів, від 1935 — Всеукр. держ. зразкова капела бандуристів). Роботу в *капелі* поєднував із керівництвом самодіяльними кобзар. колективами м. Києва (1932–1936). Вів пед. діяльність: працював у Держ. муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (м. Київ) на посаді викладача, «лектора кобзарської класи» (1929–1930); викладав гру на *бандурі* у вечірній муз. школі м. Києва (1935–1937). У вересні 1938 керував гуртком бандуристів Горлівського будинку культури. Останні роки життя мешкав у м. Москві, де працював в Ансамблі піснi й танцю Всесоюз. центр. ради профспілок на посаді співака-бандуриста й викладача гри на бандурі (жовтень 1939 — квітень 1941). А. — один із фундаторів та актив. учасник Першої Київ. капели кобзарів (засн. 1918) під керівництвом В. Ємця. 1924–1926, а також 1930 та 1931 обіймав посаду Голови правління Першої Укр. худ. капели кобзарів. У квітні 1928 разом з О. Дзюбенком, І. Борцем, Ю. Барташевським, Б. Данилевським вийшов зі складу капели через незгоду з «внутрішньоорганізаційною лінією» керівництва. З травня 1928 А. перебував у складі ансамблю кобзарів, улітку 1930 із сольними концертами виступав у містах Москві та Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). 1930 митець повернувся до Першої Укр. худ. капели кобзарів. У сольному репертуарі А.: думи «Про Олексія Поповича», «Бура на Чорному морі»; гуморист. пісні «Про Гриця мудрого», «Як кум до куми залицявся», «Ой, гоп, чики, чики». Здебільшого в концертах капели бандурист виступав у складі

дуетів — з О. Дзюбенком, Ф. Панченком, Ю. Барташевським, М. Полотаєм. Разом із бандуристами М. Грисенком та І. Борцем виконував нар. пісню «Приїхали три козаки». А. — прихильник київ. способу гри на бандурі, вважав його більш перспективним, таким, що відкриває ширші можливості для хроматизації інструмента, та доступнішим для опанування. У власних конструкціях бандур запровадив елементи хроматизації, багато працював над удосконаленням інструментів. Створив понад 10 бандур, які вирізнялися добрим звучанням і гарним дизайном (одна з них зберігається у фондах Музею театр., муз. та кіномист-ва України).

Лит.: Яценко Л. Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. Київ, 1970; Ємець В. Гетьман Скоропадський та перша капела кобзарів // Нар. творчість та етн. 2001. № 4.

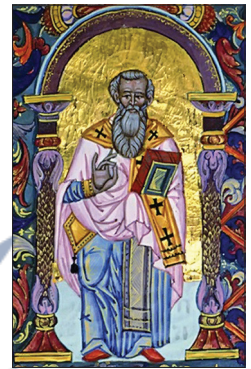
Т. В. Сіменко

Андрійчина (Многогрішний; дати і місце нар. і смерті невідомі) — художник-мініатюрист 1-ї пол. 16 ст. Працював на Волині. Створив заставки та мініатюру-портрет Григорія Двоєслова до «Службника» (Держ. іст. музей у м. Москві, РФ); зображення *євангелістів*, заставки, буквиці до «Четвероевангелія», яке 1575 було подароване *Софійському собору в Новгороді* (Новгород. держ. об'єднаний музей-заповідник, м. Великий Новгород, РФ). А. вважають автором *мініатюр* до «Холмського євангелія» 13 ст. (Рос. держ. б-ка, м. Москва, РФ). Стилистично твори А. пов'язані з пізніми готичними й ранніми ренесанс. традиціями в укр. мист-ві, що засвідчено *орнаментикою*, якою оздоблено манускрипти, і трактуванням образу людини. Твори вирізняються кольоровою гамою, переходом від схематич. до реалістич. манери письма.

Лит.: Міляєва Л. С. Майстер XVI ст. Андрійчина // Укр. мистецтвознав. 1971. Т. 5; Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Степовик Д. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982; Горбачов Д., Утевська П. Подорож у Ренесанс // Ренесансні студії. 2000. Вип. 5; Чебикін А. Мистецтво графіки в Україні // Дослідницькі та наук.-метод. праці Укр. акад. мистецтв. 2001. Вип. 8.

Л. С. Міляєва

Андрійчук, Кесар Омелянович (псевд. — К. Бубела, Видючий; 22.03.1907, с. Латанці, тепер у складі с. Тростянець Тиврівського р-ну Вінницької обл., Україна — 07.08.1958, смт Тиврів Вінницької обл., тепер Україна) — поет. Писав укр. мовою. Нар. в багатодітній родині. Навчався у Вороновицькому тех. уч-щі (1923), опанував столярство. Працював кореспондентом місцевих газет. 1924–1927 був слухачем пед. курсів. 1927 став членом *Всеукраїнської асоціації пролетарських письменників*. 1931 закінчив літ. ф-т Одес. ін-ту нар. освіти (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). З 1935 член Спілки рад. письменників України. У вересні 1937 був заарештований і через три місяці засуджений на 10 р. позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за ст. 54–10 КК УРСР. Після звільнення працював вчителем рос. мови й літ-ри в с. Малопіщанці Маріїнського р-ну Кемеровської обл. 15.03.1956 реабілітовано. Друкувався з січня 1927 у період. виданнях Одещини: «Червоний степ», «Чорноморська комуна», «Молода гвардія», «Блиски», «Металеві дні». У пер-

Майстер **Андрійчина**. Мініатюра-портрет Григорія Двоєслова до «Службника», 30-ті рр. XVI ст.

Андрійчук Кесар Омелянович

ший збірці поезій «На зламі» (1931) відобразив події революц. боротьби й громад. війни. Готував до друку ще дві поет. збірки, але після арешту і до 1956 не друкувався. 1958 вийшла збірка віршів «Подільська сторона».

Тв.: На зламі. Харків, 1931; Шевченко в казематі // Подільська сторона. Київ, 1958.

Лит.: Хоменко Б. В. Андрійчук Кесар Омелянович // 3-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини. 2-ге вид., перероб., допов. Вінниця, 2001; Завальнюк К. Кесар Андрійчук — поет трагічної долі // Реабілітовані історією : в 27 т. Вінниця, 2007. Т. 2; П'ядик Ю. Українська поезія кінця XIX — середини XX ст. : у 4 т. Київ, 2010. Т. 2; У терновім колі. Одеська письменницька організація у 1920–1950 рр. / Упоряд. Г. І. Єфімова. Одеса, 2011.

Н. М. Сквіра

Андріссен Луї

Андріссен, Луї (нідерланд. Andriessen, Louis; 06.07.1939, м. Утрехт, Нідерланди) — композитор, дослідник історії та теорії музики, викладач, громад. діяч, член Академії мист-в Нідерландів (з 2016), почес. доктор Амстердам. ун-ту (з 2019). Значна фігура європ. мінімалізму. Нар. в родині музикантів. Батько Х. Андріссен був композитором, органістом, директором консерваторії м. Утрехта (1937–1949) та Королів. консерваторії в м. Гаазі (1949–1957), мати — піаністкою. Музикантами були й ін. члени родини. Почав писати музику з 11 р. Першими його вчителями були батьки та брат. 1955–1962 навчався в Королів. консерваторії в м. Гаазі; спочатку в класі батька, з 1956 — у класі композитора К. ван Баарена (1906–1970). У 1956 А. написав «Сонату» для флейти з ф-но, позначену ним у списку творів як опус 1. У 1958 — твір для двох ф-но «Серії» — один із перших у Нідерландах, написаних у дванадцятитоновій техніці. 1959 здобув перемогу на Міжнар. конкурсі композиторів «Гаудеамус». Упродовж 1962–1965 А. проходив стажування в композитора та диригента Л. Беріо в містах Мілані та Берліні. 1963 відвідав Міжнар. курси нової музики в м. Дармштадті, де слухав лекції П. Булеза, А. Пуссера, К. Штокгаузена та Л. Беріо. Цікавився алеаторикою, почав експериментувати з фіксов. та нефіксов. елементами композиції, працював із графіч. нотацією, зокрема у фортеп. пієсі «Регістри» (1963). У 2-й пол. 1960-х узяв участь у низці акцій і проєктів політико-мист. спрямування. Серед них «Акція лускунчиків» на підтримку диригента й композитора Б. Мадерни; «Політико-демонстративний експериментальний концерт»; опера-мораліте «Реконструкція», створена в співавторстві з друзями-однодумцями (1969). А. та його соратники руйнували сталі муз. смаки та норми; критикували муз. інституції Нідерландів за консерватизм і несприйняття естетики нової музики, політ. ангажованість. Початок 1970-х відзначився написанням А. творів соц.-політ. змісту: «Гімн» (1970), де сполучаються мелодії гімну Нідерландів та пісні «Інтернаціонал»; «Стійкість» для ансамблю духових інструментів (1972); «Союз робітників» (1975) для голосних муз. інструментів. А. прагнув зруйнувати межу між «високим» та «низьким» мист-вом: між музикою, яку він та його однодумці називали «буржуазною», і джазом та попул. музикою. Твори виконували спеціально створені муз. колективи, у яких А. грав на ф-но. Пізніше А. реалізував проєкт ансамблю з 12 струнників. Незвичний склад цих колективів, їх

діяльність, тип внутр. відносин були альтернативою системі філармоніч. симф. оркестрів, що уособлювали для А. академізм і творчу обмеженість, репертуарну негнучкість, діяльність без мети. 1976 А. закінчив твір, який зробив його всесвітньовідомим, — «Держава» на текст з одноїмен. діалогу Платона. Твір ґрунтується на комбінуванні муз. ладів за давньогрец. принципом по чотири звуки, використанні техніки гокету, засад репетитив. техніки, ритміч. ідей І. Стравінського. А. поєднав естетику амер. мінімалізму, джазу, року та популар. музики. А. намагався знайти відповідь на питання про місце музики в соц.-політ. житті сусп-ва. 1977 А. за «Державу» був відзначений премією М. Вермелена. Вираженням анархіч. спрямованості А. став твір для двох баритонів та вел. ансамблю «Мавзолей» на тексти М. Бакуніна (1979). У 1980-ті політ. активність А. зменшилася. Він написав твори, у яких віддзеркалилися його філософсько-естет. роздуми, зацікавленість архітектурою, історією та постатями культури й науки Нідерландів, математикою, природознав. науками, проблемами сприйняття музики та її орг-ції тощо. Це твори «Час» (1980–1981) для жіночого хору та вел. ансамблю на тексти Августина Аврелія; «Швидкість» (1982–1983) для вел. ансамблю, «Матерія» у 4-х частинах (1984–1988) для солістів, вокал. ансамблю та оркестру. У 1990-ті створив низку муз.-театр. творів у співавт. з реж. та сценаристом П. Грінуеєм (Велика Британія). Першою спільною роботою став телефільм «М як Мужчина, Музика, Моцарт» (1991), зроблений на замовлення «Bi-Bi-Ci». Також опери «Роза: смерть композитора» (1993–1994) та «Листи до Вермеєра» (1997–1999). У 2-й пол. 1990-х А. закінчив вел. твір для чоловічого ансамблю, дитячого голосу та оркестру «Трилогія Судного дня» (1996–1997). Твори А. відзначені муз. преміями, зокрема, мультимедійна опера «Комедія» (2004–2008), створена на основі тексту «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, — премією Гравемаєра (2011). Композитор. діяльність поєднує з викладанням у Королів. консерваторії в м. Гаазі, де з 1978 обіймає посаду професора. Виступає з лекціями в ун-тах Європи та США, на фестивалях та композитор. курсах. Автор низки статей із різних питань муз. мист-ва. Серед наук. праць — книга про творчість І. Стравінського «Годинник Аполлона» («Het Apollinisch uurwerk»; 1983), написана в співавт. з музикознавцем і муз. критиком Е. Шенбергером. В Україні творчість А. залишається маловідомою та практично не дослідженою. Відомі деякі виконання різними київ. ансамблями його творів. Помітною подією стала відкр. лекція про ключ. твір А. «Держава», організ. центром «OK Projects» 2014 в межах лекційного циклу «Звук ідеології».

Пр.: Het apollinisch uurwerk: over Stravinsky. Amsterdam, 1983; Gestolen tijd. Amsterdam, 2002.

Лит.: Про голландську музику / Под ред. И. Лесковской. Санкт-Петербург, 2003; Шенбергер Э. Искусство жечь порох / Пер. с нидерл. И. Лесковской; под ред. Б. Филановского. Санкт-Петербург, 2007; Everett Y. The Music of Louis Andriessen. Cambridge, 2007; Вышинский В. Темповая прогрессия в музыке XX века // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського: Механізми новацій у музичній. 2013. Вип. 108; Петров В. О. «Трилогія Судного дня» Луи Андриссена: содержательный аспект // Проблемы художественного творчества: Сборник статей по

материалам Всероссийских научных чтений, посвященных Б. Л. Яворскому и приуроченных к 105-летию Саратовской консерватории, 27–28 ноября 2014 года / Отв. ред. Л. Г. Сухова. Саратов, 2015; Trochimczyk M. The Music of Louis Andriessen. New York, 2016.

В. В. Вишинський

Андрі́чик, Юра́й (Andričik, Juraj; 28.04.1937, с. Бежовце, тепер Кошицький край, Словаччина — 29.01.2017, м. Кошице, Словаччина) — поет, перекладач. Нар. у селян. сім'ї. Закінчив 1955 гімназію в м. Собранці, 1960 — Вищу школу рос. мови й л-ри в м. Празі. Після закінчення навчання та проходження військ. служби працював учителем у містах Собранці та Гуменне. 1978–1983 був на творчій роботі, позаштатно займався худ. перекладом. З 1983 до виходу на пенсію (2002) працював редактором Словацького радіо в м. Кошице. Автор збірок «Прихід на землю» («Vstupovanie na zem»; 1970), «Глухі приголосні» («Neznelé spoluhlásky»; 1973), «Гризівська» («Hryzoviská»; 1985), у яких переважає сільська тематика; оповідань для дітей «Пломінець» («Plamienok»; 1976), «Шлях за сонцем» («Cesta za slnkom»; 1986) та ін. Перекладав з укр., рос., білорус., англ. та польської мов. Пропагандист укр. л-ри. Як перекладач узяв участь у поетич. антологіях «Вірші проти смерті», «Чистими руками» (обидві — 1980), «Антологія радянської поезії 20 століття» (1981), «Під спільним небом», «Серце як сонце» (обидві — 1983). У перекладах А. вийшли романи «У нас в гуртожитку» Д. Ткача (1975), «Прапороносці» (1976) і «Берег любові» (1978) О. Гончара; повість «Камінна душа» Г. Хоткевича (1981); книги поезій М. Рильського («Бабине літо», 1979), Б. Олійника («Заклинання вогню», 1982), В. Коротича («Дзеркало», 1983, у співавторстві); творів Є. Гуцала («Сутінки», 1974), В. Стефаніка («Новина», 1984), В. Шевчука («Жовте листя в липні», 1977), Григора Тютюнника («Пізнього вечора», 1979), М. Коцюбинського («Тіні забутих предків», 1981), О. Довженка («Зачарована Десна», 1984), В. Нестайка («Пригоди журавлика», 1984). Переклав також поезії В. Коржа, Л. Костенко, Б. Нечерди, Р. Лубківського. Серед перекладів із рос. мови — проза А. Платонова (1973), з англ. — книги В. Діснея «Король Лев» (1996) і «101 далматинець» (1997) та ін. А. є автором низки радіо- і телепередач. Укр. мовою окр. твори А. переклав І. Чендей.

Тв.: Neznelé spoluhlásky. Kosice, 1973; Cesta za slnkom. Bratislava, 1986; У к р п е р к л. — Пломінець. Казки. Київ, 1984; Із кузні часу. Антологія сучасної словацької поезії. Ужгород; Пряшів, 2007.

Лит.: Бабота Л. Українська література на сторінках Revue Svetovej Literatúry на початку XXI століття // Studia Slavica: Словацька філол. в Україні. 2014. Вип. 15.

В. К. Житник

Андрі́я Первозва́ного о́рден (рос. Андре́я Первозва́нного о́рден; повна назва — Святого апостола Андрія Первозваного о́рден) — найвища нагорода Рос. царства (1698 або 1699–1721; у 1698 або 1699–1714 — єдина держ. нагорода) та Рос. імперії (1721–1917). А. П. о. не ділився на ступені. Орден засновано *Петром I* 1698 або 1699 (точна дата невідома, перше вручення відбулося 1699). Перший проект статуту А. П. о. розробив особисто Петро I 1720, однак не затвердив його. Розроблений 1744 під час правління *Єлизавети Петрівни* проект статуту А. П. о.

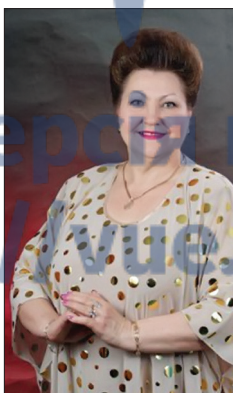
також не було затверджено. Перший офіц. статут цієї нагороди видано 1797 під час правління *Павла I*. З кін. 17 ст. й упродовж 18 ст. знак А. П. о. — виготовлена з тканини зірка, гаптована сріблом і золотом, та золотий хрест (у формі діагон. «андріївського»), який за бажання нагородженого міг бути прикраш. діамантами або ін. кошт. камінням. Девіз ордену — гасло «За віру й вірність» (рос. «За веру и верность») на зірці. Стрічка ордену блакит. кольору. На початку 19 ст. зірку почали виготовляти зі срібла. Останній статут А. П. о. затверджено 1892. А. П. о. нагороджувалися найвищі посадові особи Рос. царства (з 1721 — Рос. імперії) та ін. держав за цивільні й військ. заслуги. Серед іноземців зазвичай відзначали глав держав і головнокомандувачів армій. Конкр. перелік заслуг формально не регулювався. Питання про нагородження вирішував особисто монарх. Відповідно до Табеля про ранги нагороджені А. П. о. прирівнювалися до чину 3 класу (відповідник військ. звання генерал-лейтенанта), якщо не мали вищого чину. Відповідно до статуту А. П. о. 1892, нагороджений цим ордену автоматично отримував одночасно чотири нижчі рос. ордени (Св. Олександра Невського, Анни і Станіслава, Білого орла), якщо не був нагороджений ними раніше. З 1770-х А. П. о. автоматично присуджувався новонародженим членам імператор. родини чол. статі, які мали титул «великий князь» (за часів *Катерини II* це поширювалося на законно народжених дітей і онуків імператриці, народж. за її правління, з часів *Павла I* — на всіх законно народжених нащадків чол. статі за прямою лінією, з 1886, відповідно до указу *Олександра III*, — на всіх дітей і онуків імператора). Це правило виконувалося фактично з часів *Катерини II* та було офіційно передбачене статутом ордену за часів *Павла I*. Від 1897 А. П. о. автоматично отримували після досягнення повноліття всі князі імператор. крові чол. статі (прямі нащадки імператорів, починаючи від правнука). 1699 першим кавалером ордену став президент посольських справ Рос. царства (відповідник сучасної посади міністра закордон. справ) граф Ф. Головін. 1700 другим кавалером А. П. о. став І. Мазепа (позбавлений 1708). Серед ін. нагороджених А. П. о. — М. Кутузов (1800), *Наполеон I Бонапарт* (1807), Ш. *Талейран*, П. *Багратіон* та ін. Першою жінкою, яка отримала А. П. о., стала імператриця *Катерина I* (прийняла його особисто від себе 1725). Нагородження могло відбуватися як публічно, так і таємно. За час існування А. П. о. ним нагороджено бл. 1000 осіб (питання про факт відзначення деяких діячів є дискусійним), згодом позбавлено нагороди 12 осіб. Останнім здобув А. П. о. принц Данії *Фредерік*, король Данії 1947–1972 під іменем *Фредерік IX* (нагороджений 27.01.1917 з нагоди досягнення повноліття).

Лит.: Васильєва І. А., Крюкова Л. В., Мухортова Т. В. История государственных символов России. Ставрополь, 2016; Чипизубова А. Н. Место Ордена Андрея Первозванного в имперской системе наград // Образование, наука, производство. VIII Международный молодежный форум. Белгород, 2016.

Андрі́яненко, Ві́ра Іва́нівна (21.03.1946, м. Гадрут, тепер Азербайджан — 31.08.2016, м. Луганськ, Україна) — співачка, нар. арт. України (з 1993). Закінчила 1975 Казах. консерваторію (те-

Хрест Андрія Первозваного ордена

Андрі́яненко Ві́ра Іва́нівна

пер Казах. нац. консерваторія ім. Курмангази, м. Алмати). З 1976 — солістка Луган. філармонії. Лауреат міжреспублікан. конкурсу республік Серед. Азії та Казахстану (м. Фрунзе, тепер м. Бішкек, 1972), республікан. конкурсу камерних виконавців «Золота осінь» (м. Київ, 1979). Брала участь у міжнар. фестивалях «Харківські асамблеї», «Київ-мюзик-фест-93» (обидва — 1993). З 1992 викладала вокал у Луган. пед. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*), Луган. держ. академії культури та мист-в ім. М. Матусовського. З 2005 — професор *Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала*. Була головою журі обл. телефестивалів юних талантів «Золоті дударики» та «Повір у себе» (для дітей-інвалідів), президентом Благодійного культ. фонду ім. Ю. Богатикова. Партії: Сусанна («Весілля Фігаро» В.-А. Моцарта), Баттерфляй («Чіо-чіо-сан» Дж. Пуччіні), Травіата (однойм. опера Дж. Верді), Іоланта (однойм. опера П. Чайковського) та ін. Виконувала в концертах камерні твори К. Глюка, М. Римського-Корсакова, вокальну партію в 4-й симфонії Г. Малера, арії (зокрема, Клеопатри з опери «Юлій Цезар» Г. Ф. Генделя), укр. романси (М. Журбіна, Л. Колодуба, Л. Дичко), укр. і рос. нар. пісні. Виступала на сценах Білорусі, Болгарії, Великої Британії, Італії, Іспанії, Туреччини, Угорщини, Франції та держав Балтії.

Пр.: Історія і теорія української і зарубіжної культури. Луганськ, 2007.

Лит.: Лауреат республиканских конкурсов, дипломант всесоюзного конкурса вокалистов им. М. И. Глинки, народная артистка Украины Вера Андрияненко. Луганск, 1996; Довнар Г., Волков В. Андрияненко Вера Ивановна // Отцы и правнуки Луганска. Луганск, 2000; Андрияненко Вера Ивановна // Видатні особистості Луганщини. Луганськ, 2008; Меренков И. Вера Андрияненко: красота в жизни и на сцене // Камертон. 2008. № 73; Михалёва Е. Вера Андрияненко // В постижении красоты. Луганская областная филармония. Луганск, 2013.

Андріяшев, Олександр Михайлович (20.08.1863, м. Чернігів, тепер Україна — 08.02.1933, м. Київ, тепер Україна) — історик, архівіст і археограф. Упродовж 1881–1886 навчався на іст.-філол. ф-ті Ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Написану під керівництвом В. Антоновича дипломну працю «Нарис історії Волинської землі кінця XIV століття» рада Ун-ту Св. Володимира відзначила золотою медаллю і премією ім. М. Пирогова за 1887. Потім працював на різних адм. посадах в Естляндському та Ліфляндському губерн. правліннях (тепер Естонія та Латвія). У 1899 — цивільний віце-губернатор Естляндської губернії. З 1900 — цензор Санкт-Петербур. цензурного комітету (1906 перейменовано на посаду члена Санкт-Петербур. к-ту у справах друку). Співпрацював з Імператорською археологічною комісією в м. Санкт-Петербурзі, поєднуючи наук. діяльність з адміністративною. 1917 повернувся до м. Києва, працював ученим-архівістом Київ. центр. архіву давніх актів (тепер *Центральний державний історичний архів України, м. Київ*). З 1921 — член Археогр. комісії Всеукр. академії наук (ВУАН). У сер. 1920-х — 1930 співпрацював із Комісією порайон. розроблення історії України ВУАН та Постійною комісією для

складання біогр. словника діячів України ВУАН, у 1928–1930 очолював Комісію старої історії України ВУАН. Сфера наук. інтересів А.: історія укр. земель і Новгорода в пізньому середньовіччі, архівознавство. Більшість праць А. петербур. періоду присвячено історії Новгород. землі. Осн. тематика праць після 1917 — історія заселення укр. земель у пізньому *середньовіччі* та ранньому *новому часі*.

Пр.: Очерк истории Волинской земли до конца XIV ст. Киев, 1887; Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / За ред. М. Грушевського. Київ, 1926; Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI віку // Записки іст.-філол. відділу Всеукр. акад. наук. 1928. Кн. 20.

Лит.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993; Герасимова Г. Андріяшев Олександр Михайлович // Укр. історики XX ст. Київ, 2004. Вип. 2. Ч. 2; Федорова Л. Андріяшев Олександр Михайлович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : у 2 ч. Київ, 2005. Ч. 1; Ворончук І. Андріяшев Олександр Михайлович // Українські архівісти (XIX–XX ст.) / Упоряд.: І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. Київ, 2007.

Андріяшик, Роман Васильович (09.05.1933, с. Королівка, тепер Борщівського р-ну Тернопіль. обл., Україна — 02.10.2000, м. Київ, Україна) — письменник. Писав укр. мовою. Нар. в селян. родині. Закінчив 1954 фіз.-мат. ф-т Чернівецьк. ун-ту (тепер *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*). Відтоді служив у лавах *Радянської армії*, після демобілізації працював журналістом (1957–1968). У 1964 закінчив заочне від-ня ф-ту журналістики Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). З 1966 — член Спілки рад. письменників України (тепер *Національна спілка письменників України*). Працював наук. редактором Гол. редакції *Української радянської енциклопедії* (1976–1978), старшим редактором вид-ва «Радянський письменник» (1978–1993; з 1991 — «*Український письменник*»). Друкуватися почав 1957. У романі «Люди зі страху» (1966) подав трактування війни не як вияву героїзму, а як абсурд., антигум. за своєю суттю механізму. Для прози А. характерна антимонументальність та принципове суб'єкт. ставлення до дійсності. Роман «Полтва» (опубл. 1969 в журн. «Прапор») отримав негатив. оцінку критиків. Зображення в романі боротьби духовності й бездуховності в Зх. Україні періоду 1916–1919 призвели до творчої ізоляції А. до 1976. Як наслідок, твори А. видавалися не в Україні, а в м. Москві. Тему роману «Полтва» продовжують романи «Додому нема вороття» («*Дніпро*», 1969, № 1) та «Сад без листопаду» (1980). Ін. темою прози є пошук українством свого шляху. А. не обтяжений догмами *соцреалізму* й не обмежений внутр. цензурою. Винятком став «виробничий» роман «Кровна справа» (1978) — компроміс. крок після політ. звинувачень за «ідеологічні збочення» в романі «Полтва». Худ. мислення творів ґрунтується на поєднанні нац. традиції зі стилізовими особливостями новітн. західноєвропейського *модерну*. У прозі А. сильний інтелект. струм, зокрема в романі про Ю. Федьковича «Сторонець» (1993). Написав драми «В кінці престолу» (1994) та «Ве-

Андріяшик Роман
Васильович

лика гра» (не опубл.) — про патріарха Володимира (Романюка). Лауреат літ. премії «Благовіст» (1993); Держ. премії України ім. Тараса Шевченка (1998; тепер Національна премія України імені Тараса Шевченка).

Тв.: Кровна справа. Київ, 1978; Сад без листопаду. Київ, 1984; Полтва. Київ, 1989; Сторонець. Київ, 1992; Додому нема вороття; Люди зі страху. Київ, 1993.

Лит.: Чендей І. Роман о доле народной // Андрияшук Р. Люди из страха. Москва, 1968; Кондратюк А. Виток художньої істини: над сторінками прози Романа Андрияшюка // Укр. мова і літ. в школі. 1987. № 10; Беляев В. Про книгу Р. Андрияшюка // Андрияшук Р. Додому нема вороття; Люди зі страху. Київ, 1993; Портяк В. Андрияшук Р. «На полі крові»: письменницькі роздуми // Укр. світ. 1996. № 4-5; Верников М. Роман Андрияшук. 1933-2000. Письменник // Визначні постаті Тернопілля / Уклад. О. Бенч, В. Троян. Київ, 2003; Медвідь В. Без гніву і пристрасі: есеї, мемуари, щоденники. Київ, 2009; Дністровий А. Роман Андрияшук // Письмо з околиці: статті та есеї. Київ, 2010; Історія української культури / За ред. Л. В. Анучино, О. А. Стасевської. 2-ге вид., випр. та допов. Харків, 2013; Савчин Н. Б. Творчість Романа Андрияшюка в рецепції радянської критики // Одес. лінгв. вісник. 2015. № 5.

Л. Б. Тарнашинська, Г. П. Герасимова

Андрияшівське нафтогазоконденсатне родовище — поклади вуглеводнів у Роменському районі Сумської обл., які належать до Глинсько-Солохівського р-ну Сх. нафтогазонос. регіону України. Розташоване за 24 км на Пд. Зх. від район. центру м. Ромни. Площа гірн. відводу — 25,2 км². Відкрито 1982. Уперше запаси вуглеводнів родовища підраховано 1988 після завершення розвідки, того ж року передано в пром. розробку. На вересень 2018 на А. н. р. пробурено 39 свердловин, у пром. експлуатації — 4 свердловини. У геол. будові А. н. р. є відклади девонської, кам'яновугільної, пермської, тріасової, юрської, крейдової, палеоген., неогенової, четвертин. систем, що залягають на докембрійському (див. *Докембрій*) кристал. фундаменті. Родовище лежить у приосовій зоні пн.-зх. частини Дніпровсько-Донецької западини та приурочене до пд.-зх. схилу Артюхів. виступу кристал. фундаменту. Поклади вуглеводнів на родовищі приурочені до териген. відкладів візейського й турнейського (див. *Турнейський вік і ярус*) ярусів ниж. карбону. Поклади, приурочені до візейського ярусу, пласт. літологічно обмежені, до турнейського ярусу — пласт. літологічно обмежені й тектон. екрановані. Лісові, лучні та вод. екосистеми на тер. А. г. р. у задовільному стані й зазнають мін. впливу. За умови дотримання тех. і технол. нормативів не очікують знач. негатив. впливу на довкілля внаслідок видобування вуглеводнів на А. н. р. Суттєвий вплив на довкілля можливий лише через виникнення авар. ситуацій. Продукція — нафта, газ, розчин. у нафті, природ. газ, конденсат, супут. компоненти (етан, пропан, бутани) — сировина для виготовлення нафтопродуктів і зрідж. газу.

Лит.: Атлас родовищ нафти і газу України : в 6 т. Львів, 1998. Т. 2: Східний нафтогазоносний регіон; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Михайлов В. А., Вижва С. А., Загнітко В. М. та ін. Нетрадиційні джерела вуглеводнів України : у 8 кн. Київ, 2014. Кн. 4: Східний нафтогазоносний регіон: аналітичні дослідження.

П. М. Коржнев

Андрогенез [від грец. ἀνήρ (ánēr) — чоловік і γένεσις — походження, породження] — розвиток яйцеклітини, що містить ядро чоловічої гамет. Розрізняють неповний А., коли розвиток яйцеклітини припиняється на ранніх етапах із загибеллю зародка, і повний А. — формування повноцінної статевозрілої особини. Останній наз. «квазістатевим» розмноженням, або «чоловічим» партеногенезом. Технічно процедура полягає в тому, що замість рідного пошкодженого або видаленого ядра до яйцеклітини вводять одне або два ядра чол. гамет того самого або ін. виду. Ядро з яйцеклітини видаляють мікрохірург. шляхом, за допомогою іонізуючого опромінення, температурного шоку, спец. отрутами, мех.-постійним струмом. Коли ядро яйцеклітини замінюють на одне ядро чол. гамети, життя гаплоїдного зародка (див. *Гаплоїд*) припиняється на ранніх стадіях онтогенезу. Якщо в яйцеклітині відновився диплоїдний стан (див. *Диплоїд*), розвиток може завершитися формуванням повноцінного орг-му. Це відбувається внаслідок першого нередукційного поділу чол. ядра або в разі поліспермії, коли до яйцеклітини потрапляють два ядра, що зливаються. За другого способу відновлення диплоїдності виживання потомства зростає. За допомогою А. можна отримати унікальні міжвидові гібриди, коли від материн. орг-му долучається цитоплазматичний складник генетич. апарату клітини, а від чол. — ядерний. Потомство від андрогенетич. схрещувань — завжди чол. статі, генетично і фенотипово подібне до батьківської особини. Повний А. описано в шовковичного шовкопряда, їздців (наїзників) роду *Habrobracon*, осетрових і коропових риб, тютюну й картоплі. Неповний А. використовують лише для розв'язання наук. проблем, тоді як повний А. має практичне значення. Його можна застосовувати для створення чистих чол. ліній, отримання віддалених гібридів, збереження рідкісних видів тварин і рослин.

Лит.: Астауров Б. Л. Партеногенез, андрогенез і поліплоидия. Москва, 1977; Грунина А. С., Рекубретский А. В. Андрогенез у рыб или только их мужского семени // Природа. 2006. № 11; Гонтаренко С. М., Герасименко Г. М. Прямий індукований андрогенез у культурі in vitro буряків цукрових (*Beta vulgaris* L.) // Plant Varieties Studying and Protection. 2018. Vol. 14. № 4.

С. В. Межжерін

Андрогени [від грец. ἀνήρ (ánēr) — чоловік і γεννάω — породжувати, створювати] — чоловічі статеві гормони та їхні активні метаболіти. За хім. будовою А. — стероїди. Найактивніші А. — тестостерон і 5α-дигідротестостерон. До А. належать також андростендіон, дегідроепіандростерон, андростендіоли тощо. А. утворюються в сім'яниках (у т. з. клітинах Лейдига), а також у яєчниках, корі надниркових залоз унаслідок біосинтезу; у печінці, передміхуровій залозі, шкірі та ін. органах — шляхом метаболізму стероїдів. Утворення й надходження А. у кров регулює гіпофіз. Впливають А. переважно на розвиток статевих ознак вторинних, обмін вуглеводів, ліпідів, холестерину, електrolітів, функції всіх органів статевої системи.

Лит.: Zuloaga D. G., Puts D. A., Jordan C. L. et al. The Role of Androgen Receptors in the Masculinization of Brain and Behavior: What We've Learned from the Testicular Feminization Mutation // Hormones and Behavior. 2008. № 53 (5);

Шевчук В. Г., Мороз В. М., Белан С. М. та ін. Фізіологія. 2-ге вид. Вінниця, 2015.

Андрогін [грец. ἀνδρόγυνος — чоловік-жінка, від грец. ἀνὴρ (ἀνδρός) — чоловік і γυνή — жінка] — особа, яка вирізняється поєднанням жін. і чол. ознак або ж безстатевістю. У міфології андрогінність є виявом божеств. і предвіч. буття, репрезентує цілісність прасвіту до його поділу на категорії та статі і здатність породжувати нове життя, а також символізує онтологічний дуалізм. Уявлення про божеств. двоєдність персоніфіковане в тілесності, матеріалізов. в образі бога-А., наділеного одночасно жін. та чол. силою. Андрогінний бог відповідає за космогоніч. акт і є водночас його втіленням: він самопороджує світ, першу божествен. пару та ін. богів. Міф про А. (пралюдей «третьої статі», наділених силою та могутністю) наводив Платон у діалозі «Бенкет». Мислитель пояснює чол. стать походженням від Сонця, жін. — від Землі, а спільну — від Місяця (поєднує обидві версії). Цілісність і досконалість образів А. передають їхні гіперболізовані зовн. ознаки: два однакові обличчя на круглій шії, дві пари вух, круглясте тіло з парою геніталій та двома парами рук і ніг. Сильні й спритні А. зазіхнули на владу богів. За це Зевс розрізав кожного з них навпіл і так удвічі зменшив їхню силу. Розділені половини шукають одна одну, щоби повернути втрачену цілісність. Цей міфол. сюжет у Платона слугував вступом до вчення про *Ероса*, який нібито з'єднує розрізані половинки А. За М. Еліаде, архаїчна формула двоєдності — андрогінність — є функціон. ознакою богів. Тож андрогінними можуть бути істоти «третьої статі», власне чол. чи власне жін. божества — носії поєднання протилежностей як втіленої ідеї первісної цілісності, сили й фертильності (див. *Фертильність організмів*). А. може змінювати стать або набувати ознак протилеж. статі з ритуальною або космогон. функціями. Так, Зевс зображується з бородою та шістьма грудьми. Як А. зображує іконографія й давньогрец. (мікенського) бога *Діоніса*. Аккадська богиня *Іштар* інколи зображується з бородою (підкреслення її войовничого характеру). Вона може перетворюватися чоловіка на жінку. Єгип. Хепі, бог розлиття р. *Нілу*, зображується як чоловік із вел. жіночою груддю та сосками. Єгип. Вадж-вер («Велика Зелень»), уособлення Середземного м., лагун та озер дельти р. Нілу, має аналог. до Хепі зображення, однак із наповненим водою тілом. Яп. божество *Інарі* Оками зображується то в подібні жінки, то чоловіка, то А. Найчастіше андрогінними є першобоги або верхов. божества: шумерська *Тіамат*, давньогрец. Зевс, єгип. *Ра*, ацтекська *Тласолтеотль* та ін. У пізніших традиціях першобожество чи першопредок могли замінюватися божеств. парою або парою близнюків (семітські *Ваал* — *Астарт*, індійські *Яма* — *Ямі*, іранські *Ііма* — *Ііма* та ін.). Африканські (міфологія догонів) близнюки-А. Номмо і Йуругу, породження Амми, постають із плаценти світового яйця. Давньогрец. герой-А. Терезій побачив спарювання змій і вбив самицю, унаслідок чого сам перетворився на жінку. Через 7 р. при повторенні сюжету вбив самця і знову став чоловіком. Арджуна, герой давньоінд. епосу «*Махабхарата*», провів рік у жін. подібні (тоді мав ім'я Бріханнала). У давніх шумерів жерці гала — співці-плакальниці, слу-

Андрогін. Кадуцей

жителі культу богині *Інанні* — мусили набувати андрогінних ознак. У давній Анатолії служителями культу *Кібели* та *Аттиса* галлі належали до «третьої статі» (культ Кібели передбачав ритуальну *кастрацію*). Шамани-А. у різн. народів (зокрема в австралійців, народів Сибіру й індіанців) вважалися наділеними особливою магіч. силою та здатністю контактувати з духами (див. *Шаманізм*). Символ А. в античності та середньовіччі — кадуцей (жезл у формі крилатої палиці або ж обвитої двома зміями). Був атрибутом *Гермеса*. Символом А. виступав також ребіс (філос. камінь). Ідея А. як ідеальної субстанції розглядалася в *алхімії* та герметич. вченні (див. *Герметизм*) і була центр. у текстах Я. *Бьоме* та Е. *Сведенборга*. К. Г. Юнг у контексті психоаналізу розглядав А. як *magnum opus* (лат., букв. — велика справа), вважаючи його символом кінцевої мети алхім. процесу.

Лит.: Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. з англ., нім., фр. Г. Кьоран, В. Сахно. Київ, 2001; Платон. Діалоги / Пер. з давньогрецк. Харків, 2008; Копылова Н. А. Ідея андрогінності в античній культурі // Ученые записки Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Сер.: Филос. Культурол. Политол. Социол. 2014. Т. 27 (66). № 1; Копилова Н. Мифология андрогинности: від архаїчної традиції до постгендерної ідентичності // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». Сер.: Культурол. 2014. Вип. 14 (1); Туренко В. Е. Комічність та трагічність любові у міфі Арістофана про андрогінів // Мультиверсум. Філософ. альманах. 2016. Вип. 5–6.

А. О. Определянская, О. В. Наумовська

Андрогінність [грец. ἀνδρόγυνος — чоловік-жінка, від ἀνὴρ (ἀνδρός) — чоловік і γυνή — жінка] — поєднання в одній людині рис, які традиційно вважають жіночими й чоловічими. Термін «А.» запозичено з давньогрец. міфології (див. *Андрогін*). Поняття запропонувала психолог С. Бем (США), автор психол. методики вимірювання маскулінності та фемінності «Статеворольовий опис» («The Bem Sex-Role Inventory»). Відповідно, можна виділити 4 типи людей незалежно від їхньої фізіїол. статі: маскулінні (з вираженими чол. якостями); фемінні (з вираженими жін. якостями); андрогінні; невизначені (без яскраво виражених якостей маскулінності й фемінності). В андрогінній моделі статево-рольового розвитку показники маскулінності та фемінності розглядають як відносно незалежні один від одного, що уможливило їхнє поєднання в одній людині, хоча в попередніх моделях особистості розвинуто маскулінність пов'язували з нерозвинутою фемінністю (і навпаки). А. може розглядатися і як психол. ознака особистості, і як характеристика зовнішності людини, що має як чол., так і жін. риси. Ці два аспекти не обов'язково збігаються. Розвинена психол. А. у людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та ін. важливі якості. Напр., обдаровані люди часто мають високі показники А. Чол. і жін. риси формуються не лише відповідно до вроджених задатків, а й в умовах впливу сімейного виховання та соц. оточення. Поняття «А.» не слід ототожнювати з *гермафродитизмом*. А. також не пов'язана з порушеннями статевого розвитку або нетрадиційною статево-рольовою орієнтацією (напр., з го-

мoseksуальністю, трансвестизмом, транссексуалізмом).

Лит.: Bem S., Martyna W., Watson C. Sex Typing and Androgyny // Journal of Personality and Social Psychology. 1975. № 31; Kaplan A., Sedney M. A. Psychology and Sex Roles: An Androgynous Perspective. Boston, 1980; Копилова Н. О. Міфологема андрогінності: від архаїчної традиції до постгендерної ідентичності // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». 2014. Сер.: Культурол. Вип. 14. Ч. 1; Копилова Н. О. Образ андрогіна як культурна метафора досконалої людини: від романтичного ідеалу до сучасності // Культ. України. 2014. Вип. 46; Тарасюк Л. С. Андрогінна цілісність як феномен соціального буття людини. Київ, 2017.

П. П. Горностай

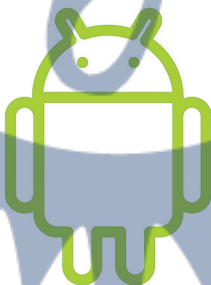
Андроїд [від грец. ἀνдр (ánđrós) — чоловік і εἶδος — вигляд] — 1) *У робототехніці* — робот, який на вигляд і за рухами подібний до людини. Роботів із жін. зовнішністю ще називають «гіноїдами». *Механізов. пристрої* — статуї богів із рухливими частинами тіла — виробляли ще в Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Китаї, Месопотамії. У середні віки популярності набули автомати, що працювали за допомогою годинник. механізмів зокрема рухливі антропоморфні мех. фігури — автоматони. Найбільшого розвитку розробки мех. А. досягли у 18 ст. З кінця 19 ст. розвиток *електротехніки* й *електроніки* дав поштовх до реалізації складніших механізмів, здатних не лише виконувати заprogram. рухи, а й реагувати на команди людини. Удосконалення *техніки комп'ютерної* на поч. 1970-х викликало нову хвилю інтересу до створення оригін. конструкцій роботів-А. Їх виготовляють з орган. і неорган. матеріалів. Зазвичай А. здатні відтворювати характерні для людини рухи й міміку. З метою сприймання реального середовища в А. використовуються пристрої та *сенсори*: для зорового сприйняття — *відеокамери*, що дають змогу визначати відстань до об'єктів, долати перешкоди й розпізнавати людей за обличчям; для отримання аудіоінформації — *мікрофони*, які допомагають орієнтуватися за джерелом звуку й розпізнавати мовлення (самостійно або за перенаправлення інформації на зовн. робочі станції). Відповідно до походження інформації сенсори поділяють на пропріоцептивні (див. *Пропріоцептори*), що вимірюють внутр. показники роботи, та екстероцептивні, які є джерелом зовн. інформації. Перші використовують для орієнтування, оцінки швидкості рухів і положення робота в певний момент, другі надають відомості, напр., про об'єкт, якого торкається робот, силу дотику тощо. У моделях А. частково застосовують *інтелект штучний* — для розпізнавання й генерації мовлення, визначення траєкторії пересування, керування кінцівками тощо. Ці дослідження мають вел. практ. користь: знання *біомеханіки* люд. тіла допомагає створювати високоефект. *протези*. В індустрії розваг роботи-А. реалістично відтворюють ефекти. У перспективі такі пристрої зможуть узяти на себе небезпечні, важкі або рутинні обов'язки людини.

Лит.: Крейг Д. Дж. Введение в робототехнику: механика и управление / Пер. с англ. Москва; Ижевск, 2013; Цвіркун Л., Грулер Г. Робототехніка та мехатроніка. 3-те вид., перероб. і допов. Дніпро, 2017.

2) В *інформаційних технологіях* — операційна система (ОС) і платформа для мобільних телефонів і планшетних комп'ютерів. А. — найпо-

Версія	Буквене позначення	Кодова назва	Дата релізу
10	Android Q	—	2019
9	Android P	«Pie» («Піріґ»)	2018
8.1	Android O	«Oreo» (печиво «Орео»)	2017
8.0			2017
7.1	Android N	«Nougat» («Нуга»)	2016
7.0			2016
6.0	Android M	«Marshmallow» («Зефір»)	2015
5.1	Android L	«Lollipop» («Льодяник»)	2015
5.0			2014
4.4	Android K	«KitKat» («КітКат»)	2013
4.3	Android J	«Jelly Bean» («Желейні боби»)	2013
4.2			2012
4.1			2012
4.0	Android I	«Ice Cream Sandwich» («Морозиво-сендвіч»)	2011
3.0	Android H	«Honeycomb» («Медові соти»)	2011
2.3	Android G	«Gingerbread» («Імбирний пряник»)	2010
2.2	Android F	«Froyo» («Заморожений йогурт»)	2010
2.1	Android E	«Éclair» («Еклер»)	2010
2.0			2009
1.6	Android D	«Donut» («Пончик»)	2009
1.5	Android C	«Cupcake» («Кекс»)	2009
1.1	Android B	«Banana Bread» («Банановий хліб», початково «Benders»)	2009
1.0	Android A	«Apple Pie» («Яблучний пиріг», початково «Astro Boy»)	2008

Версії ОС Андроїд

Логотип операційної системи Андроїд

ширеніша на 2019 ОС для смартфонів, планшет. комп'ютерів, книг електронних, ігр. приставок тощо. Осн. перевагами є наявність вел. кількості комп'ютер. програм, багатозадачність, оператив. оновлення *версій*. Недоліки: досить слабе *енергозбереження*, що спричиняє потребу в частій підзарядці моб. пристроїв, проблеми із сумісністю нових версій зі старим апарат. забезпеченням і складність у налаштуваннях. Розробку ОС А. було розпочато 2003 фірмою «Андроїд, Інкорпорейтед» («Android, Inc.», США) з метою створення персоніфік. та інтелектуалізованих моб. пристроїв. ОС була орієнтована на використання в смартфонах. Першу версію — «Android 1.0» — випущено 2008. Подальші версії розширюють функціонал і надають користувачам дод. можливості (напр., розпізнавання обличчя користувача, налаштування інтерфейсу). Назва кожної з них є назвою десерту (напр., «Зефір», «Піріґ» тощо), а перші літери найменувань у порядку версій відповідають літерам лат. алфавіту. З версії 1.6 ОС А. має повноцінну офіц. укр. локалізацію. Побудована на базі ядра ОС «Лінукс» («Linux») із застосуванням специф. середовища — власної реалізації віртуальної машини. Осн. засобом розроблення для ОС А. є мова програмування «Джава» («Java»). За винятком коротких періодів у процесі відновлень, з 2008 код ОС А., який «Гугл» («Google») оприлюднює під ліцензією «Апач» («Apache»), є у вільному доступі. Обмеження на використання коду пов'язані лише з відповідністю пристроїв деяким критеріям сумісності «Гугл». ОС А. має офіц. магазин платних і безкоштов. комп'ютер. програм — «Андроїд маркет» («Android Market»). А. є відкритою ОС, тому користувачам надається можливість завантажувати комп'ютер. програми і з ін. ресурсів. «Гугл» підтримує роботу «Гугл плей» («Google Play») — онлайн-магазину ком-

п'ютер. програм для ОС А., що надає доступ до програм. забезпечення від різн. виробників.

Лит.: Дейтел П., Дейтел Х., Дейтел Э. Android для разработчиков / Пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2016; Леонов В. Планшеты и смартфоны на Android. 2-е изд. Москва, 2017; Филлипс Б., Стюарт К., Марсикано К. Android. Программирование для профессионалов / Пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2017; Гриффитс Д. Head First. Программирование для Android / Пер. с англ. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2018.

Ю. В. Рогушина

Андрологія [від грец. ἀνὴρ (ánēr) — чоловік і λόγος — слово, вчення] — наука про розвиток чоловічих ознак орг-му. Галузь медицини, що вивчає чоловіків: анатомію, фізіологію, захворювання і методи лікування чоловічої репродуктивної системи. Як напрям клінічної медицини не є самостійною спеціалізацією чи спеціальністю, включена в урологію, близька до сексології. Як галузь медицини А. включає діагностику, лікування й профілактику захворювань чоловічих статевих органів (простатит, уретрит тощо), а також проблеми безпліддя, чоловічої контрацепції та особливості перебігу хвороб ін. систем у чоловіків. В Україні проблеми А. досліджують в Ін-ті урології НАМН України, вивчають в усіх мед. ун-тах.

Лит.: Тиктинский О. Л., Михайличенко В. В. Андрология. Санкт-Петербург, 1999; Возіанов С. О., Шуляк О. В., Петришин Ю. С. Урологія. Львів, 2005; Калиниченко С. Ю., Тюзиков И. А. Практическая андрология. Москва, 2009; Люлько О. В., Возіанов О. Ф. Урологія. Київ, 2011; Клінічна андрологія / За ред. М. І. Бойка. Київ, 2013; Hanno P. M., Guzzo N. J., Malkowich S. B. et al. Penn Clinical Manual of Urology. Philadelphia, 2017.

О. М. Радченко

Андромеда (грец. Ἀνδρομέδῃ) — у грец. міфології — донька ефіоп. царя *Цефея* (Кефея) та *Кассіопеї*. Цариця Кассіопея вихвалялася своєю вродою (в ін. варіантах міфу — хизувалася вродою доньки або сперечалася з *Герою*, яка з них гарніша). Вона розгнівала *нерей*, тому мор. *німфи* попросили *Посейдона* помститися за образу не самолюбство. Посейдон наслав на Ефіопію потоп, а створене ним мор. чудовисько пожирало людей і загрожувало знищенням володінь Цефея (ймовірно, місцевість на узбережжі Середземного м., де тепер розташоване м. Тель-Авів — Яффо). Уникнути біди можна було за допомогою *жертвоприношення* А. Її прикували до скелі над морем, де її побачив *Персей*, син *Зевса*, й закохався. Цефей погодився віддати А. заміж за Персея лише за умови, що він знищить страховисько. Персей переміг чудовисько, а перед тим відтяв голову *Медузі Горгоні*. А. стала царицею Мікен і дружиною Персея, народила йому дітей. За міфом, *Афіна Паллада* після смерті Персея й А. перетворила їх та пов'язаних із ними персонажів на сузір'я. Від антич. часів на карті пн. півкулі неба розташовані сузір'я А., Персея, Цефея (Кефея) та Кассіопеї, а на екваторіальній — сузір'я Кита, яке асоціюється з мор. чудовиськом. Ім'я А. увічнене також у назві однієї з галактик — *Андромеди туманність*.

Міф про порятунок А. Персеєм став підґрунтям попул. теми в л-рі та мист-ві *античності* — це трагедії «Андромеда» *Софокла* та *Еврипіда*; твори живопису і пластики (*вазонис*, *рельєфи*, *фрески* тощо). *Алюзія* на міф про А. є в середньовіч. християн. *легенді* про святого *Георгія Перемож-*

Персей і Андромеда.
Художник Менс Антон
Рафаель, між 1773 і 1776

ця, який рятує царівну від змія. Не втратила популярності ця тема й в образотв. мист-ві 3х. Європи *нового часу*. Вона є у представників *Відродження* (*Тиціан*, *Б. Челліні*), *маньєризму* (*Г. Рені*, *Тінторетто*), *бароко* (*П. Пюже*, *Рембрандт*, *П. Рубенс*, *Дж. Тьєполо*), *класицизму* (*Ш. Лебрен*, *Н. Пуссен*) та ін. Розроблялася також у л-рі *нового часу* (поема «Андромеда» *Лопе де Веги*, п'єси «Андромеда і Персей» *П. Кальдерона*, «Андромеда» *П. Корнеля*, «Персей і Андромеда» *Г. Сакса* тощо). *Нового втілення* тема набула в *класич. музиці* (опери «Андромеда» *Ф. Гайдна*, *Г. Генделя*, *К. Монтеверді*, *Дж. Паїзієлло*, *Л. Россі*, *Н. Цингареллі*, *М.-А. Шарпантьє*, «Персей і Андромеда» *Ж. Ібера* тощо).

Лит.: Гловацька К. Міфи давньої Греції. Київ, 1991; Кун М. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. Іванченко. Київ, 1996; Міфи давньої Греції / Уклад. Н. Тисовська. Київ, 2009; Berens E. M. Mythology: Who's Who in Greek and Roman Mythology. New York, 2015.

О. В. Наумовська

Андромеда багатоліста
(*Andromeda polifolia*)

Андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), безплідниця, дібровник, підбіл, болотник — рослина родини *Вересових*. Вічнозелений чагарничок заввишки 15–40 см зі сланкими, гладенькими, слабкорозгалуж., червонуватими стеблами. Росте повільно. Листки шкірясті, видовжено-ланцетні, цілокраї (краї загорнуті), зверху — зелені й блискучі, зісподу — білуваті від воску. Цвіте у квітні — червні. Плід — коробочка. Плоди дозрівають у серпні — вересні. А. б. комахозапилює. Листки рослин містять *глікозид* андромедотоксин, який має *нейротокс. дію*. А. б. утворює тип. для рослин родини *вересових* *мікоризу* з грибами. В А. б. листки подібні за формою та розміром до *розмарину*, тому в

англ. і нім. мовах рослину наз. болотним розмарином. Характер забарвлення і зовн. подібність листків до мати-й-мачухи зумовили іншу назву — «підбіл». А. б. використовують як морозостійку й тінювитривалу декор., лік., барвник (містить таніни, що є барвниками чорного кольору). Поширена в ліс. зоні Євразії та Пн. Америки, в Україні — у сосн., рідше дуб.-сосн. лісах на вологих місцях, торф. болотах, переважно на тер. Полісся, Прикарпаття, Розточчя, Опілля, Карпат — зрідка.

Лит.: Чопик В. И., Дудченко Л. Г., Краснова А. Н. Дикорастущие полезные растения Украины. Справочник. Київ, 1983; Jacquemart A.-L. *Andromeda polifolia* L. // Journal of Ecology. 2002. № 86 (3). Груммо Д. Г., Зеленевич Н. А., Созинов О. В. Эколого-фитоценотическая характеристика ассоциации *Andromeda polifolia*-*Sphagnum rubellum* (Верховое болото «Большой мох», Беларусь // Труды Ин-та биол. внутр. вод им. И. Д. Папанина РАН. 2017. Вып. 79 (82).

Андромеди сузір'я (лат. Andromeda, від грец. Ἀνδρομέδῃ) — сузір'я пн. півкулі зор. неба. Назване на честь героїні міфу (див. *Міфи давньогрецькі*) Андромеди, доньки Кассіопей. Сузір'я перебуває в межах прямого сходження від $22^{\text{h}} 52^{\text{m}}$ до $2^{\text{h}} 31^{\text{m}}$, у межах схилення — від $+21^{\circ}$ до $+52^{\circ} 30'$. Площа, яку займає сузір'я на небі, дорівнює 722 кв. градуси (19 місце серед усіх сузір'їв). А. містить три зірки, блиск яких перевищує 3^{m} у фотометр. системі UBV, блиск 48 зір А. не менший за $5,5^{\text{m}}$ у цій самій системі. Зоря з найбільшим блиском — Альферац ($2,04^{\text{m}}$). Метеор. (див. *Метеор*) потоки — *Андромедиди*. Суміж. з А. сузір'я: *Персей*, *Кассіопея*, *Ящірка*, *Пегас*, *Риби*, *Трикутник*. Сузір'я А. спостерігають у межах геогр. широт від $+90^{\circ}$ до -60° , воно містить одну з найвідоміших галактик — *Андромеди туманність* (M 31).

Лит.: Inglis M. *Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky*. Cham, 2017; Schiff J. *The Most Interesting Galaxies in the Universe*. San Rafael, 2018.

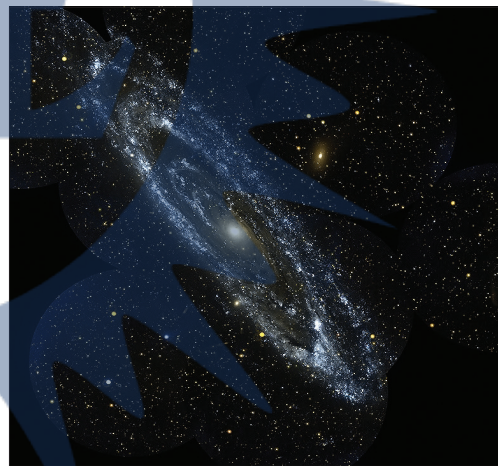
О. Г. Шевчук

Андромеди туманність (Галактика Андромеди, M 31, NGC 224) — спіральна галактика типу SAB, найбільша галактика Місцевої групи. Найближча до *Чумацького Шляху* велика галактика. Перша письм. згадка (946) про А. т. міститься в «Каталозі нерухомих зір» астронома Абд аль-Рахмана аль-Суфі (903–986, Персія давня). Перший опис А. т. на основі спостережень за допомогою *телескопа*, зроблено 1612 астрономом С. Маріусом (1573–1624, Німеччина). Уперше А. т. сфотографовано 1887 І. Робертсом (1829–1904, Велика Британія). 1864 В. Хагінс (1824–1910, Велика Британія) на основі аналізу *спектра* А. т. виявив відмінність від спектрів *газових туманностей*. Ця обставина вказувала на те, що галактика складалася з величез. кількості окремих зірок. Екватор. координати центра галактики на епоху J2000,0: пряме сходження $00^{\text{h}} 42,8^{\text{m}}$, схилення астрономічне $+41^{\circ} 16'$, видима зор. величина (V) $+3,44^{\text{m}}$. Видимі кут. розміри: $(3,2 \times 1,0)^{\circ}$. Абс. зоряна величина (M_V) $(-21,56^{\text{m}})$. *Променева швидкість* галактики дорівнює 300 км/с. Відстань до галактики $(2,52 \pm 0,14)$ млн світл. років або (772 ± 44) кілопарсеки. Радіус галактики 110 000 світл. р. Площина галактики нахил. до променя зору під кутом 15° . За результатами аналізу спектроскоп.

Художнє відображення Андромеди сузір'я. Джерело: Дзеркало Уранії, 1825

спостережень астрономи визначили напрямок віднос. швидкості А. т. та *Чумацького Шляху*: вони наближаються одна до одної зі швидкістю 100–140 км/с. Якщо траєкторії руху мають спільну точку, у яку галактики прийдуть майже одночасно, зіткнення двох галакт. систем відбудеться прибіл. через 3–4 млрд років. Унаслідок такого зіткнення А. т. та *Чумацький Шлях* зіллуться в одну вел. галактику. А. т. містить бл. трильйона зір. Має кілька карлик. галактик-супутників: M 32, M 110, NGC 185, NGC 147. Радіус А. т. становить бл. 260 000 світл. р., що у 2,6 р. більше ніж у *Чумацького Шляху*. За сучас. уявленнями кожна досить вел. галактика містить у ядрі *чорну діру* великої маси (від мільйона до десятків мільярдів мас *Сонця*). У ядрі А. т. також, як вважають, розташована надмасив. чорна діра (НМЧД). Розрахунки показали, що її маса перевищує 140 млн мас *Сонця*. 2005 космічний телескоп «Хаббл» виявив асоціацію зоряну з прибіл. 400 молодих блакит. зір, що оточують район прогнозу НМЧД. Зорі асоціації згруп. в диск діаметром лише світл. рік. Завдяки гравітац. впливу НМЧД, зорі асоціації обертаються з вел. швидкостями (бл. 1 000 км/с) навколо центра. У ядрі А. т. за допомогою косм. телескопа ХММ-Newton виявлено 63 дискрет. джерела рентген. випромінювання (див. *Рентгенівські промені*).

Андромеди туманність. Зображення отримане НАСА за допомогою орбітального космічного телескопу GALEX

Більшість (46 об'єктів) ідентифіковано з маломасив. подвійними рентген. зорями, природа ін. дискусійна — це можуть бути як зірки *нейтронні*, так і кандидати в чор. діри в подвійних системах зір. В А. т. зареєстровано бл. 460 кульових скупчень. 2005 в *гало* А. т. виявлено новий вид зоряних скупчень. Їх відрізняє від кульових зоряних скупчень набагато більші розміри (діам. сягають сотень світл. р.) порівняно з тип. представниками цієї групи в *Чумацькому Шляху*. Можливо, вони є перехід. класом систем між кульовими зоряними скупченнями й карлик. сфероїд. галактиками. В А. т. є зоря RA-99-N2, навколо якої обертається *екзопланета* — перша відкрита за межами *Чумацького Шляху*. А. т. з тер. України видно цілий рік. На Пн. від широти 49° галактика не заходить за *горизонт*. Найліпші умови для спостережень у вересні — жовтні.

Лит.: Inglis M. *Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky*. Cham, 2017; Schiff J. *The Most Interesting Galaxies in the Universe*. San Rafael, 2018.

О. Г. Шевчук

Андромедида, Бієліди — метеорний потік із радіантом в *Андромеди сузір'я*. Координати радіанта: пряме сходження $\alpha = 26^\circ$, схилення астрономічне $\delta = +43^\circ$. Зеніт. годин. число — 3. Серед. видима швидкість метеорів становить 19 км/с. Елементи орбіти А.: велика піввісь $q = 0,856$ а. о., нахил орбіти $i = 13^\circ$, аргумент перигелію $\omega = 222^\circ$, довгота висхід. вузла $\Omega = 246^\circ$. А. вперше помічено над м. Санкт-Петербургом (тепер РФ) 06.12.1741. Радіант містився побл. зорі *Аламак*. А. сфотографовано в листопаді 1885 — першим з-поміж метеор. потоків. Доведено, що А. породжено Бієли кометою (названа на честь В. фон Бієли, 1782–1856, Німеччина, Австрія). Залишки комет. речовини розтягуються в просторі вздовж орбіти комети й під дією гравітац. збурень від планет та астероїдів поступово змінюють свою орбіту — метеороїд. рій «розпливається» у просторі. Потік А. спостерігали щорічно від 25 вересня до 09 грудня зі збільшенням інтенсивності між 09 і 28 листопада. Раз на 13 р. Земля перетинала його в області найбільшої концентрації залишків комети. У ці роки спостерігали аномально вел. значення зеніт. годин. числа метеорів — метеор. дощі. Після 1899 А. практично неможливо побачити простим оком. Імовірно, це трапилося під дією збурень метеороїдних частинок А. від вел. планет (передусім *Юпітера*). 04.12.2011 радіолокаційні станції в Канаді зафіксували спалах активності А. до зеніт. числа 50 метеорів на годину. У ніч проти 08.12.2013 канад. метеорит. орбіт. радар зафіксував спалах активності А. Учені спрогнозували високу активність (до 200 метеорів на годину) у 2023.

Літ.: Андромедида // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Inglis M. Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky. Cham, 2017.

О. Г. Шевчук

Андронаті Сергій Андрійович

Андронаті, Сергій Андрійович (19.09.1940, м. Одеса, тепер Україна) — учений у галузі біоорганіч. та фармац. хімії, доктор хім. наук (з 1976), професор (з 1984), академік НАН України (з 1988), засл. діяч н. і т. УРСР (з 1990), почес. професор Одеського національного університету імені Іллі Мечникова (з 2010). Нар. у сім'ї службовця. 1964 закінчив хім. ф-т, 1968 — аспірантуру каф. органіч. хімії хім. ф-ту Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова, наук. керівник — професор О. Богатський. Водночас від 1966, після служби в лавах Радянської армії, працював в Одес. держ. ун-ті ім. І. І. Мечникова: інженер (1966), старший інженер (1968–1970), старший викладач (1970–1971), доцент каф. органіч. хімії (1971–1978). Упродовж 1972–1976 — в. о. старшого наук. співробітника, згодом — зав. відділу хімії азотовмісних гетероциклів Ін-ту органіч. хімії АН УРСР (1976–1978). Після створення в м. Одесі Фізико-хім. ін-ту АН УРСР (тепер Фізико-хімічний інститут імені О. В. Богатського) — заст. директора з наук. роботи (1972–1984), директор (з 1984). Водночас голова Пд. наук. центру НАН України (з 1984), зав. каф. фармацевт. хімії Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова (з 1998). Член Президії НАН України (з 2004). Займається наук.-орг. та громад. діяльністю. Наук. керівник Хім.-фармацевт. навчально-наук.-виробн. комплексу НАН України й МОН України. Член правління Укр. хім. т-ва ім. Д. І. Менделєє-

Андроников Іраклій Луарсабович

ва і Міжнар. т-ва з гетероцикліч. хімії, член К-ту з Держ. премії України в галузі науки і техніки. Був нар. депутатом СРСР (1989–1991). Член ред. колегій низки наук. фахових період. видань. Голова Одес. від-ня Т-ва дружби «Україна — Греція». Наук. дослідження стосуються розроблення методів синтезу, вивчення структури, *конформацій*, фізіол. активності, механізмів дії біологічно актив. сполук і пов'язані зі створенням теор. основ спрямованого синтезу психофармакол., антигіпоксичних, серцево-судин., антитромботич., противірусних та інтерфероніндукувальних (див. *Інтерферон*) засобів. Заснував у м. Одесі наук. шк. в галузі біоорганіч. та мед. хімії. Написав 5 монографій, понад 400 наук. статей, має понад 100 патентів і автор. свідоцтв. Лауреат Держ. премії СРСР (1980), Держ. премії України в галузі науки і техніки (1991), Премії президентів АН України, Білорусі й Молдови (1998). Нагороджений почес. грамотою КМ України (2002), орденами «Знак Пошани» (1981), «Дружби народів» (1986), «За заслуги» 3, 2, 1 ступенів (2002, 2012, 2016).

Пр.: Медицинская химия. Структура, свойства, молекулярные механизмы действия биологически активных веществ. Одесса, 2006; У с п і в а т т. — Транквилизаторы. 1,4-бенздиазепины и родственные структуры. Киев, 1980; Феназепам. Киев, 1982; Механизмы действия анксиолитических, противосудорожных и снотворных средств. Киев, 1988; Физико-химические основы усиления трансдермального введения лекарственных препаратов. Одесса, 2002; Cytotoxic and Antiviral Properties of 4,4'-bis-Aminoalkoxybiphenyls // Journal of Health Sciences. 2014. № 4 (16); Virtual Screening, Synthesis and Biological Evaluation of DNA Intercalating Antiviral Agents // Bioorganic & Medicinal Chemistry Letters. 2017. Vol. 27. Is. 16; Синтез та антиагрегаційна активність антагоніста $\alpha\text{IIb}\beta_3$ -рецепторів на основі 2-(4-піперазин-1-іл)-3Н-хіназолін-4-ону // Доповіді Нац. акад. наук України. 2019. № 9.

Літ.: Андронаті Сергій Андрійович. Одеса, 1998; Андронаті Сергій Андрійович // Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен. Київ, 2006; 70-річчя академіка НАН України С. А. Андронаті // Вісник Нац. акад. наук України. 2010. № 9; Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України 1918–2013. Персональний склад. 6-те вид., допов. і випр. Київ, 2013.

О. В. Березовська

Андроников, Іраклій Луарсабович [рос. Андроников, Іраклій Луарсабович; справжнє прізвище — Андроникашвілі (Андроникашвили); 28.09.1908, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 11.06.1990, м. Москва, тепер РФ) — письменник, літературознавець, актор, доктор філол. наук (з 1956), нар. артист СРСР (з 1982). Писав рос. мовою. Нар. в сім'ї адвоката. 1930 закінчив іст.-філол. ф-т Ленінгр. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький державний університет). Паралельно навчався в Ін-ті історії мист-в. Працював лектором у філармонії, співробітником редакцій гуморист. та дит. журналів, бібліографом. Учасник Другої світової війни. З 1939 — член СП СРСР. Від 1954 працював на Центр. телебаченні. Досліджував творчість М. Лермонтова; опублікував низку статей про невідомі факти з біографії письменника, монографію «Лермонтов у Грузії у 1837 році» («Лермонтов в Грузии в 1837 году»; 1955). Загалом уклав 9 книг про життя письменника, які стали основою «Лермонтовської енциклопедії» (1981). Займався також облаштуванням будинку-музею М. Лермонтова в

м. Москві. Осн. літературознав. праці: «Життя Лермонтова» («Жизнь Лермонтова»; 1939); «Оповідання літературознавця» («Рассказы литературоведа»; 1949); «Тагільська знахідка» («Тагильская находка»; 1956); «Лермонтов. Дослідження і знахідки» («Лермонтов. Исследования и находки»; 1964) та ін. 1935 вперше публічно виступив у клубі письменників м. Москви, презентуючи усні портрети (розповіді) про письменників, артистів, композиторів, учених. Вів цикл телепередач «Іраклій Андроников розповідає». Знято кілька фільмів, де А. демонстрував свою майстерність: «Портрети невідомих» («Портреты неизвестных»; 1970), «Слово Андроникова» («Слово Андроникова»; 1974) та ін. У ст. «Поезія Довженка» («Пoesия Довженко»; 1958) писав про новаторство укр. кінодраматурга й кінорежисера. У нарисах «Зошит Василя Завелейського» («Тетрадь Василия Завелейского»; 1968), «Зачаклований вірш» («Заколдованное стихотворение»; 1963), «Втрачені записки» («Утраченные записки»; 1970) є літ.-краєзнавчі матеріали, пов'язані з Україною, зокрема з м. Києвом. Ст. «Хранителі правди» («Хранители правды»; 1970) містить відомості про док. матеріали письменників, що зберігаються в держ. архівах міст Москви та Санкт-Петербурга, зокрема про особисті фонди О. Довженка й С. Кравчинського. Лауреат Держ. премії СРСР (1967), Ленінської премії (1976).

Тв.: Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1980–1981; «Все живо»: Рассказы, портреты, воспоминания. Москва, 1990; Лермонтов: исследование и находки. Москва, 2013; К музыка. Санкт-Петербург, 2015.

Лит.: Гинзбург Л. Г. Ираклий Андроников и его вклад в развитие российской культуры XX века // Пробл. ист. культ. 2007. Вып. 4; Бродяков Р. Неповторимый Андроников // Одес. альм. «Дерибасовская–Ришельевская». 2008. № 32; Огрызко В. В. Театр одного актера: Ираклий Андроников // Огрызко В. В. Победители и побежденные: Судьбы и книги : в 3 т. Москва, 2010. Т. 1; Безелянский Ю. Н. Создатель жанра «говорящей литературы» Ираклий Андроников // Безелянский Ю. Н. Опасная профессия: писатель. Москва, 2013; Притяжение Андроникова. Статьи. Очерки. Воспоминания / Сост. Е. Н. Шелухина. Москва; Санкт-Петербург, 2015.

С. А. Кривошапова

Андронік І Комнін (грец. Ανδρόνικος Α' Κομνηνός; бл. 1118–1120, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 12.09.1185, там само) — імператор Візантії у 1183–1185. Останній представник династії Комнінів. Дідусь засновників династії Великих Комнінів, яка правила у Трапезундській імперії (поч. 13–15 ст.) — Алексія й Давида Великих Комнінів. Син севастократора (придворний титул) Ісаака Комніна та Грини, доньки князя звенигородського й перемиського Володара Ростиславича — шлюб між ними згадано в «Повісті минулих літ», стаття за 6612 (1104). Ім'я матері А. І К. відоме лише з візант. джерел. Онук імп. Алексія І Комніна. Виховувався в родині дядька — імп. Івана II Комніна. Після його смерті та сходження на престол Мануїла І Комніна (1143) займався військ. й адм. справами: брав участь у походах проти турків-сельджуків і Кілікії. Після орг-ції кількох невдалих змов проти імп. Мануїла (1153–1154) А. І К. ув'язнено. Спроба втечі 1158 була невдалою, однак 1164 (за ін. версією, 1165) А. І К. зміг утекти й залишити м. Константинополь. Короткочасно

перебував у м. Галичі, був прийнятий князем Ярославом Осмомислом. 1165 посли від Мануїла повідомили А. І К. про його прощення імператором, після чого він приєднався до візант. військ у війні проти Угорщини за спадок принца Бели з династії Арпадів, який виховувався при візантійському престолі (правив Угорщиною 1172–1196 під іменем Бели III). 1169 через конфлікт з імператором, зумовлений незгодою з його планами віддати дочку заміж за принца Белу й оголосити останнього спадкоємцем престолу, був відсланий до Кілікії як намісник провінції. Того ж року залишив Візантію. Перебував у містах Антіохії, Єрусалимі, Дамаску й Багдаді. На поч. 1180, після взяття в полон його дітей і дружини візант. військами, добровільно приїхав до м. Константинополя, щоб просити прощення для себе і звільнення родини в Мануїла І. Був прощений і призначений намісником феми Пафлагонія. Після смерті Мануїла І 24.09.1180 виступив проти «латинської» партії, яку представляли вдова Мануїла І Марія Антіохійська як регент при Алексії II та її коханець Алексій Комнін (протосеваст, не плутати із сином Марії Антіохійської та Мануїла І Алексієм II Комніном). 02.05.1182 його війська, отримавши мас. підтримку населення, увійшли до м. Константинополя. Після цього в місті відбувся погром «латинян» (зх., переважно італ., купців і священиків, що мали заступництво Марії Антіохійської), під час якого було вбито бл. 80 тис. осіб. Здобувши фактичну владу в столиці, А. І К. організував убивство й осліплення багатьох представників нелояльної до нього знаті. Наприк. 1182 змусив Алексія II підписати указ про страту його матері Марії Антіохійської за зраду. У вересні 1183 А. І К. офіційно оголошено співправителем Алексія II. У жовтні 1183 організував убивство Алексія II та став одноосібним правителем. Коротке правління А. І К. позначене спробами оздоровити економіку д-ви. Імператор дозволив передачу у спадок подарованих за держ. або військ. службу земель. Розпочав актив. боротьбу проти піратства, поширеного біля берегів Візантії. Скасував берегове право, що дозволяло мешканцям узбережжя грабувати кораблі, які зазнали трощі. Побудував низку фонтанів і акведуків у м. Константинополі. На час правління А. І К. припадає низка війн імперії з Антіохійським князівством, Угорщиною, Сицилією, а також напади половців і печенігів на Візантію. Водночас через страх втратити владу А. І К. організував терор проти візант. знаті, представників якої звинувачували у змові й осліплювали. Значна частина нас. і знаті висловлювала незадоволення його політикою. У ніч 11–12.09.1185 двоюрідний брат А. І К. Ісаак Ангел після невдалої спроби арешту імператора начальником палацової охорони Стефаном Агіахристифоритом організував держ. переворот. 12.09.1185 А. І К. віддали міській черні для страти, після чого його забили до смерті. Онук А. І К. були вивезені до Грузії та виховані при дворі цариці Тамари.

Лит.: Angold M. The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London, 1997; Magoulas H. J. Andronikos I Komnenos: A Greek Tragedy // Βυζαντινά Σύμμεκτα. 2011. Vol. 21; Васильев А. История Византийской империи : в 2 т. / Пер. с англ. А. Г. Грушевой. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2013. Т. 2; Storytelling in Byzantium: Narratological Approaches to Byzantine Texts and Images / Ed. by Ch. Messès, M. Mullett, I. Nilsson. Uppsala, 2018.

Фреска із зображенням
Андроніка II Палеолога,
Монастир св. Іоанна
Хрестителя біля м. Сера, Греція

Андронік II Палеолог (грец. Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος; 25.03.1259, м. Нікея, тепер м. Ізник, Туреччина — 13.02.1332, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — державний діяч, імператор Візантії у 1282–1328. Нар. у родині візант. імп. *Михайла VIII Палеолога* і його дружини Феодори Дукіни Ватаца. 1272, у віці 13 р., формально оголошений співправителем батька. Під час спільного правління за дорученням батька виконував низку держ. обов'язків, завдяки чому на початок одноосіб. правління мав значний адм. досвід. Одразу після смерті батька скликав Собор східної (православ.) церкви, який розірвав укладену на Другому Ліонському соборі 1274 унію з Римом. Під час правління А. II П. було продовжено військ. союз Візантії з *Золотою Ордою*, серед засобів забезпечення якого було укладення шлюбів доньок А. II П. із ханами Тохтою (бл. 1270–1312 або 1313, правив у 1291–1312 або 1313) і *Узбеком* (бл. 1282–1341, правив у 1313–1341). Одним із результатів цього союзу була участь монгол. військ на боці Візантії у війні проти турків-сельджуків 1308, завдяки чому Візантія відновила контроль над регіоном Віфінія (Пн. п-ова Мала Азія). Змінив законодав. систему із заснуванням Ради 12 суддів. Сприяв розвитку науки та мист-ва. 1294–1320 був співправителем свого сина *Михайла IX Палеолога*. Після його смерті та позбавлення прав на престол сина Михайла IX, онука А. II П. *Андроніка III Палеолога*, правив одноосібно. 1321 частина візант. знаті оголосила Андроніка III імператором, унаслідок чого розпочалася громадян. війна. 1327 А. II П. розпочав перемовини про відновлення скасованої 1282 унії з Римом, однак їх було припинено через протидію з боку константинопол. *патріарха* Ісайї. Війська А. II П. зазнали поразки в бойових діях проти прихильників Андроніка III. Після взяття м. Константинополя військами Андроніка III А. II П. втратив владу. На царство патріархом

Ісайєю був офіційно висвячений Андронік III. Після втрати влади А. II П. прийняв чернечий *постриг*, помер у монастирі.

Лит.: Laiou A. Constantinople and the Latins: the Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328. Cambridge, 1972; Koutoumanopoulou A. Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282–1328). Θεσσαλονίκη, 2004; Gaul N. All the Emperor's Men (and His Nephews): Paideia and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, 1290–1320 // Dumbarton Oaks Papers. 2016. Vol. 70.

Андронік III Палеолог (грец. Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος; 25.03.1297, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 15.06.1341, там само) — держ. діяч, імператор Візантії у 1328–1341. Проголошений імператором 1321, після чого до 1328 брав участь у громадян. війні як претендент на престол. Син імп. *Михайла IX Палеолога* — співправителя *Андроніка II Палеолога*. 1320 через ревності найняв убивць, щоб вистежити й убити коханця своєї фаворитки. Унаслідок помилки вбивць загинув рідний брат А. III П. Мануїл, а самого А. III П. позбавили права на успадкування престолу. Невдовзі після смерті батька А. III П. й Мануїла, імператор-співправителя Михайла IX (1320), частина візант. знаті оголосила А. III П. імператором. Він розпочав боротьбу за престол проти свого діда Андроніка II. Після перемоги військ А. III П. константинопол. *патріарх* Ісайя висвятив його на царство. А. III П. намагався боротися проти корупції в суд. системі, сформувавши 1329 підзвіт. особисто йому «Царський суд», однак корупція поширилася і на цей суд. орган. 1328 він здійснив вдалу військ. кампанію проти Болгарського царства. Того ж року сформував вел. флот і здійснив похід на о. Хіос і прилеглі о-ви в *Егейському морі*, ліквідувавши Синьйорію Хіосу (створена генуезцями д-ва, що існувала 1304–1329). Після нападу Сербії на прикордон. з нею візант. землі розпочалася війна 1330–1334, наслідком якої стало приєднання до Сербії Пн. та Серед. Македонії і тимчасова стабілізація балансу сил між Сербією, Болгарією і Візантією. 1333 здійснив похід до Фессалії, приєднавши цей регіон до Візантії. Результатом бойових дій 1339–1340 стало встановлення влади Візантії над Епірським деспотатом (д-ва на Зх. теперішньої Греції). Після смерті А. III П. владу успадкував його син *Іван V Палеолог*.

Лит.: Bosch U. V. Kaiser Andronicus III. Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965; Lascaratos J., Marketos S. The Fatal Disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328–1341 A.D.) // Journal of the Royal Society of Medicine. 1997. Vol. 90. № 2; Melvani N. Tombs of the Palaiologan Emperors // Byzantine and Modern Greek Studies. 2018. Vol. 42. № 2.

Андронік IV Палеолог (грец. Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος, лат. Andronicus IV Palaeologus; 11.04.1348, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 28.06.1385, м. Селімбрія, тепер м. Сіліврі, Туреччина) — держ. діяч, імператор Візантії в 1376–1379. Старший син *Іоанна V Палеолога* й Олени Кантакузини (1333–1396). З 1352 — співправитель батька; від 1366 перебував із ним у стані пост. конфлікту. Тричі очолював повстання проти Іоанна V. Конфлікт переріс у громадян. війну 1373–1379. У 1373 Іоанн V визнав васал. залежність від султана *Османської*

імперії Мурада I Богоподібного. Цього ж року А. IV П. об'єднався із сином султана Саджі, який повстав проти свого батька, однак змову було виявлено і А. IV П. ув'язнено. Його позбавили права на трон й осліпили на вимогу Мурада I. Проте А. IV П. втратив лише одне око. Звільнився за підтримки генуезців і, діставши підтримку турків, 22.08.1376 в'їхав до м. *Константинополя* як імператор. Офіційно коронований 18.10.1377. А. IV П. ув'язнив батька та брата, майбут. імп. *Мануїла II Палеолога*. За свою допомогу генуезці отримали о. Тенедос (ін. назва Бозджаада, тепер Туреччина) в Егейському морі, а турки — міста на п-ові Галліполі (тепер Туреччина). 1379 (1380) Іоанн V, за допомогою турків і венеційців, повернув престол. 1381 укладено родин. угоду, за якою А. IV П. визнано престолонаступником. Здобув у володіння міста Селімбрію (тепер Сіліврі, місто й район пров. Стамбул, Туреччина) і Родосто (тепер м. Текірдаг, Туреччина). 1385 — нова спроба заколоту, однак невдала. Невдовзі після цього помер.

Лит.: Дашков С. Б. Императоры Византии. Москва, 1997; Haldon J. Byzantium at War. Stroud, 2011; Harris J. The End of Byzantium. New Haven; London, 2012; Necipoğlu N. Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire. Cambridge, 2012; Baker J., Dompieri F., Gökyıldırım T. et al. The Reformed Byzantine Silver Based Currencies (ca. 1372–1379) in the Light of the Hoards from the Belgrade Gate // *Dumbarton Oaks Papers*. 2018. № 71.

Андронік Родоський (грец. Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος; 1 ст. до н. е.) — філософ, 11-й очільник (*схолярх*) *перипатетичної школи*. Систематизатор, укладач і коментатор творів *Аристотеля*. Про життя А. Р. бракує даних. Є свідчення, що він був учнем філолога Тираніона з м. Аміса (*Понтійське царство*), очолював школу перипатетиків у м. Римі бл. 58 до н. е. А. Р. цікавився історією філософії. Уклав *каталог* праць Аристотеля й Теофраста та опрацював їхні біографії. Увійшов до історії культури як дослідник біографії та творчої спадщини Аристотеля: встановлював *автентичність* його творів; прокоментував окремі його твори («Категорії», «Фізика», «Етика»); упорядкував його епістолярну спадщину. Опрацьовуючи його творчу спадщину, А. Р. об'єднував тематично споріднені твори і фрагменти, розбивав їх на логічні частини. Вважається, що саме А. Р. значною мірою сформував зібрання «Корпус Аристотеля» («Corpus Aristotelicum»). А. Р. належить також оригінальна праця «Про розділення» («Περὶ διαρρέσεως»), присвячена логіч. операції «ділення». Трактат високо оцінив *Боецій*. Як філософ А. Р. зазнав впливу Академії Платона та стоїків (див. *Стоїцизм*). Підготовлене А. Р. зібрання праць Аристотеля стало основою для подальших видань. Праця А. Р. заклала початок перипатетич. коментатор. традиції. Упорядницька праця А. Р. вплинула на неоплатоніка *Порфирія*, який також узяв за основу метод «групувати тематично однорідний матеріал».

Лит.: Moraux P. Der Aristotelismus bei den Griechen: von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias : in 3 bd. Berlin; New York, 1973. Bd. 1; Pseudo-Andronicus de Phodes «Περὶ παθῶν» / Ed. by A. Gilbert-Thierry. Leiden, 1977; Gottschalk H. The Earliest Aristotelian Commentators // *Aristotle Transformed: the Ancient Commentators and their Influence* / Ed. by R. Sorabji. London, 1990; Michael J. Griffin Aristotle's Categories in the Early Roman Empire. Oxford, 2015.

В. Е. Туренко

Андроні́м [від грец. ἀνὴρ (ἀνδρός) — чоловік і ὄνομα, ὄνομα — ім'я, назва], маритонім — різновид *антропоніма*; іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка (напр., Микитиха від Микита, Приймакова від Приймак, Терпилиха від Терпило). Звичай називати заміж. жінку за її чоловіком існує у всіх слов'ян, однак засоби творення А., набір андрон. формантів та *валентність* кожного з них у різн. мовах і діалектах не однакові. Напр., у болгар у 19 — поч. 20 ст. А. був обов'язковим елементом називання заміж. жінки. Така модель, вочевидь, пов'язана зі структурою пагіарх. сім'ї. У західнослов'янських та ін. мовах світу відпрізвищеві А. виконують роль жін. прізвищ (напр., словац. Nováková, чес. Svobodová, угор. Horvátné — від чол. варіантів Novák, Svoboda, Horvát відповідно). Не однакове й місце А. у лекс. складі різн. мов і періодів їхнього іст. розвитку.

А. в укр. мові зафіксовано писем. пам'ятками 15–16 ст. У діалектах укр. мови існує 10 суфіксів для творення А., зокрема -их- (найпоширеніший), -к-, -янк-, -ин-, -ан-, -ул-, -ов-, -овк-, -ин-, -а-. У староукр. мові А. вільно послугувалися в усіх стилях. У сучас. укр. мові їх зазвичай використовують винятково в худ. чи іноді епістол. стилях, а також у розм.-побут. як ідентифікатор заміж. жінки. Фахівці з *ономастики* кваліфікують А. неоднозначно — як особл. вид антропонімів або родичівських (генесіонімічних) прізвиськ. У говірках укр. діалект. простору А. теж сприймають по-різному: можуть слугувати особливими іменами заміж. жінок, функціонувати нейтрально чи, навпаки, додавати експресії, виражаючи погордливе ставлення до заміж. жінки.

Лит.: Трійняк І. Словник українських імен. Київ, 2005; Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів, 2005; Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. Київ, 2006; Познанська В. Андроніми у східноєвропейських говірках Донеччини // *Лінгв. студії*. 2012. Вип. 24; Наливайко М. Я. Сімейно-родова антропонімія Львівщини // *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.»*. Сер.: Філол. 2017. Вип. 64 (2).

П. П. Чучка

Андронов, Олександр Олександрович (рос. Андронов, Александр Александрович; 11.04.1901, м. Москва, тепер РФ — 31.10.1952, м. Горький, тепер м. Нижній Новгород, РФ) — фізик, фахівець у галузі *електротехніки, радіофізики* і прикладної *механіки*, академік АН СРСР (з 1946). Засновник наук. школи з теорії нелінійних коливань та її застосувань у радіофізиці, автомат. регулюванні, динаміці машин. Закінчив 1918 туд. школу II ступеня в м. Москві й почав працювати на з-ді АТ «Кулемет» бракувальником. 1919 вступив до лав *Червоної Армії*, працював у військ.-продовольчому загоні Латв. Рад. Республіки, монтером на електростанції, лектором у політвідділі Троїцького укріпл. р-ну на Уралі. 1920 повернувся до м. Москви та вступив до Вищого тех. уч-ща (МВТУ) на електротех. ф-т. 1921 водночас почав відвідувати лекції в Москов. ун-ті (МДУ, тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), куди перевівся на фіз. ф-т 1923. У 1924–1931 викладав теор. *фізику* й *механіку* у 2-му МДУ (тепер Моск. пед. держ. ун-т). 1925 після закінчення МДУ за фахом «теоретична фізика» А. зараховано в аспірантуру НДІ фізики при МДУ. Там навчався впродовж чотирьох років під керівництвом Л. Мандельшта-

Андронов Олександр Олександрович

ма. Після переїзду 1931 в м. Горький розпочав роботу в Горьків. дослід. фіз.-тех. ін-ті. Упродовж 1931–1945 працював у Горьків. держ. ун-ті зав. каф. фізики й теорії коливань. 1934 А. надано звання професора, 1935 — наук. ступінь д-ра фіз.-мат. наук. Від 1944, паралельно з роботою в м. Горькому, почав працювати в Моск. ін-ті автоматики й телемеханіки (тепер Ін-т проблем керування ім. В. О. Трапезникова РАН). 1945 очолив каф. теорії коливань і теорії автомат. регулювання першого в СРСР радіофіз. ф.-ту, створеного в Горьк. держ. ун-ті за його участі. Депутат і член Президії ВР РРФСР (з 1947), депутат ВР СРСР (з 1950). Першу наук. працю з теор. оптики опублікував 1926 у співавторстві з М. О. Леонтовичем. 1928 закінчив канд. дис. «Граничні цикли Пуанкаре й теорія коливань», короткий зміст доповіді про яку оприлюднив у книзі «6 з їзд російських фізиків» та доповідях Паризької АН (1929). У цій праці сформулював низку основополож. ідей, які розробляв надалі. Заклав підвалини теорії автоколивань, отримав фундамент. результати в теорії автомат. регулювання, дав картину заг. динаміки машин. Нагороджений орденом Червоної Зірки (1944). АН СРСР запроваджено премію імені А. (1969).

Пр.: Успивавт. — Грубые системы // Доклады Акад. Наук СССР. 1937. Т. 14. № 5; Простейшие линейные системы с запаздыванием // Автоматика и телемех. 1946. Т. 7. № 2–3; Теория колебаний. 2-е изд. Москва, 1981.

Лит.: Андронов Александр Ан (1929). Автобиография // Физики о себе. Ленинград, 1990; Бойко Е. С. Александр Александрович Андронов. Москва, 1991; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андропáуза [від грец. ἀνдрo (ándrōs) — чоловік і лат. pausa, з грец. παύσις — припинення], віковий андрогенний дефіцит, віковий гіпогонадизм — клініч. синдром, що виникає в чоловіків зрілого віку та зумовлений зниженням рівня тестостерону в крові. До клініч. проявів А. належать порушення сексуальної функції — ерекційна дисфункція, зниження статевого потягу (лібідо), втрата фертильності; соматичні розлади — збільшення кількості жирової тканини, порушення сечовипускання, зниження маси м'язової тканини (саркопенія), остеопороз, анемія; психоемоц. розлади — зниження працездатності, підвищена втомлюваність, порушення сну, дратівливість, підвищення рівня тривожності. За наявності типової тріади симптомів А. (зменшення частоти ранкових ерекцій, зниження лібідо, ерекційна дисфункція) здійснюють лаб. підтвердження діагнозу. До нього належить визначення рівня заг. тестостерону, лютеїнізуючого гормону і глобуліну, що зв'язує статеві гормони. Діагноз щодо А. встановлюють у разі зниження рівня заг. тестостерону нижче за 12 нмоль/л (за унеможливлення патології щитоподіб. залози та гіперпролактинемії). Лікування вікового андроген. дефіциту полягає в замісній терапії препаратами тестостерону. Ін. підходом є призначення препаратів, що стимулюють вироблення ендоген. тестостерону. Можливе поєднання обох варіантів лікування А.

Лит.: Ковальчук Л. Я., Сміян С. І., Рузібаєв Р. Ю. та ін. Андропауза // Вісник наук. дослідж. 2008. № 1 (50); Пашкова Е. Ю., Рождественская О. А. Возрастной андрогенный дефицит у мужчин: этиология, клиника, диагностика, лечение // Андрол. и генитальная хир. 2015. № 16 (1).

А. О. Камінська

Андропов Юрій
Володимирович

Андрóпов, Юрій Володимирович (15.06.1914, ст. Нагутська, тепер Ставропольського краю, РФ — 09.02.1984, м. Москва, тепер РФ) — парт. і держ. діяч, голова Комітету державної безпеки (КДБ) СРСР (1967–1982), Ген. секретар ЦК КПРС (1982–1984), генерал армії (з 1976). Нар. у сім'ї залізнич. службовця. 1936 закінчив Рибінський технікум річк. транспорту. Навчався у Петрозавод. ун-ті. Працював комсоргом судноверфі ім. В. Володарського в м. Рибінську (1936–1937). З 1937 — секретар, з 1938 — перший секретар Ярославського обкому ВЛКСМ. Від 1940 — перший секретар ЦК ЛКСМ Карело-Фінської РСР. Під час Другої світової війни брав участь у партизан. русі в Карелії (1941–1944). Упродовж 1944–1947 — другий секретар Петрозавод. міськкому ВКП(б), у 1947–1951 — другий секретар ЦК КП Карело-Фінської РСР. Закінчив 1950 Вищу парт. школу при ЦК ВКП(б). З 1951 — на роботі в апараті ЦК ВКП(б): інспектор, зав. підвідділу. З 1953 — на дип. роботі. Упродовж 1954–1957 — надзвичайний посол СРСР в Угорщині, один з ініціаторів і актив. учасник придушення повстання в Угорщині (1956). У 1957–1962 — зав. відділу ЦК КПРС зі зв'язків із соціаліст. країнами та компартіями цих країн. З 1962 — секретар ЦК КПРС. Від травня 1967 — Голова КДБ при Раді Міністрів СРСР, тоді ж обраний кандидатом у члени Політбюро ЦК КПРС. З 1973 — член Політбюро ЦК КПРС. З 12.11.1982 — Ген. секретар ЦК КПРС, водночас від 16.06.1983 — Голова Президії Верховної Ради СРСР. Під орудою А. органи безпеки було перетворено на потужну систему, що (на противагу відносному лібералізму доби «відлиги») знову почала контролювати практично всі сфери життя сусп.-ва. Активна боротьба КДБ проти інакдумства, дисидентів, застосування проти них примус. психіатр. лікування, позбавлення громадянства, арешти, звільнення з роботи сприяли формуванню негатив. іміджу А. Під час перебування А. на чолі КДБ посилюлися гоніння на дисидентів та правозахисників в Україні. За його ініціативою розпочато висилку інакдумців. Так, 1974 вислано за кордон і позбавлено громадянства письменника О. Солженицина; 1977 — генерала П. Григоренка; 1980 — академіка А. Сахарова вислано до м. Горького, де науковець перебував під постійним контролем КДБ та ін. (див. Дисидентство). Як Голова КДБ А. приділяв увагу зовн. розвідці, контррозвідці, розробленню нових форм і методів наук.-тех. шпигунства. Підтримував введення рад. військ (1978) напередодні розв'язання Війни в Афганістані 1979–1989 й силове розв'язання кризи у Польщі (1980). Маючи повну інформацію про реальний стан в партії та д-ві, А. прагнув дистанціюватися від недоликів доби Л. Брежньєва (антикорупційна кампанія, заходи зі зміцнення дисципліни), намагався суворими адм. методами зупинити кризові явища. Підтримував висунення М. Горбачова на посаду Ген. секретаря ЦК КПРС. Саме після його обрання було підхоплено чимало заходів, ініційованих А. Нагороджений 4 орденами Леніна (1957, 1964, 1971, 1974), ін. орденами та медалями. Герой Соціалістичної Праці (з 1974).

Лит.: Brahm H., Brunner G., Höhmann H.-H. Die Sowjeunion im Uebergang von Breschnew zu Andropow. Berlin, 1983; Steel J., Abraham E. Andropov in Power. Oxford, 1983; Medvedev Zh. Andropov. His Life and Death. Oxford, 1984; Волкогонов Д. А. Семь вождей. Галерея лидеров СССР : в

2 кн. Москва, 1995; Медведев Р. А. Юрий Андропов: неизвестное об известном. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2004; Млечин Л. М. КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы. 4-е изд., доп. Москва, 2011; Рябчиков С. Е. Век Юрия Андропова: к 100-летию со дня рождения. Ставрополь, 2014; Васильев Ю. А. Юрий Андропов. На пути к власти. Москва, 2018.

Ю. І. Шаповал

Андростендіон [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і στένωσις — звуження] — гормон, належить до андрогенів, в обох статей синтезується статевими залозами (яєчниками і яєчками) та корою наднирників, перетворюється на ін. статеві гормони. А. бере участь у статевому дозріванні, відповідає за розвиток вторин. чоловічих статевих ознак, є попередником тестостерону й естрадіолу. Рівень його синтезу корою наднирників контролюється гормоном адренокортикотропним (АКТГ). Його андроген. дія значно слабша, порівняно з ін. гормонами даної групи, напр., тестостероном. У дітей спостерігається поступове зростання рівня А. від 7 р. У хлопчиків зростання рівня А. відбувається значно раніше (до 2 р.), ніж тестостерону. У дорослих рівень А. має високу добову мінливість: до 40 % з макс. значенням зранку (7.00–10.00) й мін. увечері (після 23.00). У жінок рівень гормону залежить від дня менструального циклу — найвища концентрація спостерігається в середині циклу. При фізіол. вагітності рівень А. також зростає. За рівнем синтезу А. визначають функціональну активність статевих залоз та кори наднирників. Підвищений рівень синтезу А. спостерігається при синдромі полікістозних яєчників, може свідчити про гіперплазію, розвиток пухлини в корі наднирників або АКТГ-продукуючої пухлини. Зниження рівня А. у крові спостерігається значно рідше і може вказувати на функц. порушення в корі наднирників і статевих залозах. Визначення рівня А. в комплексі з ін. андрогенами використовується для оцінки андроген. статусу і виявлення джерела гіперандрогенії, вродженої дисфункції кори наднирників (разом із 17-оксипрогестероном та кортизолом є її маркером і використовується для моніторингу ефективності глюкокортикоїдної терапії).

Літ.: Герасимова Т. В., Гопчук О. М. Корекція гіперандрогенних порушень у жінок із синдромом полікістозних яєчників // Здоров'я жінчини. 2015. № 6 (102); Боднар П. М., Михальчишин Г. П., Комісаренко Ю. І. та ін. Ендокринологія. 4-те вид., оновл. та допов. Вінниця, 2017; Семенюк Л. М., Дем'яненко Л. В., Яроцька К. М. Профілактика рецидивів та реабілітація жінок репродуктивного віку, прооперованих з приводу лейоміоми матки на тлі метаболічного синдрому // Клінічна ендокринологія та ендокринна хірургія. 2018. № 1 (61); Бурка О. А., Тутченко Т. М. Сучасні підходи до діагностики розповсюджених форм гіперандрогенії в жінок репродуктивного віку // Reproductive Endocrinology. 2019. № 2 (46).

Андростерон [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і στερεός — твердий] — андроген, чоловічий статевий гормон (див. Гормони) стероїдної структури.

Андрофагі (грец. Ἀνδροφαγία — людоджер) — плем'я, яке, згідно з давньогрец. джерелами, мешкало на Пн. Скіфії. В історіографії висунуто припущення, що А. отримали свою назву через

людоджерство (див. Канібалізм) у їхніх ритуалах. Про А. згадано в «Історії» Геродота. Він вважав їх, як і скіфів, кочовим племенем, яке відрізнялося мовою. Історики й географи Гекатей Мілетський, Ефор Кімський і Псевдо-Скімн Хіоський (Греція Стародавня) вважали А. частиною скіфів. За Геродотом, А. проживали у Сх. Європі — у верхів'ях р. Дніпра, на Зх. межували з неврами, на Сх. — з меланхленами. Згадуються вони через похід перського царя Дарія I проти скіфів (514 або 513 до н. е.). Тоді вони відмовилися допомагати скіфам. У 7 ст. вірмен. літопис говорить про однойменне плем'я, яке начебто проживало в Сарматії Азійській. На початку 20 ст. дослідник В. Томашек (Чехія) висунув гіпотезу, що А. — це грец. переклад іран. назви мордвини. Славист Л. Нідерле вважав А. фінно-угор. народом. Сучас. дослідники локалізують ареал розселення А. у степовій смузі серед. течії Дніпров. лівобережжя або на Поліссі. Деякі дослідники доводили, що пн. кордон володінь А. простягався до сучас. міст Києва (історик К. Маннерт, Німеччина) чи Чернігова (археолог, спеціаліст з археології Балтії та Сх. Європи М. Еберт), сучасних Смоленської обл. РФ та Вітебської обл. Білорусі (історики Г.-З. Байер, Е. Боннель, Німеччина; археолог Г. Роулінсон, Велика Британія), до колишньої Московської губернії та витоків р. Оки (Г. Рейхардт). Ф. Мищенко у праці «Відомості Геродота про позаскіфські землі Росії» («Известия Геродота о внескифских землях России»; 1896) писав, що А. мешкали на теренах від Чернігівської до Московської губернії. Частина дослідників локалізувала ареал А. на Зх. від р. Дніпра. Археолог О. Тереножкін у праці «Предскифский период» відводив їм область на Пн. від бас. р. Прип'яті, що співвідноситься з носіями культури штрихованої кераміки. Б. Граков пов'язував А. з похованнями Кічкаського могильника (Надпоріжжя). М. Артамонов розміщував їх на правобережжі Серед. Подніпров'я, нижче за р. Рось, та вважав складником племені будинів, адже їхня назва має номінальний характер. На думку П. Ліберова, А. — мешканці басейнів річок Сули, Псла та Ворскли. Харк. археолог Б. Шрамко співвідносив А. з мешканцями степової частини Посулля. Моск. археолог О. Смирнов припускав, що найімовірнішою локалізацією А. є тер. вздовж сх. берега р. Дніпра. О. Мельниковська вважала їх мешканцями лівобережжя р. Дніпра, акад. Б. Рибаків — області на Пн. від р. Прип'яті. Археолог-аматор В. Герен (Франція) вважав А. германцями, історик П. Шафарик — самоїдами. С. Жебелєв припускав, що геродотовська характеристика А. — це автор. інтерпретація назви племені. Л. Єльніцький у праці «Скіфія євразійських степів» зіставляв А. з племенем амадоків (згадуються в Птолемей). Деякі дослідники припускають, що А. були частиною будино-гелонського союзу племен, інші вважають їх носіями дніпро-двінської археол. культури, предками балтів-латгалів або пов'язаними з городецькою культурою.

Літ.: Тереножкін А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Київ, 1961; Ельницкий Л. А. Скифия евразийских степей. Новосибирск, 1977; Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ, 1993.

М. Г. Казьмирчук

Андрофобія [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і φόβος — страх] — необґрунтований і надуманий страх перед чоловіками, хибне відчуття загрози від

людей чол. статі. Цей прояв остраху та зміненої ним поведінки належить до групи соц. страхів. Термін «А.» ввели психологи К. Кауан та М. Кіндер (США). А. характерна для жінок, але може спостерігатися і в чоловіків, особливо в підлітків, перед старшими ровесниками або дорослими. Причини виникнення А. різноманітні, найчастіше психотравмат. події в житті жінки в минулому — згвалтування, жорстоке ставлення до неї в дитинстві або спостереження такої поведінки щодо близьких людей; виховання в жін. середовищі, де постійно точилися розмови про жорст., підступний і небезпечний чол. світ; травмат. досвід першого секс. контакту з образами та розголосом особист. життя; перегляд фільмів, де яскраво показані жорст. та небезп. персонажі чол. статі. Вияви А. типові для ін. соц. фобій: у ситуації перебування поряд із чоловіками в дівчини (жінки) виникає некерований *тремор*, відчуття ознобу, почервоніння або блідість обличчя, утруднене дихання, серцебиття, нудота до блювання, запаморочення та хиткість, відчуття переднепритомного стану, позиви на сечовипускання та *дефекацію*. Такі самі симптоми можуть виникати навіть під час уявлення подіб. ситуації, що поступово призводить до соц. ізоляції людини, яка боїться виходити на вулицю та перебувати в людних місцях. Лікування А. — це насамперед *психотерапія* як основа та медикаментозне як додаткове в разі вираженої *асоціалізації* й наявності паніч. проявів. Також ефект. групові методи психотерапії.

Лит.: Woodman W. The Owl Was a Baker's Daughter: Obesity, Anorexia Nervosa, and the Repressed Feminine, a Psychological Study. Toronto, 1980; Калшед Д. Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа / Пер. с англ. В. Агаркова, С. Кравец. Москва, 2001; Harding E. Woman's Mysteries: Ancient & Modern. Boulder, 2001; Доморацкий В. А. Медицинская сексология и психотерапия сексуальных расстройств. Москва, 2009; Ильин Е. П. Психология любви. Санкт-Петербург, 2017; Янг-Айзендрат П. Ведьмы и герои: Феминистический подход к юнгианской психотерапии семейных пар / Пер. с англ. В. Мершавки. Москва, 2017.

О. С. Чабан

Андрохівич, Амвросій (05.10.1879, м-ко Лисець, тепер смт Тисменич. р-ну Івано-Франків. обл., Україна — 16.10.1942, м. Краків, Польща) — педагог; історик, доктор філософії (з 1909). Нар. у родині священника. Упродовж 1887–1891 навчався в нар. школі м-ка Лисця та с. Горохолини, 1891–1898 — у польск. Станиславській гімназії. Вищу юрид. освіту здобув на правнич. ф-тах Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*; 1898–1901) та Ягеллонського ун-ту (1901–1902). Вивчав укр. та класичні (латина і грецька) мови на філософ. ф-ті Львів. ун-ту, де слухав лекції з укр. мови та л-ри К. Студинського та О. Колесси (1904–1908). У 1909 після складання учител. іспитів допущений до викладання укр. та класич. мов у гімназіях і реальних школах Галичини з укр. та польською мовами навчання. Працював учителем низки навч. закладів: Коломийської гімназії (1903–1904); *Академічної гімназії у Львові* (1904–1911); гімназії в м. Терембовлі (1911–1912); укр. гімназії в м. Перемишлі (1912–1913); двомов. чоловічої учител. семінарії в м. Станиславові (тепер м. Івано-Франківськ; 1913–1916); двомовної жіночої учител. семінарії в м. Львові (1916–

1919); Держ. учител. жіночої семінарії в м. Львові (1919–1928); дівочої Семінарії сестер василіянок у м. Станиславові (1934–1939). Директор учител. семінарій у містах Сокалі (1928–1931) та Львові (1931–1934), професор Греко-католицької богословської академії у м. Львові (1941–1942). Член іст.-філософ. секції Богослов. наук. т-ва в м. Львові (з 1932). Член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (НТШ) (з 1907), Бібліогр. комісії НТШ (з 1922), дійсний член НТШ (з 1923), входив до іст.-філософ. секції. Підтримував тісні стосунки з В. Шуратом, І. Крип'якевичем. Був на ліквідац. Заг. зборах НТШ (14.01.1940). Серед наук. інтересів — історія реліг. життя й культури Галичини, зокрема галиц. шкільництва кін. 18 — поч. 19 ст. Автор досліджень про І. Горбачевського та реліг. діяча І. Лаврівського (1773–1820), кириличне друкарство в м. Відні, історію «Академічної громади» та станиці в осередку т-ва «Просвіта» (1877–1937).

Пр.: Іван Лаврівський. Один із піонерів українського відродження в Галичині, 1773—1820 // Записки Тов-ва ім. Шевченка. 1919. Т. 128; Львівське «Studium ruthenum» // Записки Тов-ва ім. Шевченка. 1921. Т. 131; 1922. Т. 132; 1925. Т. 136–137; 1927. Т. 146; 1929. Т. 150; Із минулого Академічної гімназії у Львові // Укр. школа. 1925. № 49–51; Образки з історії середнього шкільництва в Галичині в XVIII і XIX ст. // Ювілейний збірник на пошану Академіка Кирила Студинського : в 2 ч. Львів, 1930. Ч. 2; Віденське Babrarium. Історія королівської Генеральної Греко-Католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1775–1784) // Греко-Католицька духовна семінарія у Львові : в 2 ч. Львів, 1935. Ч. 1; Історія греко-католицької Генеральної Духовної Семінарії у Львові (1783–1810) // Греко-Католицька духовна семінарія у Львові : в 2 ч. Львів, 1936. Ч. 2.

Лит.: Біографія А. Андрохівича // Хроніка Наук. тов-ва ім. Шевченка. 1926. Вип. 67–68; Амвросій Андрохівич // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості (1878–1978) / За ред. Б. Романенчука. Філадельфія; Мюнхен, 1978; Фелонюк А. Амвросій Андрохівич // Енциклопедія «Наукове товариство ім. Шевченка» : в 3 т. Львів, 2012. Т. 1.

Андрохівич Амвросій

Андроцей у квітці звіробоя (Hypericum)

Андроцей [від грец. ἀνήρ (ándrós) — чоловік і οἶκία — житло, оселя] — сукупність чоловічих генеративних органів (див. *Тичинка*) однієї *квітки*. Кількість тичинок А. варіює від однієї (канна) до кількох десятків (шипшина, вишня, груша, жовтець тощо) і є сталою ознакою на рівні роду. Тичинки можуть бути вільними або зрослими. Якщо всі тичинки у квітці зросли, тоді А. називають *однобратнім*. Якщо одна з них залишається вільною, а інші зростаються — *двобратнім* (рослини род. бобових). Тичинки можуть зростатися тичинк. нитками (рожа) чи пиляками (соняшник) у тичинкову трубку. Також тичинки зростаються зі стовпчиком *маточки* (зозулинцеві) чи пелюстками (цикорій). Крім того, А. класифікують за характером їхнього розміщення, довжиною тичинк. ниток. Кількість тичинок А. є сталою ознакою на рівні роду.

Лит.: Зиман С. М., Мосякін С. Л., Гродзинський Д. М. та ін. Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин. Київ, 2012; Красильнікова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013.

Андроцентризм [від грец. ἀνήρ (ándrós) — чоловік і *центризм*] — апологія чоловічих норма-

тивних уявлень, світоглядних цінностей та життєвих моделей як основоположних та універсальних; протилежне гіноцентризму. Історично А. є панівною культурно-ціннісною традицією. Уперше концепцію А. висунула Ш. Гілман у книзі «Світ, зроблений чоловіками, або наша андроцентрична культура» («The Man-Made World or, Our Androcentric Culture»; 1911). Термін «А.» активно вживається в галузі *гендерних студій*, теоретики й активістами феміністичних рухів (див. *Фемінізм*).

Дж.: Gilman Ch. P. The Man-Made World: or Our Androcentric Culture. London, 2015.

Лит.: Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. Москва, 2004; Буряк Л. І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX — перша третина XX ст.). Київ, 2010; Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // Укр. іст. журн. 2012. № 2; Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф. та ін. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків; Дрогобич, 2014.

Андру́зький, Георгій (Юрій) Львович (08.06.1827, с. Вечірки, тепер Пирятин. р-ну Полтав. обл., Україна — дата й місце смерті невідомі) — громад.-політ. діяч, правознавець, поет. Писав укр. та рос. мовами. Нар. у сім'ї дворянина, дрібного поміщика. Навчався в пансіоні Першої Київ. гімназії (1839–1845). У 1845 вступив на юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1846 познайомився з Т. Шевченком і був прийнятий до *Кирило-Мефодіївського товариства*. У квітні 1847 А. заарештовано. Під час допитів дав свідчення, які були використані проти ін. членів *Кирило-Мефодіїв.* т-ва, зокрема Т. Шевченка. Цього ж року А. вислано під нагляд поліції до м. Казані з правом навчатися в місц. ун-ті. У грудні 1847 його відраховано з ун-ту за станом здоров'я (хвороба очей) та через незадовільну поведінку, відправлено до м. Петрозаводська, де він служив канцеляристом, перебуваючи під суворим наглядом поліції. У березні 1850 під час обшуку поліція вилучила в А. щоденник, його власні вірші, записи укр. пісень і поезії Т. Шевченка, а також «Начерки Конституції Республіки». Відповідно до цього проекту (1846–1847), укладеного під впливом М. І. Гулака, А. пропонував створити федерацію слов'ян. країн без Росії зі столицею в м. Києві та назвав її «Слов'янські Сполучені Штати». За написання «Начерків...» А. заарештовано й заслано до *Соловецького монастиря* (1850–1854). Вийшов на волю через події *Кримської війни 1853–1856*: за активну участь в обороні монастиря під час нападу англ. ескадри (20.07.1854) А. переведено до м. Архангельська, де він служив у канцелярії місцевої палати кримін. та цив. суду. 1856 йому було дозволено повернутися в Україну, де він працював у Полтав. судовій палаті під наглядом поліції (1857–1864). У січні 1864 його звільнено від нагляду. Подальша доля, дата смерті та місце поховання А. невідомі. Осн. праця А. — «Конституція Республіки». Відомі три його проекти, які містили розробки з окр. держ.-правових проблем, але жоден із них не був завершений. Написані, ймовірно, упродовж 1846–1850. Погляди А. на форми д-ви еволюціонували від схвалення ідеї *монархії конституційної* (пер-

ший і другий проекти Конституції) до визнання переваг *республіки президентської* (третій проект — «Начерки Конституції Республіки»). При цьому А. обстоював *соборність* укр. земель («Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом»). Обґрунтував принципи рівності всіх перед законом і наголошував, що сутність свободи полягає в тому, що «я сам ні від кого, крім Бога, закону і влади, встановленої законом, не залежу». Автор низки поезій: «Не плачте, рідненька мамо», «Україна», «Чи ж то в панів спина болить?», «Була колись годинонька», «Козак плаче й сам не знає» та ін., де помітний значний вплив Т. Шевченка. У творах А. гол. увагу надано поневоленню України Рос. імперією.

Лит.: Кирило-мефодіївське товариство : в 3 т. / Упоряд.: І. І. Глизь, О. О. Франко. Київ, 1990. Т. 2; Шевчук В. О. Із вершин і низин: Книга цікавих фактів із української літератури. Київ, 1990; Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ, 1997; Чуйко Т., Орлова Н. Згадайте, братія моя: Київ Тараса Шевченка. Київ, 2015.

Я. І. Купчик

Андру́сенко, Мико́ла Іва́нович (13.05.1922, с. Мирошниківка, тепер Коломацького р-ну Харків. обл., Україна — 20.05.2010, м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна) — актор, нар. артист УРСР (з 1979). У 1940 працював культорганізатором у дит. будинку в м. Валках Харків. обл. Під час *Другої світової війни* вивезений на роботи до Німеччини (1942–1945). Після звільнення служив хористом ансамблю Червоноарм. пісні й танцю 28-ї армії Білорус. округу (1945–1946) у м. Гродно (тепер Білорусь). Працював у Дрогобицькому обл. муз.-драм. театрі (тепер Львів. академ. обл. муз.-драм. театр ім. Юрія Дрогобича; 1946–1957). Закінчив театр. студію цього театру (1948). З 1957 — у Кримському обл. укр. муз.-драм. театрі (до 2014 — Кримський акад. укр. муз. театр, м. Сімферополь). Актор гострохарактерного комедійного плану. Зіграв понад 200 ролей, серед яких Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик», Г. Квітки-Основ'яненка), Іван, Мартин Боруля («Безталанна», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Терешко Колобок («Трибунал» А. Макайонка), Акоп («Ханума» А. Цагарелі), Писар («Майська ніч» за М. Гоголем), Лео Воляпюк, Пелікан («Сільва», «Принцеса цирку» І. Кальмана) та ін. Грав у кіно (фільми «Осінні ранки», 1985; «Ті, що зійшли з небес», 1986). Лауреат премії «Наш рідовід» Нац. спілки театр. діячів України (1997). Нагороджений медалями «За доблесну працю», «За трудову доблесть».

Лит.: Андрусенко Микола Іванович // Митці України / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992; Гуменюк В. Про що шепочуть яблуні // Укр. театр. 2005. № 5.

Г. С. Фіцко

Андру́сішин, Костянти́н Ге́нрі (англ. Andrusyshen Constantine Henry; 19.07.1907, м. Вінніпег, пров. Манітоба, Канада — 13.05.1983, м. Саскатун, пров. Саскачеван, Канада) — славіст, лексикограф, літературознавець, перекладач, член Королів. т-ва Канади (з 1964). Один із засновників канадської україністики. Син емігрантів з Івано-Франків. обл. Навчався 1925–1930 у Манітобському ун-ті (м. Вінніпег, Канада), 1930–

Андрусенко Микола Іванович

Андрусішин Костянтин Генрі

1931 — у *Паризькому університеті*. Протягом 1927–1936 — муз. керівник філії «Просвіта» у м. Вінніпегу; викладав укр. мову та л-ру в школах і на курсах українознавства. Від 1935 навчався в *Торонтському університеті*, де 1940 здобув наук. ступінь доктора філософії. Працював гол. редактором окр. тижневика «Канадійський фармер» (1941–1944). Навчався 1944–1945 у *Гарвардському університеті*, спеціалізувався на слов'ян. філології, здобув ступінь магістра. Викладав 1945–1975 україністику в Саскачев. ун-ті в м. Саскатун. Завдяки зусиллям А. було створено кафедру слов'ян. досліджень і запроваджено курси українознавства. Дійсний член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1948). У 1950–1975 на посаді зав. відділу слов'янстики Саскачев. ун-ту сприяв запровадженню укр. мови в держ. серед. школах і вищих навч. закладах пров. Саскачеван. Основою наук. зацікавлення були укр. мова і л-ра, *шевченкознавство*, переклади творів укр. письменників англ. мовою (І. Франка, В. Стефаніка, М. Коцюбинського, Миколи Хвильового, Марка Черемшини). Автор книги «Українська література та її натхненник Шевченко» («Ukrainian Literature and its Guiding Light, Shevchenko»; 1949); упорядник англ. антології «Українські поети 1189–1962» («The Ukrainian poets, 1189–1962»; 1963), до якої написав вступ, біогр. довідки і примітки про 102 поетів. Автор вступу та приміток до книги «Поетичні твори Тараса Шевченка: Кобзар» («The Poetical Works of Taras Shevchenko: the Kobzar»; 1964) — першого майже повного видання «Кобзаря» англ. мовою, переклади до якого здійснив разом із В. Кірконеллом. Для англ. антології «Їхній край» («Their Land»; 1964) переклав оповідання «Поєдинок» М. Коцюбинського і «Злодія зловили» Марка Черемшини, а також оповідання М. Коцюбинського «Хвала життю», «З глибини», новели В. Стефаніка «Стратився», «Сини». Спільно з Дж. Креттом уклав «Українсько-англійський словник» (1955) обсягом понад 130 тис. слів.

Пр.: Думки про сучасний світ // Укр. вісник. 1934. № 3; Ukrainian Theatre as a Political Factor // The Ukrainian Quarterly. 1947. Vol. 3. № 3; Ukrainian Literature — a Mirror of the Common Man // The Ukrainian Quarterly. 1948. Vol. 4. № 1; Ukrainian Literature and its Guiding Light, Shevchenko. Winnipeg, 1949; Some Problems in Ukrainian Lexicography // Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Philological section. 1952. Vol. 1; Українсько-англійський словник. Saskatoon, 1955. (у співавт.); The Ukrainian Poets, 1189–1962. Toronto, 1963. (у співавт.); The Poetical Works of Taras Shevchenko: the Kobzar. Toronto, 1964.

Літ.: Жомнір О. Повний англійський «Кобзар» // Вітчизна. 1967. № 3; Dutka J. The Grace of Passing. Constantine H. Andrusyshen: The Odyssey of a Slavist. Toronto; Edmonton, 2000; Андрусішин Костянтин Михайлович // Народжені Україною. Меморіальний альманах : у 2 т. Київ, 2002. Т. 1; Держко І. Андрусішин Костянтин Михайлович // Укр. журналістика в іменах. 2004. Т. 11; Зорівчак Р. Сприйняття творчості Тараса Шевченка в Канаді // Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. 2012. Вип. 21.

Р. П. Зорівчак

Андру́сів, Нага́лка Юлі́анівна (англ. Andrusi, Natalia; уроджена Семеон; 04.03.1910, м. Косів, тепер Івано-Франків. обл., Україна — 17.03.2002, м. Рівне, шт. Нью-Йорк, США) — оперна співачка. Дружина художника П. Андрусева. Нар. у сім'ї педагога. Навчалася в Коломийському філіалі Львів. вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка (клас

Р. Рубінгера) та Варшав. консерваторії (клас С. Білевич). Під час *Варшавського повстання 1944* вивезена на примусові роботи до Німеччини. Після *Другої світової війни* перебувала в таборі для переміщених осіб у Майнц-Кастелі (район м. Вісбадена). З 1947 — у США. Мешкала в м. Філадельфії, працювала друкаркою, 1972 — у м. Рівне, шт. Нью-Йорк. Співала у Філадельфійській опері. Співпрацювала з композитором Я. Барничем у постановці оперети М. Лисенка «Чорноморці». Виконувала головну партію Левиці в опері В. Овчаренка «Лис Микита» (прем'єра 18.10.1970 в залі «Академі оф Мюзік» у м. Філадельфії). Виступала на відкритті пам'ятника *Лесі Українці* в м. Клівленді, на концертах, присвячених визначним датам з історії України та укр. діячам. Автор концерт. програми «З піснею довкола світу за 80 хвилин», що охоплює різномовні твори. Підтримувала діяльність Укр. музею в м. Нью-Йорку. Пропагувала творчість свого чоловіка. З нагоди святкування 1000-ліття хрещення Русі власним коштом видала календар, ілюстров. картинами П. Андрусева на іст. тематику. Видала книгу його статей та матеріалів про нього «Мистецтво — найміцніша зброя» (1987). Продавши картини художника, створила фундацію при *Науковому товаристві імені Тараса Шевченка*. 1998 у с. Кам'яноброді Яворів. р-ну Львів. обл. фундацією Н. і П. Андрусеви у загальноосвіт. школі імені П. Андрусева відкрита філія Новояворів. школи мистецтв.

Літ.: Цікало О. Наталя Андрусів — дружина мистця // Наше життя. 2003. № 6.

Г. В. Карась

Андру́сів, Петро́ Сте́фанович (англ. Andrusi, Petro; 02.07.1906, с. Кам'яноброд, тепер Яворів. р-ну Львів. обл., Україна — 29.12.1981, м. Рівне, шт. Нью-Йорк, США) — художник, живописець, графік, ілюстратор, іконописець, педагог і громад. діяч. Чоловік Н. Андрусів. 1915 під час *Першої світової війни* загубив батьків. А. взяв під опіку козаки Кубан. козачого полку. Перебував із ними, згодом у дитячих будинках у м. Москві, потім у м. Рязані. 1918 переїхав до м. Варшави. Мешкав у притулку для молодих ремісників, яким опікувався Амер. к-т допомоги дітям із Польщі. Під час виставки дитячих робіт на твори А. звернув увагу майб. президент США Г. Гувер, після чого А. відправили на навчання до польськ. гімназії. Батьків знайшов 1921. Навчався у Варшав. академії мист-в (1927–1936; викладачі Ф. Коварський, Т. Прушковський, В. Скончильяс). Оформив обкладинку літ.-наук. місячника «Дзвіни», ілюстрував окр. випуски «Дитячої бібліотеки» та ін. видання для дітей: «Наш приятель», «Дзвіночок», «Вовченята» тощо. Один із засновників укр. мист. гуртка в м. Варшаві «Спокій» (1927), брав участь у всіх його виставках. Протягом 1934–1938 вийшла праця А. *Лотоцького* «Було колись на Україні» (кн. 1–5), ілюстрована 40 рисунками А. на тему *Київської Русі*. Під час навчання одержував фін. підтримку від митрополита *Андрея* (Шептицького) та дружини прем'єр-міністра Польщі Ж. Складовської. Зокрема, за її сприяння він отримав замовлення на розпис стелі приміальних кімнат у Міністерстві внутр. справ (м. Варшава), а також низку ін. замовлень. Від 1936 викладав історію мист-в і тех. креслення у Вищій архіт. школі м. Варшави. 1937 відвідав м. Париж,

Андру́сів Петро́ Сте́фанович

а після повернення до м. Варшави влаштував персон. виставку малюнків і акварелей. 1939 створив картину «Голофа України», в основі якої осмислення голоду 1933. Увесь творчий доробок А. зник під час бомбардувань німцями м. Варшави під час Другої світової війни. 1947 переїхав до США. 1952 разом з ін. укр. художниками-емігрантами створив у м. Нью-Йорку Об'єднання митців-українців в Америці (ОМУА), став співзасновником укр. мист. студії в м. Філадельфії та жур. «Нотатки з мистецтва». Від 1955 працював креслярем-графіком у філадельф. арх. бюро. 1972 після виходу на пенсію жив у м. Рівергеді. Похований на цвинтарі св. Андрія у м. Саут-Баунд-Бруку (шт. Нью-Джерсі). Працював в ілюстратив. графіці. Оформлював журнали «Веселка», «Юнак»; книжки І. Савицької, Ю. Тиса, Л. Храпливої, Р. Завадовича та ін. Створював полотна в жанрі олійного живопису: «Портрет дружини» (1955), «Портрет дівчини» (1963) та ін. Майстер іст. та батального жанрів. Наприк. 1960-х — 1970-х повністю присвятив себе розробці іст. сюжетів: «На дворі гетьмана Розумовського» (1967), «Зустріч гетьмана Мазеви з Костем Гордієнком» (1968), «Сватання Анни Ярославни» (1970), «З'їзд князів» (1977) та «Французькі посли у князя Ярослава Мудрого» (1978), «Бій Ігоря з половцями» (1970), «Бій під Конотопом» (1977), «Бій під Корсунем» (1973), «Атака козаків» (1976), «Хрещення Руси-України» (1981) тощо. Писав також ікони, виконав розписи церков (церква св. Йосафата в м. Філадельфії, 1961), іконостасів тощо. Автор мистецтвознав. праць, зокрема «Мистецтво і політика» (1970), статей у пресі. Мав персон. виставки в м. Філадельфії, учасник груп. виставок укр. митців в Америці й Канаді, а також у містах Варшаві, Празі, Берліні, Парижі, Гельсінкі, Львові. 03.11.1996 у с. Кам'яноброді відкрито пам'ятник А., загальноосвіт. школа названа його іменем.

Пр.: Мистецтво — найміцніша зброя. Статті, промови й огляди. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987.

Лит.: Гординський С. Андрій. Нью-Йорк, 1980; Певний Б. Історіософичний живопис Петра Андрусівського // Мистецтво нашого мистецтва. Нью-Йорк; Київ, 2005; Яців Р. Історія очима надії: Петро Андрусівський // Хроніка-2000. 2013. Вип. 2 (92); Новоженець Г. Мистецтво діаспори в загальноукраїнському контексті: Тематичні та стилістичні паралелі // Художня культ. Актуальні пробл. 2014. Вип. 10.

Андру́сівське переми́р'я 1667 — договір між Річчю Посполитою та Рос. царством про умови припинення війни 1654–1667. Угоду підписали 30.01.1667 в с. Андрусово поблизу м. Смоленська (тепер село Монастирц, р-ну Смолен. обл., РФ) А. Нащокін за дорученням царя Олексія Михайловича та Ю. Глібович від імені короля Яна II Казимира. Укладенню А. п. 1667 передували довготривалі рос.-польск. перемовини щодо умов підписання «вічного миру». Через неможливість досягнення компромісу з принципових питань (зокрема щодо перебування м. Києва під владою польск. короля), а також негативне ставлення укр. козацтва до ідеї тер. поділу козацької України по р. Дніпру, сторони підписали перемир'я з терміном дії 13,5 р. (до червня 1680). До форсування переговор. процесу та підписання компроміс. перемир'я спонукали як внутр., так і зовн. чинники. У Польщі загострювалася громадян. війна («рокош Любомирського»), а гетьман правобереж. України П. Дорошенко за підтримки

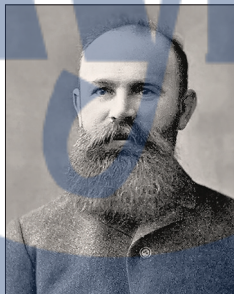
Кримського ханату в ніч із 18 на 19.12.1666 завдав нищівної поразки корон. військам під смт Браїловом і демонстрував бажання заручитися допомогою Оттоман. Порти в боротьбі як із Річчю Посполитою, так і з Рос. д-вою. Рос. керівництво, зі свого боку, було занепокоєне можливим наступом військ Речі Посполитої на м. Смоленськ, а також перспективою переходу Запорозького Війська під протекцію тур. султана. За таких умов Москва пішла на поступки Варшаві у справі Інфлянтів (Лівонії та Ліфляндії), а рада сенату Речі Посполитої 30.12.1666 ухвалила піти на поступки рос. стороні в ін. суперечливих питаннях. За три тижні Ян II Казимир наказав своїм уповноваженим на перемовини комісарам укласти мир на умовах уряду Олексія Михайловича, щоб лише в ньому була стаття про військ. союз із Росією, спрямований проти татар, козаків і Порти. Згідно з умовами договору, польск. сторона погодилася передати цареві Смолен. воеводство, Чернігівщину, Сіверщину, Стародубщину, лівобереж. частину Київ. воеводства й на 2 р. м. Київ (до 15.04.1669). Під владою короля залишалася правобереж. частина Гетьманщини, населення якої цар «звільняв» від присяги «на підданство». Запорозька Січ потрапила під спільний протекторат царя й короля. За втрачені шляхтою маєтності на теренах Лівобереж. України цар. уряд зобов'язувався сплатити 1 млн злотих компенсації (бл. 200 тис. рублів). У військ. сфері договір закріпив положення про координацію заходів обох д-в у боротьбі з агрес. діями Крим. ханату та Оттоман. Порти. Попри тимчас. характер задекларованих в А. п. 1667 положень та перегляд їхньої значної частини в наступні роки, перемир'я зафіксувало на міжнар.-правовому рівні важливі зміни в системі взаємодії країн Центр.-Сх. Європи, визначальною рисою було поступове посилення позицій Рос. д-ви та, натомість, занепад впливу Речі Посполитої. Для України вирішальним стало те, що вперше міжнар. актом було зафіксовано принцип поділу тер. Укр. козацької д-ви по р. Дніпру. З огляду на це, А. п. 1667 негативно оцінили як на Правобережжі, так і Лівобережжі України. Під враженням інформації про укладення угоди правобереж. гетьман П. Дорошенко 01.03.1667 звернувся до козаків з універсалом, закликаючи їх готуватися до війни, бо «про нашу шкуру йде (торг)». У сер. травня гетьман відрядив до м. Константинополя посольство М. Раткевича, доручивши йому порушити перед султаном клопотання про прийняття України під тур. протекцію. У січні 1668 про невизнання умов А. п. 1667, розрив із царем і звернення з проханнями про протекцію султана заявив і лівобереж. гетьман І. Брюховецький. На поч. літа 1668 Лівобережжя переважно було звільнено від рос. військ, а П. Дорошенка проголошено гетьманом об'єднаної України. На кін. року владу царя над Лівобережжям було поновлено, спротив козацтва Москва використала як привід не виконувати положення щодо повернення м. Києва під владу короля 1669. Наприк. 1660-х — 1670-х відбулося кілька раундів рос.-пол. переговорів («з'їздів»), унаслідок яких вироблені дод. статті до А. п. 1667, а саме щодо надання Рос. д-вою військ. допомоги Речі Посполитій для боротьби з гетьманом П. Дорошенком; відкладення розв'язання суперечливого питання про передачу м. Києва під владу короля; пролонгацію дії

перемир'я ще на 13 р. після його завершення 01.06.1680 тощо. Попри принципове неприйняття гетьманами й козацькою старшиною ідеї тер. поділу Укр. козацької д-ви по р. Дніпру, ця умова А. п. 1667 увійшла і до *Вічного миру 1686* Рос. д-ви з Річчю Посполитою, закріпивши так на міжнар. рівні важливу передумову занепаду укр. державності раннього *нового часу*.

Лит.: Савич О. А. Андрусівське перемир'я 1667 року // Наук. записки Ін-ту іст. та археол. АН УРСР. 1946. Кн. 2; Wójcik Z. Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie wojny północnej 1655–1660 // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660 : in 4 t. Warszawa, 1957. T. 2; Wójcik Z. Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku. Warszawa, 1966; Іаленко О. І., Камінський Є. Є., Кірсенко М. В. та ін. Нариси з історії української дипломатії / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2001; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради 2 до Андрусівської угоди (1659–1667 pp.). Київ, 2003; Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 pp. 2-ге вид., доопрац. Київ, 2005; Горобець В. М. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ, 2007; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). Київ, 2009; Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016; Щербак В. Вагомий поступ у формуванні протурецької політики гетьмана Петра Дорошенка // Київ. іст. студії. 2018. № 2 (7).

В. М. Горобець

Андрусов, Мико́ла Іва́нович (19.12.1861, м. Одеса, тепер Україна — 27.04.1924, м. Прага, тепер Чехія) — геолог, стратиграф, палеонтолог, академік Рос. АН (з 1914), академік Всеукр. АН (з 1920). Нар. у сім'ї штурмана торг. флоту. Закінчив із відзнакою Олександрів. керчен. гімназію (1880) і вступив до Імператор. Новорос. ун-ту (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). 1882–1884 коштом Новорос. т-ва натуралістів здійснив геол. відрядження на *Керченський півострів*, де зібрав вел. матеріал про його *фауну*, склав палеогеогр. карти п-ова за епохами, опублікував перші студент. праці, зокрема «Нотатки про геологічні дослідження в околицях міста Керчі» (1883). У 1885–1887 казенним коштом побував за кордоном, зокрема слухав у м. Відні лекції Е. Зюсса з геології та в м. Мюнхені — курс лекцій із палеонтології в К. А. Ціттеля (1839–1904). У 1888 вирушив у геологічну експедицію до Серед. Азії, під час якої перетнув зх. частину пустелі *Каракуми*, дослідив плато *Устюрт* і дістався п-ова Мангیش-лак. 1895–1901 здійснив кілька експедицій на Кавказ, у Закавказзя, працював у Криму й на Таманському п-ові, приїздив до Румунії. 1890 захистив магістер. дис. «Керченський вапняк і його фауна». Того ж року відібрав і описав зразки осадових відкладів і донної фауни Чорного м., також досліджував зат. *Кара-Богаз-Гол*. Викладач Імператор. Новорос. ун-ту (1889–1893), приват-доцент Імператор. Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*; 1893–1896), професор Імператор. Юр'їв. ун-ту (тепер *Тартуський університет*; 1896–1905). Протягом 1905–1912 — професор Ун-ту Св. Володимира в м. Києві (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), де очолив кафедру. Почес. член (з 1905) та голова (з 1907) *Київського товариства*

Андрусов Микола Іванович

природознавців. 1914 обраний ординарним академіком Імператорської АН і призначений завідувачем Геологічного музею в м. Санкт-Петербурзі. У Рос. імперії та Європі був знаним фахівцем із *палеонтології* та *стратиграфії неогену* (див. *Неогеновий період і неогенова система*). Розробив стратигр. шкалу осадових відкладів Понто-Каспійського басейну, дав детальне розчленування сарматського, понтійського, апшеронського й акчагильського ярусів пліоцену, виділив тарханський, чокрацький, караганський та конкський яруси. Описав понад 300 нових видів викопних молюсків. Досліджував насичені сірководнем анаеробні шари вод Чорного м. 1918–1920 — професор Таврійського ун-ту (тепер *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського*), 1919–1920 — директор Севастопольської біостанції. 1920 з родиною емігрував до Франції, 1922 переїхав до м. Праги. За життя опублікував 161 наук. працю. Серед нагород і відзнак: срібна медаль ім. М. М. Пржевальського Імператор. Рос. геогр. т-ва (1892); Ломоносов. премія Рос. АН (1898) за докт. дис. «Живучі та викопні Dreissensidae Євразії» («Живущие и ископаемые Dreissensidae Евразии»; 1897); Золота Костянтинів. медаль Імператор. Рос. геогр. т-ва (1913). На честь А. названо с. Андрусово в Криму (1948), Андрусову сопку на Керченському п-ові, грязьовий підвод. вулкан у Чорному м., мор. тераси неподалік м. Судака.

Пр.: Очерк истории развития Каспийского моря и его обитателей // Известия Ру. геогр. об-ва. 1888. Т. 24. Вып. 1–2; О характере и происхождении сарматской фауны // Гор. журн. 1891. Т. 1. № 2; Einige Resultate der Tiefseeeuntersuchungen im Schwarzen Meere // Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien. 1893. Bd 36. № 7; Материалы к познанию прикаспийского неогена. Акчагильские пласты. Санкт-Петербург, 1902; Избранные труды : в 4 т. Москва, 1961–1965.

Лит.: Эйно́р О. Л. Николай Иванович Андрусов. Киев, 1990; Андрусов Микола Іванович // Шаров І. Ф. 100 видатних імен України. Київ, 1999; Андрусов Микола Іванович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : в 4 т. 2-ге вид., допов. Одеса, 2005. Т. 1; Оноприенко В. І. Николай Иванович Андрусов, 1861–1924 / Отв. ред. А. Ю. Митропольский. 2-е изд., доп. и перераб. Киев, 2013; Шаталов Н. Н. Академик Николай Иванович Андрусов — основоположник морской геологии и океанологии (к 155-летию со дня рождения) // Геол. и пол. ископаемые мир. океана. 2016. № 1.

О. Ю. Аністратенко

Андрусяк, Іва́н Миха́йлович (28.12.1968, с. Вербо́вець Косів. р-ну Івано-Франків. обл., тепер Україна) — письменник, перекладач, літ. критик. Пише укр. мовою. Закінчив 1992 філол. ф-т Іва-

Андрусяк Іван Михайлович

но-Франків. держ. пед. ін-ту імені В. Стефаника (тепер *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*). Здобув ступінь магістра держ. управління в *Українській академії державного управління при Президентові України* (1997). Працював на держ. службі; журналістом, редактором у вид-вах «Школа» (2006) і «Грані-Т» (2007–2014). З 2014 — гол. редактор вид-ва укр. л-ри для дітей «Фонтан казок», з 2017 — шеф-редактор вид-ва сучас. укр. прози «Легенда». Член Укр. центру Міжнар. ПЕН-клубу. 1991 разом зі С. Процюком та І. Ципердюком створив літгурт «Нова дегенерація». У «новодегенераційній» стилістиці витримані перші поет. збірки А.: «Депресивний синдром» (1992), «Отруєння голосом» (1996), «Шарга» (1999). У наступ. поет. збірках — «Повернення в Галапагос» (2001), «Дерева і води» (2002), «Часниковий сік» (2004), «Храбуст» (2006), «Писати мисліте» (2008) — переважає символічно-асоціативне письмо й увиразнюється власна впізнана поет. манера, базована на метафоризмі. Наступ. період у творчості А. критики називають «умиротвореним»: у поетичних збірках «Неможливості мови» (2011), «Книга трав, дерев і птахів» (2013), «Серця приручених рослин» (2014) переважає пейзажно-філософ. лірика. Поетизов. проза А. (збірка «Вургун», 2005, до якої увійшли повість-метафора «Реставрація снігу», новела «Шарга» і роман-новела «Вургун») характеризується як «густа» символічна метафорика з активним використанням діалектів. Автор досліджує психологію людини в символічно-межових ситуаціях на матеріалі Гуцульщини 1940–1950. Від 2007 провідною у творчості А. стає л-ра для дітей. Працює і в поезії, і в прозі, і в драматургії. Автор циклу повістей «Стефа і Чакалка» («Стефа і її Чакалка», «Кабан дикий — хвіст великий», «Чакалка і Чупакабра»; 1997–2015, повне видання — 2016); цикл «28 днів із життя Бурундука» (повісті «Вісім днів із життя Бурундука» та «Завдання з фізики», а також низка оповідань; 2012–2016, повне видання — 2017). А. — автор низки поет. книжок для дітей: збірки «М'яке і пухнасте» (2010); «Чупакабра та інші зайчики» (2014); «Лякація» (2017); збірка віршопісень «Зайчикова книжечка» (2008) та ін. Вибрані статті та есе увійшли до збірок «Літпроцесія» (2001), «Латання німбів» (2008) та «Дуби і леви» (2011). Перекладає з польськ., англ., білорус. та рос. мов (поезії А. Бурси, Е.-Е. Камінґса, А. Хадановича, М. Скобли, Л. Андреева, О. Мандельштама, Б. Пастернака тощо). Вірші А. перекладалися й публікувалися в періодиці та антологіях у 12 країн світу. Лауреат першої премії літ. конкурсу «Смолоскип» (1995), літ. премій «Благовіст» (1996), ім. Бориса Нечерди (2002), премії журн. «Кур'єр Кривбасу» (2007), міжнар. премії «Сороса Carpatica» (2010), першої премії конкурсу творів для дітей «Золотий Лелека» (2008), Корнійчуковської премії (2016), премії «ЛітАкцент року» (2017), удостойнені відзнаки «Дитячий поет року» (2017), лауреат премії КМУ імені Лесі Українки (2018) та ін.

Тв.: Депресивний синдром // Нова дегенерація. Івано-Франківськ, 1992; Отруєння голосом. Київ, 1996; Серця приручених рослин: інтимна лірика. Київ, 2015; Стефа і Чакалка. Київ, 2016; 28 днів із життя Бурундука. Київ, 2017; Третій сніг. Київ, 2018; Фонетика тиші : у 2 т. Тернопіль, 2019.

Літ.: Старовойт І. Взаємопричетність тексту (Іван Андрусак та його книга «Отруєння голосом») // Мол. нація. 1997. № 5; Логвиненко Ю. Творча еволюція Івана Андру-

сяка // Літературознав. обрії. Праці мол. учених. 2004. Вип. 6; Баран Є. Українська поезія 90-х років ХХ ст.: контекст «Нової дегенерації» // Літературознав. Прикарпатський вісник Наук. тов-ва Шевченка. Слово. 2010. № 2; Сварич Н. Лірика Івана Андрусяка: еволюція художнього стилю // Мова і культ. 2012. Т. 8. Вип. 15; Сварич Н. Втілення світоглядної концепції Івана Андрусяка в образній системі поетичної збірки «Повернення в Галапагос» // Літературознав. студії. 2015. Вип. 1 (2).

К. Г. Борисенко

Андрусак, Мико́ла Григо́рович (псевд. і крипт.: М. А., Н. А., Никола Андрусак, Мстислав Всеволо-ренко, М. А-як, Никандр Літописець, Никон Немирон; 20.02.1902, с. Переволочна, тепер Буського р-ну Львів. обл., Україна — 25.01.1985, м. Бостон, шт. Массачусетс, США) — історик, публіцист, громад. діяч. Нар. у селян. родині, навчався в гімназіях міст Бродів, Яворова та Золочева. У травні 1919 під час Польсько-української війни 1918–1919 вступив добровольцем до *Української галицької армії*, після розформування якої перейшов до армії *Української Народної Республіки*. Протягом 1921–1923 навчався у Львів. академ. гімназії, 1923–1928 — на філос. (з 1924 — гуманіст.) ф-ті Львів. ун-ту Яна Казимира (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Відвідував іст. семінар проф. С. Закшевського (1923–1928), де підготував і захистив дис. на тему «Йосиф Шумлянський — перший львів. уніат. єпископ (1667–1708)» (1931). А. — один з ініціаторів створення та керівник іст. секції істориків-студентів при «Студентській громаді», згодом у *Науковому товаристві імені Тараса Шевченка* (НТШ), зокрема на посаді помічника бібліотекаря цього т-ва. 1928–1929 працював учителем Львів. гуманіт. жін. гімназії «Рідна школа». 1929–1931 відбував службу в польск. військ. Після повернення до м. Львова займався дослідженнями з історії України. 1932 обраний дійсним членом НТШ. Був секретарем іст.-філос. секції та членом низки комісій цієї орг-ції, а також членом укр. Богослов. наук. т-ва, Т-ва «Просвіта», Польск. іст. т-ва, співпрацював із Польск. академією знань у м. Кракові тощо. Ректор і викладач історії України в громад. ун-ті Т-ва укр. робітників «Сила» в м. Львові (1937–1938). Після початку *Другої світової війни* і встановлення рад. влади (вересень 1939) — помічник проректора Львів. держ. ун-ту. У грудні 1939 виїхав до м. Кракова. Співпрацював з «Українським видавництвом», публікував свої праці в газ. «Краківські вісті». Восени 1941 із похідними групами ОУН прибув до м. Києва, де брав участь у налагодженні укр. культ. життя. Працював заступником керівника Відділу культури й освіти при Міській управі, з 20.10.1941 — директором Ін-ту історії України. У лютому 1942 під загрозою арешту виїхав до м. Львова, де викладав історію та географію в Першій укр. держ. гімназії, Вчит. семінарії, Греко-католицькій богословській академії у Львові, працював бібліотекарем відновленого НТШ, статистиком в Ін-ті психотех. досліджень (1942–1944). У липні 1944 виїхав до м. Праги, почав працювати в *Українському вільному університеті* (УВУ; 1944–1945). Звідти переїхав до м. Мюнхена, читав лекції у відновленому УВУ (1946–1948). У сер. 1949 оселився у США, де викладав у Зх. ун-ті Огайо, коледжі Св. Вінсента в м. Кентоні, Волш коледжі в м. Норд Кентон, Есамптон коледжі в м. Вустері,

Ріо Гранде коледжі в м. Ріо Гранде, Ун-ті Акрон, Огайо, Вінсент. ун-ті в м. Вінсенті, Індіана, Ун-ті Північного Огайо в м. Ейді. Продовжував актив. діяльність в укр. еміграц. наук. осередках — НТШ в Америці, Укр. тех. ін-ті в м. Нью-Йорку, Укр. богослов. наук. т-ві, Укр. вільний АН у США, Укр. іст. т-ві (1954–1983). Похований коштами НТШ у м. Бостоні. Наук. доробок А. становить бл. 600 праць різними мовами. Гол. теми досліджень і публіцистики: історія *Галицько-Волинського князівства*, укр. *козацтво*, церк.-реліг. відносини 17–18 ст., нац.-культ. процеси в Галичині в 19–20 ст., укр. історіографія та біографістика, галицьке краєзнавство.

Пр.: Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny. Lwów, 1934; Нариси з історії галицького москвофільства. Львів, 1935; Мазепа і Правобережжя. Львів, 1938; Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. Прага, 1941; Етапи в розвитку української нації. Прага, 1941; Історія козащини (Курс викладів) : у 3 кн. Мюнхен, 1946; Нариси з історії християнства на Русі-Україні. Нью-Йорк, 1988; 3 минулого Знесіння. Львів, 1992.

Лит.: Якимович Б. Микола Андрусак — дослідник історії України // Андрусак М. 3 минулого Знесіння. Львів, 1992; Качкан В. Противник антрактів у дослідженнях історії України (Наукові візії М. Андрусяка) // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : в 10 т. Львів, 1998. Т. 3: Українознавство та пресологія (XIX — перша половина XX ст.); Тиміш Л. Микола Андрусак: матеріали до біографії // Дрогобицький краєзнав. збірник. 2000. Вип. 4; Ясь О. Микола Андрусак — історик та публіцист: матеріали до біографії // Мол. нація. 2003. № 3 (28); Czeban M. Mykoła Andrusiak (1902–1985) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku : w 2 t. Rzeszów, 2014. Т. 2; Чебан М. Микола Андрусак. Історія історика. Львів, 2015.

Л. О. Зашильняк

Андрусак, Михайло Миколайович (05.12.1955, с. Вербівці Городенків. р-ну Івано-Франків. обл., Україна) — письменник, журналіст, перекладач. Навчався в Коломийському технікумі мех. обробки деревини (1971–1975). Служив у Радянській армії (1975–1977). У 1978 навчався в морехід. школі в м. Пярну (Естонія). 1985 закінчив ф-т романо-герм. філології Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Працював двірником, сторожем, вантажником, теслярем-бетонником, майстром на Коломийському деревооброб. заводі (1975–1980), учителем нім. та англ. мов у закладах освіти Коломийського та Косівського р-нів (1985–1988), тренером, перекладачем, журналістом. Був заст. гол. редактора журн. «Агро» (1988–1993). Від 1993 — директор, згодом голова правління ВАТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича». Член редколегії журн. «Перевал». Член *Національної спілки журналістів України* (з 1991), *Національної спілки письменників України* (з 1996). Автор книг: «Студені милі» (1991), «Ув'язнена скрипка» (1992), «Криваві роси сорокових» (1992), «Грані болю» (1994), «Біла душа» (1995), «Христос воскрес» (1996), «Сумління» (2005). Худ.-документ. твори прозаїка присвячені маловідомим фактам з історії України. У трилогії «Брати грому» (2002), «Брати вогню» (2004), «Брати просторів» (2007) йдеться про армію УПА, зокрема про її діяльність на теренах Коломийської повстан. округи. Книги є підсумком двадцятилітньої праці А. упорядник зб. «Торба галицьких анекдотів» (1995). Пере-

кладає з ним. мови. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2010), а також обл. премії ім. В. Стефаника (2002), премії ім. Л. Мартовича (2006), коломийської міськ. літ. премії ім. Т. Мельничука (2006). Має низку відзнак від Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

Тв.: Брати грому. Коломия, 2001; Пісні з Покуття. Івано-Франківськ, 2001. (у співавт.); Брати вогню. Коломия, 2005; Сумління. Коломия, 2005; Брати просторів. Коломия, 2007; Останні з когорти «залізних». Коломия, 2012.

Лит.: Ласійчук М. Літописець боротьби за волю // Ласійчук М. Коли в душі народжується слово. Коломия, 2006; Павличко Д. Правда про УПА // Павличко Д. Літературознавство. Критика : у 2 т. Київ, 2007. Т. 1: Українська література; Михайло Андрусак: літописець боротьби за волю України. Івано-Франківськ, 2010; Качкан В. Документалізм — концептуальна кода життєтворчості (Михайло Андрусак) // Качкан В. Постати: Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : в 2 т. Івано-Франківськ, 2013. Т. 2.

Андрух, Іван Антонович (25.03.1892, с. Боле-страшичі, тепер Перемишл. пов. Підкарпат. воеводства, Польща — 28.08.1921, м. Київ, тепер Україна) — військ.-політ. діяч, один із засновників *Української військової організації* (УВО). Нар. в селян. родині. Закінчив класич. гімназію в м. Перемишлі (1916, екстерном). Навчався один семестр у Царсько-королівській політех. школі в м. Львові (тепер *Національний університет «Львівська політехніка»*), за ін. даними — у Політех. ін-ті в м. Празі (Чехія). З початком *Першої світової війни* записався до *Легіону Українських січових стрільців* (УСС), після закінчення Австрійської офіцер. школи був підвищений до рангу підхорунжого. Унаслідок поранення в бою 1916 потрапив до рос. полону, його утримували в таборі для військовополонених під містами Царицином (тепер м. Волгоград, РФ) та Дубовкою (тепер у Волгоград. обл., РФ). На поч. 1918 прибув до м. Києва та вступив до *Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців* (офіц. назва — Перший курінь Січових стрільців), який у складі армії *Української Народної Республіки* (УНР) протистояв Червоній армії та придушував інспіров. більшовиками повстання в м. Києві. З розгортанням підрозділу в 1-й полк УСС (квітень 1918) очолив одну із його сотень. За часів *Української Держави* гетьмана П. Скоропадського командував 2-ю сотнею 2-го Запоріж. піхот. полку, очолюв. полковником П. Болбочаном (у складі Запоріж. корпусу генерала О. Натієва). У добу *Директорії* на чолі сотні Осадного корпусу Січ. стрільців (згодом Корпусу Січ. стрільців) армії УНР воював проти денікін. військ та Червоної армії. Під час боїв із більшовиц. формуваннями під м. Бердичевом був тяжко поранений. Від липня 1919 командував 28-м (1-м) пішим полком Групи Січ. стрільців (колишнього Корпусу Січ. стрільців) Дієвої армії УНР. Після розформування підрозділу перебував у чехословац. таборах інтернованих воєнків *Української галицької армії*. Призначений *крайовим командантом* УВО на Сх. Укр. Землях. 1921 повернувся до рад. України з метою підготовки антибільшовиц. повстання. Працював чиновником у Райсоюзі під прізвищем Авраменко, мав на це документи. Входив до складу Всеукр. центр. повстанського комітету (ВЦПК), був ініціатором створення Військ. орг-ції Січ. стрільців (згодом УВО) у Другій Київ. школі «червоних старшин».

Андрусак Михайло
Миколайович

Андрух Іван Антонович

Заарештований співробітниками Київ. губерн. надзвичайної комісії у справі ВЦПК та разом з ін. учасниками ВЦПК розстріляний.

Лит.: Січові Стрільці у корпусі ген. Натієва. Зі споми-нів 6. п. Івана Андруха сот. СС. // Літопис Червоної Кали-ни. 1930. № 4; 5; Авраменко Н. Причинки до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: «Січові Стрільці в Запорозькій дивізії Отамана Натієва» // Літопис Червоної Калини. 1931. № 3; Хома І. Я. Січові Стрільці. Створення, військо-во-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. Київ, 2011; Зізнання у в'язниці ЧК... (із свідчень протоколів допиту члена Всеукраїн-ського Центрального Повстанського Комітету Івана Андруха). Упорядкував Ярослав Файзулін // Пробл. вивчен-ня іст. Укр. революції 1917–1921 років. 2014. Вип. 10.

Андру́хів, Дмитро́ Се́менович (08.11.1934, с. Дорожів, тепер у складі с. Верхній Дорожів Дрогоб. р-ну Львів. обл., Україна — 09.01.2009, м. Київ, Україна) — перекладач, засл. діяч куль-тури Польщі (з 1976). Писав укр. мовою. Нар. в селян. сім'ї. Після школи вступив на геолого-розвідув. ф-т Львів. політех. ін-ту (тепер Націо-нальний університет «Львівська політехніка»), за рік покинув навчання. 1958 закінчив філол. ф-т Київ. ун-ту імені Т. Шевченка (тепер Київ-ський національний університет імені Тараса Шевченка). Відтоді працював редактором у Держлітвидаві УРСР (тепер вид-во «Дніпро»), від 1964 — у журн. «Всесвіт». Член Національ-ної спілки письменників України (з 1968). Працював директором Бюро пропаганди худ. л-ри СПУ. Понад 25 р. очолював редакцію світової л-ри вид-ва «Веселка». Як перекладач почав друкува-тися від 1959. Автор низки перекладів зі слов'ян. мов, опубл. в журн. «Всесвіт», «Вітчизна», «Слов'янське віче». Окр. вид. вийшли переклади з чеської: «За тобою тінь» І. Марєка (1966), «Дон Жуан» Й. Томана (1968), «Мементо» Р. Йона (1989), «Королеви не мають ніг» В. Неффа (1989), «Казки» Б. Немцовой (1978), «Шлюбні ночі» Е. Петишки (1986) та ін.; зі словацької: «Чардаш диявола» Г. Зеліновой (1971), «Жага любові» А. Плавки (1973), «Емігранти» Л. Юріка (1984), «Вавилон» М. Фігулі (1985), «Іх величності піра-міди», В. Замаровського (1988), «Я не хотів бути євреєм» Ю. Шпітцера (2000) та ін.; із польської: «Гонитва за Адамом» Є. Ставінського (1970), «Пруський мур» В. Залевського (1975), «Після дзвонів — тиша» Л. Вантулі (1976), «Плід грана-тового дерева» Г. Аудерської (1980), «Соляріс. Едем» С. Лема (1987), «Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії» А. Валіцького (1999), «Міфологія для дорослих» С. Стабрила (2000) та ін. Зробив значний внесок у дитяче книговидання. З його ініціативи започ-атковано серії «Родинне коло», «Епоси народів світу», «Скарбниці світової казки», «Пригоди. Фантастика» та ін. За його ред. опубліковано сх.-слов'ян. епос «Українські билини» (2003). Лауреат премій: ім. М. Рильського (1996); ім. П. Гведосла-ва (Словаччина; 2004); ім. Олени Пчілки (2006).

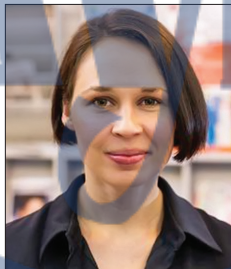
Лит.: Пасемко І. Син Дрогобицької землі // Дрогобич-чина — земля Івана Франка : в 4 т. Дрогобич, 1997. Т. 4.

І. П. Пасемко

Андрухóвич, Софі́я Ю́ріївна (17.11.1982, м. Іва-но-Франківськ, тепер Україна) — письменниця, перекладач. Працює в жанрі новореалістич. ро-ману та оповідання. Пише укр. мовою. Дочка Ю. Андруховича, дружина А. Бондаря. Закінчила

Андрухів Дмитро Семенович

Андрухович Софія Юріївна

Андрухович Юрій Ігорович

природничий ліцей у м. Івано-Франківську (2000). Учасниця стипендіальних програм: Ho-mines Urbani у м. Кракові (2004), міністра куль-тури Польщі Gaude Polonia (2013, 2016). Працю-вала співредактором журн. «Четвер» (2003–2008). Автор книг: «Літо Мілени» (2002); «Старі люди» (2003); «Жінки їхніх чоловіків» (2005); «Сьомга» (2007); «Фелікс Австрія» (2014); «Су-зір'я курки» (2015; у співавт. з М. Прохасько). Роман «Фелікс Австрія» став бестселером в Україні, екранізовано 2020. Твори А. перекладе-но англ., польск., нім., чес., серб. та ін. мовами. А. переклала укр. мовою книги: «Гаррі Поттер і ке-лих вогню» Дж. К. Роулінг (2003, спільно з В. Мо-розовим); «Європейка» М. Гретковської (2006); «Новини пласкої землі» Н. Дейвіса (2011); «При-марний мир» Г. Далласа (2012); «Розмови з теро-ристами» П. Тейлора (2014, спільно з Г. Карпою); «Візит загону горлорізів» Дж. Еген (2015); «Не відпускай мене» К. Ішівуро (2016). За роман «Фе-лікс Австрія» А. відзначена преміями: ЛітАкцент року (Україна, 2014); Книга року Бі-Бі-Сі (2014); ім. Дж. Конрада-Коженьовського (Польща, Ук-раїна, 2015); Фонду Л. та П. Ковалевих (США, 2015); літ. премією «Вишеградське східне парт-нерство» (Словаччина, Польща, Чехія, Угорщи-на, 2017).

Тв.: Літо Мілени. Київ, 2002; Старі люди. Івано-Фран-ківськ, 2003; Жінки їхніх чоловіків. Івано-Франківськ, 2005; Сьомга. Київ, 2007; Сузір'я Курки. Львів, 2016. (у співавт.); Фелікс Австрія. Львів, 2017.

Лит.: Харченко А. Пошук «синього птаха» Софії Ан-друхович (Софія Андрухович. Літо Мілени. Повість. — К.: Смолоскип, 2002. — 104 с.) // Кальміус. 2004. Ч. 1 (21); Борисенко К. Як стати травою (Андрухович Софія. Літо Мілени: Повість. — К.: Смолоскип, 2002. — 104 с.) // Каль-міус. 2005. Ч. 1 (22); Голобородько Я. Жінки не без чоло-віків (проза Софії Андрухович) // Слово і Час. 2007. № 4; Крупка М. «Я» та «інший»: простір інтимності в романі Софії Андрухович «Сьомга» // Слово і Час. 2008. № 8; Лев-ченко Г. Мармулядовий апокаліпсис або терапія постмо-дерном у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія» // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філол. науки. Літературознав. 2016. № 1; Толковець К. До проблеми ідентичності в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Моги-лянська акад.». Літературознав. 2018. Т. 1.

Т. М. Трофименко

Андрухóвич, Ю́рій І́горович (13.03.1960, м. Станіслав, тепер м. Івано-Франківськ, Украї-на) — письменник, перекладач. Батько С. Андру-хович. Пише укр. мовою. Закінчив 1982 редак-тор. від-ня Укр. поліграф. ін-ту імені І. Федорова у м. Львові (тепер Українська академія друкяр-ства), 1991 — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті (м. Москва). Працював редактором обл. газ. «Прикарпатська правда» (1982–1988). У 1985 за-снував у м. Львові разом з О. Іванцем і В. Небо-раком літ. групу «Бу-Ба-Бу» (Бурлеск — Бала-ган — Буфонада). У 1991–1996 — співредактор журн. «Четвер», 1991–1995 — ред. відділу поезії в журн. «Перевал». 1996 захистив канд. дис. про творчість Б.-І. Антонича. Член Національ-ної спілки письменників України (1987–1996), один із засновників і віце-президент (1997–1999) Асоці-ації українських письменників. Автор поет. зб. «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Ек-зотичні птахи і рослини» (1991), «Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія»» (1997), «Піс-ні для мертвого півня» (2004). Як прозаїк дебю-

тував 1989 циклом оповідань «Зліва, де серце» в часописі «Прапор». Автор романів «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993), «Перверзія» (1996), «Дванадцять обручів» (2003), «Таємниця» (2007), «Коханці юстиції» (2018); зб. нарисів «Дезорієнтація на місцевості» (1999), «Моя Європа» (2001), у співавт. з А. Стасюком), «Диявол ховається в сирі» (2006); мемуари «Лексикон інтимних міст» (2011); зб. колонок «Тут похований Фантомас», написаних 2015 для сайту ТСН каналу «1+1». Один із зачинателів *постмодернізму* в укр. письменстві. У творчості А. переважають карнавал, іронія, пародія, містифікація, мовний експеримент, ліризм поєднується з інтелектуалізмом, еротика — з магією. Головний герой А. — поет, в образі якого автобіограф. риси накладаються на образ Б.-І. Антонича. Письменник є творцем специфічних жанрів, зокрема параст. роману, автобіогр. роману, замаскованого під інтерв'ю, есеїстики, антиімпер. роману із підзаголовком «роман жажів». Його творчість стосується переважно Галичини, присвячена місту. В есеїстиці домінує проблема географії, кризь призму якої автор розглядає історію Центр.-Сх. Європи, зокрема Галичини, акцентуючи при цьому на історії повсякденності. Твори А. перекладені польськ., англ., нім., рос., угор., швед., фін., ісп., чес., словац. мовами й есперанто. Вірші А. стали піснями, які виконують гурти «Мертвий півень», «Плач Єремії», «Karbid» (Польща). За мотивами оповідань А. 1992 реж. А. Дончик зняв фільм «Кисневий голод». 2006 київ. *Молодий театр* поставив «Московіаду». 2011 польськ. Театр танцю реалізував виставу «Carpe Diem» за мотивами роману «Дванадцять обручів». А. перекладає з польськ., нім., англ., рос. мов: «Гамлет, принц данський» (2008) та «Ромео і Джульєтта» (2016) В. Шекспіра, амер. поезія 1950–1960 «День смерті пані День» (2002), «Малий апокаліпсис» (1991) Т. Конвіцького, «Ци-намонові крамниці» (2012) Б. Шульця, «Прогулянка» (2013) Р. Вальзера, «Розбитий глек» (2017) Г. фон Кляйста, вірші Р.-М. Рільке, Ф. фон Герцмановського-Орландо, Б. Пастернака, О. Мандельштама та ін. Лауреат міжнар. премії ім. Гердера (2001), премії ім. Е.-М. Ремарка від м. Оснабрюка (2005), премії книжк. ярмарку в м. Лейпцігу «за європ. взаєморозуміння» (2006), літ. премії Центр. Європи «Angelus» (2006), премії ім. Ханни Арендт за внесок у боротьбу за незалежність і демократизацію України (2014), літ. премії Віленіці (2017). Відзначений медаллю Гете (2016) за заслуги в поширенні нім. мови та культури за межами німецькомов. світу й підтримку міжнар. співпраці у сфері культури.

Тв.: Велике океанічне плавання Б.-І. Антонича // Всесвіт. 1990. № 2; Рекреації. Київ, 1997; Юрій Андрухович: Інтерв'ю / Упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ, 2003; Бу-Ба-Бу / Упоряд. В. Габор. Львів, 2007; Дванадцять обручів. Харків, 2013; Таємниця. Харків, 2013; Два романи. Івано-Франківськ, 2014; Лексикон інтимних міст. 3-те вид., випр. й допов. Чернівці, 2016; Коханці Юстиції. Чернівці, 2018; Листи в Україну. 3-те вид. Київ, 2018.

Літ.: Гундорова Т. Постмодерністська фікція Андруховича з постколоніальним знаком питання // Сучасність. 1993. № 9; Павлишин М. Канон та іконостас. Київ, 1997; Шерех Ю. Го-Гай-Го (Про прозу Юрія Андруховича і з приводу) // Андрухович Ю. Рекреації. Київ, 1997; Моренець В. Юрій Андрухович // Історія української літератури 20 ст.: у 2 кн. Київ, 1998. Кн. 2; Шкандрій М. Вигнання привида імперії: «Московіада» Юрія Андруховича //

Шкандрій М. В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби. Київ, 2004; Гнатюк О. Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність. Київ, 2005; Харчук Р. Юрій Андрухович — «Орфей хронічний» // Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період. Київ, 2011; Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм. Київ, 2013; Чернецький В. (Пост)колоніальне (пост)карнавальне, або Поетика й політика «Бу-Ба-БУ» // Чернецький В. Картографуючи посткомуністичні культури. Росія та Україна в контексті глобалізації. Київ, 2013; Андрейчик М. Інтелектуал як герой української прози 90-х років XX століття / Пер. з англ. І. Андрущенко. Львів, 2014.

Р. Б. Харчук

Андрухович, Ярослав Сергійович (англ. Andruschowsky, Jaroslaw; 08.04.1907, м. Станіславів, тепер м. Івано-Франківськ, Україна — 01.02.1975, Порт Ноарлунга, передмістя м. Онкапаринга, Австралія) — актор і режисер. Дядько Ю. Андруховича. Здобув учител. й торг. освіту в м. Станіславові. Від 1923 — актив. учасник Пласту, з 1929 — член ОУН. Упродовж 1939–1941 — управитель Маслосоюзу в м. Ярославі (тепер Польща), 1941–1944 — директор Маслосоюзу в м. Перемишлі (тепер Польща). 1946 емігрував до м. Аугсбурга (Німеччина), у 1949 — до м. Аделаїди (Австралія). Від 1959 до кінця життя мешкав у Порт Ноарлунгу. До 1935 був актором драмгуртка «Сфінкс» у м. Станіславові. Коли переїхав до м. Перемишля, став режисером драмгуртка імені Лесі Українки, потім директором і актором Театру при Укр. допомоговому комітеті. Засновник, адміністратор і актор Укр. театру малих форм ієм. В. Блавацького в м. Аделаїді (1950–1965). Режисер постановок «Миколай для старших» (1951), «Скампольо» (1953), «Старі гріховодники» (1959) тощо.

Літ.: Андрухович Ярослав Сергій // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. Т. 4.

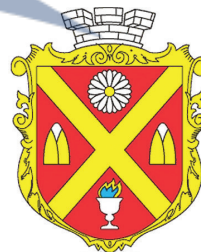
Андрушівка — місто, адміністративний центр *Андрушівського району* Житомир. обл. України. Розташоване в пд.-сх. частині обл., на берегах р. Гуйви, за 47 км від м. Житомира й за 9 км від автошляху Житомир — Сквир. Тер. — 12,8 км². А. вперше згадано 1683 під назвою «Андрусовка», хоча археол. знахідки свідчать, що А. була заселена ще з 1 тис. до н. е. Від кін. 17 ст. А. належала роду польськ. магнатів Бержинських, від 1869 — цукрозаводчикам *Терещенкам*. 1848 тут

збудовано перший на Житомирщині цукр. завод. 1913 в А. мешкало 2,5 тис. осіб, вона мала статус містечка. З 1923 А. — районний центр. Під час *Другої світової війни* окупована військами нацист. Німеччини (1941–1943). Від 1975 А. — місто. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) —

Андрушівка. Прапор

Андрушівка. Герб

Андрушівка. Садина-палац поміщиків Бержинських

8 606 осіб, густота — 672 особи/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці (95,4%), росіяни (2,8%), поляки (0,9%) та ін. Укр. мову вважали рідною 97,6% мешканців. За реліг. групами переважають православ. християни. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Кількість опадів — 550 мм на рік. Гол. пром. підприємства: цукр., спирт., маслосирзавод, хлібзавод, промкомбінат, цегельний завод, швейна фабрика «Восход». У сфері послуг працюють десятки підприємств малого бізнесу. Розвинена гуртова торгівля продтоварами, лісоматеріалами, відкритий супермаркет. В А. є заліз. станція, але наразі виконуються лише вантажні перевезення (гілка Брівки — А. Козятинської дирекції Пд.-Зх. з-ці). Діє автовокзал. В А. працюють гімназія, загальноосвітня і муз. школи, проф. училище, школа мистецтв. Діють 2 будинки культури й 2 б-ки. 2001 у с. Гальчині поблизу А. зусиллями укр. астронома Ю. Івашенка відкрито першу і єдину в Україні сертифіков. приватну астроном. обсерваторію «Липневий ранок». За час роботи фахівцями обсерваторії було виявлено понад 200 нових астероїдів, серед яких 2 — навколоземні астероїди групи Амура. Іст.-архит. пам'ятки А.: садиба-палац поміщиків Бержинських (пізніше Терещенків, тепер приміщення Андруш. ЗОШ I–III ступенів № 1); парк навколо садиби, який належить до пам'яток сад.-парк. мист-ва 19 ст.; пам'ятник кобзарю (2004); мемор. комплекс «Алея слави»; залишки кіркutu. У місті функціонує стадіон «Колос», дитячо-юнацька спорт. школа та футбол. клуб «Фортуна», діють спорт. секції. В А. народилися поетеси Л. Морозова-Курек (1887–1952; відома під псевдонімом Людмила Волошка) та В. Морозова (1890–1966), академік НАН України А. Підгорний, засл. діяч мист-в України М. Слободян (нар. 1935).

Лит.: Тереножкин А. И. Предекифский период на днепровском Правобережье. Киев, 1961; Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1973. Т. 6: Житомирська область; Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795–2006 роки. Житомир, 2007; Мокрицький Г. П. Цікава Житомирщина: у 4 т. Житомир, 2012. Ivashchenko Y., Gerashchenko O., Korsun P. et al. Observations of Asteroids and Comets at Andrushivka Observatory // Asteroids, Comets, Meteors. 2012. Vol. 1667.

С. Л. Чемерис

Андрушівський район — адм.-тер. одиниця Житомирської області України. Район розташований у її пд.-сх. частині. Межує на Зх. із Бердичівським, на Пн. Зх. — з Житомирським, на Пн. — з Коростишівським, на Сх. — з Попільнянським, на Пд. — з Ружинським р-нами Житомир. обл., на Пд. Зх. — з Козятинським р-ном Вінницької обл. У р-ні 41 нас. пункт: 1 місто (Андрушівка), 1 смт (Червоне) та 39 сіл. тер. — 960 км². Рай. центр — м. Андрушівка. Тер. сучас. А. р. була заселена в I тис. до н. е. У р-ні знайдено знаряддя праці доби бронзи, виявлено залишки ранньослов'ян. поселень. У «Літописі Руському» серед фортець пд. порубіжжя згадуються Котельниця (тепер с. Стара Котельня), Ярополч (с. Яроповичі) і Мунарів (с. Городище). 1793 разом із землями Правобереж. України тер. А. р. увійшла до складу Рос. імперії. Наприк. 18 — на поч. 19 ст. з'явилися виробн. об'єкти пром. значення: винокурня, шкіряний завод, водяні млини. Була розвинена цукр. пром-сть. 1869 А. Терещенко викупив маєтки у графів Бержинського (м. Андрушівка) та Грохольського (смт Червоне). 1870 у смт Червоному почав діяти цукр. завод, 1873 споруджено з-д на базі Андрушів. цукроварні. Від 1876 функціонує цукрозавод у с. Іванкові, з 1883 — спирт. завод у м. Андрушівці. Одним із найбільших спирт. заводів на Волині був завод у смт Червоному, який також належав Терещенкам. Напередодні Першої світової війни Ф. Терещенком при Червоненському цукр. заводі були організовані авіамастерні. Бойові дії Першої світової війни на тер. А. р. не велися, але війна призвела до занепаду госп-ва. У червні 1920 встановлено рад. владу. Було націоналізовано цукр. заводи, почалася реорганізація с. г. 1937 А. р. увійшов до складу Житомир. обл. Під час Другої світової війни А. р. окуповано військами нацист. Німеччини. Згодом збудовано комбикорм. завод, здійснювалося буд-во тваринниц. комплексів у селах р-ну. Тер. А. р. розташована в межах пн.-зх. частини Українського кристалічного щита. Геол. структуру формують метаморфічні, місцями магматич. і вулканогенно-теригенні породи докембрійського фундаменту, перекриті корою вивітрювання й малопотужним осадовим чохлом. Серед корисних копалин: поклади бурого вугілля (розріз Андрушівський — Північний), гранітів, піску, глини, торфу. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Період із т-рою понад +10 °С становить 156 днів. Кількість опадів — 550 мм/рік, 60% у теплий період року. Найбільшою річкою А. р. є Гуйва (притока р. Тетерів), малі річки — Пустоха, Руда, Лебединець. Біля с. Яроповичів знаходиться витік р. Ірпін (притока р. Дніпра). Понад 1,1 тис. га займають невеликі водосховища (на річках Гуйві й Пустосі) та ставки. ґрунти родючі: у пд.-зх. частині — здебільшого чорноземні глибокі мало- й середньогумусні, у пн.-сх. частині — сірі лісові ґрунти. Пл. лісів становить 8,5 тис. га. Переважають ялиново-соснові ліси, збереглися масиви

Андрушівський район.
Прапор

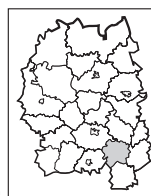
Андрушівський район.
Герб

Андрушівський район.
Андрушівська астрономічна обсерваторія «Липневий ранок», павільйон «Східне око»

щенко викупив маєтки у графів Бержинського (м. Андрушівка) та Грохольського (смт Червоне). 1870 у смт Червоному почав діяти цукр. завод, 1873 споруджено з-д на базі Андрушів. цукроварні. Від 1876 функціонує цукрозавод у с. Іванкові, з 1883 — спирт. завод у м. Андрушівці. Одним із найбільших спирт. заводів на Волині був завод у смт Червоному, який також належав Терещенкам. Напередодні Першої світової війни Ф. Терещенком при Червоненському цукр. заводі були організовані авіамастерні. Бойові дії Першої світової війни на тер. А. р. не велися, але війна призвела до занепаду госп-ва. У червні 1920 встановлено рад. владу. Було націоналізовано цукр. заводи, почалася реорганізація с. г. 1937 А. р. увійшов до складу Житомир. обл. Під час Другої світової війни А. р. окуповано військами нацист. Німеччини. Згодом збудовано комбикорм. завод, здійснювалося буд-во тваринниц. комплексів у селах р-ну. Тер. А. р. розташована в межах пн.-зх. частини Українського кристалічного щита. Геол. структуру формують метаморфічні, місцями магматич. і вулканогенно-теригенні породи докембрійського фундаменту, перекриті корою вивітрювання й малопотужним осадовим чохлом. Серед корисних копалин: поклади бурого вугілля (розріз Андрушівський — Північний), гранітів, піску, глини, торфу. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Період із т-рою понад +10 °С становить 156 днів. Кількість опадів — 550 мм/рік, 60% у теплий період року. Найбільшою річкою А. р. є Гуйва (притока р. Тетерів), малі річки — Пустоха, Руда, Лебединець. Біля с. Яроповичів знаходиться витік р. Ірпін (притока р. Дніпра). Понад 1,1 тис. га займають невеликі водосховища (на річках Гуйві й Пустосі) та ставки. ґрунти родючі: у пд.-зх. частині — здебільшого чорноземні глибокі мало- й середньогумусні, у пн.-сх. частині — сірі лісові ґрунти. Пл. лісів становить 8,5 тис. га. Переважають ялиново-соснові ліси, збереглися масиви

АНДРУШІВСЬКИЙ РАЙОН
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

дубово-грабових лісів (зокрема в лісовому заказнику «Нехворощі») і чистих ялинових лісів. Тут водяться лось, козуля, дикий кабан, бобер, білка, лисиця, чорний тхір. Орнітофауна представлена граком, галкою, крижнем, тетеруком, білим лелекою тощо. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 32 930 осіб, густота — 34 особи/км². У складі населення переважають українці. Укр. мову назвали рідною 97,7% мешканців, рос. — 2,0%, білорус. — 0,1% (2001, перепис). За віковою структурою переважає працездатне нас. (57,7%). Функціонують підприємства: ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», ПАТ «Червонський цукровик», ТДВ «Восход», ДП «Червонен. завод продтоварів», ТОВ «Гаргур Фінгер Джойнт» та ін. Здійснюється виробництво цукру, спирту,

Андрушівський район.
Костел св. Клари
в с. Городківці

дріжджів, сиру, масла, м'ясопродуктів та ін. продтоварів, одягу, побутової хімії, пиломатеріалів і меблевих щитів. Заг. пл. с.-г. угідь — 70,0 тис. га, зокрема 63,5 тис. га ріллі. Продукція рослинництва становить 87%, тваринництва — 13% обсягу с.-г. виробництва. Осн. напрями с. г.: у рослинництві — вир-во зерна, цукр. буряку, ріпаку, у тваринництві — м'ясо-молочне скотарство і птахівництво. Тер. р-ну проходить автодорога Р-18 Житомир — Попільня — Ставище, залізниця Київ — Козятин (ст. Брівки) та залізнична гілка Брівки — Андрушівка. Мережа галузі охорони здоров'я А. р. на 2019 налічує 41 заклад: 1 центр. районна лікарня, 2 центри ПМСД, 1 міська та 10 сільських лікар. амбулаторій. В А. р. функціонують Андрушівська астроном. обсерваторія «Липневий ранок», 21 заг., 26 дошкіль., 2 позашкіль. заклади освіти. Серед закладів культури: районні будинок культури й бібліотека для дорослих і дітей, центр дозвілля у смт Червоне, будинки культури в селах Старій Котельні та Іванкові, Андрушів. школа мист-в із філіалом у с. Новоівницькому та ін. У р-ні на обліку перебуває 178 об'єктів культ. спадщини, з них 87 пам'яток історії, 37 пам'яток археології (з яких 2 нац. значення), 8 пам'яток монумент. мист-ва, 46 нововідкритих пам'яток. Серед пам'яток архітектури — палац Прохольських-Терещенків із низкою експонатів у смт Червоне (1851); палац Бержинських-Терещенків у м. Андрушівці (1867) із садово-парковим ансамблем, костел Св. Клари в с. Городківці (1913). Напівзруйновані пам'ятки — маєток Сцібор-Рильських у с. Бровках Перших, костел Антонія Падунського в с. Старій Котельні. Від маєтку Терещенків у с. Івниці залишився парк із каскадом озер.

Андрушко Василь Іванович

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1973. Т. 6: Житомирська область; Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795–2006 роки. Житомир, 2007; Мокрицький Г. П. Цікава Житомирщина : у 4 т. Житомир, 2012; Романюк Н. Й. Пріоритетні галузі виробництва підприємств Волині (друга половина XIX–початок XX ст.) // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Іст. науки. 2015. № 5.

С. Л. Чемерис

Андрушко, Василь Іванович (22.03.1953, смт Ланчин Надвірнянського р-ну, тепер Івано-Франків. обл., Україна) — скульптор, художник, графік, поет. Нар. у сім'ї робітників. Закінчив Косівський технікум нар. худ. промислів (1972) та Львів. ін-т прикл. і декор. мистецтва (1982; викладачі І. Курилич, М. Вендзилович, Е. Мисько). Працював оформлювачем на Івано-Франків. худ. комбінаті (1983–1987), з 1988 — в Івано-Франків. відділі Худ. фонду України як художник-монументаліст. Викладав образотв. мист-во в Коломийському індустр.-пед. технікумі (1997–1999), Коломийському пед. коледжі (1999–2012), ст. викладач кафедри гуманіт. дисциплін Коломийського ін-ту Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника (2005–2013). Член *Національної спілки художників України* (з 1993), член Коломийської асоціації митців та один із її співзасновників (з 1994), член *Національної спілки письменників України* (з 2018). Від 1982 мешкає в м. Коломійі. Для А. мистецтво має сенс лише як необмежений філос. пошук та дух. практика самовдосконалення. Постійно експериментує, використовуючи різні техніки в *скульптурі, живописі, графіці*, вільно переходячи від фігуративного до абстрактного. Віддає перевагу авангард. світогляду. Упродовж 1985–2000 співпрацював із худ. М. Ясінським над проектами інтер'єрів Музею писанк, розпису в м. Коломійі. Автор пам'ятника І. Франку в м. Коломійі (2012; у співавторстві з В. Гурмаком). Розпочав із дерев'яної скульптури. Для робіт характерна лаконічність пластич. мови, у якій домінують геом. форми, що споріднює творчий експеримент А. з пошуками авангардистів: «Музики» (1986), «Людина і птах» (1991), «Людина на межі» (1996), «Яблуко Ньютона» (2007), «Сон» (2009), «Світанок» (2010) та ін. А. працює із *шамотом*: «Злиття» (2010), «Жінка з мушлею» (2011) та ін. На поч. 21 ст. створив серію *левкасів*, які скопійовані за колаж. принципом і поєднують мист. поетичність із філос. глибиною думки, сміливістю кольористики. А. активно розвиває реліг. теми: «Різдво» (2006), «Марія» (2008), «Богородиця» (2010), «Розп'яття» (2009) та ін. Улюблений образ — козак-бандурист Мамай: «Мамай» (2006), «Мамай і молодиця» (2007). Оригін. є граф. серія «Із Книги та життя». Графікою А. оформлені книжки А. Малащука, В. Рябого та ін. У творчому активі 8 персональних виставок, А. — учасник і дипломант багатьох виставок в Україні й за кордоном. У 1990-ті А. дебютував як поет. Перша зб. «Сон вісімки» (1997) зближується з колаж. композиціями левкасів А. Продовженням такої традиції стала зб. «Брама N» (2008), однак тут помітні й нові творчі ходи. А. публікується в часописах «Дзвін», «Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Березіль», «Буковинський журнал», газ. «Українська літературна газета» та ін. 2014 з'явилася нова зб. віршів «Колаж і...». Лауреат першої премії в номінації скульптури на міжнар. виставці

«Карпатський хребет» (1997). Лауреат премії імені Т. Мельничука за збірки «Сон вісімки» та «Брама N» (2008). Лауреат обл. премії ім. В. Стефаніка в номінації «Поезія» за книгу «Колаж і...» (2015).

Тв.: Колаж і... Брустурів, 2014; Поезія // Перевал. 2015. № 3–4.

Лит.: Голубець О. Пластика Василя Андрушка // Образотв. мист. 1997. № 3/4; Малащук А. Коломийський триптих // Сучасність. 2001. № 4; Андрушко Василь // Художники Івано-Франківщини. Київ, 2002; Каркадим К. І пліне у безмежність час... // Образотв. мист. 2013. № 1; Видатні постаті Надвірнянщини / Уклад. М. Гринюк. Надвірна, 2014.

Н. Д. Мочернюк

Андрушко, Роман (англ. Andrushko, Roman; 28.06.1928, Львівщина, тепер Україна — 17.01.2018, м. Чикаго, шт. Іллінойс, США) — хоровий, оркестровий диригент, скрипаль, контрабасист, педагог. Навчався у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка (тепер *Львівська Національна музична академія імені Миколи Лисенка*, кл. скрипки Ю. Криха, 1942–1944). Після Другої світової війни закінчив українську гімназію в м. Регенсбургу (Німеччина), де продовжив музичні студії. Згодом розпочав навчання в *Українському педьому університеті* (1948, м. Мюнхен). Від 1949 — в еміграції у США (м. Чикаго). Був членом спорт. клубу «Леви» і гравцем футбольної команди. У 1951–1953 служив у армії США, брав участь у бойових діях під час *Корейської війни 1950–1953*. Навчався в Чиказькому муз. коледжі при Ун-ті Рузвельта (1952–1957), де отримав диплом бакалавра (спеціальність «музична педагогіка», 1957). Працював контрабасистом у Чиказькому симф. оркестрі, у симф. оркестрі м. Далласа (1958–1961), Чиказькій лірич. опері (1963–1967), в оркестрі балету м. Сан-Франциско, з яким їздив у турне Америкою. Брав участь у концертах у Грент Парку в м. Чикаго (1964–1970). Викладав музику в чиказьких публ. школах (1963–1993), був учителем гри на струн. інструментах. Учасник чол. хору «Сурма» (1965–1987), від 1985 — його диригент. Під керівництвом А. хор став ядром мішаного хору «Тисячоліття», який 1988 виступав із симф. оркестром на честь святкування 1000-річчя Хрещення Руси-України, а після цього до 2003 брав участь у нац. укр. святах. Хор гастролював містами США, Канади, Європи. Упродовж 1968–1987 і від 1992 — диригент церк. хору «Прометей» парафії св. Володимира й Ольги в м. Чикаго, з яким кілька разів виступав у м. Римі. Учасник капели бандуристів ім. Т. Шевченка (м. Детройт). Гастролював із нею по Україні (1991, 1994).

Пр.: Аналіза «творів» А. Рудницького // «Українська музика» Антона Рудницького. Історико-критичний огляд чи пасквіль? Чикаго, 1964.

Лит.: Рудницький А. Українська музика: Історико-критичний огляд. Мюнхен, 1963; Бурбан М. Хорова культура української діаспори. Дрогобич, 2003.

Г. В. Карась

Андрущенко, Віктор Петрович (01.01.1949, с. Совинка, тепер Конотоп. р-ну Сум. обл., Україна) — філософ, культуролог, педагог, громад. і держ. діяч, чл.-кор. НАН України (з 2009), член *Національної академії педагогічних наук України* (НАПН, з 2003), засл. діяч н. і т. України (з 1997), почес. професор Білорус. держ. пед. ун-ту імені Максима Танка (з 2009). Нар. в сім'ї вчителів. За-

кінчив 1968 Конотопський індустр. технікум (тепер Індустр.-пед. технікум Конотоп. ін-ту Сумського держ. ун-ту), 1975 — філос. ф-т, 1978 — аспірантуру філос. ф-ту Київ. держ. ун-ту імені Т. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1978 захистив кандидат. дис. «Основні закономірності соціалізації особистості при соціалізмі», 1991 — докт. дис. «Духовна культура як фактор ідейно-морального розвитку особистості». Упродовж 1995–1999 — заступник міністра, згодом перший заступник міністра освіти України. Під керівництвом і за участі А. підготовлені проекти Законів України «Про вищу освіту», «Про державну підтримку позашкільної освіти» тощо. Керівник робочої групи з підготовки «Національної доктрини розвитку освіти України» (1999–2000). Від 1999 — директор Інституту вищої освіти НАПН. З 2003 — ректор *Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Віце-президент Асоціації ректорів Європи (з 2010) та ГО «Спілки ректорів вищих навчальних закладів України» (з 2012). Гол. напрями наук. діяльності А.: філософія освіти й культури, соціальна філософія та філософія історії. Один із теоретиків плуральної методології соц. пізнання та парадигмальної моделі розвитку історії соц. філософії. Автор понад 890 праць (на 2018): «Ідеологічна ефективність культури» (1988); «Історія соціальної філософії» (2000); «Культура. Ідеологія. Особистість» (2002; у співавт.); «Вступ до філософії. Великі філософи» (2004); «Роздуми про освіту» (2004, 2008); «Українська культура у європейському контексті» (2007; у співавт.); «Основи сучасної філософії освіти» (2009; у співавт.); «Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції» (2009) та ін. Ініціатор створення та співавтор «Педагогічної Конституції Європи», ухваленої 2-м з'їздом Міжнар. асоціації ректорів пед. ун-тів Європи (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 2013). Лауреат премії НАН України імені Д. І. Чижевського (2003), Міжнар. премії в галузі науки і освіти «Вчений світу» (2010), Міжнар. премії у сфері наук. досліджень «Ім'я в науці» (2011), Держ. премії України в галузі освіти (2013), Держ. премії з науки і техніки (2017), Міжнар. премії імені І. Франка (2018). Нагороджений Почес. грамотою ВР України (2002, 2003, 2004, 2007); орденами: «За заслуги» III, II, I ступенів (2003, 2008, 2010); Андрія Первозваного II ступеня (2006); князя Ярослава Мудрого V ступеня (2015), медалями.

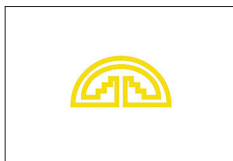
Пр.: Идеологическая эффективность культуры. Киев, 1988; Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст). Київ, 2000; Вступ до філософії. Великі філософи. Київ; Харків, 2005; Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ, 2006; У с п і в а в т. — Сучасна соціальна філософія. 2-ге вид., виправ. і допов. Київ, 1996; Культура. Ідеологія. Особистість. Київ, 2002; Українська культура в європейському контексті. Київ, 2007; Основи сучасної філософії освіти. Київ–Івано-Франківськ, 2009.

Лит.: Андрущенко Віктор Петрович // Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Шинкарука. Київ, 2002; Жадько В. Ректор високого філософського неба: Віктор Петрович Андрущенко // Жадько В. Обрані педагогікою : в 2 кн. Київ, 2014. Кн. 2: Подвижники педагогіки; Віктор Петрович Андрущенко. Київ, 2018.

П. М. Ямчук

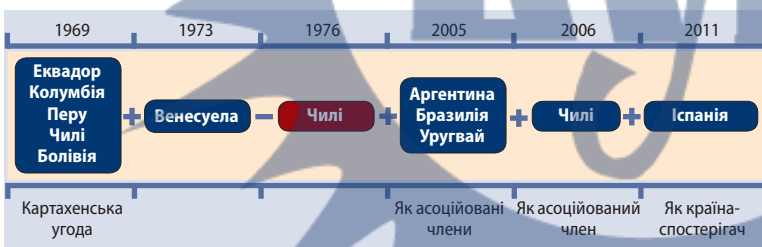

Андрущенко Віктор Петрович

Андська спільнота націй.
Прапор організації

Андська спільнота націй (ісп. Comunidad Andina, CAN) — міжнар. екон. орг-ція країн Пд. Америки. Заснована 1969 у складі Еквадору, Колумбії, Перу, Чилі та Болівії на основі Картахенської угоди південноамер. країн. До 1996 цей блок мав назву Андський пакт. 1973 до нього приєдналася Венесуела. 1976 Чилі вибула зі складу орг-ції. Асоційовані члени А. с. н.: Аргентина, Бразилія, Уругвай (усі — з 2005), Чилі (з 2006). У 2011 як країна-спостерігач до А. с. н. приєдналася Іспанія. Мета організації — створення Союзу південноамер. д-в. Штаб-квартира — у м. Ліма. Девіз спільноти: «Моя земля — мій дім». Завдання А. с. н. — сприяння розвитку країн-учасниць шляхом інтеграції та соц.-екон. співпраці, пришвидшення екон. зростання й забезпечення зайнятості; створення латиноамер. спільного ринку. Осн. напрями діяльності: вироблення єдиної екон. політики країн-членів; координація проектів; гармонізація законодавства; контроль за застосуванням і єдиною інтерпретацією ухвалених А. с. н. правових норм; запровадження субрегіон. солідарності та зменшення диспропорцій у розвитку між державами-членами; налагодження взаємозв'язків між регіонами й органами А. с. н. через допоміж. органи. А. с. н. є частиною Андської системи інтеграції. Другу частину цієї системи становлять політ. ін-ти, створені державами-членами. У межах Андської системи інтеграції існують Рада президентів, Рада міністрів закорд. справ, Комісія спільноти, Генеральний секретаріат, Суд,

Андська спільнота націй

Парламент, Корпорація розвитку, Резервний фонд, Рада з бізнес-дорадництва, Рада з покращення зайнятості, Консультативна рада корінних народів, Установа з охорони здоров'я. 1989 члени А. с. н. погодилися на регіон. екон. і політ. інтеграцію. Спроби пришвидшити процес екон. інтеграції узгоджено на зустрічах 1991–1992. У 1991 члени Спільноти дійшли згоди щодо зниження митних тарифів з 1992. У 1993 між А. с. н. та *Європейською комісією* ЄС підписано рамкову угоду про співпрацю з метою поглиблення регіон. інтеграції андських країн. У липні 2001 ухвалено рішення про створення Андського паспорту, дія якого поширювалася також на Венесуелу, з 01.01.2005 гр-ни держав-членів отримали можливість подорожувати без віз у межах Спільноти. А. с. н. та *Меркосур* утворюють два осн. торг. блоки Пд. Америки. 1999 — переговори цих орг-цій щодо об'єднання та створення *Північноамериканської зони вільної торгівлі*. У грудні 2004 вони уклали угоду про співпрацю та опублікували спільний лист про наміри щодо інтеграції всієї Пд. Америки в Союз південноамер. д-в за зразком ЄС. Формально Союз був утворений 23.05.2008 після підписання в м. Бразилія Конституційного договору про Союз південноамер. д-в.

Лім.: Management of Latin American River Basins: Amazon, Plata, and São Francisco (Water Resources Management and Policy Series) / Ed. by A. Biswas, N. Cordeiro, B. Braga et al. Tokyo, 1999; Манойлов О. П. Роль региональных международных экономических организаций в обеспечении сотрудничества и интеграции на американском континенте // Рос. внешнеэконом. вестник. 2007. № 9; Булатова О. В. Региональна складова глобальних інтеграційних процесів. Донецьк, 2012; Заболотна М. Ф. Особливості розвитку субрегіональних інтеграційних об'єднань в Латинській Америці: політичний аспект // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер.: Філол. Соціол. Політол. 2015. № 5.

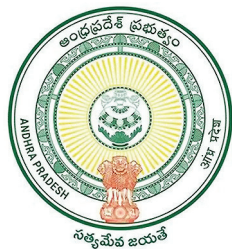
В. Ю. Стрельцов

Андський складчастий пояс — активна тектонічна структура, що простягається вздовж зх. узбережжя *Південної Америки*. Пояс складений дислокованими осадовими формаціями, потужність яких становить кілька кілометрів, серед яких трапляються вулкан. (ефузивні) утворення. Товща осадових порід прорвана численними *інтрузіями*, серед яких — вел. *батоліти* в Перу та Чилі. А. с. п. розглядають як типову активну континент. окраїну. Геолог. історія та механізми *орогенезу* в А. с. п. подані неоднаково в різних тектонічних концепціях. Перші басейни, у яких відбувалося накопичення потужної товщі осадових відкладів, сформувалися в палеозої (див. *Палеозойська ера*). Складчасті структури Центр. Анд утворилися внаслідок *герцинської складчастості*. Відомі офіоліти Анд. У мезозої вздовж зх. окраїни виник евгеосинклінальний прогин, де накопичувалися карбонатні й теригенні відклади. Край герцинської складчастої споруди зазнав тектонічних опускань, через що у передгірських прогинах накопичилися потужна товща моласових відкладів. В епоху *Альпійської складчастості* утворилася складчаста споруда зх. частини Анд. Згідно з *тектонікою літосферних плит*, А. с. п. сформувався внаслідок довготривалих процесів у зоні *субдукції* на межі двох літосферних плит із *земною корою* океанічного (з боку Тихого ок.) і материкового типів (з боку Південноамер. докембрійської платформи). Перша фаза *орогенезу* (серед. юра — рання крейда) характеризувалася процесами розтягнення земної кори, потужним інтрузивним магматизмом та утворенням континент. окраїни. Друга фаза (сер. крейд. періоду) пов'язана, ймовірно, з розігріванням океанічної земної кори через зміну плинів в *астеносфері* Землі, а також з її зануренням під плиту з материк. земною корою. Третя фаза (*еоцен — міоцен*) пов'язана з процесом субдукції океан. плити Наска під материк. плиту під невеликим кутом. Осадові товщі були зім'яті у складки, утворилися вел. *насуви*. Кінець міоцену характеризується інтенс. *вулканізмом* і заг. підйомом А. с. п., унаслідок чого утворилися сучас. Анди — одна з найвищих гір. систем світу. Активні тектонічні рухи (до 8 см/рік), з якими пов'язані сильні землетруси та вулкан. виверження, тривають дотепер. В інтрузивних, порфірових і метасоматичних утвореннях Анд розташ. багаті родовища міді, свинцю, цинку, олова, золота, срібла, літію.

Лім.: Stern C. R., Skewes M. A. Miocene to Present Magmatic Evolution at the Northern End of the Andean Southern Volcanic Zone, Central Chile // Andean Geology. 1995. № 22 (2); Фурман В. Моделювання геодинамічних та енергетичних перетворень в активних зонах взаємодії кори та мантії Землі // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Геологія. 2013.

№ 27; Sepúlveda S., Giambiagi L., Moreiras S. et al. Geodynamic Processes in the Andes of Central Chile and Argentina. London, 2015.

Андхра-Прадеш. Офіційна емблема

Андхра-Прадеш. Космодром на о. Шрихарикота

Андхра-Прадеш (англ. Andhra Pradesh, телугу ఆంధ్ర ప్రదేశ్) — штат на сході Індії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташований у сх. частині п-ова Індостан. Межує на Пн. зі шт. *Одіша*, на Пд. — зі шт. *Тамілнад*, на Зх. — зі штатами *Телангана* й *Карнатака*. Тер. — 162,9 тис. км².

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Штат поділяється на 13 округів, 664 підокругів (мандали). На 2020 столицєю штату формально залишається м. *Гайдарабад*, що знаходиться на тер. утвореного 2014 шт. *Телангана*. Новою столицею А.-П. обрано м. *Амараваті*.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Уперше плем'я андрагадується у 8 ст. до н. е. Приблизно в 5 ст. до н. е. на тер. сучас. штату виникло буддійське князівство *Прагіпалапура*. У 5–6 ст. н. е. була поширена мова *телугу*, якій правителі династії *Вішнукундіна* надали статус державної. 1724–1948 на теренах А.-П. існувало мусульманське князівство *Гайдарабад*, що мало статус «тубільного» у Брит. Індії. Після проголошення незалежності Індії в 1947 правитель *Гайдарабаду* намагався зберегти його суверенітет. Однак 1948 князівство увійшло до складу Індії. З огляду на мовні й культур. розбіжності в області (у м. *Гайдарабад* був поширений діалект урду, у регіоні *Андхра* — *телугу*) за рішенням уряду 1956 створено шт. А.-П. 1969 відбулися масові протести, учасники яких вимагали надати особл. статус мусульманській частині штату. Для нормалізації ситуації уряд Індії запровадив в А.-П. пряме президентське правління. Ліберальна екон. реформа 1991 призвела до екон. диспропорції всередині А.-П. 2000 в Індії утворено нові адм.-тер. одиниці за мовно-нац. ознакою. Мусульманська спільнота А.-П. вчергове вимагала поділити штат та утворити новий зі столицею в м. *Гайдарабад*. У 2014 із 10 переважно мусульманських округів сформовано окр. шт. *Телангана*. Згідно з рішенням уряду м. *Гайдарабад* до 2024 залишається столицею двох штатів водночас.

ПРИРОДА. У топогр. відношенні тер. А.-П. (із Зх. на Сх.) поділяють на сх. периферію плато *Декан*, гір. ланцюг *Налламала* (частина *Східних Гатів*), нагір'я р-ну *Раяласіма* та прибережну низовину. Плато й гори є фрагментами стародавніх *пенепленів* різного гіпометричного рівня, розчленованих інтенсивною ерозією на окр. краєві та масиви. У долинах річок на поверхню виходять докембр. породи — *граніти*, *гнейси*, *кварцити*, *чарнокіти*. Потужність осадового чохла зростає в напрямку узбережжя. В А.-П. розташ. найбільші в Індії родовища *бариту* й *ванняків*, а також поклади *вугілля кам'яного*, *марганцевих руд*, *графіту*, *азбесту*, вогнетривких глин, слюди. На шельфі біля узбережжя А.-П., у басейні річок *Крішна* — *Годаварі*, відкрито поклади нафти й газу. Види ґрунтів різні: від менш родючих прибережних піщаних до високопродуктивних *алювіальних ґрунтів* у дельтах річок. На підвищеннях переважають червоні та латеритні ґрунти, представлені також чорноземовидні ґрунти — *регури*. Осн. річки: *Годаварі*, *Крішна*, *Пенна* й *Тунгабhadра*. Від сер. 20 ст. спорджуються іригац. системи для зрошення посушливих земель на плато *Декан*. Вел. водосхо-

вище *Шрісайлам* на р. *Крішні* живить зрошувальні канали та менші наливні водосховища. Між дельтами річок *Годаварі* та *Крішна* розташ. найбільше прісноводне озеро в Індії — *Коллеру* (901 км²). Клімат на узбережжі тропічний вологий, у внутр. районах — тропічний мусонний. Серед. т-ра січня — +22 °С, липня — від +30 до +32 °С. Опадів — до 1 300 мм. На Зх. і Пд. Зх. клімат посушливий (450–550 мм/рік). Виражені три пори року: літо (березень — червень), сезон мусонів із найбільшою кількістю дощів (липень — вересень), зима (жовтень — лютий). Лісистість тер. — 22,7 %. Представлені пд. вологі, сухі тикові, саванні, сухі вічнозелені, напіввічнозелені вологі та ін. ліси. Відомі густі тропічні ліси на пагорбах *Налламала* у Сх. *Гатах*. У пониззях річок — мангрові зарості. Найпоширенішою рослинністю, крім лісової, є прибережноводна, водна, пустищна. Серед 2 600 видів судинних рослин понад 150 є *ендеміками* (ростуть у межах пагорбів *Кадапа*, *Тірупаті*, *Налламала*, *Візагапатнам*). Фауна дуже різноманітна: численні плазуни, зокрема найбільший із крокодилів — *гребенястий крокодил*, що занесений до червоного списку *Міжнародного союзу охорони природи*; кіт-рибалка, пелікани, бенг. тигр (під охороною у заповіднику), інд. леопард, антилопа *Гарна*, гепарди, мор. черепахи та ін.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. (2014, оцінка) — 49 млн 634 тис. осіб, густина — 304,6 особи/км². Мовно-етнічна структура: *телугу* (83,9 %), *гайдарабадські* (урдумовні) *мусульмани* (8,6 %), *таміли* (3,0 %), *каннада* (2,6 %), *мараті* (0,7 %), *орія* (0,3 %), *ін.* (0,9 %). За реліг. групами (2016, оцінка): *індуїсти* (бл. 90 %), *мусульмани* (7 %), *християни* (бл. 1 %), *ін.* (2 %). Гендерне співвідношення — 996 жінок на 1000 чоловіків. Народжуваність — 16,4 ‰, смертність — 6,8 ‰ (у сільських р-нах — 7,7 ‰), природ. приріст нас. — 9,6 ‰ (нижчий за середній по Індії). Рівень урбанізації — 29,6 %. Найбільші міста (2011, перепис): *Гайдарабад* (6 млн 810 тис. осіб), *Вішакхапатнам* (2 млн 150 тис. осіб), *Віджаявада* (1 млн 530 тис. осіб). Внутр. міграція здійснюється за напрямом село — місто, переважно з посушливих р-нів до вологіших, а також до портових міст.

ГОСПОДАРСТВО. Економіка А.-П. швидко зростає. ВВП на душу населення — бл. 1 900 дол. США (2016–2017). Пром. сектор диференційований. Діють *ТЕС* і *ГЕС*, вироблена електроенергія використовується й за межами штату. А.-П. є піонером *альтернативної енергетики* в Індії, тут функціонують перші в країні сонячні та вітрові електростанції. Заг. потужність усіх електростанцій А.-П. — понад 21 тис. МВт (2018). Центром військово-пром. комплексу й енерг. машинобудування, «фармацевтичною столицею» Індії є м. *Гайдарабад*. У м. *Вішакхапатнам* розташ. сталеплавильний, цинковий, сучас. нафтопереробний комбінат, а також судноверфі, підприємства харч. пром-сті. В ін. містах — підприємства хім. (м. *Какінада*), цемент. (м. *Віджаявада*), шкіряно-взуттєвої (м. *Неллуру*), текстильної (міста *Раджамандрі*, *Какінада*), харч. пром-сті (міста *Віджаявада*, *Какінада*, *Гунтур*, *Мачіліпатнам*). Найбільший ІТ-кластер — у м. *Гайдарабаді*. На узбережжі створені нафтохімічний науково-виробничий *кластер* і кластер «Медична зона А.-П.». Традиційна галузь економіки — с. г. Культивуються зернові, зернобобові,

олійні культури, цукр. тростину, бавовну, а також специфічні культури, на вирощуванні яких спеціалізується штат, — нут, сочевицю, кунжут, перець чилі, *цимбопогон*, лікарські рослини (рицину для вир-ва касторової олії, амлу й *алоє*). На схилах гір — плантації манго й олійних пальм, на узбережжі — *кокосових пальм*. Розвинене тваринництво, зокрема молочне скотарство (поголів'я ВРХ — бл. 4,7 млн), вівчарство, птаівництво. Осн. видом діяльності в прибережних р-нах є рибальство та аквакультура —

Андрха-Прадеш. Храм Радхи-Говінди в м. Тірупаті

вирощування риби, ракоподібних, молюсків. А.-П. — найбільший постачальник креветок (70 % вилову в Індії). Значна частина населення займається роздрібною торгівлею та посередництвом, ремонтом машин і механізмів, ткацтвом тощо. Турист. інфраструктура розвинена недостатньо. Заг. кількість туристів — 7,1 млн (2016). Найбільше штат відвідують паломники. Заг. протяжність автошляхів — 47 тис. км, з них 15,6 тис. км — із твердим покриттям. Найбільший залізнич. вузол — Віджаявада. Найбільший мор. порт, центр суднобудування й судноремонту — Вішакхапатнам, де також розташ. найбільша база ВМС Індії на сх. узбережжі п-ова Індостану. Ін. важливий порт — Какінада. Найбільші аеропорти — Гайдарабад, Вішакхапатнам, Віджаявада.

НАУКА ТА ОСВІТА. Невисокий рівень грамотності населення, особливо в сільських районах штату, різко контрастує з сучас. н.-д. установами й інноваційними компаніями міст. В А.-П. працюють Військово-морська наук.-тех. лабораторія та Нац. ін-т океанографії (м. Вішакхапатнам), Школа планування й архітектури (м. Віджаявада), Нац. лабораторія досліджень атмосфери (м. Панапаккам) та ін. На о. Шрихарикоті розташ. однойменний космодром і Космічний центр імені С. Дхавана. Навчання здійснюється мовами телугу, урду, гінді, а також англійською. Діє понад 20 ЗВО, серед яких Всеіндійський ін-т мед. наук, Ін-т управління, Ун-т технологій знань імені Р. Ганді (спеціально створений для сільської молоді) та ін. Найстаріший у штаті — Ун-т Андрха (засн. 1926).

КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО. Штат є однією з гол. скарбниць дравідійської культури. Тут розташовано культові будівлі різних релігій та епох, се-

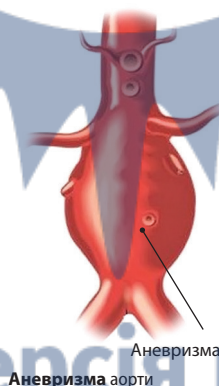
ред яких Храм Тірумали Венкатешварі — індуїст. храм (збудов. бл. 300 н. е.); Храм Симхачалам; Храм *Кришні* в передмісті Анантапура; Храм Радхи-Говінди в м. Тірупаті; статуя *Будди* на березі оз. Хуссейн Сагар біля м. Гайдарабада. У м. Гайдарабаді діють: Телангана археологічний музей (стара назва — Археологічний музей штату А.-П.; засн. 1864); Музей Салар Джанг, у складі якого — б-ка (засн. 1889; офіційно відкрито 1951); у м. Вішакхапатнамі — Музей Вішакха (засн. 1991), Музей підводного човна «Курсура» (засн. 2002) та інші. Центром кіноіндустрії є м. Гайдарабад (відоме також як Толлівуд), де знімають фільми мовою телугу. Тут розташ. кіностудія Рамоджі — один із найбільших комплексів у світі (бл. 810 га). Популярний кучипуді — вид класичного індійського танцю.

СПОРТ. Найпопулярнішими видами спорту є *крикет*, *хокей на траві*, важка атлетика, бадмінтон і шахи. На стадіоні «Приядаршині» в м. Вішакхапатнамі проводять міжнар. турніри з крикету.

Лім.: Srinivasulu K. Caste, Class and Social Articulation in Andhra Pradesh: Mapping Differential Regional Trajectories. London, 2002; Борисова Н. В., Бородин Л. С. Борьба за язык и языковая преференциальная политика как факторы этнополитической конфликтности в современной Индии // Ars Administrandi. 2016. № 4; Socio-Economic Survey 2017–18. [W. p.], 2018; Statistical Abstract of Andhra Pradesh. 2018. Vijayawada, 2018; Laxman Singh K., Sastry K. Inventorising the Cultivation Status of Medicinal and Aromatic Plants in Telangana and Andhra Pradesh States // EC Agriculture. 2019. Vol. 5.2.

І. В. Гукалова

Аневризма (грец. ἀνεύρισμα — розширення, від ἀνεύρω — ширше розкривати, робити ширшим) — мішкоподібне випинання стінки *артерії* або *вени* (зрідка), яке виникає в місці її перерозтягнення, стоншування і, як наслідок, ослаблення. Причиною А. можуть бути захворювання, що призводять до слабкості судинних стінок: *атеросклероз*, *артеріосклероз*, *гіпертензія*, *артеріальна*, інфекц. захворювання (дія грибків чи бактерій, якими інфіковані судини), *сифіліс* (на пізній стадії). До А. також призводять травми судин або утворення інфікованих *тромбів*. Тромби осідають найчастіше в дрібних судинах; їх інфікування, поширюючись на судинну стінку, призводить до формування А. Чинниками утворення А. також є *брадикардія*, *васкуліт* (напр., хвороба Кавасаки), спадковість, вживання кокаїну (пов'язане з утворенням А. гол. мозку, аорти, вісцеральних і перифер. артерій), полікістоз нирок, коарктація (звуження) аорти, дисплазія фіброзно-м'язова, захворювання сполуч. тканини тощо. А. може бути також вродженою. Симптоми А. зазвичай виникають у разі здавлювання сусідніх структур. А. часто бувають безсимптомними, їх виявляють випадково під час ультразвукового або рентгенологіч. дослідження. Діагностика базується на використанні методів *ангіографії*, комп'ютерної томографічної *ангіографії* (КТА), магнітно-резонансної *ангіографії* (МРА), ультразвукового дослідження-доплерографії (УЗД-доплерографія). Форми захворювання бувають такі: А. судин гол. мозку, А. перифер. судин, А. аорти, А. черевної аорти (вісцеральна), *аневризма серця*, А. екстракраніального відділу внутр. сонної артерії. У разі розриву А. відбувається крововилив, який призводить

Аневризма аорти

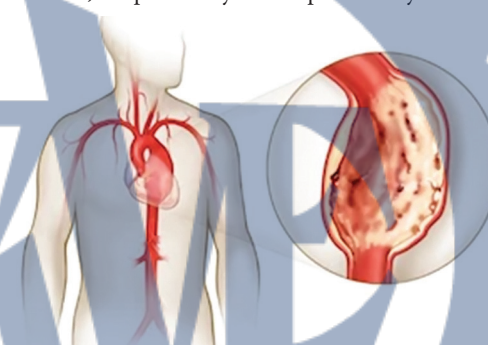

до важкого стану або смерті. Лікування А. — лише хірургічне: уражений сегмент судини вирізають і замінюють на пластиковий протез або ділянку кровоносної судини з ін. частини тіла (класична хірургія). Новітні методики лікування передбачають ендосудулярну хірургію з використанням ятрогенної емболії синтет. матеріалами аномальної ділянки артерії або кліпуванням А. (накладання кліпси, затискача на шийку А.).

Лит.: Nienaber C., Spielmann R., Kodolitsch Y. von. et al. Diagnosis of Thoracic Aortic Dissection. Magnetic Resonance Imaging Versus Transesophageal Echocardiography // Circulation. 1992. Vol. 85; Белов Ю. В., Комаров Р. Н. Клинико-инструментальная диагностика аневризм нисходящей и торакобdomинальной аорты // Хирургия. 2007. № 2; Зербино Д. Д. Современная патология аорты: классификация и основные заболевания // Практична ангіологія. 2010. № 3 (32); Жураев Р. К. Розшарування аневризми аорти: визначення, етіологія, патоморфологія, класифікація, клініка, діагностика та лікування // Серце і судини. 2012. № 3; Судус А. В., Гудзенко Т. Б., Шевчук І. М. Хірургічне лікування аневризми висхідного відділу аорти // Шпитальна хірургія. 2014. № 32.

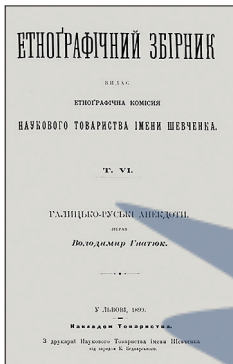
Аневризма серця — обмежене випинання втонченої фіброзно-зміненої ділянки стінки *серця* з локальною рухливістю акінетичного чи дискінетичного характеру. Термін «А. с.» для визначення великого кулеподіб. розширення серця вперше ввів 1740 І. Ланчіні (Італія). Перший патологоанатом. опис постінфаркт. *аневризми* лівого шлуночка серця належить Дж. Хантеру (Велика Британія; 1757) і Д. Жалеті (Франція; 1757). Після досліджень К. Бейлі (США; 1793), який уперше розмежував поняття «А. с.» та розширення його порожнин, упродовж 150 р. дослідження в цьому напрямі (Ф. Аран, 1847; М. Ренду, 1887; Р. Марі, 1896, усі — Франція; О. Казем-Бек, 1896, Росія та ін.) були присвячені клініч. описові А. с. Уперше прижиттєву А. с. діагностував П. Ремлінгер (1896; Франція), потім А. Вокер (1902; США). Відтоді розвивається та зміцнюється погляд на коронар. генез А. с., яка здебільшого є ускладненням *інфаркту міокарда* й розвивається внаслідок склерозу серцевого м'язу. 1914 Дж. М. Штернберг (США) помітив зв'язок між А. с., ураженням коронар. *артерій* та інфарктом міокарда. Серед ускладнень постінфарктного періоду, кількість яких постійно зростає, А. с. за частотою посідає одне з перших місць. В Україні епідем. дослідження щодо поширення А. с. та її популяц. структури проводили на Сх. Поділлі. А. с. виявили в 32,9 % хворих, що перенесли Q-інфаркт міокарда; згідно з патологоанатом. дослідженнями, А. с. виникає в 34,7 % випадків після перенесеного Q-інфаркту. За даними світової медицини, у чоловіків віком 27–40 р., що перенесли інфаркт міокарда, А. с. трапляється втричі частіше, ніж у чоловіків віком 60 р. Це зумовлено частішим розвитком трансмуральних інфарктів у першій віковій групі. Співвідношення чоловіків і жінок з А. с. становить 7 : 1. Передумовою формування А. с. є будь-які чинники, що збільшують навантаження на серце й призводять до підвищення внутрішньосерц. тиску. Напр., *гіпертензія артеріальна* чи недотримання режиму спокою під час раннього періоду інфаркту міокарда, *діабет цукровий*, за якого внаслідок кардіальної нейропатії часто спостерігають безбольову форму інфаркту міокарда, порушення *гемостазу* й реоло-

гіч. властивостей крові. Крім того, серед чинників ризику утворення А. с. виділяють глибину і площу *некрозу*, повторні інфаркти міокарда, що збільшують зону ураження стінки серця, несвоєчасну його діагностику, як наслідок — пізню госпіталізацію таких хворих. Також А. с. найчастіше спостерігають у чоловіків і осіб молодого віку. В останньому випадку цьому сприяє краща контрактильна функція неуразеного міокарда й відсутність розвинених *колатералей* у міокарді. 5 % істинних А. с. можуть також бути спровоковані травмою, хворобою Шагаса або саркоїдозом. Невелика частка зареєстрованих А. с. є вродженими. Хибні А. с. зазвичай спричинені повільним розривом міокарда лівого шлуночка протягом 5–10 днів після інфаркту міокарда, можуть бути результатом септич. *перикардиту* або будь-якої поперед. операції на лівому шлуночкові, мітральному або аортальному клапані

Аневризма серця

серця. Формування А. с. — динамічний і патогенетично складний процес, в основі якого — деградація міокарда і проліферація фіброз. тканини. Розвиток патол. процесу в аневризматично зміненому лівому шлуночку пов'язаний не лише з наявністю випинання, а здебільшого — з несприятливим його впливом на сусідні зони та віддалені від аневризми ділянки збереженого міокарда. У 85–90 % випадків А. с. формується в апікальній, передній чи передньобіч. ділянках лівого шлуночка, тобто є сегментар. ураженням міокарда. Утричі рідше А. с. локалізується на задній стінці лівого шлуночка. За даними патологоанатом. досліджень, аневризми трапляються в середньому в 15 % випадків постінфаркт. А. с. Порівняно рідкісне формування А. с. задньої стінки пояснюється особливостями коронар. русла. А. с. класифікують за локалізацією; видом аневризми, за морф. структурою стінки (фіброзна й фіброзно-м'язова); наявністю флотації міжшлуноч. перегородки (гіпокінезія, акінезія, дискінезія); наявністю *тромбу* в порожнині аневризми, порушень ритму серця, зрощень між аневризмою і перикардом. За видом виділяють дифузну (плоску), мішкоподібну та грибоподібну А. с. Патоморфоз А. с. пов'язаний із тим, що ефективність консервативного лікування інфаркту міокарда сучас. методами, які ґрунтуються на використанні нових лікар. препаратів і схем їхнього застосування, сприяє ранньому поліпшенню кровопостачання зони інфаркту й тимчасовому зупиненню процесів патол. ремоделювання лівого шлуночка. Наявність васкуляризації в деяких ділянках стінки лівого шлуночка, що залучені до аневризмат. процесу, дає змогу зберегти там значний об'єм життєздатної м'язової тканини (перев. у субепікардіальному

Анекдот. «Галицько-руські анекдоти» (1899)

шарі). Тому т. з. класичні А. с., які характеризуються вел. розмірами й наявністю парадоксальної рухливості рубцево-зміненої стінки міокарда, трапляються дедалі рідше. Виникнення А. с. створює умови для прогресування коронар. недостатності, різном. ступінь асинергії міокарда змінює внутрішньосерцеву *гемодинаміку* і сприяє розвиткові вираженої серцевої недостатності, що виражається збільшенням печінки, набряком шийних вен, підвищенням венозного тиску, появою периферичних, згодом — порожнинних набряків. Серед ускладнень А. с. також виділяють शुलुночкові порушення ритму, зокрема, небезпечні для життя, внутрішньопорожнинний тромбоз лівого शुलुночка з імовірною *емболією*, розрив аневризми з раптовою смертю або формуванням псевдоаневризми. На *електрокардіограмі* відмічають характерну «застиглу криву»: зберігається підведений сегмент ST у відведеннях, що відповідають локалізації перенесеного інфаркту міокарда. Діагноз підтверджують за допомогою *ехокардіографії*. Аневризмат. стінка може бути як акінетичною (не рухатися під час скорочення серця), так і дискінетичною (випинати під час скорочення серця). Більш чутливим методом виявлення А. с. є МРТ серця. Лікувальна тактика в разі А. с. залежить від розміру ураженої ділянки та клініч. стану хворого. За невеликих акінетич. аневризм зазвичай не вдаються до хірург. втручання. За наявності вел. дискінетичної аневризми, тяжкої серцевої недостатності, शुलुночкових порушень ритму, що не підлягають медикаментоз. лікуванню, рекомендована аневризмектомія з коронарним шунтуванням. Сучас. методом профілактики розвитку А. с. після інфаркту міокарда є стентування коронар. артерій із метою відновлення кровопостачання міокарда.

Літ.: Мягков И. И., Охримович Л. М., Жура И. И. Постинфарктные аневризмы сердца. Киев, 1987; Бокерия Л. А., Федоров Г. Г. Опыт лечения постинфарктных аневризм левого желудочка сердца и сопутствующих желудочковых тахикардий (1981–1999 годы) // Грудная и сердечно-сосудистая хир. 1999. № 6; Солейко О. В., Лисенко Г. И. Концепція постінфарктного ремоделювання лівого शुलुночка: клінічні аспекти перебігу хронічної постінфарктної аневризми серця // Світ мед. та біол. 2007. № 4; Солейко О. Х. Хронічна постінфарктна аневризма серця: від еволюції діагностики до клініко-морфологічних парадоксів // Сімейна мед. 2012. № 6; Урсуленко В. И., Гогоава Е. К., Якоб Л. В. та ін. Хирургическое лечение аневризм левого желудочка заднебазальной локализации // Кардіохірургія та інтервенційна кардіол. 2017. № 1 (16); Solyeyko O. V., Galych T. V., Iliuk I. A. et al. Evaluation of Effectiveness of Comprehensive Rehabilitation of Patients with Complicated Course of Postinfarction Cardiosclerosis // Acta Balneologica. 2017. № 1 (147).

О. В. Солейко

Анеканта-вада (санскр. अनेकान्तवाद — вчення про не-виключення) — основний принцип *джайнізму*, який стверджує, що *реальність* сприймається в різний спосіб відповідно до погляду *реципієнта*. Динамічний і мінливий світ має не один вимір (анеканта), тому найкраще пізнавати його багатовимірно (А.-в.) — через співіснування різних поглядів або методом «семискладового *паралогізму*» (саптабханга), коли об'єкт розглядається в різних можливих ситуативних проявах. Жодний із поглядів не є безсумнівно істинним чи помилковим до досягнення абсолютного знання — кевала, що неможливо

без звільнення *дживи*. А.-в. нагадує *релятивізм* і суб'єктивізм зх. філософії, оскільки характеризується толерантним ставленням до *пізнання* часткової *істини*; проголошує, що не лише джайнізм, але й будь-яка філос. система може наблизитися до істинного сприйняття буття, якщо позбудеться *догматизму* й упередженості.

Літ.: Лысенко В. Г., Терентьев А. А., Шохин В. К. Философия джайнизма. Москва, 1994; Железнова Н. А. Учение Кундакунды в философско-религиозной традиции джайнизма. Москва, 2005; Pániker A. Jainism: History, Society, Philosophy and Practice. New Delhi, 2017; Jha A. Jain Religion: History and Tradition. Greater Noida, 2019.

О. В. Титар

Анекдот (від грец. ἀνέκδοτος — неопублікований, невиданий) — коротке сатиричне або гумористичне, з дотепним закінченням оповідання про смішний випадок чи подію. Уперше термін застосував Прокопій Кесарійський у кн. «Таємна історія» («Arcana Historia»; 6 ст.). Генетично А. пов'язаний із нар. сатирич.-гумор. казками й новелами. В епоху *середньовіччя* та *Відродження* прототипами А. вважають *фабльо*, *фацеції*, *шванки*, *фрашки*. Відомими були зб. анекдот. повістей «Римські діяння» («Gesta Romanorum»; 13 ст.) в Англії та «Смішні оповідки» (13 ст.) Абу-аль-Фараджа бін Гаруна в Сирії. Найпопул. в Європі була зб. «Книга фацецій» («Liber Facietiarum»; 1470) П. Браччоліні. В укр. л-рі увагу до А. можна простежити в текстах *інтермедій* до *шкільних драм* 17–18 ст., творчості *мандрівних дяків*, «Енеїди» І. Котляревського. У межах фольклорних експедицій А. активно збирали І. Рудченко, Я. Новицький, П. Мартинович, П. Чубинський, В. Гнатюк, Д. Яворницький, А. Кримський, І. Франко та ін. Жанр. визначення А. вперше надав Г. Квітка-Основ'яненко в публікації «Малоросійські анекдоти» («Малороссийские анекдоты»; 1822). Окр. виданням вийшла «Маленька книжка малоросійських анекдотів» (1859) Б. Грінченка та кн. «Веселий оповідач» (1888). Однією з найповніших зб. А. вважають «Галицько-руські анекдоти» (1899) за ред. В. Гнатюка. Часто А. публікували в різних фолькл. зб. чи період. виданнях, їм давали різні нар. назви: «приказки» (В. Гнатюк); «байки», «прибаутки», «брехеньки», «побрехеньки», «билиці», «небилиці», «прикладки» (К. Шековський); «можебилиці» (П. Єфименко); «придабашки» (Ю. Федькович); «сміховинки» (Ф. Колесса) та ін. А. бере початок із нар. творчості. Можна виокремити фолькл. та літ. А. На формування репертуару А. впливали різні чинники: фолькл. і літ. жанри, усні й письмові нац. традиції, спадщина язичн. доби, христ. переклад, л-ра й церковна проповідь, творчість *скоморохів*, мандрівних дяків, козацтва і явища побут. життя та ін. Найчастіше дослідники або укладачі матеріалів групують тексти А. за тематичними чи жанр. ознаками або за хронологією записів. Найпопул. є класифікація за темат. принципом, за якої виокремлюють А. соц.-побут. (про селян, панів, солдатів, жебраків), А. про представників різн. національностей, А. політ.-іст. характеру, род.-побут. А. (про подружні взаємини, дурнів, хитрунів) та ін. А. має чітку композицію та динам. сюжет. Традиційні А. часто мають моралізацію, подібно до байки, сучасні принципово її позбавлені. Типовими для композиції А. є також посилення емо-

ційної напруги тексту завдяки *ретардації*. Часто подається у формі діалогу.

Вид.: Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти // Етнографічний збірник : в 40 т. Львів, 1899. Т. 6; Грінченко Б. Веселий оповідач. Київ, 1913; Україна сміється. Сатира та гумор : в 3 т. Київ, 1960; Книга веселої мудрості / Упоряд. І. Доля-Попов. Київ, 1968; Українські анекдоти. Від козацьких часів по наші дні / Упоряд. В. Черемис. Київ, 1995; Черемис В. З ким сміється Україна. Антологія українського сміху. Київ, 2009.

Лит.: Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Харьков, 1898; Курганов Е. Анекдот как жанр. Санкт-Петербург, 1997; Архипова А. С. Анекдот в зарубежных исследованиях XX века // Живая старина. 2001. № 4; Кирчів Р. Ф. Етюди до студії над українським народним анекдотом. Львів, 2008; Корнева Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту // Філол. науки. 2009. Вип. 1; Єремеева К. А., Куліков В. О. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Іст. 2011. № 982. Вип. 44; Головецька Н. Мотиви та поетика українського політичного анекдоту 90-х років XX століття // Літ. фольклор. Пробл. поетики. 2012. Вип. 37. Ч. 1; Кімакович І. І. Анекдот як фольклорний жанр. Київ, 2014; Бережний В. А. Анекдот у сучасному гуманітарному дискурсі // Наук. записки Бердян. держ. пед. ун-ту. Сер.: Філол. науки. 2016. Вип. 9.

В. Т. Косяченко

Ане́ксія (лат. *annexio* — приєднання) — насильницьке включення державою до свого складу повністю або частково територій ін. держави чи нації. А., як метод набуття територіального суверенітету, можлива одним із 4 способів: а) тер. завоюює або підкоряє д-ва, що анексує; б) тер. анексується внаслідок припинення існування д-ви як такої, іноді під назвою «мирна А.» (напр., приєднання Техасу та Гавайських о-вів до США, Ньюфаундленду, що перебував під юрисдикцією Великої Британії, до Канади з огляду на думки населення); в) здійснення А. без згоди нас. (напр., А. тур. провінцій Боснії і Герцеговини Габсбурзькою монархією 1873–1908 та тур. о. Кіпр Великою Британією 1914); г) тер. анексується в стані підпорядкованості д-ві, що анексує (напр., А. Кореї Японією 1910). А., незалежно від способу здійснення, ототожнювали зі застосуванням сили (зверненням до війни) як законного способу розв'язання міжнар. суперечок. Вона становила частину правової ідеології *позитивізму*, що ґрунтувалася на теорії необмеженого суверенітету, притаманній міжнар. праву 19 — поч. 20 ст. У резолюції 11.05.1932 *Ліги Націй* сформульовано зобов'язання д-в щодо невизнання наслідків А.: «На членів Ліги Націй покладається обов'язок не визнавати будь-яку ситуацію, договір або угоду, які можуть здійснюватися за собою, що суперечать Статуту Ліги Націй або Паризького пакту». Навіть після *Першої світової війни*, попри встановлення в Статуті Ліги Націй обмеження звернення до війни та її забо-

рону в Паризькому пакті 1928, А. залишалася політикою відвертої агресії, зокрема з боку Японії проти Маньчжурії, Італії проти Абіссинії, Німеччини проти Австрії та Чехословаччини. Подібні акти агресії здійснено в умовах відсутності в міжнар. праві чіткої норми, яка покладала б на д-ву обов'язок не визнавати права тер. верховенства, набуті через А. У Статуті ООН критично сприйнято досвід Ліги Націй. У його положеннях заборона війни й А. як її складника набули абсолют. значення. У сучас. міжнар. праві А. тотожна агресії та її актам. Набуття тер. верховенства в будь-який насильницький спосіб є незаконним і за жодних обставин не може бути визнане. Ця норма зафіксована в міжнар. праві як частина принципу незастосування сили або погрози силою, визначеного в Статуті ООН. У Декларації про принципи міжнар. права (1970) визнається, що будь-яке пряме чи опосередковане зазіхання однієї д-ви на тер. ін. д-ви є посяганням на територіальну цілісність д-ви та її суверенітет. Норму невизнання А. підтверджує міжнар.-правова практика ООН, де такі акти визнано незаконними. Станом на 2020 зберігаються приховані тер. претензії у країнах Пд. та Сх. Європи (проблема Косово, Абхазії, Пд. Осетії). Внутр. конфліктну ситуацію, що виникла наприк. 2013 — на поч. 2014 в Україні, використала РФ для А. Криму.

Дж.: Устав Організації Об'єднаних Націй и Устав Международного Суда. Москва, 1981.

Лит.: Pavithran A. K. Substance of Public International Law. Bombay, 1965; Starke I. G. An Introduction of International Law. 10th ed. London, 1989; Carty A. Philosophy of International Law. Edinburgh, 2007; Shaw M. N. International Law. 6th ed. Cambridge, 2008; Задорожний О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ, 2015; Троханяк О. С. Анексія Західної України 1939–1941 рр. радянською владою та її репресивна політика (на прикладі Бережанщини) // Гілея. 2016. Вип. 108.

В. Н. Денисов

Анектангій Ганделя

Анекта́нгій Га́нделя (*Anoectangium handelii*) — вид *мохоподібних* род. *Потієвих* (*Pottiaceae*). Дернинки до 1 см заввишки, дуже щільні, яскраво-зелені, усередині іржаво-коричневі, повстісті. Стебла розгалужені, ламкі. Листки широкі, овальноланцетні, дещо загострені або заокруглені на верхівці. Жилка потужна, закінчується перед верхівкою листка. Дводомна рослина. Спорогони невідомі. Розмножується вегетативно за допомогою багатокл. булаво- чи грушоподібних виводкових тілець. Росте невеличкими в заповнених гумусом щелинах скель. Ареал виду: Серед. та Зх. Азія (Таджикистан, Туркменістан, Ірак, Іран, Афганістан, Туреччина, Ізраїль), Сх. Азія (Іркутська обл.). Виявлено в Криму — на гірському хребті Карагаз масиву Кара-Даг. Природоохоронний статус виду — рідкісний, занесено до *Червоної книги України*. Раритетний вид із єдиним місцезнаходженням в Україні та Європі. Причини зміни чисельності не з'ясовано, ймовірно, завжди був рідкісним. А. Г. охороняють у *Карадазькому природному заповіднику НАН України*. З метою збереження виду необхідно контролювати стан популяцій, створювати нові природно-заповідні території в місцях зростання.

Лит.: Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України. Херсон, 2008; Червона книга України. Рослинний світ / За заг.

Ане́ксія. Російські війська в Автономній Республіці Крим, Україна (2014)

ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Бойко М. Ф. Червоний список мохоподібних України. Рідкісні та зникаючі види мохоподібних України. Херсон, 2010.

Л. Я. Партика

Анеліди — див. *Кільчасті черви*.

Анемія (грец. ἀναιμία — безкрів'я) — клініко-гематологічний синдром, для якого характерне зменшення кількості еритроцитів та/або зниження рівня гемоглобіну в крові. А. може бути самот. захворюванням і синдромом різн. захворювань. Розвиток А. може бути зумовлений ген. чинниками, характером харчування, гормональними порушеннями, захворюваннями кишківника, печінки, нирок, автоімунними станами, оперативним втручанням тощо. Нерідко А. є супутнім симптомом інфекц. та онколог. захворювань. Рефрактерні А. є проявом мієлодиспластичного синдрому. За механізмом усі А. поділяють на три групи: а) А. через порушення кровотворення (дефіцитні, апластичні, рефрактерні); б) А. внаслідок підвищеного руйнування еритроцитів (гемолітичні); в) А., пов'язані з крововтратою (постгеморагічні). Діагностують А. за результатами клінічного аналізу крові. Ступінь еритроцитопенії відрізняється за різними форм А. У разі залізодефіцитної А. на тлі хронічних крововтрат кількість еритроцитів може бути в нормі або нерізно зниженою — $3,0\text{--}3,6 \times 10^{12}/\text{л}$. За гострої кровотрати, В₁₂-дефіцитної, гіпопластичної та гемолітичної А. після гемолітичного кризу може знижуватися до $1,6\text{--}1,0 \times 10^{12}/\text{л}$, що є показанням до невідкладних лік. заходів.

Літ.: Шифман Фр. Дж. Патофізіологія крові / Пер. с англ. Москва; Санкт-Петербург, 2000; Гематологія та трансфузіологія / За ред. С. М. Гайдукової. Київ, 2001; Виговська Я. І. Анемія хронічних хвороб: патогенез, діагностика, лікування (лекція) // Укр. мед. часопис. 2012. № 6; Дементьєва І. І., Чарная М. А., Морозов Ю. А. Анемии. Руководство. Библиотека врача-специалиста. Москва, 2013; Дорош О. І., Цимбалюк-Волюшин І. П., Поліщук Р. С. та ін. Набута апластична анемія: особливості клініко-лабораторних проявів та перебігу хвороби, аналіз лікування // Соврем. педиатрия. 2016. № 6.

Т. І. Тюпка

Анемометр (від грец. ἀνεμος — вітер і μέτρον — писати) — метеорологічний та аерологічний прилад, призначений для безперерв. запису даних про швидкість вітру (у шахтах, аеродинамічних трубах — повітряного потоку), побудований на основі анемометра. У 20 ст. у метеорології використовували переважно мех. А. Обертання чашечок А. через понижувальний редуктор передається на кулачковий диск. Кулачок диска насувається на важіль, притискаючи стрілку самописця до барабана з паперовою стрічкою. Стрічка розрахована на 1–2 доби або на тиждень спостережень. У СРСР А. також називали телеметричний прилад для дистанц. вимірювання та фіксації миттєвої швидкості вітру на метеорол. щоглах. Він був побудований за принципом загальмованого чашкового анемометра, поєднаного з мостовим дротяним тензоперетворювачем. У сучас. А. відліковий пристрій анемометра з'єднаний із мікроконтролерами через перетворювач аналого-цифровий. Параметри вітру (швидкість, поривчастість, тривалість) з інтервалом 10 с, 30 с, 1 хв тощо записуються як лог-файл на мініатюрну карту

пам'яті. Застосовують також А. із телеметрич. передачею параметрів швидкості вітру від анемометра до станції.

Літ.: Müller A. Anemograph «Universal» 82a with Mechanical and Pneumatic Transmission // Meteorologische Instrumente. Königs Wusterhausen, 2012; The Dictionary of Physical Geography / Ed. by D. Thomas. Chichester; Hoboken, 2016.

Д. О. Барановський

Анемоклінометр (від грец. ἀνεμος — вітер, κλίνω — нахилити та μέτρον — вимірювати) — метеорологічний прилад для вимірювання вертикальної складової швидкості вітру. Визначення відповідних показників важливе для дослідження конвективних потоків і заг. турбулентності атмосфери. У 20 ст. найпоширенішими в метеорології були моделі 1950–1952. Пізніше був виготовлений А. для аеродинаміч. труб і літаків-метеолaborаторій. Прилад має дві пари вертикал. і горизонт. отворів, розташованих симетрично відносно центр. отвору, який сприймає тиск повного напору повітр. потоку. У сучас. метеорології А. замінили акустичні (содари), радіоакустичні, доплерівські системи (див. *Доплера ефект*), які дають змогу вимірювати швидкості і напрямки вітру в трьох площинах.

Літ.: Винниченко Н. К., Пинус Н. З., Шмидт С. М. і др. Турбулентність в вільній атмосфері. 2-е изд. Ленинград, 1976; Потапцев И. А. Анализ методов измерения вектора скорости ветра // Sworld. 2017. Т. 1. № 47.

Д. О. Барановський

Анемометр (від грец. ἀνεμος — вітер і μέτρον — вимірювати) — прилад для вимірювання швидкостей вітру, а також повітряних потоків у шахтах, трубах та ін. конструкціях. В А. різних конструкцій швидкість вітру визначають за його тиском на рухому частину приладу — анемометрич. вертушку (А. з вертушкою), манометрич. способом — за різницею динаміч. і статич. тиску вітрового потоку (аеродинам. А.), за швидкістю охолодження нагрітого тіла під дією вітру (термоанемометр). Найпоширенішими є механічні чашкові та крильчасті А. У чашкових А. приймальною частиною є 4 чашечки (порожністі півкулі), закріплені на хрестовині, у крильчастих — вітрове колесо, змонтоване на струні, що робить прилад чутливим, уможливорює вимірювання швидкості повітр. потоку навіть у 0,2–0,5 м/с. Є також ультразвукові (акустичні), що вимірюють швидкість звуку між передавачем і приймачем відповідно до швидкості вітру, та оптичні (лазерні доплерівські). А. — важливі вимірювальні прилади в метеорології та рудниковій (шахтній) аерології. Крильчасті А. також називають вентиляційними, оскільки використовуються для вимірювання швидкості повітр. потоку у вентиляційних каналах. А. також застосовують у висотному будівництві, мореплаванні, спорті (авіамоделізм, бадмінтон, стрільбі).

Літ.: Мала гірнича енциклопедія: у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Галік О. І. Метеологічні прилади і методи спостережень. Рівне, 2008; Гумницький Я. М. Метеорологія та кліматологія. 2-ге вид. Львів, 2017.

Анемона (*Anemone*) — рід багаторічних рослин родини *Жовтецевих* (*Ranunculaceae*). Трав'яні багаторічники з напіврозетк. або дуже рідко безрозетк. надземними пагонами, 10–30 см заввишки; підземні пагони — гілки каудекса, коре-

Анемометр

Анемона жовтецева
(*Anemone ranunculoides*)

Анемофілія. Подорожник середній (*Plantago media*) – рослина-анемофіл

Анемохорія. Насіння кульбаби (*Taraxacum*) у повітрі

невища чи рідше бульби; коренева система пучкувата чи стрижнева. Репродуктивні пагони (див. *Пази́н*) прямостоячі. Листки в більшості видів зосереджені в прикорен. розетках по 2–3 чи більше; у рослин усіх видів роду навколо суцвіт'я наявне приквітк. покривало з декількох листків, які часто схожі на прикореневі. Квітки двостат., правильні, з простою пелюсткоподібною оцвітиною, з 5–10 вільних листочків, з числен. тичинками й непост. кількістю вільн. маточок; поодинокі або зібрані в цимозні, верхівкові суцвіття. Плоди — збірні багатогорішки. Цвітуть у квітні — травні або червні — липні. Рід включає бл. 150 видів, переважно поширених у помірних областях Голарктики, декілька видів — у позатроп. регіонах Африки, Пд. Америки, Нової Зеландії та Тасманії. Найбільша кількість видів А. — у флорі Китаю (53, з яких 30 спільні з флорами Індії та Непалу), 25 видів — у флорі Росії, 10 видів — у флорі Японії. Майже третина видового складу (42) роду — ендеміки. У флорі України 4 види: А. дібровна (*A. nemorosa*) — звичайна рослина лісів Полісся та зх. областей, у зоні лісостепу трапляється рідше; А. жовтецева (*A. ranunculoides*) спорадично трапляється в лісових, лісостепових і пн. степових р-нах; А. лісова (*A. sylvestris*) спорадично поширена в лісостепових і пн. степових р-нах і зрідка на Поліссі; А. нарцисоквіткова (*A. narcissiflora*) диз'юнктивно поширена переважно на гір. луках Українських Карпат, у Прикарпатті й на Поділлі, переважає в Криму. На сьогодні ці види можуть розглядатися також у складі родів *Anemoneoides*, *Anemonanthea*, *Anemonastrum*. А. нарцисоквіткова занесена до Червоної книги України з природоохоронним статусом «вразливий вид», охороняється в Карпатському біосферному заповіднику, Національному природному парку «Синевир» та ін. заповідних об'єктах. Рослини А. отруйні (містять токсичну речовину протоанемонін). Багато А. селекціонують (див. *Селекція*) як декоративні для озеленення, загалом у світі відомо про використання в садівництві понад 70 видів та 100 сортів цих рослин.

Лит.: Зиман С. М. Біоморфологічний аналіз роду *Anemone* L. // Укр. ботан. журн. 1978. Т. 35. № 2; Музичук Г. М., Перебойчук О. П. Квітничково-декоративні рослини роду *Anemone* L. в культурі генній флорі світу та перспективи їх інтродукції в Україну // Інтродукція рослин. 2009. № 4; Зиман С., Кадота Ю., Булах О. Порівняльно-морфологічні підходи до таксономії роду *Anemone* L. // Укр. ботан. журн. 2013. Т. 70. № 2; Mosyakin S. L. Further New Combinations in *Anemonastrum* (Ranunculaceae) for Asian and North American Taxa // Phytoneuron. 2018. № 55. О. В. Булах

Анемофілія (від грец. άνεμος — вітер і φίλος — любити), вітрозапильня — вид перехресного запилення, за якого пилок переноситься з однієї рослини на ін. за допомогою вітру. До вітрозапильних належить бл. 15–20 % видів покритонасінних рослин (майже всі злакові, осокові, березові, букові, кропивові, подорожникові). Основні ознаки вітрозапильних рослин: непоказний віночок (або відсутній), відкрите розташування тичинок, пиляки на довгих тичинкових нитках, великі, часто перисті приймочки маточок, рясний, сухий, дрібний пилок, відсутність у квіток запаху й нектару. Самозапилення анемофільних рослин запобігають дихогамія та роздільностатевість.

Лит.: Бернє Ж., Кине Ж.-М., Сакс Р. Физиология цветения : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1985; Дорофеев В. Ф., Лаптев Ю. П., Чекалин Н. М. Цветение, опыление и гибридизация растений. Москва, 1990; Медведев С. С. Физиология растений. Санкт-Петербург, 2004; Якубенко Б. Є., Алейніков І. М., Шабарова С. І. та ін. Ботаніка. Київ, 2018.

Анемохорія (від грец. άνεμος — вітер і χωρέω — просуватися) — поширення насіння, спор, плодів, ін. частин рослин або цілих орг-мів за допомогою повітр. мас. А. дає змогу грибам і рослинам поширюватися на великі відстані, іноді на сотні кілометрів. А. широко розповсюджена в рослинному світі. Цьому способу поширення сприяють малі розміри, незначна маса діаспор або специфічні пристосування, які забезпечують перенесення вітром. Рослини-анемохори продукують вел. кількість насінин, що мають спец. повітр. камери, пухиреподібно роздуті оболонки, які допомагають їм триматися в повітрі; спец. пристосування, що сприяють польотності: волоски на насінні і плодах (верба, тополя), папуси (кульбаба, будяк, підбіл), крильця (в'яз, сосна, липа, ясен, клен), ості (ковила) тощо; спец. балістичні механізми (видування, висипання насіння за легкого струшування) полегшують розповсюдження насіння під час вітряної погоди. А. як спосіб поширення не діаспор, а цілих орг-мів, властива наземним водоростям і багатьом бактеріям. Прикладом А. цілого рослинного орг-му є рослини групи *перекотиполе*. За допомогою А. розповсюджуються спори лишайників, мохів, плаунів, хвощів, папоротей, грибів.

Лит.: Биология. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. М. С. Гиляров. Москва, 1998; Якубенко Б. Є., Попович С. Ю., Устименко П. М. Геоботаніка. 2-ге вид. Київ, 2019.

Аненій-Ной, Аненій-Нойський район (рум. Anenii Noi) — адміністративно-територіальна одиниця Молдови. Розташ. у центрі країни. Межує з Придністров'ям, районами Кріулень, Яловень, Каушень, а також Кишинівським і Бендерським муніципіями. До складу р-ну входять 45 населених пунктів. Адм. ц. — м. Аненій-Ной. У 14–19 ст. тер. входила до складу Молдавського князівства. За значного с.-г. освоєння тут виникли вел. села Бульбоака й Цинцерень. Згодом на місці німецького с. Нова Миколаївка й російського с. Стара Миколаївка утворилося містечко, назване в 1926 А.-Н. (Нові Анени). Після розпаду Російської імперії та падіння Молдавської Демократичної Республіки (1918) разом з ін. районами

Аненій-Ной. Палац родини Мімі

Бессарабії А.-Н. увійшов до Румунії. З 1940 — у складі СРСР. 1941 утворено Бульбоцький р-н із центром у с. Бульбоака. Під час Другої світової війни окупований Румунією (1941–1944). 1963 Бульбоцький р-н перейменовано на Новоаненський. У незалежній Молдові 1999–2002 був частиною Кишинівського повіту й дістав назву А.-Н. Після скасування повітового поділу став самостійною адм.-тер. одиницею. А.-Н. розташ. на правому березі р. Дністера. Рельєф — терасов. рівнина, припіднята на Пд. Зх. (до 200 м). Височина складена неогеновими відкладами, подекуди зберігся давній *алювій*. Експлуатуються родовища буд. сировини: вапняку, граюві, суглинків. На тер. р-ну переважають *чорноземи*. Сх. кордон р-ну утворює р. Дністер. Центр. частину перетинає його права притока — р. Бик, у заплаві якої знаходиться оз. Салаш. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +22,5 °С, січня — -1,9 °С. Опадів — 440 мм/рік. А.-Н. розташ. на Пд. лісостепової зони, але ділянки природної степової рослинності не збереглися. Залишилися окремі лісові масиви з дубу, грабу й липи, що охороняються, зокрема Гирбовецький ліс (пл. — бл. 22,4 км²). Заг. кількість нас. (2014, перепис) — 78 996 осіб. Народжуваність — 10,5 %, смертність — 10,7 % (2016, оцінка). Нац. структура (2014, перепис): молдавани (82,4 %), українці (6,0 %), румуни (5,6 %), росіяни (4,5 %) та ін. За реліг. групами — більшість православні (99 %). У гендерному відношенні переважають жінки (51,4 %). Домінує сільське населення (89 %). Осн. галузь пром-сті — харчова, насамперед виноробна. Економіка р-ну орієнтована на виробництво та переробку с.-г. продукції. 74,7 % земель займають с.-г. угіддя, зокрема 58,5 % — рілля, 4,3 % — виноградники, 3,4 % — сади та ін. Вирощують зерно, овочі та фрукти. Також розвинені свиноварство і птахівництво (птахофабрики в селах Флорені й Гирбовці). У р-ні — 36 шкіл, де навчаються понад 10 тис. учнів. У райцентрі — 3 гімназії, будинок культури, б-ка. У с. Бульбоаці зберігся палац родини Мімі, збудований молдавським політиком і адвокатом К. О. Мімі (1868–1935). Там само розташовані винні заводи. У с. Цинцерені проживали дипломат Д. Стюарт (1832–1902), його брат А. Стюарт (1842–1917) — біолог, етнограф, фундатор дит. лікарні в м. Кишиневі (1884) та історико-краєзнавчого музею в м. Бендерах (1914). Щорічно проводиться фестиваль духових оркестрів. Місцева футбольна команда «Агаріста» — учасниця Ліги чемпіонів УЕФА серед жінок.

Лит.: Рымбу Н. Л. Физическая география Молдавской ССР. Кишинев, 1980; Тарнакин В., Соловьева Т. Бессарабские истории: Историко-краеведческие журналистские расследования. Кишинев, 2011; Anuarul Statistic al Moldovei 2018. Chişinău, 2018.

В. М. Гуцуляк, В. Б. Присакар

Аненцефалія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ἐνέφαλος* — мозок) — дефект ембр. розвитку, що полягає у відсутності великих півкуль головного мозку, кісток склепіння черепа та м'яких тканин. У разі А. верхня частина голови вкрита судин. мембраною, структурі середн. і проміжн. мозку частково або повністю зруйновані. *Гіпофіз* і ромбоподібна западина переважно збережені. Типовими проявами А. є витрішкуваті очі, вел. язик, коротка шия. А. формується на ран. термінах вагітності й пов'язана зі впли-

Аненій-Ной. Герб

Аненій-Ной. Прапор

Анепіграфна монета.
Брактеат з м. Гамбурга, 1254

Анероїд. Побутовий барометр-анероїд

вом шкідл. факторів довкілля, токс. речовин або інфекцією. Чинником ризику А. є *діабет цукровий* у матері. А. трапляється приблизно раз на 1 000 вагітностей, частіше у плодів жін. статі, виникає внаслідок порушення механізмів пренатального розвитку плода під час формування нерв. трубки в період 21–28 днів вагітності. А. виявляють під час УЗД (ехограма А.) у вагітних із терміном 11–12 тижнів. Серед плодів із цією патологією бл. 30 % народжуються живими. Прогноз несприятливий. У разі виявлення А. показано переривання вагітності незалежно від її терміну. Рекомендовано медико-генет. консультування під час планування вагітності.

Лит.: Школьніков В. С., Гумінський Ю. Й., Тихолаз В. О. Морфометричні параметри структур спинного мозку плодів людини 8–9 тижнів внутрішньоутробного розвитку // Таврич. медико-биол. вестник. 2013. Т. 16. № 1; Школьніков В. С. Морфометричні параметри структур спинного мозку плодів людини 11–12 тижня внутрішньоутробного розвитку // Вісник Вінниць. нац. мед. ун-ту. 2013. Т. 17. № 1; Golle R., Meshram P., Hattangdi S. Anencephaly and its Associated Malformations // Journal of Clinical and Diagnostic Research. 2014. Vol. 8 (9); Ren A. Prevention of Neural Tube Defects with Folic Acid. The Chinese Experience // World Journal of Clinical Pediatrics. 2015. Vol. 4; Школьніков В. С., Вернигоровський С. В. Особливості структурної організації сегментів спинного мозку плодів людини з аненцефалією 17–18 тижнів внутрішньоутробного розвитку // Патологія. 2017. Т. 14. № 1 (39).

Анепіграфна монета (від *ан...* — заперечний префікс і *епіграф*) — монета, в іконографії якої немає жодних написів, тобто відсутня легенда. А. м. можуть мати зображення *святих*, представників влади, тварин, гербів, панорамі міст, проте не містять буквених позначень, що вказують на їхній номінал, рік, чи *емітента*. До 5 ст. до н. е. монети були здебільшого анепіграфними. До таких, зокрема, належить більшість середньовіч. західноєвроп. *брактеатів* 12–15 ст., на яких є лише зображення гербового щита або фігури. Не мали легенди й були односторонніми також дрібні срібні *геллери* емітентів *Священної Римської імперії германської нації* (Кроссен-на-Ельстері, Пассау, Геннеберг, Вюрцбург, Франкфурт, Кельн та ін.), *Сілезії* (Глац, Левенберг, Свідніца та ін.), *Богемії*, півкрейцери єпископства Зальцбург. Частіше трапляються серед монет дрібного номіналу. Поміж карбованих на тер. укр. іст. регіонів монет А. м. були *денарії* Волинського князівства, емітовані від імені кн. *Любарта Гедиміновича* (1340–1383) у м. Луцьку.

Лит.: Weege G.-V. Deutsche Münzen 800–2001. Wien, 2001; Савицький В. Денарії Любарта-Дмитрія (1340–1384) // Археол. дослідж. Львів. ун-ту. 2009. Вип. 12; Davies G. History of Money: from Ancient Times to the Present Day. Cardiff, 2016.

А. С. Бойко-Гагарін

Анероїд (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ὕψος* — вода) — *прилад* для вимірювання *тиску атмосферного*. А. складається з герметично замкненої тонкостін. циліндрич. метал. коробки з розрідж. повітрям усередині. У разі підвищення атмосфер. тиску коробка стискається й тягне прикріпл. до неї пружину (мембрану), за умов зниження тиску коробка розширюється, штовхаючи пружину. Зміщення кінця пружини через систему *важелів* передається на стрілку, яка ру-

хається уздовж шкали (див. також *Шкала вимірювального приладу*), показуючи значення тиску. Замість пружини також застосовують пружніші коробки. До шкали А. може бути прикріплений дугоподіб. *термометр*, який використовується з метою внесення поправки до показників А. на *температуру*. Можливим є ін. вид температур. компенсатора, коли один із важелів, що передає рух від коробки до стрілки, виготовлений із бі-метал. сплаву. Шкалу А. градуюють у *міліметрах ртутного стовпчика* та/або в *гектопаскалях*. Похибка вимірювання А. становить від 1 до 2 гПа. Прилади широко застосовують у побуті, використовують в експедиціях, а також як *висотоміри*. Шкалу *висотоміра анероїдного* градуюють у *метрах*.

Лит.: Галік О. І. Метеорологічні прилади і методи спостережень. Рівне, 2008; Гумницький Я. М. Метеорологія та кліматологія. Львів, 2014.

Анестезіологія (від *анестезія* та грец. λόγος — слово, вчення) — галузь медицини, яка вивчає

Анестезіологія. Ернест Борд. Стоматолог В. Мортон використовує діетиловий етер як анестетик (1846)

теорію, способи знеболювання та керування функціями орг-му під час хірург. втручань і станів, загрозливих для життя. Перші відомості про використання опію, дурману, конопель, белади для знеболення отримані з давньоєгипет. папірусів (15 ст. до н. е.). Першим *анестетиком місцевим* був кокаїн. Днем відкриття *наркозу* визнано 16.10.1846, коли стоматолог В. Мортон публічно провів операцію під етерним наркозом. Знеболювання поділяють на загальне (індукований анестетиками оборотний стан втрати притомності та больової чутливості за умови збереження важливих функцій орг-му) та регіональне (локальна втрата больової чутливості без втрати притомності). Серед методів заг. анестезії — наркоз (повна втрата притомності, штучний сон, стан аналгезії), аналгоседація (часткова втрата притомності, стан гіпоалгезії), особливі методи (акупунктурна, сугестивна, електроанестезія без втрати притомності, стан гіпоалгезії). Методи регіональної анестезії: місцева, провідникова, нейроаксіальна, комбінована. Підготовка хворих до знеболювання охоплює їхнє клініч. обстеження для виявлення протипоказань до наркозу; санацію порожнини рота; очищення товстого кишківника, у разі невідклад. операцій — промивання шлунка; медикаментозну підготовку (премедикація) для заспокоєння хворого; пригнічення рефлексів блукаючого та гортаних нервів. Протипоказаннями до заг. анестезії є *пневмонія*, гострі інфекц. захворювання, декомпенсовані вади серця, гостра ниркова та печінкова недостатності; до місц. анестезії —

переносимість препарату, псих. захворювання та сильне нерв. збудження.

Лит.: Brown E., Lydic R., Schiff N. General Anesthesia, Sleep, and Coma // New England Journal of Medicine. 2010. Vol. 363 (27); Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: механізм дії, токсичні реакції та їх профілактика // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2011. Т. 12. № 2; Суслов В. В., Налапко Ю. І. Класифікація анестезій // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2012. Т. 13. № 3; Басенко І. Л., Буднюк О. О., Владика А. С. та ін. Анестезіологія, інтенсивна терапія та невідкладні стани. Суми, 2017.

А. Л. Філіпчук

Анестезія (грец. *an* — заперечення, *aesthesia* — відчуття, як узагальнена назва різних методів знеболення) — оборотний стан повної або часткової втрати чутливості (здатність відчувати подразник) окремих ділянок тіла чи всього організму, спричинений штучно, хім. чи фіз. засобами. Види А.: загальна, регіональна (або «блокада»), сполучена (комбінація заг. та регіональної). Методи заг. А.: *наркоз* (повна втрата *притомності*, штучний сон, стан аналгезії); аналгоседація (часткова втрата *притомності*, стан гіпоалгезії); особливі методи (акупунктурна, сугестивна, електроанестезія, без втрати *притомності*, стан гіпоалгезії); комбінована. Способи загальної А.: наркоз інгаляційний (масковий, ендотрахеальний), наркоз неінгаляційний (внутрішньовенний, внутрішньом'язовий шляхи введення анестетика, зрідка внутрішньокістковий, оральний, ректальний методи введення); аналгоседація (інгаляційна, внутрішньовенна, внутрішньом'язова). Анестетики для заг. А.: інгаляційні (ефір, фторотан, закис азоту, метоксифлуран, пентан, енфлуран, ізофлуран, десфлуран, севофлуран; неінгаляційні (гексенал, тіопентал, оксибутират натрію та ін.). Ускладнення заг. А.: ларинго- і бронхоспазм, *судоми*, раптова зупинка серця, *аритмії*, тромбози, емболії, блювота, набряк легень, *пневмонія*, збудження, *амнезія*. Методи регіональної А.: місцева (виконується дистальніше нервового стовбура); провідникова (виконується на рівні нерв. стовбура); нейроаксіальна (виконується проксимальніше нерв. стовбура); комбінована. Способи регіональної А.: місцева — термінальна (аплікаційна, топікальна); інфільтраційна (інстиляційна, внутрішньокісткова); провідникова — стовбурова, плексусна, нейроаксіальна (перидуральна, субарахноїдальна). Анестетики для місцевої А.: новокаїн, хлорпрокаїн, лідокаїн, мепівакаїн, бупівакаїн, прилокаїн, ропівакаїн. Ускладнення місцевої А.: алергічні реакції, *запаморочення*, збудження або *непритомність*, тоніко-клонічні *судоми*, *тахікардія* або *брадикардія*, *гіпертензія* артеріальна або *гіпотензія*, аритмії, фібриляція шлуночків, порушення провідності, *асистолія*, некроз шкіри, *гематоми*.

Лит.: Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: механізм дії, токсичні реакції та їх профілактика // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2011. Т. 12. № 2; Суслов В. В., Налапко Ю. І. Класифікація анестезій // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2012. Т. 13. № 3; Upp J., Kent M., Tighe P. The Evolution and Practice of Acute Pain Medicine // Pain Medicine. 2013. Vol. 14. № 1; Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: сучасний погляд // Медицина болю. 2016. № 3.

А. Л. Філіпчук

Анестезія. Загальна анестезія

Анестетики загальні (від грец. ἀναισθησία — нечутливість), засоби для наркозу — лікарські засоби, що спричиняють хірургічний наркоз [оборотне порушення функцій *центральної нервової системи* (ЦНС); супроводжується станом непритомності, відсутністю чутливості та рефлекторних реакцій на біль, міорелаксацією]. Відповідно до способу введення А. з. поділяють на засоби для інгаляційного (через дихальні шляхи) та неінгаляційного (зазвичай внутрішньовенно) наркозу. Засоби для інгаляц. наркозу — рідини, що легко випаровуються (діетиловий етер, галотан, метоксифуран, енфлуран, ізофлуран та ін.), або газоподібні речовини (закис азоту). До засобів для неінгаляц. наркозу належать *барбітурати* (метогекситал, тексобарбітал, тіопентал), опіоїдні анестетики (фентаніл, алфентаніл, реміфентаніл тощо) та препарати ін. груп (кетамін, пропופол тощо). А. з. пригнічують ЦНС і спричиняють тимчас. втрату свідомості, пригнічення всіх видів чутливості, зниження м'яз. тонусу та рефлектор. активності, помірно гальмують життєво важливі центри *довгастого мозку*. Механізм дії полягає у блокаді міжнейронної (синаптичної) передачі збудження в ЦНС. Найчутливішими до дії препаратів є *синапси* висхідної активуючої системи ретикулярної формації стовбура мозку та кори гол. мозку, найстійкішими — життєво важл. центри довгаст. мозку. Єдиної теорії щодо впливу А. з. на синаптичну передачу немає. Вважається, що вони впливають на мембрану нейронів, змінюють її проникність для йонів натрію та калію, порушують процес деполяризації мембран. Це перешкоджає виникненню потенціалу дії, унаслідок чого блокується міжнейрон. передача збудження. Особливості впливу на нейрони, які відображаються на фармакодинаміці, зумовлені хім. будовою та фіз.-хім. властивостями А. з. Осн. вимогами до А. з. є їхня висока наркот. активність, низька токсичність, вел. широта наркот. дії (достатній діапазон між концентрацією препарату в крові, яка спричиняє наркоз, і концентрацією, що пригнічує функцію життєво важливих центрів довгаст. мозку), здатність забезпечувати добру керованість наркозом (швидке введення в наркоз, бажано без стадії збудження, та виведення з наркозу, регульованість глибини наркозу). Застосовують А. з. для наркозу під час різноманітних хірург. втручань, болісних маніпуляцій, для усунення сильного болю (напр., при *інфаркті міокарда*, під час пологів), збудження, судом.

Літ.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

В. Й. Мамчур, Н. М. Шентуха

Анестетики місцеві — лікарські засоби, що пригнічують збудливість кінцевих апаратів чутливих нервів та/або зворотно блокують проведення імпульсів по нервових волокнах. Знижуючи або повністю перериваючи потік імпульсів до *центральної нервової системи* (ЦНС), А. м. знімають біль без вимкнення свідомості. А. м. представлені препаратами різної хім. будови: ефірами амінобензойної (прокаїн, бензокаїн, тетракаїн тощо) та бензойної кислот (кокаїн), *амідами* (бупівакаїн, лідокаїн, артикаїн, ропівакаїн та ін.), препаратами різн. груп (етилхлорид, диклонін, капсаїцин тощо). Оборотно пригнічу-

ючи немієлінізовані нерв. волокна типу С, А. м. насамперед блокують больову чутливість, потім нюхову, смакову, температурну й тактильну. Через порівняно високу стійкість рухових волокон вел. діаметру зняття чутливості не супроводжується паралічем м'язів. Механізм дії А. м. остаточно не вивчено. Відомо, що вони знижують проникність мембран нерв. волокон для йонів натрію внаслідок конкуренції з йонами кальцію та підвищення поверхн. натягу фосфоліпідів мембран; знижують енергозабезпечення трансп. систем йонів через мембрани нерв. волокон, що призводить до пригнічення утворення потенціалів дії, запобігає генерації та проведенню нерв. збудження. Активність А. м. залежить від розчинності їх у воді й жирах, а також здатності зв'язуватися з білками нерв. волокон. Осн. вимогами до А. м. є їхня висока вибірковість і значна широта терапевт. дії, низька токсичність, відсутність подразнюв. дії на тканини, забезпечення достат. знеболення під час оперативних втручань. А. м. використовують в адекват. лікар. формах для отримання різних видів *анестезії*: поверхневої (мазі, присипки, *аерозолі* тощо), інфільтрац. та провідникової (розчини для ін'єкцій різної концентрації). Запобіганню та зменшенню небажаних реакцій (*запаморочення*, зниження АТ, слабкості та ін.), пов'язаних зі всмоктуванням у кров, сприяє використання А. м. у комбінаціях із судинозвужув. засобами або засобів із пролонгованою дією.

Літ.: Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Київ, 2016; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Т. А. Камінська, В. Й. Мамчур, В. І. Опришко

Анетівська культура — пізньопалеолітична культура археологічна (20–8 тис. до н. е.), поширена в степовій частині бас. р. Південного Бугу. Найвідоміші комплекси пам'яток цієї культури — поселення Анетівка І і Анетівка ІІ (поблизу с. Анетівки Доманівського р-ну Миколаїв. обл., Україна). Серед знахідок у господарчих комплексах А. к. — знаряддя з кременю (різці, скребачки, мікропластинки та ін.) й кістки (наконечники списів, проколки, вістря тощо). Представники А. к. займалися *збиральництвом*, полювали на різних тварин, поширених у регіоні, рештки їхніх кісток знайдено в досліджених поселеннях (бізони, коні, сайгаки тощо). А. к. досліджували археологи В. Станко, І. Піструїл та ін.

Літ.: Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. Київ, 1989; Станко В. Н. Анетовка 2 — позднепалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье // Stratum plus. Археол. и культ. антроп. 1999. № 1; Главенчук А. В., Піструїл І. В., Секерська О. П. Дослідження пізньопалеолітичного поселення Анетівка ІІ в 2015 році // Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська акад.». Сер.: Іст. 2016. Т. 282. Вип. 270.

Ането — гора, найвища точка *Піреней* (3 404 м). Розташ. у пров. Уеска (*Іспанія*), поблизу кордону з *Францією*. Утворює південний кут масиву Маладета. Тривалий час гора була недослідженою і не мала власної назви. До проведення геодезичних вимірювань у 2-й пол. 19 ст. найвищими в Піренейх вважалися ін. вершини. А. входить до

Пік Ането

серединного масиву Піренейської складчастої споруди, складеного міцними гранітами, які облямовує ритмічний *фліш* (чергування піщаників, пелітів та карбонатних порід). А. — скеляста гора, пн. схил якої займає льодовик, невеликий за площею (бл. 1 км²), однак розчленований глибокими тріщинами. На пд. схилі — кілька карових западин із льодовиковими озерцями. Розвинений *альпінізм*.

Лит.: Evans N., Gleizes G., Leblanc D. et al. Syntectonic Emplacement of the Maladeta Granite (Pyrenees) Deduced from Relationships between Hercynian Deformation and Contact Metamorphism // Journal of the Geological Society. 1998. № 155 (1); Martens T. The Pyrenean Haute Route: the HRP High-Level Trail. Kendal, 2019.

Анетодермія (грец. *ἀνέτος* — розслаблений і *δέρμα* — шкіра), *пльомиста атрофія шкіри* — дерматоз невідомої *етіології*, для якого характерно утворення вогнищ атрофії *епідермісу* й підшкір. клітковини. Трапляється зрідка, переважно в жінок молодого та серед. віку. Розрізняють такі форми А.: еритематозну (А. атрофічна Ядассона), пухлиноподібну (А. Швенінгера — Буцці), уртикальну (А. Пеліццарі). Причини виникнення А. — поєднання нерв., ендокрин., обмінних, імунол. порушень. Лікування А. ефективне лише на початк. стадіях розвитку захворювання. Прогноз сприятливий, оскільки навіть найважчий перебіг А. не загрожуює життю пацієнта.

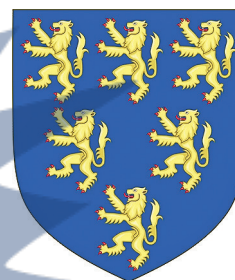
Лит.: Цераидис Г. С., Федотов В. П., Дюдюна А. Д. и др. Гистология и клиническая характеристика дерматозов. Днепропетровск; Харьков; Запорожье, 2004; Мавров И. И., Болотная Л. А., Сербина И. М. Основы диагностики и лечения в дерматологии и венерологии. Харьков, 2007; Дерматовенерология / Под ред. В. П. Федотова, А. Д. Дюдюна, В. И. Степаненко. Днепропетровск; Киев, 2011; Дерматология. Венерология / За ред. проф. В. И. Степаненка. Київ, 2012; Проценко Т. В., Проценко О. А. Стартова наружная терапия осложненных форм дерматозов // Укр. журн. дерматол., венерол., косметол. 2014. № 4 (55).

Анеуплоїдія (від грец. *ἀνευ* — без, *ἀπλόος*, тут — кратний і *εἶδος* — вигляд) — стан клітини, тканини чи орг-му, за якого вони містять число *хромосом*, що відхиляється від чисел, кратних *n* (гаплоїдному числу); містять зменшену (гіпоанеуплоїд) або збільшену (гіперанеуплоїд) кількість хромосом однієї або кількох гомологічних пар. Напр., гіпоанеуплоїди — моносомік ($2n - 1$), нулісомік ($2n - 2$), подвійний моносомік ($2n - 1 - 1$), триплоїдний дисомік ($3n - 1$) тощо; гіперанеуплоїди — трисомік ($2n + 1$), тетрасомік ($2n + 2$), подвійний трисомік ($2n + 1 + 1$) тощо. Якщо кількість хромосом анеуплоїда перевищує диплоїдне, його називають також незбалансованим поліплоїдом. А. виникає внаслідок порушення процесів розподілу й розходження хромосом у процесі редукційного поділу (*мейозу*), а також втрати окремих хромосом в *анафазі* мітозу й утворення ядер зі зменшеним числом хромосом; нерозходження однієї чи кількох хромосом, що призводить до утворення ядра з гіпо- або гіперплоїдним числом хромосом; багатополісних мітозів із неправильним розподілом хромосом по дочірніх ядрах, що зумовлює утворення кількох анеуплоїдних ядер. Анеуплоїди трапляються в рослин, тварин, а також у людини. Їх застосовують у моносомному аналізі для встановлення локалізації генів у певних хромосомах. У рослин при скре-

щуванні нулісоміків із тетрасоміками в геном можливо ввести певну хромосому з бажаними генами, що важливо для селекції. Зазвичай А. призводить до зниження життєздатності нащадків. У людини А. — причина низки хромосомних захворювань. Напр., причиною *Дауна синдрому* є трисомія по 21-й хромосомі. Вирізняють також А. соматичну — коливання кількості хромосом, що спостерігають у нормальних соматичних клітинах рослин, тварин і людини. Частіше це явище відбувається в патол. клітинах, зокрема злоякісних пухлин, або в клітинах і тканинах, культивованих *in vitro*.

Лит.: Бреславец Л. П. Полиплоидия в природе и в опыте. Москва, 1963; Экспериментальная полиплоидия у культурных растений / Отв. ред. В. П. Зосимович. Киев, 1974; Стрельчук С. І., Демідов С. В., Бердишев Г. Д. та ін. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Кунах В. А. Біотехнологія лікарських рослин. Генетичні і фізіолого-біохімічні основи. Київ, 2005; Тоцький В. М. Генетика. 3-тє вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Инге-Вечтомов С. Г. Генетика с основами селекции. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2015.

В. А. Кунах

Анжу. Герб графства під час правління Плантагенетів

Анжу́ (франц. Anjou) — іст. область у Франції, яка охоплює тер. колиш. графства А. (пізніше герцогства, згодом — провінції). Розташована на Пн. Зх. країни. Центром А. є м. Анже (Анжер), тепер — центр деп. Мен-і-Луара у складі регіону *Землі Луари* (Пей-де-ла-Луар). Межі А. приблизно відповідають кордонам сучас. деп. Мен-і-Луара, включають також частину тер. деп. Майєнна, Сарта, Ендр-і-Луара. Графство А. засновано в 10 ст. Першим графом бл. 929 став родоначальник *Анжуйської династії* Фульк I Рудий (бл. 870 — бл. 942; формально титул графа отримав бл. 931–936). Новостворене графство охоплювало тер. колиш. віконства Анжер (Анже). Від часу сходження представника Анжуйської династії Генріха I на англ. престол (1154, в Англії правив як *Генріх II Плантагенет*) до перемоги короля Франції *Філіппа II Августа* над військами *Іоанна Безземельного* 1203 графство А. було частиною володінь англ. корони. 1203–1246 — володіння франц. корони. 1246 король Франції *Людовик IX Святий* дарував титул графів Анжу своєму братові Карлу (Карлу Анжуйському), син якого (Карл II) передав ці землі як посаг своїй доньці Маргариті (дружині Карла Валуа). 1325 А. успадкував Філіпп Валуа (як Філіпп I). Після його сходження на франц. престол (1328, під іменем Філіппа VI) воно знову стало володінням франц. корони на правах окр. графства. 1442 А. отримало статус герцогства. 1482 формально увійшло до складу королівства Франції. З 1514 до кін. 18 ст. титул герцогів А. багаторазово передавався на правах апанажу некоронованим членам королів. родини. Останній герцог Анжуйський на правах апанажу Луї-Станіслав-Ксав'є з династії Бурбонів (під іменем *Людовика XVIII* — король Франції 1814–1824) формально зберігав цей титул до 1795. При цьому А. як провінцію ліквідовано 1790 після утворення деп. Майєнна-і-Луара (з 1794 — Мен-і-Луара). Частина тер. колиш. провінції А. *Луари долина* між населеними пунктами Сюллі-сюр-Луар і Шаломом є об'єктом *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2000).

Лит.: Dornic F. Histoire de l'Anjou. Paris, 1971; Levron J. Les grandes heures de l'Anjou. Paris : Librairie Académique Perrin, 1993; Châteaux de la Loire. Paris, 1999; Archives d'An-

jou: Recueil de Documents et Mémoires Inédits sur Cette Province : in 2 vol. / Ed. by P. Marchegay. Cambridge, 2010; Boussard J. Le comté d'Anjou sous Henri II Plantagenêt et ses fils (1151–1204). Cressé, 2019; Quentin G. L'Anjou et ses mystères. Brissac-Quincé, 2019.

Анжуйська династія (франц. maison d'Anjou), Анжу династія — королівські династії в низці європ. д-в (10–15 ст.), родоначальниками яких були правителі Анжу.

Перша А. д. походила від Інгельгера, віконта Анжу (бл. 870) та його сина Фулька I Рудого, який бл. 929 став першим графом Анжу. Вона мала дві гілки, пов'язані з графом Анжу Фульком V Молодим, що був двічі одружений. Коли 1131 він став королем Єрусалима (див. *Єрусалимське королівство*), то залишив владу в Анжу синові від першого шлюбу Жоффруа Вродливому, спадкоємці якого стали представниками відгалуження *Плантагенетів*. На гербі А. д. містилося зображення гілки дроку (лат. *planta genista*), від якої походить назва Плантагенетів. Нащадки Фулька V від другого шлюбу правили в Єрусалимі до 1185. Жоффруа д'Анжу 1128 одружився з донькою англ. короля Генріха I Матильдою. Їхній син під іменем Генріха II став першим представником А. д. на англ. престолі та першим королем династії Плантагенетів (правила в Англії 1154–1399). До цієї династії належало 8 королів Англії: *Генріх II Плантагенет* (1154–1189), *Річард I* (1189–1199), *Іоанн Безземельний* (1199–1216), *Генріх III* (1216–1272), *Едуард I* (1272–1307), *Едуард II* (1307–1327), *Едуард III* (1327–1377) і *Річард II* (1377–1399). У 2-й пол. 12 ст. англ. королі з династії Плантагенетів як однієї з гілок А. д., окрім Англії, володіли значною частиною Франції. Англ. королі зберігали владу над графством Анжу до перемоги *Філіппа II Августа* над військами Іоанна Безземельного 1203.

Друга А. д. — відгалуження династії *Капетинів*. Король Франції *Людвиг IX Святий* (1226–1270) пожалував титул графа Анжу своєму братові Карлу, королю Неаполя і обох Сицилій (див. *Неаполя й обох Сицилій королівство*), який став першим представником неаполітан. гілки А. д., що правила в Пд. Італії (1268–1442). Засновник угор. відгалуження А. д., Карл Роберт (1308–1342), походив із неаполітан. гілки дому Анжу. В Угорщині А. д. правила 1308–1387. У Польщі її правління (угор. відгалуження, що походило від неаполітан. гілки) з короткою перервою тривало від 1370 до 1385: король *Людвиг Анжуйський* (1370–1382, який також був королем Угорщини 1342–1382 під іменем *Лайош I*) та його донька *Адвіга* (1384–1385). Третя А. д. заснована 1290 Карлом Валуа, який одружився з Маргаритою д'Анжу, онукою Карла I Анжуйського. Мені Анжу були її посагом. 1328 король Франції *Філіпп VI* (1328–1350) успадкував графства Анжу й Мен від матері, завдяки чому регіон перейшов під безпосередню владу франц. корони. *Іоанн II Добрий* віддав Анжу на правах апанажу другому сину *Людвіку*, який був згодом усиновлений королевою Неаполя Джованною з другої А. д. та претендував на неаполітан. трон. Він також володів *Провансом*. Ця лінія обірвалася 1481, останнім представником був граф Мена Карл V.

Лит.: Levron J. Les grandes heures de l'Anjou. Paris, 1993; L'Europe des Anjou: aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècles. Rennes, 2001; Ададунов В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до

кінця XVIII століття). Львів, 2002; Пти-Дютайи Ш. Феодална монархія во Франції и в Англії X–XIII веков / Пер. с фр. С. П. Моравского. Санкт-Петербург, 2016; Huscroft R. Tales from the Long Twelfth Century: the Rise and Fall of the Angevin Empire. New Haven, 2016; Chronique des comtes d'Anjou. Rennes, 2017.

М. О. Рудь

АНЗЮК. Емблема

АНЗЮК (ANZUK; за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United Kingdom) — військ.-політ. союз Австралії, Нової Зеландії та Великої Британії (1971–1974). Членами АНЗЮК були також Малайзія та Сінгапур. Утворений 1971 з ініціативи Великої Британії для захисту Азійсько-Тихоокеан. регіону. Угода у формі спільного *комюніке* підписана в м. Лондоні 15–16.04.1971 (набула чинності 01.11.1971). Офіційно АНЗЮК мав на меті створення «п'ятисторонньої системи оборони в малайзійсько-сінгапурському регіоні», фактично — забезпечення в Пд.-Сх. Азії політ. і екон. інтересів Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії. Керівний орган — об'єднана політ. консультативна рада міністрів оборони країн-учасниць. Штаб-квартири не було. У межах АНЗЮК були створені об'єднані командування збройних сил та єдине командування *протиповітряної оборони* в малайзійсько-сінгапур. регіоні, розвідувальна служба. В угрупованні як стратегіч. резерв Співдружності був спец. контингент збройних сил Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії (4 піхот. батальйони, 7 ескадрилій ВПС, кораблі військ.-мор. флотів і «командос» — підрозділи мор. піхоти). Контингент базувався в Сінгапури, Малайзії та Брунеї. За необхідності передбачено посилення військ. контингенту через перекидання повітрям частин стратегіч. резерву Великої Британії та ін. країн-учасниць. Створена також об'єднана система ППО Малайзії та Сінгапуру, якою керував комітет із представників усіх країн-учасниць. Упродовж 1974 інтегровані підрозділи, що входили до складу АНЗЮК, були поступово розформовані (внаслідок політики Великої Британії та Австралії, спрямованої на відмову від «обтяжливих зобов'язань») та замінені нац. одиницями. 16.12.1974 штаб мор. і повітр. командування був розформований, його активи повернулися у відповідне нац. командування, те, що було сухопут. силами Об'єданого Королівства, стало частиною 28 піхот. бригади Збройних сил Великої Британії. Нова Зеландія зберігала свою військ. присутність у Сінгапури до 1977.

Лит.: Hawkins D. The Defence of Malaysia and Singapore, from AMDA to ANZUK. London, 1972; Шрепpler X. A. Международные организации. Москва, 1995; Murfett M. Between 2 Oceans: A Military History of Singapore from 1275 to 1971. 2nd ed. Singapore, 2011; Weichong O. Malaysia's Defeat of Armed Communism: The Second Emergency, 1968–1989 (Routledge Studies in the Modern History of Asia). London; New York, 2014; Turning Points and Transitions: Selections from Southeast Asian Affairs 1974–2017 / Ed. by D. Singh, M. Cook. Singapore, 2018.

П. В. Бовсунівський

АНЗЮС (ANZUS; за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United States), Тихоокеанський пакт безпеки — військ.-політ. союз Австралії, Нової Зеландії та США. Утворений на підставі договору, укладеного у м. Сан-Франциско (США) 01.09.1951 (на-

був чинності 29.04.1952). Згодом додатково були підписані окр. двосторон. договори про військ. співпрацю між д-вами-учасниками. Підписання пакту АНЗЮС ініціювали Австралія та Нова Зеландія. Ці країни Брит. Співдружності під час Другої світової війни зазнали агресії з боку Японії та мали сумніви в майб. роззброєнні останньої. Тому 1951 перед підписанням мир. договору з Японією обидві д-ви звернулися до США з проханням надати їм гарантії безпеки. Для США АНЗЮС став складником системи безпеки в Тихому ок., що передбачала також Договір про безпеку, укладений з Японією 08.09.1951. Договір про створення АНЗЮС, що складається з преамбули та 11 ст., було укладено відповідно до Статуту ООН. Він є закритим регіон. договором, який не передбачає участі в ньому ін. сторін. Мета АНЗЮС: а) підтримання миру та безпеки в Тихому ок.; б) надання гарантій взаємодопомоги в разі нападу на одну з д-в-членів у Тихоокеан. регіоні; в) проведення взаємних консультацій у разі виникнення загрози тер. цілісності, політ. незалежності або безпеці однієї з д-в-учасниць; 4) координація діяльності сторін щодо створення системи регіон. безпеки в регіоні Пд.-Сх. Азії та бас. Тихого ок. Згідно з пактом АНЗЮС, під збройним нападом на тер. однієї з д-в-учасниць розуміють не лише їхню тер. як таку, а й о-ви в Тихому ок., що перебувають під юрисдикцією останніх, військ. кораблі, пасажир. та повітр. судна д-в-учасниць у цьому регіоні. Дія пакту необмежена в часі, однак кожна д-ва-учасниця має право вийти з нього, попередивши про це за рік уряд Австралії, що є депозитарієм. Жодна зі сторін не вдавалася до кроків, які можна було б тлумачити як вихід з АНЗЮС. 1985 в об'єднанні АНЗЮС виникла криза, спричинена ускладненням двосторонніх відносин між США й Новою Зеландією, що відмовилася допустити у свої порти амер. кораблі з ядерною зброєю та атом. силовими установками на борту. 06.08.1985 Нова Зеландія та Австралія підписали договір про без'ядерну зону в пд. частині Тихого океану. 11.08.1986 США заявили, що подібні дії Нової Зеландії не сумісні з пактом АНЗЮС, а тому США тимчасово зупиняють договірні зобов'язання щодо Нової Зеландії, доки остання не вживе відповід. заходів. Результатом конфлікту стало фактич. розірвання 1987 двосторон. угоди між США та Новою Зеландією. Проте Нова Зеландія продовжує дотримуватися без'ядерного статусу. Після заяви США 1986 пакт АНЗЮС залишився чинним, але фактично його почали застосовувати лише у двосторон. відносинах між США й Австралією з одного боку та між Австралією та Новою Зеландією — з ін. 2007 Нова Зеландія відновила осн. напрями угоди АНЗЮС. У Веллінгтонській декларації (2010) поновлено «стратегічне партнерство» між Новою Зеландією та США. Наприк. 2012 США скасували заборону на відвідування військ. кораблями Нової Зеландії амер. баз. У пакті немає положень щодо утворення постійних органів чи ін-тів. Єдиний орган, що наділений консультатив. функціями — Рада АНЗЮС. До 1985 засідання Ради відбувалися раз на рік на рівні міністрів закорд. справ (або їхніх заступників) по чергово в столицях д-в-учасниць. У межах АНЗЮС діє також військ. комітет, до якого входять представники вищих військ. штабів. Комітет розробляє рекомендації для Ради. Пактом не передбачено

створення штаб-квартири й об'єдн. збройн. сил АНЗЮС. Його положення застосовані на практиці після терорист. атак у США 11.09.2001. Так, Австралія підтвердила свої зобов'язання за ст. 4 Пакту, висловивши США свою солідарність і підтримку. Австралія стала однією з перших країн, що приєдналися до операції США «Незламна свобода» і надала військ. допомогу під час бойових дій в Афганістані та Іраку. Нова Зеландія також підтримала США (участь в Антитерористичній операції в Афганістані). Австралія та США постійно проводять спільні військ. навчання. Пакт АНЗЮС залишається чинним і є важливим чинником системи безпеки в Тихоокеан. регіоні.

Лит.: Starke J. G. The Anzus Treaty Alliance. Melbourne, 1965; Wirantaprawira W. R. ANZUS Pact // Encyclopedia of Public International Law : in 5 vol. Amsterdam; London, 1992. Vol. 1; McIntyre W. D. Background to the Anzus Pact: Policy-Making, Strategy and Diplomacy 1945–1955. Basingstoke, 1995; William T., Albinski H. ANZUS — Alive and Well after Fifty Years // American Journal of Public Health. 2002. Vol. 48. Is. 2; Вашкевич В. М., Шевченко Є. О. АНЗЮС — Тихоокеанський пакт безпеки: причини створення, обґрунтування фази занепаду, сучасний стан союзу // Гілея. 2014. Вип. 83; Kelly A. ANZUS and the Early Cold War: Strategy and Diplomacy between Australia, New Zealand and the United States, 1945–1956. Cambridge, 2018.

С. О. Мельник

Анищенко, Калістрат Романович (крипт., псевд. — К. О., А-ко К., Онікей, Вінже К., Романов К., Дальницький К., Новий, Підпищик, Романов, Тифлісець; 26.09.1885, с. Красне, тепер с. Красне Перше Обухів. р-ну Київ. обл., Україна — 28.03.1929, м. Харків, тепер Україна) — письменник. Писав укр. та рос. мовами. Дядько письменника Г. Косинки. Народився в селян. родині. Був призваний до лав армії, служив у м. Білостоку (тепер Польща). 1905–1906 навчався в Казанському юнкер. уч-щі (відрахований за «політичну неблагонадійність»). Покарання відбував у штраф. батальйоні, звідки втік. Переховувався на Кавказі, у Грузії. Працював у пресі в м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія), зокрема опублікував статті про Т. Шевченка. Брав участь у роботі укр. гуртка. Учасник Першої світової війни. Був поручником рос. армії. Як військ. представник брав участь у військ. з'їздах у м. Києві (самостійник). Після війни вступив до Ін-ту зовн. зносин у м. Києві, вивчав іноз. мови. Працював у редакціях петроград., одес., київ. журналів. Член Спілки селян. письменників «Плуг». Переїхавши до м. Москви (1923–1925), вступив до літ. орг-ції «СІМ» («Село і місто»). В останні роки життя жив у м. Харкові. Почав писати з 14 р. Перше опубл. оповідання «Агашка», надруковане 1904 в газ. «Західна окраїна» («Западная окраина»; м. Білосток). Відтоді публікував у період. пресі оповідання, статті й замітки. 1918 у «Літературно-науковому віснику» опубліковано повість «Дезертир». Автор зб. «Оповідання» (1918), «Ткалі» (1924), «Міроносиці» (1926), «Баланс» (1927), «Килина», «Ніч у саду», «Служба божа», «Побачення», повісті «Піраміди пролетаріату» (усі — 1929) та ін. У них А. відобразив життя укр. сіл та міст. Чимало оповідань мають виразне антимілітарист. спрямування. Твори було перекладено російською. Оповідання «Ніч у саду» (1926) перекладене мовою есперанто Паризькою громадою есперантистів.

Тв.: Мед. Львів, 1974.

Анищенко Калістрат Романович

Лит.: Степченко О. П. Анищенко Калістрат Романович // Особові архівні фонди Інституту рукопису / Авт. колект.: О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін. Київ, 2002; Мовчан Р. Самі про себе: автобіографії українських письменників 1920-х років (Анищенко Калістрат Романович, Діхтяр Олекса Іванович, Клим Лаврінович Полішук, Слісаренко Олекса Андрійович, Терещенко Микола Іванович) // Слово і Час. 2010. № 11; Ленська С. Неореалістична парадигма малої прози 1920–1930-х рр. // Бібліотечка «Дивослова». 2019. № 2.

Р. В. Мовчан

Анігіляція (пізнюлат. *annihilatio*, від лат. *annihilare* — зводити до нуля, з *an* — до і *nihil* — ніщо) — взаємодія елементарної частинки та античастинки з їхнім кінц. перетворенням на випромінювання. Ефект, зворотний до народження пари частинка — античастинка з вакууму. Єдине, що обмежує процес А., — збереження закони. Класич. прикладом є процес А. електрона e^- та позитрона e^+ . Кванти електромагнітного поля — фотони, що утворюються після знищення протилеж. зарядів, — наслідують енергію та імпульс пари, проте їх кількість залежить від напрямків спінів (величин, що характеризують оберт. рух елементарної частинки) електрона й позитрона. Якщо вони антипаралельні та в сумі дають нуль, то утворюються два фотони з антипарал. спінами. А якщо спіни паралельні й додаються, утворюється трійка фотонів. У двох із них спіни антипаралельні, третій наслідують сумар. спіни пари (спін електрона або позитрона дорівнює $\pm \hbar/2$, а спін фотона — $\pm \hbar$). А. пар (як і їх народження) є релятивістським ефектом і пов'язана з подвійністю розв'язків релятивіст. хвильових рівнянь щодо знака енергії. Проблема виникла 1928, коли П. Дірак запропонував своє хвильове рівняння та отримав із нього подіб. розв'язки. Для пояснення суперечностей, пов'язаних із від'єм. знаком енергії, йому довелося створити теорію вакууму (т. з. теорію дірок) — простору, у якому зайняті всі стани від'єм. енергії і вільні всі стани додатних. У такій системі будь-який вільний стан із від'єм. енергією ($-E$) сприймається як частинка з додат. енергією ($+E$) та зарядом, протилеж. заряду частинки з додат. енергією. Відповідно, коли йдеться про електрони заряду e^- , такі дірки будуть позитронами із зарядом e^+ . Вільний стан — т. з. дірку — може зайняти будь-яка частинка з e^- та ($+E$), компенсуючи її, що і є А. Такий фіз. процес відбувається лише у випадку, коли властивості частинки обмежені принципом Паулі (один стан — одна частинка), тобто мають напівцілий спін. Проте частинки з цілим спіном, як π -мезони (див. *Мезони*), теж характеризуються наявністю античастинок і описуються релятивіст. хвильовими рівняннями другого порядку, розв'язки яких так само є симетрич. за знаком енергії. Таким чином, частинки та античастинки можуть народжуватися парами з вакууму чи анігілювати.

Лит.: Вакарчук І. О. Квантова механіка. 4-те вид., допов. Львів, 2012; Давидов О. С. Квантова механіка / Пер. з рос. В. М. Локтева. Київ, 2012; Кобушкін О. П. Квантова механіка. Київ, 2016.

О. О. Боргардт

Анізейконія (від грец. *ἀνισος* — неоднаковий та *ὅψων* — образ, зображення) — захворювання, що спричиняє зміни в будові ока. Виражається в різному сприйнятті реальної величини зобра-

ження на сітківці лівого та правого ока при бінокулярному розгляданні (див. *Бінокулярний зір*) предметів. Термін «А.» запропонував 1946 фізіолог, офтальмолог А. Еймс молодший (1880–1955; США). Може бути спричинена анізометропією (патологія клініч. рефракції ока, за якої різниця заломлювальної сили між очними яблуками перевищує 2 дптр). Іноді виникає при ізометропії (однаковій рефракції обох очей) унаслідок аномалії будови світлосприймального епітелію сітківки — відмінностей у розмірах або в розташуванні паличок і колбочок сітківки правого та лівого ока. Різниця зумовлена не лише особливостями оптич. апарату ока (оптич. А.), а й розташуванням зорових елементів у сітківці обох очей, або невідповідністю їхньої проекції в зорові ділянки кори головного мозку (функціон. А.). При А. з'являються труднощі під час читання, виникають порушення сприйняття просторових співвідношень, підвищена стомлюваність зору, головний біль. А. діагностують спец. приладами — офтальмоєконометрами, анізейконометрами. Методика вимірювання А. базується на одночас. демонструванні обом очам тесту, що складається з ліній, точок або ін. простих геометр. фігур, одну частину яких видно лише правим оком, другу — лівим. За сприйняттям спотворених зображень фігур тесту висновують про наявність та величину А. Ступінь А. представляють у відсотках. Під час вимірювання А. визначають, на скільки відсотків ретинальне зображення в правому оці більше чи менше за аналогічне в лівому. Для корекції А. використовують окуляри з анізейконіч. склом, яке не змінює заломлювальної сили оптич. системи ока, а збільшує розміри одержуваних на сітківці зображень.

Лит.: Коломиец В. А. Определение показаний к коррекции анизейконии при анизометропии слабой и средней степени // Офтальмологический журн. 1999. № 3; Utine C., Cakir H., Egemenoglu A. et al. LASIK in Children with Hyperopic Anisometropic Amblyopia // Journal of Refractive Surgery. 2008. № 24 (5); Матросова Ю. В., Фабрикантов О. Л. Лазерные спеклы в лечении анизометропической амблиопии // Офтальмология. 2018. № 15 (2S); Фабрикантов О. Л., Матросова Ю. В. Анизометропия и анизометропическая амблиопия (обзор литературы) // Офтальмология. 2018. № 15 (1).

Анізогамія (від грец. *ἄνισος* — неоднаковий і *γάμος* — шлюб, статеві зносини) — тип статевого процесу, за якого зливаються різні за розміром, формою або поведінкою під час злиття статеві клітини (*гамети*). А. має кілька форм. У деяких водоростей злиття відбувається між різними за розмірами, але рухливими чоловічою та жіночою гаметами (*гетерогамія*). Ін. формою та досконалішим ступенем А. є *оогамія* (або також овогамія) — запліднення нерухомою яйце-клітиною рухомих *сперматозоїд*ом, що також властиво деяким водоростям, а загалом характерно для всіх багатоклітинних орг-мів.

Лит.: The Evolution of Anisogamy: a Fundamental Phenomenon Underlying Sexual Selection / Ed. by T. Togashi, P. Cox. New York, 2011. Hamaji T., Kawai-Toyooka H., Uchimura H. et al. Anisogamy Evolved with a Reduced Sexdetermining Region in Volvocine Green Algae // Communications Biology. 2018. № 1.

Анізотропія (від грец. *ἄνισος* — неоднаковий і *τροπή* — поворот, зміна, напрям) — 1) У біології — здатність окремих структурних одиниць

(органів, тканин, клітин тощо) орг-му по-різному реагувати на дію зовн. чинників. Неоднорідна реакція різних органів однієї рослини, що виявляється в зміні їхніх положень відповідно до напрямків дії факторів довкілля, напр., перпендикулярне розташування листків рослин відносно променів освітлення або здатність до набуття такого розташування листками верхівками пагонів тощо при зміні освітлення. Прикладом А. також є зміна флуоресцентного сигналу ліганду при взаємодії зі субстратом або тканинна мінливість при оптичній томографії та ін. Розрізняють А., що виникає в стаціонарному стані, або таку, що виникає внаслідок зовн. впливу.

Лит.: Побережко Б. П., Флуд І. О. Анізотропія та асиметрія міцності деревини // *Наук. вісник Нац. лісотех. ун-ту України*. 2014. Вип. 24.6; Newnham R. *Properties of Materials: Anisotropy, Symmetry, Structure*. Oxford; New York, 2015; Панчук І. І., Буздуга І. М. *Фізіологія рослин*. Чернівці, 2017.

2) У фізиці — неоднаковість фіз. властивостей (мех., тепл., електр., магніт., оптич. та ін.) однорід. тіла в різних напрямках. А. пов'язана з будовою тіла, властивостями його структур. частинок — молекул, атомів, йонів — та специфікою їх розташування. Найхарактер. особливістю *кристалів* є їхня природна А. Кристали виростають у формі правильних багатогранників (шестикут. призм *кварцу*, кубики *галіту*, восьмикут. кристали *алмазу* та ін.), що зумовлено різною швидкістю росту кристалів у різні кристалогр. напрямках. Не всі властивості кристалів є анізотропними. Зокрема, *густина* й *питома теплоємність* не залежать від напрямку. А. ін. властивостей кристалів тісно пов'язана з їхньою симетрією (її вияви тим яскравіші, чим нижча симетрія кристалів). Графічно А. зображують у вигляді т. з. індикатрис. Індикатрису одержують, відклавши з однієї точки (яка є початком *координат*) у всіх напрямках відрізки, пропорц. величині, що розглядають у цьому напрямку. Кінці цих відрізків і утворюють відповідну індикатрису. Полікристал. матеріали (метали або сплави), що утворюються з безлічі дріб. кристаликів (кристалітів), орієнт. довільно в просторі, загалом ізотроп. або майже ізотропні. А. таких матеріалів може виявитися внаслідок оброблення (відпалювання, прокатування тощо), що може зумовлювати переваж. орієнтацію кристалітів в одному певн. напрямку. Природ. А. може виникати не лише в результаті упорядк. розташування в просторі частинок (атомів, молекул, йонів), які утворюють тіло, а й через асиметрію їхнього відносного розташування. Саме цим спричинено природ. А. деяких рідин, зокрема й А. рідких кристалів. В останніх спостерігають подвійне променезаломлення (хоча для більшості ін. їхніх властивостей характер. високий ступінь ізотропії, властивості звичайним рідинам). А. притаманна й деяким некристал. речовинам із природ. або штуч. текстурою, напр., *деревині*. Штучну А. можна створити навіть у природно ізотроп. матеріалі (електр. провідність у куб. кристалі на зразок *германію* або *силіцію*), піддавши його скерованому стискуванню або розтягуванню в пев. кристалогр. напрямках. Штуч. оптич. А. може виникати в кристал. тілах і в ізотроп. середовищах під дією мех. впливу (див. *Фотопружність*), а також під дією електр. (див. *Керра ефект*) і магніт. полів (Коттона — Мутона ефект). А. поширена також у живій природі

(напр., опт. А. спостерігають у деяких м'яз. і кісткових тканинах).

Лит.: Най Дж. *Фізические свойства кристаллов* / Пер. с англ. 2-е изд. Москва, 1967; Баранский П. И., Буда И. С., Даховский И. В. и др. *Электрические и гальваномагнитные явления в анизотропных полупроводниках*. Киев, 1977; Шаскольская М. П. *Кристаллография*. Москва, 1984; Недоля А. В. *Кристаллография. Фізичні властивості кристалів*. Запоріжжя, 2014; Vannucci P. *Anisotropic Elasticity*. Singapore, 2018.

П. І. Баранський

Анізофілія (від грец. *ἄνισος* — неоднаковий і *φύλλον* — листок) — відмінність у розмірах листків (різностистість) верх. і ниж. боків плагіотропних (горизонтальних або косих) пагонів деяких рослин. А. властива переважно троп. рослинам, а також деяким *мохам*, *плаунам* тощо. Зазвичай листки знизу пагонів рослин більші, зверху — менші. А. властива пагонам світлолюбних рослин.

Лит.: Смаглій О. Ф., Кардашов А. Т., Литвак П. В. та ін. *Агроекологія*. Київ, 2006; Жарінов В. І., Довгань С. В. *Агроекологія: термінологічний та довідниковий матеріал*. Вінниця, 2008.

Анікушін, Михайло Костянтинович (рос. Аникушин, Михаил Константинович; 02.10.1917, м. Москва, тепер РФ — 18.05.1997, м. Санкт-Петербург, РФ) — скульптор, представник реаліст. традиції в монумент. мист-ві, нар. худ. СРСР (з 1962), член Академії мист-в СРСР (з 1966), почес. доктор Санкт-Петербур. гуманітар. ун-ту профспілок (з 1994). Мист. освіту розпочав здобувати 1935 на підготов. курсах, з 1937 — у Ленінград. ін-ті живопису, скульптури й архітектури (тепер *Санкт-Петербурзький державний академічний інститут живопису, скульптури й архітектури імені І. Ю. Рєпіна*). Навчання було перервано (в роки *Другої світової війни* А. був на фронті). Імовірно, ці події зумовили одну з магістральних тем творчості — патріотичну. Закінчив ін-т 1947 (один із провідних викладачів — А. Матвеев), після випуску став викладачем. З 1960 А. — секретар правління Співки художників РРФСР, з 1962 — Співки художників СРСР. Голова правління Ленінград. відділення Співки художників (1962–1972, 1986–1990). Займався меморіальною, монумент. скульптурою, був автором численних пам'ятників, надгробків, портретів діячів культури, іст. постатей, займався педагог. діяльністю. Панівні жанри у творч. доробку — іст. та портретний. Найзначніші етапи творч. еволюції А. пов'язані з м. Ленінградом (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). У творчості А. поєднувалися два вектори: героїко-патріот. тематика та ода культ.-мист. спадщині країни. Працював переважно з бронзою та гранітом. Серед робіт, що демонструють амплуа художника, — пам'ятники, які є візитівками міст Москви, Санкт-Петербурга, Волгограда, Чехова, Ташкента та ін. 3-поміж скульпт. портретів, створених А., образи сучасників (серія портретів робітників, 1950-ті), конструкторів, учених, митців: пам'ятник на могилі Р. Глієра (м. Москва, 1960), надгробки акторів Ю. Юр'єва (1961) та М. Черкасова (1973; обидва — *Олександрів-Невська лавра*, м. Санкт-Петербург), «Портрет композитора Г. Свиридова» (1980), пам'ятник балерині Г. Улановій (м. Москва, 1984); серія портретів А. Чехова: пам'ятники в містах Чехові (1989) і Москві (1997). Серед провідних образів — В. Леніна та

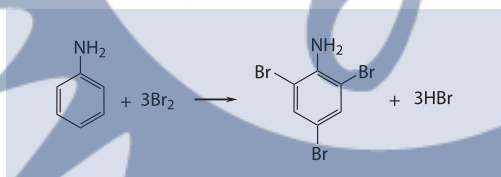
Анікушин Михайло Костянтинович. Пам'ятник О. Пушкіну на пл. Мистецтв, м. Санкт-Петербург

О. Пушкіна. До образу Леніна скульптор звертався кілька разів (пам'ятник на Московській пл. у м. Ленінграді, 1970; пам'ятник у м. Турку, Фінляндія, 1977; пам'ятник у м. Находці, Приморський край, РФ, 1984). З образом класика рос. л-ри О. Пушкіна А. працював упродовж усього життя. Статуя поета на станції метро «Пушкінська» (м. Ленінград, 1954), пам'ятник у м. Ташкенті (1974), статуя поета на станції метро «Чорна річка» (м. Ленінград, 1982), пам'ятник у м. Калінінграді (1993). Гол. твір А. — пам'ятник О. Пушкіну на пл. Мистецтв у м. Ленінграді (1957). Герой Соціалістичної Праці (1977). Нагороджений двома орденами Леніна (1967, 1977), орденами Вітчизняної війни II ступеня (1985), Трудового Червоного Прапора (1987), Дружби народів (1992), медалями. Ленінська премія (1958). Держ. премія РРФСР ім. І. Ю. Рєпіна (1986). Почесний громадянин м. Санкт-Петербурга (1997).

Лит.: Алянский Ю. В мастерской на Петроградской стороне. Москва, 1985; Шефов А. Скульптор М. К. Аникин Москва, 2011.

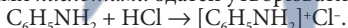
Ю. В. Романенкова

Анілін (франц. aniline, нім. Anilin, від португ. anil — індіго, з санскриту नील — блакитний) — найпростіший аромат. амін, $C_6H_5NH_2$. Назва за номенклатурою IUPAC — А. (бензенамін, феніламін, амінобензен). Мол. маса — 93,13. Отруйний. Уперше А. добув і назвав «кристаліном» аптекар О. П. Унвердорбен (1806–1873; Німеччина) у 1826 під час перегонки індіго з ванном. 1842 А. синтезував М. Зінін відновленням нітробензену амоній сульфідом $(NH_4)_2S$. Фіз. властивості: $t_{пл.} = -6,3\text{ }^\circ\text{C}$, $t_{кип.} = 184,13\text{ }^\circ\text{C}$, густ. $1,0217\text{ г/см}^3$ за

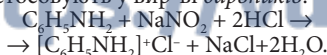

Анілін. Реакція якісного і кількісного визначення аніліну

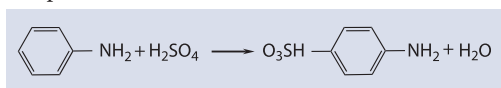
($20\text{ }^\circ\text{C}$). Погано розчинний у воді (3,6 г/100 мл), добре розчиняється в орган. розчинниках. Безбарв. оліїста рідина з характер. запахом. На повітрі швидко набуває червоно-бурого кольору внаслідок окиснення. А. — слабка основа, із сильними кислотами здатен утворювати солі:

Аміногрупа впливає на бензен. кільце, унаслідок чого збільшується рухливість атомів Гідрогену пор. з молекулою бензену (бензолу). Внаслідок нітрування та бромовання А. легко утворює 2,4,6-тризаміщ. продукти реакції. Напр., енергійно реагує з бром. водою з утворенням білого осаду 2,4,6-триброманіліну. Цю реакцію використовують для якіс. і кількіс. визначення А. Нітритна к-та утворює з А. діазосполуки, які широко застосовують у вир-ві барвників:

А. сульфують нагріванням із сульфатною к-тою, при цьому утворюється сульфанілова к-та — важливий проміж. продукт у синтезі барвників і лікар. засобів. У незнач. кількостях А. містяться

в кам'яновуг. смолі. У пром-сті А. добувають відновленням нітробензену з використанням чавун. (див. Чавун) стружок та кислоти соляної (хлоридної к-ти). А. використовують у хім. пром-сті для синтезу багатьох орган. сполук, зокрема барвників і лікар. засобів.

Лит.: Николаев Ю. Т., Якубсон А. М. Анилин. Москва, 1984; Яцишин М., Гринда Ю., Кунько А. та ін. Полімеризація аніліну за наявності глауконіту // Вісник Львів. ун-ту. 2010. Вип. 51; Білий О. В., Галаган Р. Л., Карловська Н. Є. та ін. Застосування хронопотенціометрії з контрольованим синусоїдним струмом для дослідження електрохімічних властивостей аніліну та його похідних // Вісник Черкас. ун-ту. 2014. № 14; Гніздох Ю., Яцишин М., Пандяк Н. Модифікація поверхонь полімерних матеріалів поліаніліном in situ // Наук. тов-ва ім. Шевченка. Хім. науки. 2015. № 42; Яцишин М., Макогон В., Демченко П. та ін. Властивості композитів поліанілін/глауконіт, синтезованих у водних розчинах сульфатної кислоти // Вісник Львів. ун-ту. 2015. Вип. 56 (2).

Л. В. Музичка

Анімалізм — див. Зоолатрія.

Анімалістичний жанр (від франц. animal — тварина) — зображення тварин у живопису, скульптурі, графіці, декор.-ужитковому мист-ві. Джерела А. ж. — у верх. палеоліті (35–10 тис. до н. е.); у розписах печер, гравіруванні на камені, кістці, дрібній пластиці. За часів неоліту й бронзового віку образ тварини втратив реальні риси й комбінувався з рисами людини, створювалися химеричні постаті, тварина стилістично спліталася з орнаментом. У стародавньому світі зберігався пієтет до тварини (тотальна посмертна муміфікація тварин у Єгипті; постулат ахімси в Індії тощо), тварина пов'язувалася з певним божеством (напр., орел — із Зевсом або Юнітером). Водночас зображення мало декоратив. характер (розпис посуду тощо), особливо у дрібній пластиці — аж до функції ляльки-іграшки. На Сході А. ж., як і пейзаж, залишався «віком у природу», що поставала загадковим джерелом справжньої мудрості (напр., жанр «Птахи і квіти»; Китай). Митці європ. середньовіччя, спираючись на біблійну концепцію людини як вінця творіння, спочатку не надавали значної уваги А. ж. Так, митці в роман. і готич. період та у Візантії часто обмежувалися декоративно-стилі-

Анімалістичний жанр. Скіфська пектораль з Товстої могили. Музей історичних коштовностей України, м. Київ

зованими зображеннями тварин, вплетених у візерунок, хоча анімалістич. образи були символічно насиченими (від мавпи як узагальнення сатанин. зла до риби чи оленя як символу *Ісуса Христа* або ж голуба як символу Святого Духа). Від 9 ст. до середньовіч. *бестіаріїв* щедро вміщували відповідні ілюстрації, а в церквах і палацах

Анімалістичний жанр.
Лисиця і чаплі; худ. Франс Снейдерс, 1657. Національний музей Швеції, м. Стокгольм

фігурували скульптури, фрески й картини з епізодич. зображеннями тварин. Справжнє відкриття тварини як Іншого почалося за доби *Відродження*, коли тварина вже сприймалася не як символ чи бездушний *аксесуар*, а як своєрід. партнер людини («Дама з горностаєм» *Леонардо да Вінчі*). Тварина відвойовувала поважне місце в монумент. реліг. композиції («Бенкет у Симона Фарисея» П. *Веронезе*) або історико-міфол. картині [«Геркулес на перетині шляхів між Чеснотою і Пороком» П. Батоні (1708–1787)]. Це пов'язано з розвитком знання про природу й формуванням пейзаж. жанру в живописі. Анімалістич. мотиви поступово насичувалися глибокою філософічністю в рамках *натюрморту* та побут. жанру (мертва риба, мушлі тощо). У мист-ві *бароко* з його смаком до багатства й пишноти форм буття тварина була засобом «розсування обривів» буден. життя людини (приручені екзотич. тварини на парад, портретах, сцени полювання та зображення мислив. трофеїв у малярстві Фландрії та Голландії), нагадуванням про буянність природи та неминучість смерті (сповнені драматизму й багаті за формами й колоритом монумент. «крамниці» фламанд. живописця Ф. Снайдерса). У европ. мист-ві становлення власне А. ж. припадає на 17 ст., особливо в голланд. живописі (П. *Поттер*, А. Кейп). У А. ж. тварини поступово стають самоцінним об'єктом уваги. У культурі *сентименталізму* відбувається насичення тварин. світу суто гуманістич. змістом. Тварин починають трактувати в категоріях *етики* і *естетики* (напр., насичене м'яким гумором полотно брит. художника-анімаліста Ч. Б. Барбера (1845–1894) «Красуня і потвора» («Павич та свиня-мати з поросятами»). Серед художників-анімалістів 19 ст. — К. Труайон, Р. Бонньйор, скульптор А. Л. Барі (Франція), у рос. мист-ві — П. Соколов, О. Степанов та ін. Статуетки тварин кабінет. формату стали на межі 19–20 ст. звичною окрасою інтер'єру. Водночас образи тварин впліталися в декоратив. оформлення будинків. Якщо раніше образи тварин були підпорядковані образу людини (напр., коні в монумент. героїч. пам'ятниках), у 20 ст. вони набували самостійної вартості й могли

бути за пафосом глибоко трагічними (пам'ятник піддослідним собакам І. Павлова у м. Санкт-Петербурзі) або ексцентрично-комічними (київ. паркові скульптури — величезна «Жаба» О. Пінчука в Хрещатому парку та «Кіт Пантюша» Б. Мазура в Золотоверхівському сквері). Витоками А. ж. на тер. України є гравіровані анімалістич. малюнки на плитах пісковика в гротах *Кам'яної Могили* поблизу м. Мелітополя; узагальнені й орнаментизовані такі самі малюнки на кераміч. посудинах *трипільської культури*; у мист-ві скіфів т. з. звіриний стиль; твори давньогрец. анімалістів знайдені у скіф. похованнях (рельєфні зображення коня на срібній вазі з *Чортomla*, 4 ст. до н. е.; фігури тварин на пекторалі з *Товстої могили*, 4 ст. до н. е.). У мист-ві *Київської Русі* трапляються узагальнені анімалістич. малюнки в геометризмовано-геральдич. стилі (декор. розписи сходових веж *Софійського собору* в Києві; зразки книжк. мініатюри, ювелір. мист-во; капітель *Борисоглібського собору в Чернігові*). Поряд із декор. формами для мист-ва Київ. Русі характерні також реалістич. картинки тварин (фрескові сюжети сходових веж *Софійського собору* в м. Києві, 11 ст.; шиферні рельєфи з Києво-Печерського монастиря, 11 ст.). В укр. мист-ві 14–18 ст. А. ж. не був самостійним у живописі та скульптурі. Разом із тим, його широко застосовували в мініатюрі рукописів (*Київський псалтир*, 1397), станковій та книжковій графіці (гравюри «Ифікі ієрополітики...»), чис-

Анімалістичний жанр.
В школу; худ. Чарльз Барбер, 1883. Приватна колекція

лен. «кужбушках» худ. майстерні *Києво-Печерської лаври*, а також у т. з. маргінальній графіці самодіяльних митців, які оздоблювали ділові документи своєрідними «звірними» ініціалами й виразними начерками фігур різних істот. Наприк. 18 — у 1-й пол. 19 ст. атрибутом нар. картини «Козак Мамай» стали стрункі силуети «баских» коней. У 17–19 ст. анімаліст. композиції містили твори нар. майстрів (гончар. виробу й *кахлі* з різних областей; фігур. посуд у вигляді левів, баранчиків тощо із смт *Отини* та с. *Хомутця*; ведмедики з *гутного скла*). Своєрід. світ нар. анімалізму оприявлено в казковій тератології пряникових дощок, поширених по всій тер. України. У профес. укр. мист-ві 19 — поч. 20 ст. А. ж. посів особливе місце. Йдеться і про твори Т. Шевченка, де зображення тварини часто мають закінчену анімалістич. композицію (*офорт* «Видубицький монастир у Києві» із серії «Живописна Україна»). А. ж. помітний також у роботах С. *Світославського* («Воли на пашні», 1891),

С. Васильківського («Козача левада», 1893), К. Костанді («Гуси», 1895). Реалізмом позначено зображення тварин у станк. творах Л. Позена. Романтич. тенденції в укр. А. ж. виразно простежуються в монумент. пластиці модерну (скульпт. оформлення будинку арх. В. Городецького, 1902–1903; фігури левів перед будинком Національного художнього музею України, 1897–1900; обидва — у м. Києві, скульптор Е. Саля). Становлення А. ж. у графіці 20 ст. пов'язано з творчістю Г. Нарбута (малюнки «Української абетки», 1917). Він створив особливий стиль, поєднавши реалістич. виразність із тонкою стилізацією, відповідними просторові графіч. аркуша. Глибокий зв'язок з образною побудовою нар. картини притаманний анімалістич. композиціям Т. Бойчука, графіч. лаконізм — творам О. Павленко, К. Гвоздика, С. Конончука. Традиції А. ж. продовжили В. Аверін, В. Литвиненко, Г. Глікман, Ю. Рубан, Я. Ражба, В. Клюков, О. Рапай-Маркиш, С. Кошелев та ін.

Лит.: Clark K. Les Animaux et les Hommes. Paris, 1977; Ватагин В. А. Изображение животного. Записки анималиста. Москва, 1999; Чепелик О. Анімалістичний жанр в українській скульптурі: ретроспективний аналіз // Укр. акад. мист. 2013. Вип. 20; Ходанич П. М. Анімалістика як містоглядна ідея у образотворчому мистецтві Закарпаття // Вісник Закарп. худ. ін-ту. 2015. Вип. 6.

С. Д. Абрамович, Б. Б. Добановський

Анімалькулізм (від новолат. animalculum — тваринка, з лат. animal — тварина) — науковий напрям, сформов. у 17–18 ст., одне з відгалужень преформізму. Прихильники А. — анімалькулісти або гомункулісти — вважали розвиток дорослої особини частиною процесу «розгортання» первинно закладених структур — готового організму, що міститься в чол. статевих клітинах — сперматозоїдах. Біологи-преформісти так пояснювали процеси ран. розвитку зародка (ембріогенезу). Преформізм разом з епігенезом передували зародженню й формуванню ембріології як наук. напрям. На думку послідовників А., існував анімалькулюм — звірятко, спермій (гомункулюс, за А. ван Левенгуком), тобто готовий, сформ. орг-м, що в процесі росту, використовуючи пож. речовини яйцеклітини, лише розгортався. На противагу А. була ін. форма преформізму — овізм, послідовники якого вважали, що преформов. зародок розташований у яйцеклітині. Найвідомішим послідовником А. вважається А. ван Левенгук, який припускав існування зародків двох статей — чол. і жін., але зауважував, що під мікроскопом неможливо розгледіти частини преформов. орг-му. Ін. прихильники А. змальовували сперматозоїди людини й тварин з усіма частинами дорослого орг-му, але зменшеної подоби. До застосування мікроскопа в дослідженнях, актив. розвитку мікроскопії, виникнення генетики між дослідниками постійно точилися суперечки про можливі напрями раннього розвитку.

Лит.: Нидхэм Д. История эмбриологии / Пер. с англ. А. В. Юдина. Москва, 1947; Баранов П. А. История эмбриологии растений в связи с развитием представлений о развитии организмов. Москва; Ленинград, 1955; Тузова Р. В. Молекулярно-генетические механизмы эволюции органического мира. Генетическая и клеточная инженерия. Минск, 2010; Огінова І. О., Пахомов О. Е. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпропетровськ, 2012; Кебало Т. Г. Історія зародження та станов-

лення ембріології (4 ст. до н. е. — кінець 20 ст.) // Іст. науки і біографістика. 2018. Вип. 2.

Л. В. Зав'ялова

Аніматизм (від лат. animatus — одушелений, живий) — віра в безособову одухотвореність природи або її окр. частин. Термін увів 1900 Р. Р. Маретт на позначення доанімістич. періоду в розвитку духов. культури й релігійності. Він переконував, що первіс. реліг. поривання виливаються насамперед не в інтелект. висновки, а в рухи тіла, «витанцювуються». Вважав, що ритуал відповідних рухів передував виникненню власне реліг. ідей («поріг релігії»). Людина у своїй діяльності стикається з предметами або явищами, які на несвідом. рівні можуть викликати різні емоції. Почуття, що виникають при зіткненні з цими предметами, первіс. людина переносила на самі предмети, наділяючи їх надприрод. властивостями, перетворюючи на об'єкти поклоніння. Для первісних людей душа була такою ж матеріальною, як і тіло, невіддільною від нього. На думку філософа Ж. М. Гюйо (1854–1888; Франція), весь світ вони сприймали як накопичення живих тіл, не усвідомлюючи походження різних чуттєвих якостей, що приписувалися самим речам. Деякі елементи А. збереглися і в розвинутих релігіях.

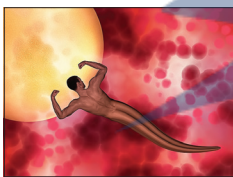
Лит.: Гюйо Ж. М. Иррелигиозность будущего / Пер. с фр. В. Фриче. 2-е изд. Москва, 2011; Marett R. R. The Threshold of Religion. Whitefish, 2014.

Л. М. Мельник

Анімаційний фільм — див. у ст. Анімація.

Анімація (франц. animation — пожвавлення, одушелення, від лат. anima — душа), мультиплікація — вид кіномистецтва, твори якого складаються з низки зображень (фотогр. або створених на комп'ютері), що фіксують послідовні фази руху (або зміну форми) об'єктів — персонажів, дійових осіб фільму. Під час демонстрації на екрані чи моніторі цієї послідовності зображень зі швидкістю 16–24 кадри в секунду (на відеозаписах за аналоговою системою передавання — 25 чи 27 кадрів у секунду) створюється ілюзія «оживання» неживих об'єктів. Анімів. об'єкти можуть бути мальованими, об'ємними або створеними за допомогою комп'ют. графіки. Відповідно А. поділяють на мальовану (або графічну), об'ємну та комп'ютерну. Терміни «А.» та «мультиплікація» вживають як синонімічні, втім іноді розрізняють. У такому разі мультиплікацію пов'язують із традиц. мальов. графікою та об'єм. техніками, А. — з комп'ют. графікою.

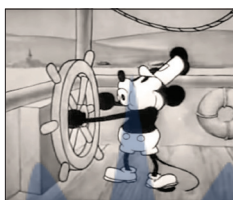
Мальована А. Появу мальов. А. датують 30.08.1877, коли був запатентований праксиноскоп фотографа й винахідника Ш. Е. Рейно (1844–1918; Франція). Перший публ. сеанс «світлових пантомім» (див. Театр оптичний) Ш. Е. Рейно провів у м. Париж 28.10.1892. Склеєні у стрічку (або нанесені на диск, що обертався) малюнки на желатин. пластинках за допомогою системи дзеркал та ліхтаря як джерела світла послідовно проектувались на екран. Так створювалась ілюзія руху намальов. об'єктів. Стрічки ще не мали розгорнут. сюжету та героїв, тобто не були фільмом у сучас. розумінні. З тех. боку це послідовність виготовл. вручну та склеєних окр. зображень, а не кінострічка, створена методом покадрової зйомки поступов. переми-

Анімалькулізм

щення об'єкта. Власне покадр. анімац. зйомку розробили 1900–1905. Її пов'язують з іменем реж. Дж. С. Блектона (1875–1941; США). Техніка покадр. знімання до появи комп'ют. А. була осн. технол. принципом будь-якої мультиплікац. зйомки. Мальована А. має специфіч. особливості зйомки. На відміну від трудомісткої тотальної (або повної) мальов. А. (де для кожного кадру цілком створюється окр. малюнок), при застосуванні роздільної (або пошарової) техніки малюнок наносять на кілька прозорих пластин або аркушів целулоїд. плівки, що накладають один на одного. На ниж. аркуші малюють заг. нерухоме тло композиції, на ін. — малорухомі об'єкти або фрагменти, на наступні — ті, що рухаються частіше тощо. Для кожного наступного кадру з невеликими змінами в малюнку достатньо замінити лише верх. аркуш, а не перемальовувати його повністю. Цей прийом — важливий принцип технології мальов. графіч. А. Художники-аніматори іноді використовують і тотальну (повну) мультиплікацію в окр. фрагментах анімац. фільмів (стрічці О. Вікена «Останній бій», 1989 тощо). Віхою в історії А. став фільм мультиплікатора та сценариста Е. Коля «Фантазмагорія» (1908) — перша мальов. анімац. стрічка з повноцін. сюжетом, індивід. характером героя, знята цілком відповідно до технології покадр. мультиплікац. зйомки. Е. Коль уперше під час зйомок закріпив камеру вертикально (над малюнками), що надалі стало нормою для техніки знімання мальов. А. У цій техніці створені класич. твори

Анімація. Кадр із першого звукового фільму анімаційної студії В. і Р. Діснеїв «Пароплавчик Віллі»

Анімація. Кадр із мультфільму «Падав торішний сніг»; реж. О. Татарський

[зокрема фільми В. Діснея, серед яких перший звук. мультфільм — «Пароплавчик Віллі» (1928) з персонажем Міккі Маусом]. Сучас. митці вносять у техніку мальов. А. новації. Мультиплікатор Ж. Швіцгебель (нар. 1944; Швейцарія) використовує в роботі акрил, гуаш і пастель, які наносять на скло. Художник-мультиплікатор О. Петров [нар. 1957, РФ; премія «Оскар» за перший в історії анімац. фільм для кінотеатрів формату Аймакс (англ. IMAX) «Старий і море», 2000] працює переважно акварел. фарбами в техніці «пальцевого» живопису на білому матовому склі. Під кіно німе стилізує свої стрічки мультиплікатор Куніо Като (нар. 1977, Японія; премія «Оскар» за анімац. фільм «Будинок з маленьких кубиків», 2009).

Об'ємна А. включає такі види: лялькова, пластилінова, сипка (пісочна, техніка порошку), голчаста, Лего-А. (LEGO-А.) та ін. Друга за часом виникнення техніка — об'ємна лялькова А., де використовують сцену-макет із декораціями та ляльок як дійових осіб. Кожен новий фотокадр роблять після внесення мін. послідов. змін

у позиціях і позах до композиції з декорацій та ляльок-акторів. Винайдення лялькової А. пов'язують з іменем танцівника й балетмейстера петербур. *Марійського театру* та кінорежисера О. Ширяєва (1867–1941). У процесі поперед. розробки балет. постановки він використовував кілька однакових одягнаних у сценіч. костюми ляльок із пап'є-маше, частини тіла яких тримались на гнучкому дроті. Балетмейстер ставив ляльок у ряд і надавав кожній наступ. ляльці позу, яка ніби продовжувала позу попередньої. Ряд ляльок ніби послідовно зображував рухи танцю. З 1906 О. Ширяєв знімав мультиплікац. фільми-балети («Геро і Коломбіна», «Жарт Арлекіна», 1909 тощо). Режисер В. *Старевич* зняв у техніці ляльк. А. перші повноцін. сюжет. мультфільми. 1910 під час зйомок наук.-популяр. фільму про жуків-рогачів він помітив, що живі комахи під необхід. для знімання освітленням поведуться неприродно. Тож для деяких сцен він виготовив муляжі комах і зняв ці сцени покадрово. Так з'явилась ідея створення анімац. фільмів із героями-комахами: «Прекрасна Люканіда, або Війна вусачів з рогачами» (1912), «Помста кінематографічного оператора» (1912), екранізація байки І. Крилова «Бабка та мураха» (1913). У 1930 В. Старевич зняв перший повнометраж. ляльковий анімац. фільм «Рейнеке-лис». У ляльк. техніці створено мультфільми, що стали класикою цього жанру: «Рукавичка» (1967), «Крокодил Гена» (1969) та «Чебурашка» (1971) реж. Р. Качанова; цикл «38 папуг» (1976–1991) реж. І. Уфімцева (РФ); «Жах перед Різдвом» (1993) і «Труп нареченої» (2005) продюсера Т. Бертона (США); знятий у техніці 3D «Кораліна в Країні Кошмарів» (2009) реж. і продюсера Г. Селіка; «Кубо. Легенда про самурая» (2016) реж. і продюсера Т. Найта; «Острів собак» (2018) реж. і продюсера В. Андерсона (усі — США) та ін. Пластилінові мультфільми не завжди виокремлюють в особливу категорію. Пластилінова А. має специфіч. виражальні можливості й тех. особливості. Однією з технік пластилін. А. є т. з. перекладка: композиція створюється з плоских пластилін. об'єктів і персонажів, розміщених на окр. скляних пластинах, які, своєю чергою, роз-

Анімація. Кадр із мультфільму «Йшов трамвай № 9»; студія «Укранімафільм»

ташовують вертикально пошарово одна над одною. У техніці пластилін. перекладки зняті мультфільми реж. О. Татарського: частково «Пластилінова ворона» (1981) та повністю «Падав торішний сніг» (1983). У класич. об'ємній пластилін. техніці зняті найкасовіший серед лялькових мультфільм «Втеча з курника» (2000) реж. і продюсера П. Лорда (США), «Мері та Макс» (2009) реж. А. Елліота (Австралія) «Йшов трамвай дев'ятий номер» (2002) реж. С. Ковалю

(Україна) та ін. Сипка А. — технологія створення мультфільмів із використанням дрібнозерн. або порошкоподіб. сипких матеріалів: піску, солі, меленої кави та ін. Особливістю є те, що її фільмування не передбачає застосування стоп-кадру. А. може демонструватися безпосередньо під час створення в режимі реального часу. Винахідницею техніки вважають мультиплікаторку К. Ліф (нар. 1946; США), яка 1969 створила фільм «Пісок, або Пітер і Вовк» за сюжетом симфоніч. казки для дітей композитора С. Прокоф'єва. Е. Нойес (нар. 1942; США) представив 1973 А. «Пісочна людина», 1974 — «Пісочний алфавіт на вулиці Сезам». 1977 стрічка «Пісочний замок» режисера Я. В. (Ко) Гоедмана (нар. 1940; Нідерланди, Канада) отримала премію «Оскар» як найкращий анімац. короткометраж. фільм. Голчаста техніка (або голчастий екран) винайдена 1931 худ. та аніматором О. Алексеевим. У такий спосіб він зняв фільми за муз. темами М. Мусоргського «Ніч на Лисій горі» (1932–1934), «Картинки з виставки» (1972), «Три теми» (1980) та «Ніс» (1963) за повістю М. Гоголя. Голчастий екран є білою площиною-панно, крізь яку проходять рівномірно й густо розміщені довгі тонкі металеві голки-штифти. Об'єкти камери розташовуються навпроти екрану, а джерело світла — збоку. Тож в об'єктів майже не помітні самі голки-штифти, розташовані до нього вістрям, проте дуже добре помітні тіні, які відкидають голки при їх бічному освітленні. Там, де голки макс. витягнуті вгору, виникають великі тіні — такі місця екрану виглядають у кадрі надто темними. Натомість там, де голки повністю заглиблені в поверхню екрану, вони практично відсутні й такі місця виглядають білими. Натискаючи на голки, можна рухати їх догори-донизу відносно поверхні основи та створювати в різні місцях екрану тіні різн. довжини (темніші чи менш темні фрагменти) відповідно до необхід. композиції картини-кадру. Голчаста техніка доволі трудомістка й монохромна, але має високі худ.-естетич. якості; за допомогою неї можна створити надзвич. ефекти, недоступні ін. технікам. У ній працюють мультиплікатори Ж. Друен (нар. 1943) та М. Лем'є (нар. 1955; обидва — Канада). Лего-А. — створення анімац. фільмів із використанням наборів однойм. конструктора. Іноді її вважають аматор. творчістю, хобі. Від 2000-х це захоплення стає доволі масовим. Водночас фільми створюють і аніматори-професіонали. Поодинокі спроби такої А. відомі ще з 1970-х. У 1989 завершено фільм Л. Флея (нар. 1967; Австралія) «Чарівний портал», знятий у змішаній техніці та з використанням конструктора. 2009 відібрані компанією «Лего Груп» («LEGO Group») на конкурс. основні мультиплікатори створили серію анімац. фільмів «Космічна поліція». Творці деяких комп'ютер. анімац. фільмів, з огляду на популярність Лего-А., імітують її у своїх творах (повнометраж. мультфільми «Лего Фільм», 2014; «Лего Фільм: Бетмен», 2017; «Лего Фільм: Ніндзяго», 2017; «Лего Фільм 2», 2019 тощо). Є також низка менш поширених технік А., де об'єктами є різні предмети й матеріали. Напр., аніматор Г. Бардін (нар. 1941; РФ) створював мультфільми, використовуючи сірники («Конфлікт», 1983), мотузки («Шлюб»), дріт («Викрутаси», обидва — 1987), паперових ляльок *орігамі* («Адажіо», 2000). Реж. П. Думала (нар. 1956; Польща) працює в техніці гравюри на

гіпс. пластинах: «Франц Кафка» (1991) знятий за щоденником письменника, «Покірлива» (1985) та «Злочин і кара» (2000) за творами Ф. Достоєвського. Є приклади «вишитих» та «плетених» анімац. фільмів тощо.

Комп'ютерна А. — створення рухомих зображень за допомогою комп'ютер. програм. Прологом до її історії вважають винайдення у 1-й пол. 1960-х ученим у галузі інформатики А. Е. Сазерлендом (нар. 1938; США) програми «Скетчпад» («Sketchpad»), завдяки якій користувач міг вступати в інтерактив. взаємодію з комп. і створювати графічні малюнки. Сучас. комп'ютер. програми здатні забезпечувати рух об'єкта і його окр. частин (фрагментів), змінювати форму об'єктів аж до перетворення одного об'єкта в ін., змінювати забарвлення, створювати ілюзію глибини та повномірності простору. У комп'ютер. А. іноді використовують показову технологію, але ефективнішою є технологія ключов. кадрів (художник-аніматор створює лише ключові фази руху, поз і розміщення об'єктів, рух виконують спец. комп'ютер. програми). Дедалі частіше використовують технологію захоплення руху. Справжні актори виконують необхід. за сюжетом руху в спец. костюмах із вел. кількістю датчиків, за допомогою яких спец. камери фіксують траєкторії руху різних точок тіла. Ці дані аналізуються програм. забезпеченням і застосовуються для оформлення природного й достовірного руху анімац. персонажів. 1960 у Франції засновано Міжнар. асоціацію анімац. кіно. Її відділення є в багатьох країнах світу, зокрема в Україні (очолює художник-аніматор Є. Сивокінь). Анімац. стрічки мають окр. номінації на кіноконкурсах і кінофестивалях, проводяться спеціаліз. кінофестивалі: Міжнар. фестиваль анімац. фільмів у м. Аннесі (Франція), Міжнар. анімац. фестиваль у м. Оттаві (Канада), Міжнар. анімац. фестиваль у м. Хіросімі (Японія), Міжнар. фестиваль анімац. фільмів «Анімайовка» у м. Могильові (Білорусь), Всесвіт. фестиваль анімац. фільмів у м. Загребі (Хорватія) та ін. Історія А. в Україні почалася в 1920-х, коли наприк. 1926 при центр. лаб. Всеукр. фотокіноуправління було створено мультиплікац. кабінет. Засновником укр. А. вважають худ. й реж. В. Левандовського, який зняв перші укр. мультфільми «Казка про солом'яного бичка» (1927, не зберігся), «Українізація» (1927), «Казка про Білку-хазяєчку та Мишу-лиходієчку» (1928) та ін. 1934 при «Українфільмі» засн. відділ худ. мультиплікації, де створено укр. мультфільми: «Мурзилка в Африці» (1934), «Тук-Тук і його товариш Жук» (1935), «Жук у зоопарку» (1936), «Лісова угода» (1938) та ін. 1959 на Київ. студії наук.-популяр. фільмів (створена 1941) засн. творче об'єднання худ. мультиплікації (тепер «Україмафільм»). Першим фільмом об'єднання був «Пригоди перцю» (1961) реж. І. Лазарчука та І. Гурвич. Стрічки реж. В. Дахна (серіал «Як козаки...»), Д. Черкаського («Пригоди капітана Врунгеля») та ін. відомі далеко за межами країни. 1967 мультфільм «Ведмедик і Той, хто живе у річці» реж. А. Грачової здобув гол. приз кінофестивалю дитячих фільмів у Чехословаччині. У 1970-х в укр. анімац. кіно сформувалася нац. школа. Зі здобуттям Україною незалежності А. розвивається в нових умовах. Вийшла перша повнометраж. укр. анімац. стрічка «Енеїда» реж. В. Дахна за мотивами поеми І. Котляревського (1991). У 2003 мультфільм

реж. С. Ковалю «Йшов трамвай № 9» здобув Срібного ведмедя Берлін. МКФ. Досягненням укр. А. стало здобуття 2013 мультсеріалом «Народна мудрість» (реж. С. Коваль та В. Задорожний) першого місця в номінації «Найкращий мультиплікаційний короткометражний фільм» на Універс. полікультур. фестивалі кіно в м. Лос-Анджелесі (США). Мультфільм «Микита Кожум'яка» (2016) реж. М. Депоєна був представлений на Каннському кіноринку й показаний у багатьох країнах світу. Всесвітнє визнання здобула творчість у техніці сипкої А. худ. К. Симонової, яка 2009 стала переможницею шоу «Україна має талант». Крім традиц. сипкої А., К. Симонова працює також у таких експеримент. техніках, як-от пластична А. (малювання рідким піском) та снігова графіка.

Лит.: Beck J. Animation Art. From Pencil to Pixel, the History of Cartoon, Anime & CGI. London, 2004; Попов Е. А. Анимация как вид искусства XX века: к проблеме дефиниции понятия и классификации типов. // Мир науки, культ., образования. 2011. № 1 (26); Кривуля Н. Г. Аниматология. Эволюция мировых аниматографий: в 2 т. Москва, 2012. Т. 1; Колодко А. Українська мультиплікація як самобутній вид образотворчого мистецтва // Народознав. зош. Сер. мистецтвознав. 2014. № 5 (119); Баран Е. Мультиплікація як медіа у формуванні особистості в епоху інформаційного суспільства // Evropsky politicky a pravni diskurz. 2017. Vol. 4. Is. 3; White T. Animation from Pencils to Pixels: Classical Techniques for the Digital Animator. London, 2017; Брюховецька Л., Канівець А. Українська анімація. Київ, 2018.

Л. Л. Корнєєва

Анімація (франц. animation — поживлення, одушевлення, від лат. anima — душа) — вид соц.-

Анімація. Клоун-аніматор на дитячому святі

культ. сервісу: орг-ція реклам. акцій, різного роду презентацій, а також дозволяє на дитячих та корпоратив. заходах, у сфері туризму (зокрема в готелях) тощо. Гол. роль в анімац. програми зазвичай належить артистам-аніматорам, які виступають у ролях антропоморф. тварин, персонажів казок, літ. творів, мультиплікац. та худ. фільмів, клоунів, розбійників, піратів тощо. Іноді артиста-аніматора називають гейм-директором або гейм-ведучим. Професія артиста-аніматора є сучас. формою колишньої професії «масовик-витівник». Іноді А. має форму широкої розважальної програми, у якій можуть бути поєднані спорт, мист-во, театр, музика та спец. розваги для дітей. До анімац. групи можуть також входити дизайнер, спорт. аніматор, муз. аніматор, декоратор, хореограф-постановник, костюмер, дитячий аніматор та ін. фахівці. А. вважають одним із засобів підвищення якості обслуговування та своєрід. формою реклами, що

має стимулювати людей і надалі користуватися послугами фірми, яка організує анімац. заходи.

Лит.: Чернишенко О. І. Соціокультурна анімація: міжнародний досвід, перспективи впровадження в Україні // Вісник Черкас. ун-ту. Сер.: Пед. науки. 2008. № 123; Bączek J. B. Animacja czasu wolnego w turystyce. Praktyczny podręcznik dla animatora. Warszawa, 2009; Максимовська Н. О. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічної діяльності // Соц. пед.: теорія та практика. 2011. № 1; Мацукевич О. Ю. Театральна анімація як напрям соціальнокультурної ресоціалізації личности // Вестник Мос. гос. ун-та культуры и искусств. 2012. № 2 (46); Максимовська Н. О. Анімація в сучасних зарубіжних дослідженнях: соціально-виховний аспект // Вісник Харків. держ. акад. культ. 2013. Вип. 41; Скорик Т. В. Соціальна анімація як провідна технологія сучасної соціокультурної діяльності // Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. 2018. № 151 (2).

Л. Л. Корнєєва

Аніме [япон. アニメ, від англ. anima(tion) — анімація або франц. (dessin) animé — мультфільм] — напрям і стиль яп. анімаційного мист-ва. А. зародилося на поч. 20 ст. як наслідування винайденої на 3х. анімац. техніки та експериментів із нею. Сучас. жанрові й стилістичні традиції А. як мист-ва, насамперед серіального, були закладені після Другої світової війни, зокрема, реж. Т. Осаму (1928–1989). Більшість серіалів, які є основою продукції А., є екранізаціями яп. графіч. історій (коміксів) — манга. Практикується також екранізація книжок і оригінальних сценар. історій. Для А. характерне багате жанрове й видове різноманіття, залежно від типу розповсюдження (для публіч. чи приват. кіно- і відеоперегляду, ТБ, Інтернету). На відміну від анімац. продукції решти світу, значна частина А. призначена для підлітків і дорослих людей, створюється часом для досить вузької аудиторії та, залежно від віку й категорії глядачів, яким вона адресується, вирізняється особливим стилем оповіді, антуражем, психологією та різноманітним стосунків персонажів, наявністю й деталізацією сексуальних сцен тощо. Попри певну жанрову розмитість А., серед усталених жанрів можна виокремити такі: фантаст. бойовик, фентезі, казкова мелодрама, містич. самурайська драма, еротика, кіберпанк. Особливістю А. є графіч. вирішення екран. малюнка з дотриманням анатоміч. пропорцій людського тіла й акцентованою деталізацією очей. А. здобуло широке міжнар. визнання наприк. 20 ст. Провідний майстер сучас. мистецького А. — реж. і про-

Кадр із аніме «Навіскія з Долини Вітрів»

дюсер Х. Міядзакі («Навсіка з Долини Вітрів», 1984; «Мій сусід Тоторо», 1988; «Принцеса Мононоке», 1997). Серед представників жанру А. також режисери: М. Госода («Літні війни», 2009; «Дитя чудовиська», 2015), І. Такагата («Віолончеліст Госю», 1982; «Переказ про принцесу Кагуя», 2013), Г. Анно («Євангеліон», 1996), А. Шимбо («Викрадач душ», 2001; «Дівчинка-чарівниця Мадокі Магіка», 2011), Ю. Ямамото («Канагі», 2008; «Фрактал», 2011), Т. Нагай («Мед і конюшина», 2005–2006; «Небачена квітка», 2013; «Серце хоче кричати», 2015), Ц. Мідзушіма («Інша», 2002; «Триплексоголік», 2005; «Дівчата й танки», 2015) та ін. Анімац. серіали для дитячої аудиторії час від часу демонструються на укр. спеціаліз. телеканалах.

Лит.: McCarthy H. Anime! A Beginner's Guide to Japanese Animation. London, 1993; Иванов Б. А. Введение в японскую анимацию. Москва, 2002; Brown S. T. Cinema Anime: Critical Engagements with Japanese Animation. New York, 2006; Clements J. The Anime Encyclopedia: A Guide to Japanese Animation Since 1917. 3rd ed. Berkeley, 2015; Nguyễn I., Kawa-Topor X., Guézengat F. 100 ans d'animation japonaise // Cahiers du Cinéma. 2017. № 739; Clements J. Anime: a History. London, 2018.

В. М. Войтенко

Анімізм (від лат. anima — душа) — 1) Віра в душі та духів; обов'язковий елемент будь-якої релігії. На анімістич. уявленнях заснована реліг. доктрина про те, що в тілі є пароподіб. чи схожий на тінь двійник людини, який урухомлює

Анімізм. Танець фей; худ. Август Мальмстрём, 1866. Національний музей Швеції, м. Стокгольм

тіло протягом життя, а в момент смерті покидає його й відходить в ін. світ. На цьому ґрунтуються поховальний культ, культ предків, віра в потойбіч. існування душі, переселення душ (напр., в індуїзмі).

2) Одухотворення всіх явищ живої та неживої природи, предметів; уявлення про те, що в кожному з них таїться невидимий дух. Напр., духи дерева, гори, ріки, каменю тощо, зокрема, в укр. фольклорі — *русалка, мавка, водяник, лісовик* та ін. Це також давні вірування в те, що душі можуть мати вигляд птахів, звірів і рослин (тут змішуються анімістич. й тотемістич. мотиви). А. вважають характерною рисою міфологічного світогляду. Уперше дослідив та описав анімістич. вірування етнограф та антрополог Е. Б. Тайлор у книзі «Первісна культура» («Primitive Culture»; 1871). Він стверджував, що А. — «мінімум релігії», різновид *спіритуалізму*; первісні

люди («дикуни-філософи») уявляли *душу* як духовну сутність. Ці тези й досі використовують філософи та релігієзнавці, хоча й уважають, що жодна релігія — від найпримітивнішої до найдосконалішої — не вичерпується вірою в душі та духів. Анімістич. уявлення відіграли важливу роль у формуванні міфологій, демоністич. вірувань і релігій, прикмет і повір'їв, обрядово-культ. практик укр. народу (*Коляда, Русальний тиждень*) та ін. народів (*Самайн, Вальпургеїва ніч*).

Лит.: Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Москва, 1989; Москалец В. П. Психология религии. Київ, 2004; Антоненко М. Світоглядні та екзистенційні аспекти архаїчних форм суспільної самосвідомості на прикладі анімізму, тотемізму, фетишизму // Українознав. альманах. 2012. Вип. 8; Wallace M. I. When God was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-Enchantment of the World. New York, 2018.

П. Ю. Саух

Аніон (від грец. ἀνίον — висхідний) — атом, радикал або молекула, які набули негатив. електр. заряду внаслідок надлишку *електронів* (електр. густини) пор. з кількістю позитив. елементар. зарядів. Термін «А.» запропонував 1834 філософ, теолог, англік. священик, історик науки, енциклопедист В. Вевелл із Триніті-коледжу в *Кембриджському університеті*, в ужиток увів М. Фарадей у процесі дослідження явищ у розчинах *електролітів* під час *електролізу*. На письмі А. позначають після символу атома або групи атомів знаком мінус (–) і цифрою — кількістю елементар. зарядів, напр.: Cl^- , SO_4^{2-} , O_3^{2-} , BF_4^- , ArSCH_3^- , $(\text{C}_6\text{H}_5)_2\text{CO}^-$ тощо. В електр. полі А. переміщуються до *анода*. А. є одним із двох видів *йонів*, ін. — *катіон*. Природа заряду А. дискретна, тобто він кратний заряду електрона $q = N(e)$, де N — ціле число. Розмір А. зазвичай більший порівняно з катіоном. Це зумовлено тим, що надлишок електрон. густина характерна для атомів неметал. елементів із високим значенням електронегативності. Згідно із законом збереження заряду, появу кожного позитив. заряду завжди супроводжує поява рівного за абс. значенням негатив. заряду. Ні позитив., ні негатив. заряд не можуть зникнути окремо один від одного — лише взаємно нейтралізувати один одного, якщо рівні за абс. значенням. Тому А. не може існувати самостійно без протилежно зарядж. катіона. Винятком є А.-радикали, тривалість життя яких може становити до кількох секунд. Такі радикали наз. вільними. А. утворюються під дією йонізуювальної радіації, високих т-р у розплавах солей, а також унаслідок взаємодії солей, *лугів, кислот* із розчинником. Тому А. є в розчинах більшості солей, лугів і к-т, у йонних рідинах, розплавах багатьох неорган. речовин, йонізованих газах, а також у йонних кристал. ґратках, напр., у *кристалах натрій хлориду, калій хлориду, магній сульфату* тощо.

Лит.: Spinks J. W., Woods R. J. An Introduction to Radiation Chemistry. 3rd ed. New York; Toronto, 1990; Sutton C. Words, Science and Learning. Buckingham, 1992; Дамаскин Б. Б., Петрий О. А., Цирлина Г. А. Электрохимия. Москва, 2006; Endres F., Abedin S. Air and Water Stable Ionic Liquids in Physical Chemistry // Physical Chemistry Chemical Physics. 2006. № 8 (18); Handbook of Chalcogen Chemistry: New Perspectives in Sulfur, Selenium and Tellurium Complete Set / Ed. by F. Devillanova, W.-W. Du Mont. 2nd ed. Cambridge, 2013.

К. Д. Першина

Аніс (*Anisum*) — рід рослин род. *Зонтичних*, до якого належить 2 види, поширені в Середземномор'ї та Малій Азії. У культурі відомий майже по всьому світу (країни Європи, Азії, Пд. та Пн. Америки). У флорі України відомий лише 1 вид — А. звичайний, подекуди культивується в Лісостепу та Степу, дичавів з культури. Квітує в червні — липні. Рослини А. — однорічники, за-

Аніс (*Pimpinella anisum*)

вишки 20–50 см, із зонтиками 2,5–6 см у діаметрі, що складені квітками з білими або рожеватими пелюстками. Плід — ребриста сім'янка. У плодах А., які використовуються як прянощі, міститься до 2,4–3,2 % ефірної олії, основним складником (до 90 %) якої є анетол. Олія пряноароматична, солодкувата на смак, використовується для виготовлення парфумів і засобів гігієни, у харч. промисловості, лікєро-горілчаному вир-ві. Як лікарську рослину А. використовують для виготовлення препаратів, що застосовуються при лікуванні застуди, порушень травлення, захворювань верхніх дихальних шляхів, запалення нирок, сечового міхура та ін. Анісовий чай має спазмолітичну, жарознижувальну, заспокійливу (сприяє нормалізації сну, знятті стресів) дії. Використовується також у вигляді відварів, настоянок, сиропів, анісової олії. До застосування лікарських засобів із використанням А. є протипоказання, зокрема анісова олія може спричинити алергію.

Лит.: Котов М. І. Рід Аніс — *Anisum Gaertn* // Флора УРСР: у 12 т. Київ, 1955. Т. 7; Методика проведення експертизи сортів рослин групи декоративних, лікарських та ефіролійних, лісових на придатність до поширення в Україні / Ред. С. О. Ткачик. 2-ге вид., випр. і допов. Вінниця, 2017.

Л. В. Зав'ялова

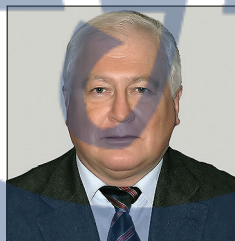
Анісімов, Анатолій Васильович (15.06.1948, м. Южно-Сахалінськ, Сахалін. обл., тепер РФ) — вчений у галузі *комп'ютерних наук*, доктор фіз.-матем. наук (з 1984), засл. діяч н. і т. України (з 2005), чл.-кор. НАН України (з 2009). У 1970 закінчив мех.-матем. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) й почав працювати на ф-ті кібернетики цього ж ун-ту асистентом каф. теор. кібернетики, з 1971 — асистентом каф. теорії програмування. 1970

вступив до аспірантури і 1972 захистив канд. дис. З 1973 — старший викладач каф. матем. основ кібернетики, з 1974 — доцент каф. теорії програмування. 1976–1977 проходив стажування в *Стенфордському університеті*. З 1978 — доцент каф. теор. кібернетики, від 1980 — зав. каф. матем. лінгвістики. 1984 захистив докт. дис., отримав вчене звання професора й очолив каф. матем. інформатики. Від 2004 — декан ф-ту кібернетики (тепер ф-т комп'ют. наук та кібернетики) Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Наук. діяльність присвятив *інформації теорії, кодуванню теорії, криптографії та інтелекту штучного*. Працював у наук. напрямі «Рекурсивно паралельні перетворювачі інформації та їх використання». У межах алгоритм. теорії побудовано нові класи локальних алгоритмів на графах, алгоритми асоціативно-локального пошуку в *семантичних мережах*, перетворення рекурсивних алгоритмів на ітеративні системи паралельного програмування, прискорювачі швидкодії обчисл. модулів для завдань *захисту інформації*, нові паралельні обчисл. архітектури. Розробив концепцію керуючих просторів, що призначена для адекват. завдання комутац. структур (Паралельні синхронні рекурсивно керовані системи, ПАРКС). На основі цієї концепції розвинуто ПАРКС-технологію програмування, орієнтовану на застосування в широкому класі паралельних обчисл. комплексів (мережі, спец. комплекси). Створив каф. матем. інформатики (1984). Нагороди та відзнаки: премії НАН України ім. В. М. Глушкова в галузі кібернетики (1994), ім. С. О. Лебедева в галузі обчислювальної техніки (2008); орден «За заслуги» III й II ступенів (відповідно 2009, 2018); Держ. премії України в галузі науки і техніки (2009), у галузі освіти (2018).

Пр.: Рекурсивные преобразователи информации. Київ, 1987; Информатика. Творчество. Рекурсия. Киев, 1989; Компьютерная лингвистика для всех. Мифы. Алгоритмы. Язык. Київ, 1990; Алгоритмична теорія великих чисел. Київ, 2001; Успіх в а. в. т. — Системи штучного інтелекту. Київ, 2000; Основи інформаційної безпеки та захисту інформації у контексті євроатлантичної інтеграції України. Київ, 2006; Програмування числових методів мовою Python. Київ, 2015.

Лит.: Анісімов Анатолій Васильович // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Шляхами успіху / Авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк. Київ, 2006; Анісімов Анатолій Васильович // Академія наук вищої школи України / Редкол.: О. Г. Наконечний, А. С. Філіпенко, М. В. Стріха та ін. Київ, 2017; 70-річчя члена-кореспондента НАН України А. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2018. № 6.

А. Я. Гладун

Анісімов Анатолій Васильович

Анісімов Володимир Владиславович

Анісімов, Володимир Владиславович (07.03.1947, м. Київ, тепер Україна) — математик, доктор фіз.-матем. наук (з 1975), професор (з 1978), чл.-кор. НАН України (з 1995), академік АН вищої школи України (з 1993), академік Інтернац. академії комп'ют. наук і систем (з 1993), член Міжнар. статистич. ін-ту (з 1992), Міжнар. т-ва Бернуллі (з 1993), Ін-ту матем. статистики США (з 1993), Королів. статист. т-ва Великої Британії (з 2002). У 1969 закінчив мех.-матем. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), 1970 — аспірантуру при каф. *ймовірностей теорії та статистики математичної*, захистив канд. дис. 1975 захистив докт. дис. Працював у

Київ. нац. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка: асистент (1969–1970), старший викладач (1970–1974), доцент (1974–1978), професор кафедри комп'ютерних наук та систем (1978). У 1978 заснував та до 1998 очолював каф. прикладної статистики та завідував лаб. ймовірно-статистич. методів ф-ту кібернетики цього ЗВО. Працював на посаді професора (1998–2000), провідного наук. співробітника (2000–2002) цієї кафедри. 1998–2002 — водночас професор Білкенського ун-ту (м. Анкара, Туреччина). Від 2002 — директор, з 2010 — старший директор статист. науково-дослідницького відділу фарм. корпорації «ГлаксоСмітКлайн» («GlaxoSmithKline»; Велика Британія). Від квітня 2018 — гол. наук. співробітник Центру дизайну та аналізу транснац. біофарм. компанії «Амджен» («Amgen»; США, Велика Британія). Напрями наук. інтересів — статистика випадк. процесів, теорія стохаст. систем (див. *Стохастичність*), теорія систем мас. обслуговування, теорія надійності, стохаст. оптимізація, приклад. статистика. А. увів та дослідив новий клас стохаст. процесів — процеси з перемиканнями. Автор теорії асимптот. зниження вимірності та укрупнення станів широкого класу стохаст. систем із перемиканнями. Довів принципи усереднення та дифуз. апроксимації для процесів із перемиканнями; розробив нову методику статист. оцінювання, що ґрунтується на дослідженні асимптот. поведінки розв'язків стохаст. рівнянь та екстрем. точок випадк. функцій; розробив інновац. аналіт. статист. методологію для моделювання вибірки пацієнтів у багатодіагност. клініч. випробуваннях, планування поставок ліків та процесів рандомізації. Один із засновників шк. теорії стохаст. систем і приклад. статистики в Київ. нац. ун-ті ім. Т. Шевченка. Під його наук. керівництвом захищено понад 20 дис. лауреат Респ. премії ЛКСМУ імені М. Островського (1970), іменних премій АН України (1975); іменних премій АН вищої школи України (1995); удостоєний звання «Соросівський професор» (1996).

Пр.: Случайные процессы с дискретной компонентой. Пределные теоремы. Киев, 1988; Switching Processes in Queueing Models. London; Hoboken, 2008; Effects of Unstratified and Centre-Stratified Randomization in Multi-Centre Clinical Trials // Pharmaceutical Statistics. 2011. Vol. 10. Is. 1; Predictive Hierarchic Modelling of Operational Characteristics in Clinical Trials // Communications in Statistics: Simulation and Computation. 2016. Vol. 45. Is. 5; У співавт. — Элементы теории массового обслуживания и асимптотического анализа систем. Киев, 1987; Стохастические сети обслуживания. Марковские модели. Киев, 1992; Modelling, Prediction and Adaptive Adjustment of Recruitment in Multicentre Trials // Statistics in Medicine. 2007. Vol. 26. Is. 27.

Лит.: 60-річчя члена-кореспондента НАН України В. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2007. № 3; 70-річчя члена-кореспондента НАН України В. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2017. № 3; Анісімов Володимир Владиславович // Академія наук вищої школи України / Редкол.: О. Г. Наконечний, А. С. Філіпенко, М. В. Стріха та ін. Київ, 2017; Анісімов Володимир Владиславович // Відділення інформатики НАН України. Історико-біографічний довідник. Київ, 2017.

Анісімов, Іван Іванович (рос. Анисимов, Иван Иванович; 16.02.1899, с. Гютівка, тепер Угранського р-ну Смоленської обл., РФ — 10.06.1966, м. Москва, тепер РФ) — літературознавець, док-

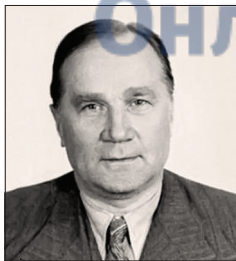
тор філол. наук (з 1953), чл.-кор. АН СРСР (з 1960). Походив із селян. родини. 1925 закінчив ф-т сусп. наук Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), 1928 — аспірантуру Ін-ту л-ри та мови Рос. асоціації наук.-дослід. ін-тів сусп. наук (РАНИОН). 1933–1938 працював зав. каф. л-ри Ін-ту червоної професури, зав. редакції іноз. л-ри Держлітвидаву, був членом редколегії журн. «Іноземна література» («Иностранная литература»). Від 1939 працював зав. відділу всесвіт. л-ри в Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького АН СРСР. Учасник Другої світової війни, був у діючій армії. 1945 працював військ. кореспондентом газ. «Вісті» («Известия»). 1945–1948 — заст. голови у справах мист-в при Раді Народних Комісарів СРСР. З жовтня 1946 — член кафедри теорії та історії л-ри Академії сусп. наук при ЦК ВКП(б). 1948–1952 — гол. редактор журн. «Радянська література» («Советская литература») іноз. мовами. 1948–1952 — старший наук. співробітник, 1952–1966 — директор Ін-ту світової л-ри ім. О. М. Горького АН СРСР. Друкувався від 1927. Член Спілки письменників СРСР (з 1934). Особливу увагу в дослідженнях А. приділено літ. творчості франц. письменників: Р. Роллана, А. Барбюса та ін. Автор досліджень проблематики *реалізму* і становлення *соцреалізму* у світовій л-рі [«Нова епоха всесвітньої літератури» («Новая эпоха всемирной литературы»; 1966); «Російська класика і соціалістичний реалізм» («Русская классика и социалистический реализм»; 1976); «Сучасні проблеми реалізму» («Современные проблемы реализма»; 1977) та ін.]. Брав участь у розробленні наук. принципів видання 200-томної «Бібліотеки всесвітньої літератури» («Библиотека всемирной литературы»), у підготовці «Теорії літератури» («Теория литературы»; т. 1–3, 1964–1965) та «Історії багатонаціональної радянської літератури» («История многонациональной советской литературы»; т. 1–6, 1970–1974). Від 1960 був гол. редактором серії книг «Літературна спадщина» («Литературное наследство») Ін-ту світової л-ри. Нагороджений орденами Вітчизняної війни II ступеня (1945), Трудового Червоного Прапора (1954), медалями. Лауреат Премії імені В. Г. Бєлінського за книгу «Нова епоха всесвітньої літератури» (1967), Держ. премії СРСР за участь у підготовці багатотом. видання «Бібліотека всемирной литературы» (1978, посмертно).

Тв.: Новая эпоха всемирной литературы. Москва, 1966; Живая жизнь классики. Москва, 1974; Собрание сочинений: в 3 т. Москва, 1983–1985.

Лит.: Иван Иванович Анисимов (1899–1966) / Сост. А. В. Зайцева, Р. И. Кузьменко. Москва, 1976; Ревякина А. А. О социалистическом реализме // Рус. яз. и лит. для школьников. 2012. № 10; Карев В. М., Наринский М. М. Энциклопедическая хроника советской эпохи. 1917–1991: в 3 т. Москва, 2017. Т. 3: 1964–1991.

І. Д. Бажинов

Анісімова, Тетяна Валентинівна (17.04.1966, м. Свердловськ, тепер м. Єкатеринбург, РФ) — оперна співачка (сопрано), нар. артистка України (з 2004). Народилася в сім'ї опер. співаків. У віці 2 р. з батьками переїхала до м. Одеси. У дитинстві займалася балетом. 1992 закінчила Одеську консерваторію ім. А. В. Нежданової (тепер *Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової*) по класу професора Г. Полива-

Анісімов Іван Іванович

нової. 1992–2001 — солістка Одес. держ. театру опери та балету (тепер *Одеський національний академічний театр опери і балету*). Дебютувала там 1992 партією Тетяни в опері П. Чайковського «Євгеній Онегін». З 2001 — солістка *Національної опери України імені Тараса Шевченка*. У репертуарі співачки партії з бл. 30 опер: Тетяна, Ліза, Іоанна («Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Орлеанська дівка» П. Чайковського), Ольга («Русалка» О. Даргомижського), Земфіра («Алеко» С. Рахманінова), Катерина Ізмайлова («Леді Макбет Мценського повіту» Д. Шостаковича), Леонора, Аїда, Амелія, Єлизавета, Ельвіра, Леді Макбет («Трубадур», «Аїда», «Бал-маскарад», «Дон Карлос», «Ернані», «Макбет» Дж. Верді), Тоска, Чіо-Чіо-сан, Турандот, Манон («Тоска», «Мадам Баттерфлай», «Турандот», «Манон Леско» Дж. Пуччіні), Кармен, Джоконда в одноймен. операх Ж. Бізе та А. Понк'єлі, Сантуцца («Сільська честь» П. Масканьї), Недда («Паяци» Р. Леонкавалло) та ін. Виконала партію Б'янки на прем'єрі опери С. МеркадANTE «Пеладжо» (2005); м. Хіхон, Іспанія), постановка якої була здійснена вперше після 140 р. забуття. Співала на опер. сценах Греції, Іспанії, Італії, Німеччини, Словенії, Хорватії, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Японії, на сцені Великого театру Росії. Виступала з сольними концертами в містах Баку (Азербайджан, 2002), Санкт-Петербурзі (РФ, 2002, 2004), Мінську (Білорусь, 2018), а також в Іспанії та Норвегії. У концертах виконує не лише оперні партії, а й *романси та народні пісні*. Співпрацювала з режисерами Дж. Дель Монако, М. Корраді (обидва — Італія), Ф. Замбелло (США), диригентами Р. Бенці (Франція), Е. Бонкомпані, Ф. Мастранджело (обидва — Італія), М. Летонія (Словенія) та ін. Партнерами на сцені були співаки В. Алексєєв, В. Галузін (обидва — РФ), К. Альварес, А. Краус (обидва — Іспанія), П. Бурчуладзе, Б. Майсурадзе (обидва — Грузія) та ін. Бере участь в опер. фестивалях в Україні та за кордоном. Лауреат Міжнар. муз. конкурсу ім. М. В. Лисенка (1992, I премія, Гран-прі), Міжнар. співочого конкурсу «Альфредо Краус» (м. Лас-Пальмас, Іспанія, 1996, III премія), Міжнар. конкурсу вокалістів (м. Більбао, Іспанія, 1996, II премія), конкурсу «Голос України» (2000).

Анісімова Тетяна
Валентинівна

Лит.: Швачко Т. Примадонна столичної опери: народна артистка України, солістка Національної опери України Тетяна Анісімова // *Музика*. 2009. № 2; Почесні імена України — еліта держави : в 5 т. / Авт.-упоряд. Я. Білейчук. Київ, 2013. Т. 2.

Анісов, Василь Федорович (21.03.1912, с. Павлівка, тепер Білопільського р-ну Сумської обл., Україна — 09.05.1974, м. Київ, Україна) — літературознавець, мистецтвознавець. 1937 закінчив Харк. пед. ін-т (тепер *Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*). 1944–1952 — наук. співробітник *Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка* в м. Києві. Від 1967 працював заст. гол. ред. журн. «Українська мова і література в школі». Наук.-дослідницька діяльність А. сфокусована на творчості Т. Шевченка. Автор праць: «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1959) та «Від підмайстра до академіка» (1967; обидві — у співавт. з Є. Середою). Написав низку статей: «Автограф останнього вірша безсмертного Кобзаря» (1948); «Життя Суворова в ілюстраціях Тараса Шевченка» (1950); «Новий

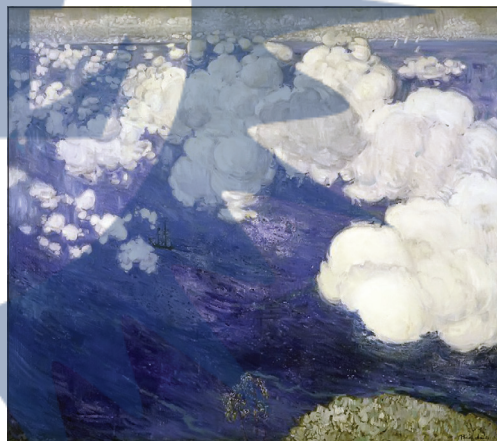
факт з біографії Т. Г. Шевченка» (1953), «Т. Г. Шевченко і недільні школи» (1963) та ін.

Та.: Новий факт з біографії Т. Г. Шевченка // *Вісник Акад. наук УРСР*. 1953. № 1; Т. Г. Шевченко і недільні школи // *Рад. шк.* 1963. № 11; *Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка*. 2-ге вид., допов. Київ, 1976. (у співавт.); *Від підмайстра до академіка*. Нарис про Шевченка-художника Київ, 1977. (у співавт.)

Лит.: Бородін В. Анісов Василь Федорович // *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. Київ, 2012. Т. 1; Анісов В. Ф. // *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*. Путівник: в 4 вип. / Авт.-упоряд. С. Куц, О. Кульчий, Т. Малайчук та ін. Київ, 2014. Вип. 3.

О. В. Боронь

Анісфельд, Борис Ізраїлевич (справж. ім'я та по батькові — Бер Срулевич; 14.10.1878 м. Бельці, тепер Молдова — 04.12.1973, м. Нью-Йорк, шт. Коннектикут, США) — живописець, графік, сценограф. Нар. в сім'ї управителя маєтку. 1895–1900 навчався в Одеській худ. школі, 1901–1909 — у Петербур. Академії мист-в у класі батального живопису В. Ковалевського, згодом — у майстернях І. Рєпіна та Д. Кардовського. 1905–1908 створював ілюстрації для сатир. журн. «Пекельна пошта» («Адська почта»), «Жупел», «Сатирикон» та ін. Брав участь у виставках «Союзу російських художників» (1906–1910). У 1909

Анісфельд Борис Ізраїлевич.
Хмари над Чорним морем —
Крим, бл. 1906. Бруклінський
музей, м. Нью-Йорк, США

працював сценографом для «Російського балету» С. Дягілева. З 1910 — член об'єднання «Світ мистецтва» («Мир искусства»). 1917 отримав запрошення Бруклінського музею м. Нью-Йорка влаштувати виставку, виїхав до Японії, з 1918 жив у м. Нью-Йорку. Плідно співпрацював із театром «*Метрополітен Опера*», з 1921 також із Чиказькою оперою. 1929 переїхав до м. Чикаго, відтоді до 1957 викладав там у Худ. ін-ті. 1934–1965 керував дитньою школою живопису в м. Сентрал-сіті (шт. Колорадо). Творчість А. багатожанрова. Дебютував як сценограф, оформивши виставу «Весілля Зобеїди» за Г. фон Гофмансталем (1907), театр В. Комісаржевської, реж. Вс. Мейерхольд). Оформив балети для «Рос. балету» С. Дягілева: «Підводне царство» на музику М. Римського-Корсакова (1911), постановка «Рос. балету» С. Дягілева, «Ісламей» М. Балакірева (1912, *Марїнський театр*, балетмейстер М. Фокін), «Прелюди» Ф. Ліста, «Сім дочок Гірського Короля» А. Спендіарова (1912–1913, антреприза А. Павлової в м. Берліні), «Єгипетські ночі» А. Аренського (1913–1914, антреприза

М. Фокіна в містах Берліні та Стокгольмі) та ін. Займався живописом у різних стилізованих напрямках: писав реаліст. пейзажі («Наближення бурі», 1942), експресіоніст. полотна («Прометей», 1952), гротеск. картини («Контраст», 1941), фантаст. композиції («Червона кімната», 1947). У 1940–1950-ті виконав цикл картин на біблійні теми. Для творчості характерні ознаки символізму, прагнун створити особливу, ірреальну кольорову гаму («алхімія кольору»). Був противником абстракт. мистецтва.

Лит.: Крусанов А. В. Русский авангард: 1907–1932 (Исторический обзор) : в 3 т. Санкт-Петербург, 1996. Т. 1; Семёнова Н. Алхимия цвета. Творчество Б. И. Анисфельда // Наше наследие. 2002. Вып. 61; От символизма к авангарду: графика и скульптура первой трети XX века из собрания Марии Салиной и Сергея Кривошеева / Под общ. ред. Н. Семенов. Москва, 2006; Савицкая А. И. Русские художники американского театра // Деятели американской культуры из Российской империи. Санкт-Петербург, 2009.

Анічкін Леонід Анатолійович

Анічкін, Леонід Анатолійович (05.06.1937, м. Київ, Україна — 07.12.2009, м. Київ, Україна) — кінорежисер, засл. діяч мист-в України (з 2008). Нар. у сім'ї актора. Закінчив 1958 Київ. театр. ін-т (тепер *Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого*), 1963 — Вищі режисер. курси (м. Москва). 1974–1999 працював на студії «Київнаукфільм» (тепер Нац. кінематека України) та укр. телеканалах: КГТРК, ICTV, Перший нац. телеканал. У творчості А. увиразнюється два періоди: рад. та пострадянський. За рад. часу знято понад 25 фільмів на різні теми, важливі для нар. госп-ва країни, позбавлені ідеол. маркованості: «Ваш хід, ЕСМ» (1974), «Вартові погоди», «Погода та її прогнозування» (1975), «Зварювання вибухом» (1976), «Машинобудування України» (1976), «Скільки коштує врожай?» (1982), «Будівництво мостів» (1985) та ін. Попри акт. популяризацію різн. галузей госп-ва, звертався також до іст. тем: «Портрет на полотні» (1986), «Жива легенда століть» (1989), «Драй-Хмара. Останні сторінки» (1990) та ін. У пострад. період у творчості А. посилюється публіцист. начало. Знімав наук.-документ. фільми про визначні постаті України, залучаючи архів. матеріали: «Моя адреса: Соловки. Пастка» про останні роки життя Л. Курбаса, «Моя адреса: Соловки. Тягар мовчання» про останні роки життя М. Куліша (обидва — 1991), «Перехрестя одного роду» (1992), «Невідомий Грушевський. Повернення. Протистояння. Розправа» (1999) «Тарас Шевченко. Надії» (1995), «Сім пострілів в Україну» (1999) та ін. У період роботи на укр. телеканалах був режисером телесеріалів та культурно-іст. програм: «Духовні скарби України», «Духовна спадщина», «Остання адреса» та ін.

Лит.: Брюховецька Л., Бондарчук Л., Собуцький М. На оltар болочої пам'яті (екранна галерея Леоніда Анічкіна, кінорежисера) // Кіно-Театр. 2007. № 4.

Анічков, Євген Васильович (рос. Аничков, Евгений Васильевич; 14.01.1866, м. Боровичі, тепер Новгород. обл., РФ — 22.10.1937, м. Белград, тепер Сербія) — літературознавець, літературний критик, фольклорист. Походив із дворян. родини. Від 1878 мешкав у м. Санкт-Петербурзі. 1886 вступив на іст.-філол. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний уні-*

верситет), з якого 1887 відрахований за участь у студент. зібраннях. 1887–1889 відбував військ. службу в Україні, під час якої вивчав звичаї та обряди укр. селянства, записував пам'ятки усної нар. творчості, повір'я, легенди. 1892 закінчив Санкт-Петербур. ун-т. Учень О. Веселовського. Працював на посаді приват-доцента Київ. ун-ту Св. Володимира (1895–1901; тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) та Санкт-Петербур. (1902–1917) ун-ту. 1901 був одним зі співзасновників Рос. вищої школи сусп. наук у м. Парижі (разом із М. Ковалевським). 1904 захистив дис. «Весняна обрядова пісня на Заході та у слов'ян», за яку отримав Уваровську премію Імператор. академії наук (від 1917 — *Російська академія наук*). Працював приват-доцентом Санкт-Петербур. ун-ту (1902–1917). Водночас 1903–1916 — професор Петербур. психоневрол. ін-ту; паралельно викладав на Вищих жіночих курсах. Під час *Першої світової війни* 1914 добровольцем пішов на фронт, служив військ. цензором; 1917 був відряджений до франц. армії. Від 1918 жив у Югославії, викладав в ун-тах міст Белграда та Скоп'є. Досконало вивчав творчість В. Шекспіра, досліджував тогочасну зх. л-ру. Осн. предмет зацікавлення — вивчення слов'ян. релігії та мист-ва. Автор праць з історії рос. та західноєвроп. л-р, історії естетики, статей про літ. процес поч. 20 ст. Зробив вагомий внесок у дослідження слов'ян. етнології та вивчення давньої писемності й культури. У монографіях використовував твори укр. усної нар. поезії. Одна з гол. праць — «Язичництво і Давня Русь» («Язычество и Древняя Русь»; 1914), яка реконструє язичн. світогляд та аналіз архаїч. форм дух. культури Русі. На підставі вивчення побуту, обрядів та ритуал. звичаїв укр. селянства в А. виникла власна концепція *язичництва*, згідно з якою сакрал. культи мали суто практ. значення.

Пр.: Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян : в 2 ч. Санкт-Петербург, 1903–1905; Язычество и Древняя Русь. Санкт-Петербург, 1914; Западные литературы и славянство : в 2 ч. Прага, 1926; К религиозным воззрениям наших шестидесятников. Белград, 1931.

Лит.: Тименчик Р. Д. Аничков Евгений Васильевич // Русские писатели, 1800–1917 : в 5 т. Москва, 1989. Т. 1; Рычков А. Л. Разыскания А. Н. Веселовского по религиозному фольклору в критическом осмыслении Е. В. Аничкова 1920–1930-х гг. // Наследие Александра Веселовского в мировом контексте. Исследования и материалы. Москва; Санкт-Петербург, 2016.

І. Д. Бажинов

Анічков, Микола Миколайович (03.11.1885, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 07.12.1964, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — лікар, патоморфолог, доктор медичних наук (з 1912), професор (з 1920), академік АН (з 1939) і АМН (з 1944) СРСР, член 9 закордон. наук. академій і Королів. наук. т-в. Походив із дворян. родини. 1903 вступив до Імператор. Військ.-мед. академії (ВМА) у м. Санкт-Петербурзі. З 1909 працював там на каф. *патологічної анатомії*. 1912 захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора медицини на тему «Про запальні зміни міокарда (до вчення про експериментальний міокардит)», яку Т-во рос. учених у м. Петербурзі відзначило премією ім. М. М. Руднева. 1912–1914 стажувався в Німеччині (займався експеримент. патологією). З початком *Першої світової війни*

Анічков Євген Васильович

Анічков Микола
Миколайович

повернувся до м. Петрограда, був мобілізований та призначений старшим лікарем польового військ.-санітар. потягу (1914–1917). У 1920 став професором ВМА та очолив відділ патол. анатомії Ін-ту експеримент. медицини АМН СРСР, яким керував до 1964. Паралельно очолював каф. патол. фізіології (1920–1939), патол. анатомії (1939–1946) у ВМА, а також кафедру патол. анатомії в лікарні ім. І. І. Мечникова (1932–1936). Заснував Ленінград. школу патологів. У вересні 1941 був евакуйований разом із колегами з ВМА до м. Куйбишева (тепер Самара, РФ), потім — до м. Самарканда (тепер Узбекистан). 1943 А. обіймав посаду вченого секретаря в евакуйованій ВМА та очолював там кафедру заг. патології, на якій під його керівництвом вивчали військ. травматизм та захворювання, пов'язані з бойовими діями. Після повернення ВМА до м. Ленінграда навесні 1944 очолив там кафедру й відділ патол. анатомії в Ін-ті експеримент. медицини. Президент АМН СРСР (1946–1953). У 1954 повернувся до керівництва відділом патол. анатомії Ін-ту експеримент. медицини. Був депутатом Ленінград. міської ради, ВР РРФСР та ВР СРСР 2-го скликання (1946–1950), членом редколегій Гол. редакції «Великої радянської енциклопедії» («Большой советской энциклопедии»), журналів «Архів патології», «Патологічна фізіологія та експериментальна терапія», «Природа». Гол. проблематика досліджень А. та його школи пов'язана з вивченням серцево-судинної патології, патогенезу атеросклерозу, фізіології й патології ретикуло-ендотеліальної системи, розробленням проблеми аутоген. інфекцій, патології обміну речовин, закономірностей пухлин, росту, різних видів гіпоксії, патоморфології нервової системи при інфекціях, питань військ. та профес. патології. Уперше описав спеціаліз. міогістіотарні клітини міокарда (у світовій спец. л-рі — «клітини Анічкова»), відкрив провідне значення холестерину в морфо- і патогенезі атеросклерозу. Наук. діяльність А. мала експерим. характер. Наук. роботи присвячені патології судин, захисним пристосуванням орг-му, інфекц. патології, процесові загоєння ран, проблемі атеросклерозу. Під керівництвом А. розроблено спец. методику дослідження коронарних артерій серця (див. *Коронарні судини*). Досліджував також морфогенез кишкових захворювань, бруцельозу, туберкульозу, лепри, уперше отримав експеримент. модуль черевного тифу. А. — автор понад 260 наук. праць, серед яких перший у СРСР «Підручник патологічної фізіології» (1928) та монографія «Вчення про ретикуло-ендотеліальну систему» (1930). Лауреат Держ. (Сталінської) премії I ступеня (1942), яку отримав разом з О. Абрикосовим за наук. працю «Приватна патологічна анатомія. Частина 2. Серце і судини». Нагороджений 3 орденами Леніна, а також Орденом Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, 20 медалями СРСР.

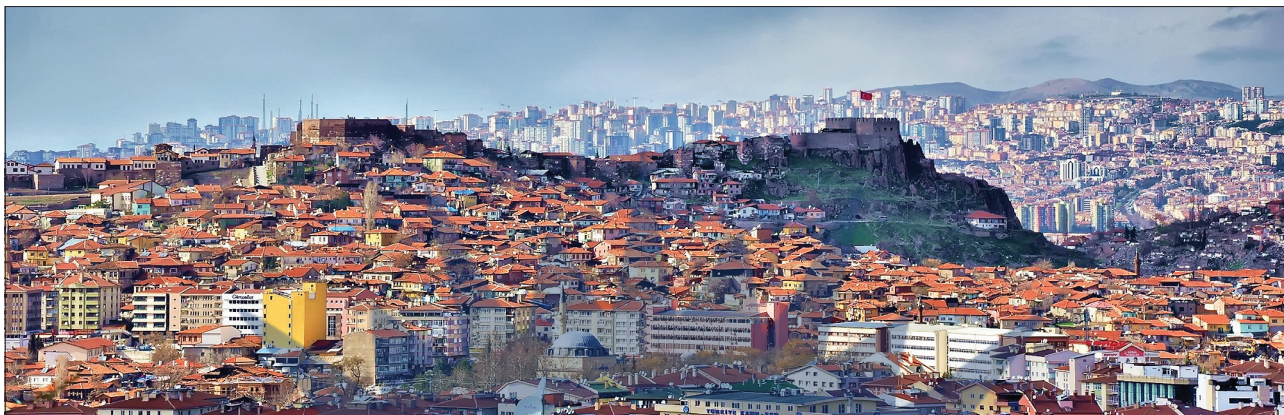
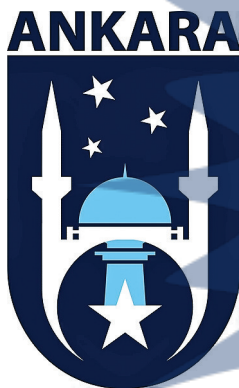
Пр.: Учебник патологической физиологии. Москва; Ленинград, 1928; Учение о ретикуло-эндотелиальной системе. Москва; Ленинград, 1930; Неврология и генетика : в 2 т. Москва; Ленинград, 1936; Морфология заживления ран. Москва, 1951. (у співавт.)

Лит.: Николай Николаевич Аничков / Сост. В. М. Распоповой. Москва; Ленинград, 1950; К 120-летию со дня рождения академика АН и АМН СССР Н. Н. Аничкова (редакционная) // Архив патол. 2005. № 5; Konstantinov I,

Mejevoi N., Anichkov N. Nikolai N. Anichkov and His Theory of Atherosclerosis // Texas Heart Institute Journal. 2006. Vol. 33. № 4; Аничков Н. М. Первооткрыватель в патологии. К 125-летию со дня рождения академика Н. Н. Аничкова // Вестник Рос. акад. наук. 2010. Т. 80. № 11; Лазебник Л. Б. К 125 летию со дня рождения Н. Н. Аничкова // Клинич. геронтол. 2011. № 1–2; Аничков Н. М. Н. Н. Аничков — крупный российский патолог, открывший значение холестерина в патогенезе атеросклероза // 12 очерков по истории патологии и медицины. Санкт-Петербург, 2013; Пигаревский П. В., Чирский В. С., Аничков Н. М. К 130-летию со дня рождения крупного патолога академика АН и АМН СССР Николая Николаевича Аничкова // Пат. физиол. и эксперим. терапия. 2015. № 3.

Г. І. Калінічева

Анкара — місто, столиця Туреччини, адм. центр однойменної провінції (ілу). Друге за величиною місто країни. А. розташована в центр. частині Туреччини, на *Анатолійському плоскогір'ї* (на висоті бл. 1 000 м над рів. м.). А. — одне з найдавніших міст Малої Азії, відоме як Ангора й Анкор. В період *Римської імперії* була значним торг. центром. До нашого часу збереглися колонна Юліана, руїни римського храму Августина і громад. лазень. Згодом ця тер. відійшла до Візантії, в 11 ст. її захопили *сельджуки*. На пагорбі Хісар були зведені мури, за якими розташоване «зовнішнє місто» — Орта-Кале, усередині нього — укріплене «внутрішнє місто» Іч-Кале, захищене дод. кільцевим муром (фрагменти оборонних споруд збереглися). Від 14 ст. — у складі *Османської імперії*. 1402 поблизу міста відбулася Ангорська битва між військами османського султана Баязида I й *Тамерлана*. На початку 20 ст. А. була невеликим містом порівняно з містами Константинополем (тепер м. *Стамбул*) і Смірною (тепер м. *Ізмір*). Після розпаду Осман. імперії стала центром боротьби за створення нової держави під проводом М. К. *Ататюрка*. 1923 А. проголошена столицею Туреччини. Тоді тут мешкало бл. 30 тис. осіб. Клімат континентальний, посушливий, із жарким сухим літом і холодною, порівняно сніжною зимою. Серед. т-ра січня — -1 °С, липня — +24 °С (удень може сягати позначки +30 °С і вище). Річна норма опадів становить бл. 415 мм, найбільше випадає у квітні — травні та грудні — січні. Заг. кількість нас. — 4 млн 220 тис. осіб (2019, оцінка). А. разом із навколишніми містами та селищами формує міську агломерацію. У нац. структурі населення переважають турки (понад 95 %). За статевими групами (2011, перепис): чоловіки (49,9 %), жінки (50,1 %). Щорічний приріст населення становить бл. 1 %. А. — другий за величиною (після м. Стамбула) екон. центр Туреччини. В А. знаходяться Великі нац. збори Туреччини — парламент країни, мін-ва й відомства, Центр. банк Туреччини, управління держ. корпорацій. У місті також розташ. командування Збройних сил Туреччини, Військ. академія та ін. військ. навч. заклади, Нац. ін-т електроніки та криптології, підприємства ВПК із вир-ва озброєння та електроніки. Осн. галузі пром-сті: металообробна та машинобудівна (електротех., с.-г., підйомно-транспортне машинобудування), хім., легка (вовняна, швейна), харчова. 2014 створено найбільший у Туреччині інноваційний парк — «Технопарк Анкара». Сфера послуг орієнтована на обслуговування держ. установ. А. — важливий фін. центр країни, тут розташовані штаб-

Анкара. Міський пейзаж

Анкара. Герб

квартири вел. банків «Зіраат Банк» («Ziraat Bankası»), «Халкбанк» («Halkbank»), «Ілбанк» («İlbank»). Багато закладів торгівлі і громад. харчування, ательє, малих буд., ремонтних і сервісних підприємств. А. є важливим трансп. вузлом центр. частини Туреччини: знаходиться на перетині магістральних автошляхів і залізниць, що з'єднують м. Стамбул зі сх. регіонами, а також середземноморське й чорноморське узбережжя Туреччини. 2010 відкрите швидкісне залізничне сполучення на ділянках А. — Стамбул і А. — Конья. Міжнар. аеропорт Есенбога — четвертий за пасажирообігом у Туреччині (15,8 млн пасажирів, 2017). Міськ. транспорт представлений автобусами й мікроавтобусами. Працює метрополітен (відкрито 1996). Є підвісна канатна дорога, довж. — бл. 3,2 км. У місті розташовується низка провідних ЗВО: Ун-т А. (засн. 1946), Ун-т Гаджеттепе (1967) з мед. центром, Середньо-Східний тех. ун-т (1956) та ін. Також є військові навч. заклади. Функціонує Нац. бібліотека. Є Держ. театр опери та балету (1949). Серед музеїв —

Анкара. Мечеть Коджатеппе

Музей анатолійських цивілізацій (1921), Етнографічний музей А. (1930), Держ. музей живопису та скульптури (1980). Багато мечетей, найвідоміші — Коджатеппе (будувалася 1967–1987), Хаджі Байрам (1428), Меліке Хатун (2017). Ін. відомі споруди — Аниткабір, мавзолей М. К. Ататюрка (1944–1953); будівля Великих нац. зборів Туреччини (1938); телевежа Атакуле заввишки 125 м (1989). Багато парків і відкритих громад. просторів. Стадіон «Анкара Арена» вміщує 10,4 тис. глядачів. Баскетбольна арена «АСКІ Спорт Холл» (6 тис. місць) приймала чемпіонат Європи з баскетболу 2001; тут виступають чоловічі баскетбольні клуби «Орманспор» і «Тюрк Телеком», жіночий «Університет Чанкая». А. є менш популярною серед іноз. туристів, ніж ін. міста держави (зокрема м. Стам-

бул). До столиці переважно приїждять громадяни Туреччини. Серед найвідвідуваніших місць — фортеця Кале, мечеті, бульвар Ататюрка та вул. Салман із крамницями ремісників, парк розваг «Країна див Євразії». Поблизу А. — природні парки з мінер. джерелами. А. — місто-побратим Києва (з 1993).

Лит.: Ergener R. About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion, and Culture. Santa Fe, 2002; Ульянов Н. Ю. Экономическая география Турции. Москва, 2008; Geography of Ankara — Neighbourhoods of Ankara, Streets in Ankara, Cinnah Caddesi, Ankara River, Ulus, Ankara, Batkent, Gzelkent, Etimesgut. Memphis, 2010; Transforming Socio-Natures in Turkey Landscapes, State and Environmental Movements / Ed. by O. Inal, E. Turhan. London, 2019.

К. В. Мезенцев

А́нкер (нім. Anker, від лат. ancora, грец. ἀγκύρα — якор, з ἀγκυλός — зігнутий, кривий) — 1) Деталь (стрижень) для скріплення частин будівель, інженер. споруд чи *гірських порід*. Різновидами А. є анкерні болти, анкерні зв'язки в з'єднаннях із гарантов. натягом тощо. Осн. елементи А. — стрижень, опорна плита, натяжна гайка. Застосовують сталеві (арматур. та канат.), залізобет., полімер. та дерев'яні А. Розрізняють замкові конструкції А., які закріплюють переважно на кінці стрижня (розпірні А.) та беззамкові, які закріплюють по всій довжині стрижня скріплювальними сумішами (сталеполімерні, сталецементні А.). Принцип роботи А. полягає у зв'язуванні, армуванні породних шарів або частин споруди.

2) Подібна до якоря деталь годинникового механізму, сполуч. ланка між маятником або балансом і спуск. колесом. А. передає маятнику порції енергії для підтримання коливань і одночасно перетворює його колив. рух на рівномір. обертання колісної системи годинника. А. виготовляють зі сталі або латуні, їх кінцеві ділянки — зі штуч. рубіна.

Див. також *Анкерування*.

Лит.: Пилуныров В. Н. История часов с древнейших времен до наших дней. Москва, 1982; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Гайко Г. І. Конструкції кріплення підземних споруд. Алчевськ, 2006; Булат А. Ф., Попович І. М., Вівчаренко О. В. та ін. Технологія анкерного кріплення гірничих виробок на шахтах України: стан і перспективи // Уголь України. 2014. № 2; Загребя В. П., Малачковська Р. І., Олійник Ю. Г. та ін. Протизсувне анкерне кріплення // Сучас. технології, матеріали і конструкції в буд-ві. 2018. № 1.

Г. І. Гайко

Анкер. Анкерний болт

Анкер, Мікаель Пётер (дан. Ancher, Michael Peter; 09.07.1849, м. Рутскер, о. Борнхольм, Данія — 19.09.1927, с-ще, тепер м. Скаген, регіон Північна Ютландія, Данія) — художник, представник *імпресіонізму*, засновник Скагенської школи живопису. Нар. в сім'ї торг. агента. Навчався в школі в м. Ренне. У 16 р. почав працювати помічником клерка в маєтку Кале неподалік м. Ронде на п-ові Дюрсланді, у вільний час відвідував уроки малювання. 1870 переїхав до м. Копенгагена. Навчався в рисувальній школі В. Нільсена, 1871–1875 — у Королів. Академії мист-в у майстерні П. С. Крайера. 1874 на запрошення худ. К. Й. В. Мадсена, разом із яким він вчився, уперше поїхав улітку до рибал. с-ща Скагена, де збиралася спільнота художників для малювання з натури. Того ж року відбувся худ. дебют А., після якого він поїхав до м. Парижа, де

Анкер Мікаель Петер.
Хвора дівчина, 1882.
Державний музей мистецтв,
м. Копенгаген, Данія

навчався у П. С. *Пюві де Шаванна*. 1875 повернувся до с-ща Скагена та приєднався до колонії художників. Згодом постійно мешкав там і займався творчістю. Брав участь у створенні місц. музею, який відкрито вже після смерті митця. Провідний мотив творів А. — боротьба людини зі стихією. Багато картин присвячено життю ютланд. рибалок. Напр., на картині «Чи обійдуть вони мис?» (1880) група рибалок біля моря стривожено очікує повернення корабля. Картина відома також тим, що її 1885 купив король Данії *Кристіан IX*. На картині «Рибалки витягують сіті» (1883) художник показав спільне зусилля групи людей, що перетворюється на єдину могутню силу. А. не оминав увагою і сцени сільського побуту та життя аристократів. Писав також портрети членів своєї родини й мешканців с-ща Скагена. А. вважають засновником данського імпресіонізму. Він створив власний стиль, працюючи на перетині *реалізму* та імпресіонізму. Зображуючи рибалок, художник виступав як реаліст, а картинам, що відтворюють мор. стихію, притаманні риси імпресіонізму. А. застосовував складне освітлення та особливий колорит. Імпресіоністич. пошуки виражені в полотнах початку 20 ст., зокрема серії «Жінки та море». Автор картин: «Рибалки на березі в Скагені. Поділ улову» (1875), «Хвора дівчина» (1882), «Літній день в морі» (1894), «Сніданок

акторів» (1902), «Дружина рибалки» (1920) та ін. Твори А. зберігаються в Держ. музеї мист-в, Зібранні Гиршпрунга (обидва — м. Копенгаген), Худ. музеї в м. Рібе, Худ. музеї м. Скагена та ін. колекціях. У будинку художника в м. Скагені відкрито музей (1967). Лауреат премії Й. Нойхаузена (1877). Нагороджений медаллю Екерсберга (1889). Кавалер ордена Данеброг (1894). А. разом із дружиною художницею А. Анкер були зображені на купюрі 1 000 данських крон серії 1997 (серія вийшла з обігу 2009).

Лит.: Fabritius E. Michael Ancher og de moderne Gennembrud 1880–1890. Skagen; København, 1999; Энциклопедия пейзажа. Москва, 2002; Anna og Michael Ancher — Breve og fotografier 1866–1935 : in 6 bd. København, 2018; Vejlbj A. Michael Ancher and the Women of Skagen. Skagen, 2018; Импрессионизм в Скандинавии: В нордическом стиле // Жукова А. В. Как читать и понимать импрессионизм. Интенсивный курс. Москва, 2019.

Анкерування (нім. Anker, від лат. ancora, грец. ἄγκυρα — якір, з ἄγκυλος — зігнутий, кривий) — 1) У гірництві — кріплення гірн. виробок або зміцнення гірських (грунтових) масивів *анкерами*. А. порід покрівлі, боків і підшви гірн. виробок застосовують для підвищення їхньої стійкості, зменшення зміщень довколишніх порід і гірн. тиску. За схемами роботи виділяють «підшивання» анкерами слабких шарів покрівлі виробки до міцних порід осн. покрівлі; «зшивання» анкерами в єдине ціле тонкошаруватої текстурі порід покрівлі; стискання анкерами тріщинуватих порід покрівлі блочної структури для збільшення сил тертя вздовж тріщин і послаблень; формування в покрівлі навколо щільно встановлених сталеполімер. анкерів системи штуч. опор, які взаємно перетинаються. Осн. елемент А. — метал., залізобетон., полімер. чи дерев'яний стрижень (анкер), закріплений у шпурі за допомогою замків чи скріплювальних сумішей або вдавнений у масив. Складниками А. є опор. плити, підхвати та міжанкерна огорожа (зазвичай — стал. дротяна сітка). Найпоширенішими при кріпленні гірн. виробок є сталеполімер. анкери, монтаж яких передбачає буріння *шпuru*, вкладання в нього *ампул* із компонентами скріплювальної суміші (синтет. смоли й затужавлювачі), введення та обертання стал. стрижня, який руйнує оболонки ампул і перемішує суміш, що забезпечує високу *адгезію* до стінок шпuru та матеріалу стрижня, встановлення на усті шпuru опор. плити й притискання її гайкою на кінці анкера. Носійна здатність замкового анкера становить зазвичай 50–100 кН, сталеполімер. анкера — 150–300 кН, канат. анкера — до 600 кН. Для А. широко застосовують анкероустановники, які забезпечують буріння шпuru й мех. монтаж анкера протягом 3–5 хв.

2) У буд-ві — закріплення обладнання, трубопроводів та елементів буд. конструкцій анкерами, розрахов. на сприймання навантаження й передавання його опор. пристрою. А. стрижнів *арматури* з період. профілем у моноліт. залізобетон. конструкціях здійснюють переважно: у вигляді прямого закінчення стрижня (пряме А.); з відгином на кінці стрижня (лише для розтягнутої арматури); приварюванням або установкою попереч. стрижнів; застосуванням спец. анкер. пристроїв на кінці стрижня тощо.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Гайко Г. І. Конструк-

ції кріплення підземних споруд. Алчевськ, 2006; Лівінський О. М., Курок О. І., Пшінюк О. М. та ін. Будівельні матеріали та вироби. Київ, 2016.

Г. І. Гайко

Анкета (франц. enquête — розслідування, від лат. inquirere — шукати) — перелік запитань і тверджень, представлений у вигляді стандартизованого за змістом і формою опитувальника, що використовується як дослід. інструмент у *анкетуваннях* (соціол., політолог., психол., медійних та ін. дослідженнях). Є інструментом проведення відповід. кадрових, статистич. досліджень, робочим матеріалом для узагальнень різн. призначення. Видом А. є, напр., листок обліку кадрів, що особа заповнює при працевлаштуванні. Якість А. визначається насамперед відпрацьованістю її формулювань. А. класифікують за різн. критеріями. За змістом і формою запитань: відкрита А. (запитання поставлено у відкритій формі); закрита А. (запитання в закритій формі); комбінована А. За способом і місцем заповнення: пряма А. (заповнюють у присутності *анкетера*); домашня А. (за відсутності *анкетера*). За способом розповсюдження: роздавальна А., поштова, пресова, електронна А. Структурні елементи А.: а) вступна частина — містить дані, що ідентифікують саму А., а також осн. положення: тема опитування, назва орг-ції, що проводить дослідження; дата, час і місце проведення анкетування; звернення до респондентів; інструкції щодо заповнення та повернення А., вказівка на анонімність опитування та використання його результатів лише в наук. цілях; б) осн. частина — містить здебільшого три блоки запитань: прості, нейтр. за змістом запитання; складніші й найважливіші запитання, що потребують аналізу, зосередженості, уваги; прикінцеві запитання, спрямовані на зняття психол. напруженості в респондента, а також на переконання в тому, що він долучився до суспільно корисної справи; в) класифікаційна частина — складається з блоку запитань, що розкривають осн. характеристики особистості респондента: соц.-демогр., освітньо-проф., етнічні, культ. (стать, вік, сімейний стан, умови й місце проживання, рідна мова, ставлення до релігії, рівень освіти та проф. підготовки, місце і стаж роботи тощо); г) завершальна частина — містить подяку респондентові за участь у дослідженні. Під час розробки композиції А. зважають на те, що час на її заповнення не має перевищувати 40–50 хв. Зібрані А. нумерують (кодують), перевіряють їхню заповненість, вибраковують ненадежно заповнені. Підсумковий масив А. підлягає мат.-статистич. обробленню, оскільки А. властивий високий ступінь формалізації та стандартизації. Підрахунок відповідей на запитання А. та подальший їх аналіз уможлиблює виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта, явища чи процесу, що досліджувалися.

Лит.: Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. Київ, 1998; Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва, 2004. Т. 2: Эмпирическая и прикладная социология; Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение и понимание социальной реальности. 3-е изд. Москва, 2007; Добренков В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования. Москва, 2008; Лукашевич Н. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І. Соціологія.

Анкета

Анкетіль Жак

Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій. 2-ге вид. Київ, 2014.

М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко

Анкетер (франц. enquêteur, від enquête — розслідування, з лат. inquirere — шукати) — особа, яка здійснює збір соціол. інформації методом *анкетування*.

Анкетіль, Жак (Anquetil, Jacques; 08.01.1934, с. Монт-Сент-Еньян, тепер деп. Приморська Сена, регіон Нормандія, Франція — 18.11.1987, м. Руан, похований у с. Канкампуа, тепер регіон Нормандія, Франція) — спортсмен, велогонщик. Походив із родини муляра. У 14 р. навчався в тех. коледжі в м. Соттевілль, розташов. за 15 км від його села, до якого діставався велосипедом. Відтоді захопився велоспортом, займався в аматор. клубі м. Соттевілль. Після закінчення навчання в коледжі деякий час працював за фахом слюсарем-фрезерувальником. 1952 став чемпіоном Франції в шосейних велоперегонах серед аматорів і бронз. призером *Літніх Олімпійських ігор 1952* у м. Гельсінкі в команд. змаганнях. Уперше взяв участь у велоперегонах «Тур де Франс» 1957 (виграв їх). Згодом став першим, хто вигравав ці велоперегони 5 разів (1957, 1961–1964). Спеціалізувався на велоперегонах із роздільним стартом, 9 разів вигравав Гран-прі націй (1953–1958, 1961, 1965, 1966). Був перемог на багатоден. велоперегонах, спираючись на свої якості роздільника, а також на тактику, контролюючи супротивників на гір. етапах. Це дозволило йому стати першим, хто перемігав у всіх 3 великих турах («Тур де Франс», «Джиро д'Італія», «Вуельта Іспанії»). Крім нього, це зробили лише Ф. Джимонді (Італія), Е. Меркс і В. Іно (Бельгія) та А. Контадор (Іспанія). Окрім 5 перемог на «Тур де Франс», А. двічі здобував перемоги на «Джиро д'Італія» (1960, 1964) і одного разу — на «Вуельті» (1963); загалом на цих трьох турах він виграв 23 етапи. 1961 на «Тур де Франс» він від першого до останнього етапу був лідером ген. класифікації. Перемагав також на ін. багатоден. велоперегонах: «Париж — Ніцца» (1957, 1961, 1963, 1965, 1966), «Критеріум Дофіне Лібере» (1963, 1965). Вигравав кілька класич. одноденних перегонів: «Тент — Вевельгем» (1964), «Бордо — Париж» (1965), «Льєж — Бастонь — Льєж» (1966) та ін. Загалом здобув 184 перемоги. 1956 встановив світ. рекорд у перегонах — 46,159 км за годину. 1967 покращив свій результат — 47,493 км за годину, але новий рекорд не було заохорено через відмову А. пройти *допінг-контроль*. Першим відкрито говорив про вживання *допінгу* велосипедистами. Завершив спорт. кар'єру 1970. Згодом працював кореспондентом газ. «Екіп» («L'Équipe»), консультантом на радіо й телебаченні («Ероп-1», «Антенн-2» та ін.), директором перегонів «Париж — Ніцца», Середземномор. туру, спорт. директором збірної команди Франції. Працював також на власній фермі у с. Невіль-Шант-д'Вуазель. Автор біогр. книжки «Спляючи етапи» («En brûlant les étapes»; 1966). Кавалер ордена Почесного легіону (1966), отримав почес. звання «Слава спорту», «Чемпіон чемпіонів», які присуджує газета «Екіп», «Міжнародний спортсмен року» від Бі-Бі-Сі (BBC; 1963). Премія А. Дойча Академії спорту (1957, 1963), трофей Е. Жантіля за досягнення у велоспорті за рік (1953, 1960, 1963).

Та.: En brulant les etapes. Paris, 1966.

Пр.: Cyclisme: compétitions, loisirs. Paris, 1975. (у співавт.); Р о с . п е р е к л . — Велосипедный спорт. Москва, 1979. (у співавт.)

Лит.: Laget S. La saga du Tour de France. Paris, 1997; Fournel P. Anquetil tout seul. Paris, 2012; Taelman R. Les 100 plus grand sportifs de tous les temps. Waterloo, 2015; Pédrón F., Meynadier R. Jacques Anquetil, l'histoire d'un géant. Paris, 2017.

С. В. Глухова

Анкетування — вид опитування, у ході якого використовується друков. чи електрон. анкета як комунікац. засіб зв'язку між дослідником і респондентом; оперативний метод збирання первин. інформації про суб'єктивні та об'єктивні аспекти сусп. та індивід. життя. Метод А. застосовується здебільшого для опитування знач. груп людей, які мешкають на вел. території. Процес А. є регламентов. процедурою, що здійснюється за планом дослідження — від накреслення мети, завдань і етапів до аналізування зібраних емпірич. даних, оприлюднення висновків та рекомендацій. Метод А. найактивніше застосовується в соціології, політології та психології. Анкетні опитування проводяться також у контексті соц.-екон., маркетингових, соціокомунікац., орг.-управлінських, пед. та ін. соц. досліджень. Шляхом А. вивчають політ. погляди *електорату*; рівень довіри населення до владних ін-тів; аспекти соц. самопочуття груп населення; ціннісні преференції та орієнтири різних верств; соц.-психол. характеристики; мотиви поведінки індивідів і соц. груп; рівень обізнаності та потреби споживачів та ін. А. класифікують за різн. критеріями. Залежно від кількості опитуваних: індивідуальне, групове, аудиторне, масове. За способом розповсюдження анкети: роздаткове, поштове, пресове, онлайн-А. За формою спілкування *анкетера* й респондента: очне, заочне. За повнотою охоплення респондентів: суцільне, вибірк. Анкетне опитування проводиться в кілька етапів: а) визначення теми, формування програми дослідження; розроблення анкети; проведення навчання анкетерів; орг-ція пілотажного (пробного) опитування; внесення коректив у програму та анкету; розмочення анкети; б) відпрацювання орг.-методич. аспектів А.: конкретизація місця і часу проведення, попереднє інформування опитуваних про завдання та використання результатів, визначення порядку централізов. збирання заповнених анкет; в) проведення А. та збирання первин. інформації; підготовка зібраних даних до оброблення (кодування відкритих питань, вибракунання непридат. анкет); матем.-статист. опрацювання отриманих даних за допомогою спец. комп'ютер. програм: Microsoft Excel, SPSS Statistics, Statistika, Vortex, Interro-SL, PolyAnalyst тощо; г) аналіз результатів анкет. опитування; підготовка та обговорення поперед. й підсумкового звітів; презентація результатів А. та вироблення на їх основі відповід. рекомендацій. Осн. переваги А.: мінімізація впливу дослідника на респондента; можливість за короткий час опитати вел. кількість людей; можливість отримати інформацію про минулі, актуальні та майбутні події; більша придатність результатів А. до мат. оброблення; порівняна орг. та комунікац. нескладність А. (порівняно, наприклад, з інтерв'юванням); незнач. матер. витрати на проведення анкет. опи-

тування. Недоліки: брак допомоги респондентів з боку дослідника під час опрацювання анкети (у разі заочного А.); неможливість контролювати вплив на респондента його найближчого соц. оточення; залежність від репрезентатив. вибору та суб'єктив. чинників (небажання респондентів надавати правдиві відповіді, їх кваліфікація і необдуманість); неможливість опитати всіх представників вибіркової сукупності, якщо А. має вибірк. характер; залежність надійності та достовірності інформації від репрезентативності вибірки.

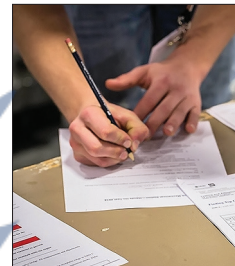
Лит.: Рукавишников В. О., Паниотто В. И., Чурилов Н. Н. Опросы населения. Москва, 1984; Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демонстрации / Пер. с нем. Москва, 1993; Девятко И. Ф. Методы социологических исследований. Екатеринбург, 1998; Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва, 2004. Т. 2: Эмпирическая и прикладная социология; Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение и понимание социальной реальности. 3-е изд. Москва, 2007; Добренков В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования. Москва, 2008; Лукашевич Н. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. И. Социология. Основы общей, специальных и галузевых теорий. 2-е вид. Київ, 2014.

М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко

Анкілоглосія (від грец. ἀγκύλος — кривий і γλῶσσα — язик) — вроджене вкорочення вуздечки язика, що обмежує його висовування. Місц. ознаки: язик звичайних розмірів, рухи його обмежені. Вуздечка язика коротка, представлена дублікатурою слизової оболонки або щільним сполучнотканин. тяжем, місця прикріплення її зміщені зовнішньо. Іноді вуздечки майже немає: язик зрослий з порожниною рота, що спричиняє його контрактуру. У дітей старш. віку А. призводить до відставання в рості ниж. щелепи, формування дистального прикусу, неправильного розташування зубів фронтальної групи ниж. щелепи. Нерідко виражені явища локал. *пародонтиту* в ділянці згаданої групи зубів: ясна набряклі, легко кровоточать, відстають від шийок зубів, зубоясеневі кишені з нальотом і неприєм. запахом тощо. Лікування консервативне: дітям із короткою тонкою вуздечкою язика у віці 3–6 р. спочатку показана міогімнастика, яка сприяє розтягненню вуздечки та збільшенню рухомості язика. Лікування хірургічне: у разі неефективності консерватив. лікування — пластика вуздечки язика з обов'язковим проведенням міогімнастики в післяоперац. періоді. За наявності щільного широкого тяжа проводять френулопластику за О. О. Лімбергом (Z) або И. Ф. Диффенбахом (V-Y). Френулотомія — попереднє перегинання складки слиз. оболонки за умови тонкої вуздечки. Лікування медикаментозне: у післяоперац. періоді призначають знебол. препарати, здійснюють антисепт. обробку порожнини рота.

Дж.: Про затвердження Протоколів надання медичної допомоги за спеціальностями «ортопедична стоматологія», «терапевтична стоматологія», «хірургічна стоматологія», «ортодонція», «дитяча терапевтична стоматологія», «дитяча хірургічна стоматологія»: Наказ МОЗ України № 566 від 23.11.2004 // Міністерство охорони здоров'я України. Київ, 2004.

Лит.: Rogers R. S. III, Bruce A. J. The Tongue in Clinical Diagnosis // Journal of the European Academy of Dermatology and Venerology. 2004. № 18 (3); Hogan M., Westcott C.,

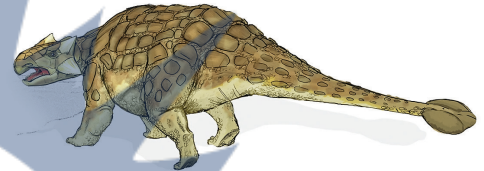
Анкетування

Griffiths M. Randomized, Controlled Trial of Division of Tongue-Tie in Infants with Feeding Problems // Journal of Paediatrics and Child Health. 2005. № 41 (5–6); Wallace H., Clarke S. Tongue Tie Division in Infants with Breast Feeding Difficulties // International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology. 2006. № 70 (7); Бережний В. В., Романкевич І. В. Мікроаномалії розвитку ротової порожнини: патологія вуздечки язика // Соврем. педиатрия. 2011. № 1; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : в 3 т. Вінниця, 2018. Т. 2.

Анкілоз (від грец. ἀγκύλος — кривий, зігнутий) — стан обмеженої рухомості або повного знерухомлення суглоба внаслідок зрощення суглоб. поверхонь. При А. між поверхніми суглоба виникає фіброзна, хрящова або кісткова спайка, що заповнює порожнину суглоба (повністю або частково). А. може розвиватися в результаті впливу низки чинників, зокрема запального, дегенератив. та атрофіч. генезу, хроніч. інфекц. захворювань, наслідків хірургічного втручання, травм суглоба, особливо які супроводжуються виникненням гемартрозу або ускладнюються інфекцією. Гемартрози з подальшим розвитком зрощення суглоба — типове ускладнення гемофілії. Пусковим фактором до розвитку А. є знерухомлення суглоба під час лікування переломів кісток кінцівок, коли гіпс накладається на тривалий час або пацієнт перебуває на скелетній витяжці. А. розвивається при таких захворюваннях, як-от артрит і бурсит, особливо гнійних і хронічних, що мають тривалий перебіг, а також при артрозі, що становить деформацію суглоба на тлі руйнування хрящ. тканини (при вікових змінах, надмір. фіз. навантаженнях). Розрізняють А. кістковий (справжній), хрящовий (переважно вроджений) і фіброзний (рубцевий). Відповідно до розташування зрощень розрізняють А. центральний і периферичний, частковий і повний. Правдивий А. формується на тлі хроніч. запалення і руйнування суглоба (при артрозі), при важких інфекц. артриті (з накопиченням гною) — хрящ руйнується, на його місці утворюється кістк. тканина, що заповнює проміжок між суглоб. поверхніми, перешкоджаючи зміщенню одна проти одної. Стан гострого запалення, інфекція, кров у порожнині суглоба, що призводять до розростання фіброз. тканини навколо і всередині суглоба та порушує нормальне його функціонування, називають хибним А. Прогресування А. супроводжується появою таких симптомів: нерухомість суглоба, поява больов. відчуття під час рухів, зростання або наростання кістк. тканини в ділянці суглоба. Діагностика здійснюється за допомогою рентгенографії суглобів, ультразвуку, дослідження, томографії магнітно-резонансної, комп'ютерної томографії. Лікування А. передбачає консерватив. та хірург. методи. За відсутності лікування це захворювання здебільшого призводить до зрощення суглоб. поверхонь.

Лит.: Носков С. М. Болезни суставов. Ростов-на-Дону, 2006; Передерій В. Г., Ткач С. М. Основы внутрішньої медицини : в 3 т. Вінниця, 2009. Т. 2; Травматология і ортопедія / За ред.: Г. Г. Голки, О. А. Бур'янова, В. Г. Климовицького. Вінниця, 2014; Mohadeb J., Somar M., He N. Effectiveness of Decoronation Technique in the Treatment of Ankylosis: A Systematic Review // Dental Traumatology. 2016. № 32 (4).

Анкілозавр (від грец. ἀγκύλος — кривий і σαῦρος — ящірка), панцирний динозавр (*Ankylosaurus magniventris*) — вид монотипового роду вимерлих рослиноїдних рептилій родини Анкілозаврових ряду птахотазових надряду динозаврів. Скам'янілості скелету знайдені в геологічних шарах на заході Пн. Америки. А., ймовірно, вимерли в пізню епоху Крейдяного періоду (66,5–66 млн р.). А. — теплокровна тварина розміром з африкан. слона (довж. — до 8 м, вага — до 5 т). Тіло широке, призматичне. Задні кінцівки ко-

Анкілозавр, художнє втілення

ротші за передні. А. пересувалися на чотирьох кінцівках. Характерними рисами є наявність «броні», що вкривала майже все тіло, навіть повіки, крім черева, а також потовщення на кінці хвоста. «Броня» складалася з масив. кістк. наростів, укритих ороговілим шаром кератину, що захищав тіло рептилій та брав участь у терморегуляції. Череп трикут. форми. Його будова свідчить про те, що тварина мала гарний нюх і стереоскоп. зір. Рот — у формі дзьоба. Зуби характерні для стародав. травояд. рептилій, однак неширокі, розташовані глибоко в ротовій порожнині. Є підстави вважати, що А. жили в низькорослому рослинності і мали досить спеціаліз. травну систему, придатну для перетравлення до 60 кг неперевар. рослин на добу. А. існували одночасно з хижим тиранозавром, можливо, саме тому в них утворився такий розвинений зовн. захист.

Лит.: Carpenter K. Redescription of Ankylosaurus Magniventris Brown 1908 (Ankylosauridae) from the Upper Cretaceous of the Western Interior of North America // Canadian Journal of Earth Sciences. 2004. № 41 (8); Prothero D. The Story of the Dinosaurs in 25 Discoveries: Amazing Fossils and the People who Found them. New York, 2019.

О. В. Ростовська

Анкілостомідоз (від грец. ἀγκύλος — кривий і στόμα — рот, отвір) — паразитоз, спричинений анкілостомами. Об'єднує дві інвазії: анкілостомоз і некатороз. Це антропонозні геогельмінтози з групи нематодозів, які поширені здебільшого у тропіч. і субтропіч. країнах. Збудниками А. є нематоди род. *Ancylostomatidae*: кривоголовка (*Ancylostoma duodenale*) і некатор (*Necator americanus*). Людина заражається личинками, що проникають крізь шкіру стоп, голих, під час ходьби босоніж з ґрунту та рослин або перорально, з контамінованою їжею та напоями. Із тонкого кишківника личинки судинами мігрують до легень, звідти згодом повертаються до тонкого кишківника, де перетворюються на дорослі особи. Міграційна фаза А. проявляється симптомами ураження бронхів і легень (кашель, задишка), які виникають на тлі високої температури тіла. Характерним є синдром Леффлера. У кишковій фазі з'являються біль у животі, закрп або пронос, нудота, анемія. У ділянці проникнення збудника виникають свербіж, печіння, еритематозно-папулезний висип. У стадію міграції личинки виявляють у харкотинні. У хронічну ста-

дію А. яйця збудника виявляють у дуоденальному вмісті та свіжих випорожненнях (овоскопія). Дегельмінтизацію здійснюють нафтамоном, пірантелом, комбантрином, левамизолом. В осередках А. не слід ходити босоніж. Важливим є ретельне миття та ошпарювання окропом фруктів і овочів перед вживанням їх у їжу.

Лит.: Atlas of Pediatrics in the Tropics and Resource-Limited Settings / Ed. by J. Spector, T. Gibson. 2nd ed. Elk Grove, 2016; Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією. 2-ге вид., випр. Київ, 2017.

В. М. Козько, В. В. М'ясоєдов, Ю. О. Садовниченко

Анкілотерій (лат. *Ancylotherium*, від грец. ἀγκύλος — кривий і грец. θηρίον — звір) — рід ссавців вимерлої род. *Халікотерієвих* ряду *непарнокопитних*. Включає два види. В А. були своєрідні «криві» кінцівки зі зрощеними першими та другими фалангами (звідси й назва «зігнутий звір»), треті фаланги розщеплені й мали вигляд кігтів. Досягали розмірів бика: до 2 м у холці, вагою до 500 кг. Зовні голова А. схожа на голову коня. Задні кінцівки були значно коротші за передні. Існували з міоцену по пліоцен (9–1,8 млн р.) на тер. сучас. Європи, Азії та Африки. Мешкали в доіст. саванах. Рештки знайдено в пізньоміоцен. відкладах України.

Лит.: Carroll R. L. Vertebrate Paleontology and Evolution. New York, 1988; Geraads D., Tsoukala E., Spassov N. A Skull of *Ancylotherium* (Chalicotheriidae, Mammalia) from the Late Miocene of Thermopigi (Serres, N. Greece) and the Relationships of the Genus // Journal of Vertebrate Paleontology. 2007. № 27 (2); Haines T., Chambers P. The Complete Guide to Prehistoric Life. Buffalo; Richmond Hill, 2010; Benton M. Vertebrate Palaeontology. 4th ed. Chichester, 2014.

О. В. Ростовська

Анклав (франц. *enclave*, від пізньолат. *inclavare* — замикає на ключ, з лат. *clavis* — ключ) — територія або частина однієї д-ви, оточена з усіх боків тер. ін. д-ви, або частина тер. однієї д-ви, яка не має спільних меж зі своєю материнською частиною й оточена тер. ін. д-ви; певна невелика тер. в політич. країні, заселена переважно представниками одного етносу. Частини д-ви, повністю оточені ін. країною, називаються «повними А.» [напр., Сан-Марино (оточене тер. Італії), Лесото (оточене тер. ПАР)]. Поняття тер. містить як сухопутну тер., так і територіальні води. А., розташовані в тер. водах, наз. морськими (якщо оточені територіальним морем) або озерними (якщо оточені озером). А., що має мор. берег, називають напіванклавом (напр., у РФ — *Калінінградська область*, яка межує з Литвою і Польщею та має вихід до Балтійського моря). Термін «А.» виник у 18 ст. у колах європ. дипломатії та вперше документально згадується в *Мадридському договорі 1526*. Вирішальним критерієм для віднесення певних тер. до А. є суверенітет над ними. З погляду д-ви, якій належить тер. А., він наз. *ексклавом*, а поняття «А.» використовують ін. д-ви. Загалом у світі на 2019 існує понад 280 окр. тер., які розглядають у наук. л-рі як А.

Лит.: Roy van Zuydewijn H. J. de. Enclave: 74 kwatrijnen. Amsterdam, 1986; Belén Rath M. Tierra enclave. Buenos Aires, 1992; Винокуров Е. Ю. Теория анклавов. Калининград, 2007; Анклавистика / За ред. В. І. Теркулов. Горлівка, 2010.

М. П. Требін

Анкіолітики (від лат. *anxietas* — тривожний стан і грец. λύτικός — той, що позбавляє), транквілізатори — лікарські засоби, які зменшують внутр. напруження, усувають занепокоєння, тривогу, страх. Більшість А. мають заг. заспокійливу, гіпнотичну дію, здатні спричиняти м'язову релаксацію. Гіпнотич. ефект проявляється полегшенням настання сну, підсиленням дії снодійних, наркотичних та анальгез. засобів, що зумовлює використання низки препаратів із метою *транквіланалгезії*. На вегетативну іннервацію А. в терапевтичних дозах зазвичай не впливають; не призводять до екстрапірамідних порушень. А. належать до різних класів хім. сполук (похідні бензодіазепіну, дифенілметану, карбамати тощо). За механізмом дії А. поділяють на агоністи бензодіазепінових рецепторів (діазепам, феназепам, гідазепам та ін.); агоністи серотонінових рецепторів (буспірон); різного типу дії (гідроксизин тощо). Найширше використовують похідні бензодіазепіну. Основний механізм дії бензодіазепінів пов'язаний із їхньою здатністю знижувати активність нейронів у структурах великого лімбічного кола (морфофункц. субстрат внутр. психоемоц. стану — емоцій), а також гальмувати активуючу систему ретикулярної формації стовбура мозку. Похідні бензодіазепінів взаємодіють із ГАМКА-БД-СІ-рецепторно-іонофорним комплексом мембрани нейронів, що призводить до відкриття хлорних каналів і входу йонів хлору всередину клітини. У результаті розвивається гіперполяризація мембрани та знижується збудливість нерв. клітин. Для бензодіазепінових А. характерні анкіоліт., седативний, снодійний, міорелакс., протисудомний і вегетостабілізуючий ефекти. Виділяють бензодіазепіни, які разом із вираженим анкіоліт. ефектом мають активуючу дію (поліпшують псих. функції, усуваючи вплив страху, що скоує, тривоги) та характеризуються слабким седативним, протисудомним і міорелакс. впливом (денні транквілізатори, напр., гідазепам). До агоністів (часткових) серотонінових рецепторів належить похідний азаспіродекандіону буспірон, для якого характерний високий афінитет до серотонінових 5-НТ_{1А}-рецепторів гол. мозку. Препарат не має седативної, снодійної, протисудомної та міорелаксуючої дії. Похідне дифенілметану гідроксизин реалізує свій ефект за допомогою блокади Н₁-гістамінових рецепторів і разом з анкіолітичним має седативний ефект. Загалом механізм дії та спектр фармакол. властивостей А., притаманні їм побічні ефекти визначаються будовою. Застосовують для лікування тривожних розладів і пов'язаних із ними псих. і фіз. симптомів; не рекомендують застосовувати амбулаторно представникам професій, які потребують швидких псих. і рухових реакцій. У разі неконтрольов. та немед. застосування А. можуть спричинити низку серйозних побіч. реакцій, псих. залежність.

Лит.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Г. С. Куртаметова, В. І. Опришко

Анна (від івр. חַנָּה — прихильність, благодать, милість; грец. Άννα) — бібл. ім'я, під яким відомі кілька важливих для авраамічної традиції постатей. 1) Мати Діви Марії, визн. у християн-

Анкілотерій, художнє втілення

Анна. Виховання Марії; худ. Алонсо Кано, 1645

стві святою. У Біблії А. не згадується. Про батьків Марії *Іоакима* й А. розповідає апокрифічне (див. Апокриф) *Протоєвангеліє Якова*. А., донька священика Матфана й тітка Єлисавети (матері *Іоанна Хрестителя*), була родом із м. *Віфлеєма*, походила з коліна *Левія*. Родовід її чоловіка виводять із коліна *Юди*, дому *Давидового*. Тим самим шлюб А. і *Іоакима* символізував сполучення двох свящ. для давніх юдеїв генеалогіч. ліній — первосвященницької і царської. Тривалий час у шлюбі лишалася бездітною, що вважалося в юдеїв за ганьбу, у похилому віці вимолила в Бога доньку. Оскільки Марія, за новозавітним переказом, стане матір'ю *Ісуса Христа*, святих *Іоакима* й А. називають батьками *Богородиці*. На Сх. А. вшановували вже у 6 ст., на Зх. — з 8–9 ст. З 14 ст. з'являються *братства* св. А. 1854 Папа *Пій IX* оголосив *догмат* про *Непорочне Зачаття* Діви Марії матір'ю А. У православ'ї вшановується пам'ять *Успіння* св. А., у *католицизмі* — День зачаття Діви Марії.

2) Мати пророка *Самуїла*. Згідно з текстами *Старого Завіту*, довго була безплідною, молилася про народження сина, дала обітницю присвятити його Богові. Віддавши сина на служіння *Господу*, вознесла хваління («псіню»), у якому провіщала майбутнє, оспівувала царство *Помазаника-Месії* (1 Цар. 2:1–10).

3) Пророчиця в *Єрусалимському храмі*. Згідно з Євангелієм від *Луки*, після смерті чоловіка присвятила своє життя Богові. 84-річна удовиця разом із *Симеоном* зустріла *Ісуса-немовля* у храмі, прославила *Господа* й розповідала всім про народження *Месії*.

4) *Первосвященик* Єрусалимського храму в 6–15 н. е., глава *синедріону*, тесть *Кайафи*. Згаданий *Іосифом Флавієм* у «Юдейських старожитностах». За Євангелієм від *Іоанна*, був першим, до кого привели на суд *Ісуса* після взяття під варту (Ін. 18:13; 19:23). Відправив *Ісуса* на суд до *Кайафи* (Ін. 18:24). Брав участь у суді над апостолами *Петром* та *Іоанном* (Діян. 4:6).

Лім: Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society / Ed. by K. Ashley, P. Sheingorn. Athens, 1990; Рубан Ю. И. Сретение Господне: Опыт историко-литургического исследования. Санкт-Петербург, 1994; Nixon V. Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe. University Park, 2004; Мещерская Е. Н. Протоєвангеліє Іакова в сирийській традиції. Тексти. Издания. Версії // Вспомогательные ист. дисциплины. 2007. Т. 30; Haenni C., Van Vick V. Anna, Woman of Miracles: The Story of the Grandmother of Jesus. Virginia Beach, 2011.

С. Д. Абрамович, М. Ю. Чикарькова

Анна (дата й місце нар. невідомі — після 1253, місце смерті невідоме) — княгиня, друга дружина *Галицько-волин. князя Романа Мстиславича*, мати *Данила Галицького*. Стала дружиною Романа 1199 або 1200. Після смерті чоловіка (1205) — регент при неповноліт. синах *Данилові* й *Васильку*. Походження невідоме. Гіпотези про знатне чи навіть царське візант. походження [рос. фахівець із генеалогії *Рюриковичів* М. Баумгартен (1867–1939), польський історик Г. Граля (нар. 1957)] не підтверджено джерелами. Імовірнішою є думка (В. *Пашуто*) про її походження з великого волин. боярства. Вела боротьбу проти *галиц. боярства*, незадоволеного відновленням *Галицько-Волинського князівства* (розпалося після загибелі Романа Мстиславича в Польщі). Після досягнення її старшим сином *Данилом* 18 р. (1219) пішла до монастиря. Останню згадку про А. містить стаття *Галицько-Волинського літопису* від 1253. Там її названо учасницею зібраної *Данилом* ради, на якій обговорювали доцільність прийняття від Папи Римського *Інокентія IV* королів. титулу.

Лім.: Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mścisławowicza // Slavia Orientalis. 1982. R. 31. № 3–4; Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері *Данила Галицького* // Археологія. 1991. № 2; Майоров А. В. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат : у 2 т. Біла Церква, 2011.

М. Ф. Котляр

Анна Австрійська (франц. Anne d'Autriche; 22.09.1601, м. *Вальядолід*, Іспанія — 20.01.1666, м. *Париж*, Франція) — королева Франції. Нале-

Анна Австрійська; худ. Пітер Пауль Рубенс, бл. 1622–1625. Музей Нортон Саймона в м. Пасадені, округ Лос-Анджелес, США

жала до династії Габсбургів. Її батьками були король Іспанії Філіп III Благочестивий та австр. ерцгерцогиня Маргарита Австрійська. 1615 вийшла заміж за короля Франції Людовика XIII (коронований 1610). Діти: Людовик XIV (1638–1715), король Франції у 1643–1715, Філіпп (1640–1701), герцог Орлеанський. А. А. діяла незалежно від короля, зокрема, вела таємне листування зі своїм братом королем Іспанії Філіпом IV після початку Франко-ісп. війни 1635–1659. А. А. підтримувала заколоти проти А. Ж. де Рішельє, її власні контакти з Іспанією під час війни стали предметом спец. розслідування з його ініціативи. Після смерті Людовика XIII А. А. — регент до досягнення повноліття сина Людовика XIV. На час її регентства припадає успішне для Франції завершення Тридцятилітньої війни й перемога над Фрондою, досягнуті спільно з кардиналом Дж. Мазаріні. А. А. втратила вплив на політ. життя після смерті Дж. Мазаріні 1661 й початку самостійного правління Людовика XIV: її було виключено з королів. ради. 1664 пішла до заснованого нею 1645 монастиря Валь-де-Грас у м. Парижі, де прожила до смерті. Особистість та життя королеви стали сюжетом для літ. творів А. Дюма (батька).

Лит.: Dulong C. Anne d'Autriche: mère de Louis XIV. Paris, 1985; Kleinman R. Anne of Austria: Queen of France. Columbus, 1987; Delorme Ph. Histoire des Reines de France. Anne d'Autriche. Epouse de Louis XIII. mère de Louis XIV. Paris, 2014; Dargent R. Anne d'Autriche. L'absolutisme précaire. Paris, 2015.

О. М. Маклюк, Л. О. Нестеренко

Анна Бретонська (франц. Anne de Bretagne; бретон. Anna Breizh; 25.01.1477, м. Нант, тепер регіон Землі Луари, Франція — 09.01.1514, м. Блуа, тепер регіон Землі Луари, Франція) — герцогиня Бретонська (1488–1514) і королева Франції (з 1491). Дочка герцога Франциска II, дружина королів Карла VIII (з 1491), потім Людовика XII (з 1499). Після смерті герцога Франциска II коронована 10.02.1489 у м. Ренні як герцогиня Бретонська. 16.12.1490 вийшла заміж за ерцгерцога Австрії та майб. короля Німеччини Максиміліана I. Цей шлюб дозволяв Бретані зберегти незалежність. Після облоги м. Ренна королем Франції Карлом VIII шлюб було анульовано й Анна вийшла заміж за Карла VIII та була коронована як королева Франції 08.02.1492 у базиліці Сен-Дені. Після смерті короля стала дружиною його наступника Людовика XII (08.01.1499). Обстоювала ідею незалежності Бретані, яка за її часів зберігала автономію (офіційно приєдналася до Франції лише 1532). Протегувала митцям.

Лит.: Minois G. Anne de Bretagne. Paris, 1999; L'Hoer C. Anne de Bretagne, duchesse et reine de France. Paris, 2020.

Анна Візантійська (дата і місце нар. невідомі, ймовірно 13.03.969 — 1011, м. Київ, тепер Україна) — царівна, дружина київ. кн. Володимира Святославича. Донька візант. імп. Романа II, сестра імп. Василя II Болгаробійці. Народила від Володимира дочку Марію Добронегу (1011), яка 1039 вийшла заміж за князя Польщі Казимира I. Шлюб між А. В. і Володимиром Святославичем відбувся 989 після походу війська Володимира в Крим і взяття головного на п-ові візант. м. Херсонеса. Згідно з літопис. свідченнями (ст. «Повісті минулих літ» від 988), метою походу було примусити імп. Василя II виконати умови уго-

ди — видати сестру за київ. князя. Василь II дав цю обіцянку за те, що надісланий Володимиром шеститисячний загін допоміг імператору придушити повстання проти нього на чолі з Вардою Скліром. Відповідно до угоди з імператором, Володимир охрестився, запровадив християнство в Давньорус. д-ві й повернув м. Корсунь Візантії як викуп за наречену. Пізніша літ. традиція пов'язує поширення освіти, культури і храмового будівництва на Русі з впливом А. В. Згідно зі свідченням «Повісті минулих літ», померла 1011.

Лит.: Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ, 1989; Portraits of Medieval Eastern Europe, 900–1400 / Ed. by D. Ostrowski, Ch. Raffensperger. Abingdon; New York, 2018.

М. Ф. Котляр

Анна Іванівна (рос. Анна Иоанновна; 07.02.1693, м. Москва, тепер РФ — 28.10.1740, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — імператриця Рос. імперії 1730–1740, герцогиня курляндська. Дочка Івана V, дружина курлянд. герцога Фрідріха Вільгельма (1710). Після смерті Петра II Верховна таємна рада, що складалася з представників придворної верхівки, обрала А. І. імператрицею (09.05.1730) на певних умовах (т. з. кондицій). Відповідно до них, функції монарха обмежувалися, а Верховна таємна рада ставала постійним органом, який отримував реал. владу в країні. Посівши престол, А. І. розірвала ці угоди та розпустила Верховну таємну раду. Імператриця розділила Сенат на 2 департаменти — Моск. і

Анна Бретонська, монограма

Анна Іванівна; худ. Луї Каравак, 1730. Третьяковська галерея, м. Москва, Російська Федерація

Санкт-Петербурзький, збільшила кількість сенаторів до 21. Надала дворянству низку привілеїв (виключне право на володіння маєтностями, обмеження строку цив. і військ. служби тощо). Започаткувала реформи, спрямовані на скорочення видатків на уряд. апарат і армію. 1732 повернула столицю до м. Санкт-Петербурга (1727 двір Петра II переїхав до м. Москви, що означало фактичне перенесення туди столиці Рос. імперії). За правління А. І. було укладено

Рештський трактат із Персією (1732) про тер. врегулювання в Касп. регіоні. У війні за польську спадщину (1733–1735) імператриця підтримала обрання на престол *Августа III Саксонського*. Продовження боротьби за вихід Рос. імперії до Чорного м. спричинило Рос.-тур. війну 1735–1739 (див. *Російсько-турецькі війни*). У ній брали участь і укр. козацькі полки. У цей період розпочато буд-во оборонної лінії від р. *Дніпра* до р. *Сіверського Дінця* для захисту кордонів Рос. імперії від нападів *кримських татар*. До буд-ва були долучені переважно укр. козаки та селяни. У правління А. І. спиралася на підтримку іноземців. Зокрема, посилювався вплив прибалт. дворян на чолі з фаворитом імператриці герцогом Курляндії *Е.-Й. Біроном*. Похована в Петропавлівському соборі в м. Санкт-Петербурзі. У добу правління А. І. відбувся поділ укр. козацтва на виборних козаків і підпомічників. Гетьман *Д. Апостол* домігся в імператриці надання для укр. земель деяких елементів самоврядування (виборності органів управління та суду, права мати військ. скарб тощо). Після смерті гетьмана (1734) розпочалося істотне обмеження автономії України. Імператриця «відклала» вибори нового гетьмана. Натомість запроваджено *Правління гетьманського уряду*. Водночас на укр. землі було поширено діяльність рос. Таємної канцелярії. Під час підготовки до війни з Туреччиною між Кошем Війська запорозького Низового й Рос. імперією був укладений *Лубен. договір* (1734), наслідком якого став перехід запорожців під протекторат моск. д-ви та заснування Нової Січі.

Лит.: Петрухинцев Н. Н. Царствование Анны Иоанновны: формирование внутривластного курса и судьбы армии и флота. 1730–1735 гг. Санкт-Петербург, 2001; Законодательство императрицы Анны Иоанновны / Сост. В. А. Томсинов. Москва, 2009; Курукин И. В. Анна Иоанновна. Москва, 2014; Павленко Н. И. Анна Иоанновна. Москва, 2017; Ключевский В. О. Анна Иоанновна. Исторические портреты. Москва, 2018.

Анна Леопольдівна (18.12.1718, м. Росток, тепер Німеччина — 19.03.1746, с. Холмогори, тепер Архангел. обл., РФ) — держ. діячка, фактична

правителька Рос. імперії (20.11.1740–25.11.1741) як регент при своєму неповнолітньому сині *Івані VI*. Нар. в родині герцога Карла-Леопольда Мекленбург-Шверінського та племінниці *Петра I* Катерини Іванівни. 1719 батька А. Л. було позбавлено влади й фактичним правителем герцогства став його брат Крістіан-Людвіг (юрид. це було оформлено 1728). 1722 Катерина Іванівна разом із дочкою виїхала до Росії, куди повернулася 1723. У 1739 А. Л. видали заміж за герцога Брауншвейг-Беверн-Люнебургського Антона Ульріха. Ініціатором шлюбу була *Анна Іванівна*. 23.08.1740 народила першого сина — майбут. імп. Івана VI. Того ж року під час смертельної хвороби Анни Іванівни з ініціативи курлянд. герцога *Е.-Й. Бірона* (фаворита імператриці) Івана VI оголошено спадкоємцем престолу. Формально він став імператором 28.10.1740, а регентом при ньому — *Е.-Й. Бірон*. 20.11.1740 внаслідок дворцевого перевороту останнього заарештували, А. Л. стала регентом. 06.12.1741 після держ. перевороту владу здобула дочка *Петра I* *Елизавета Петрівна*. А. Л. разом із родиною вислали до м. Риги (тепер Латвія), де її утримували в замку. 1742 заарештованих переведено до фортеці Дюнамюнде (тепер у м. Ризі, Латвія). У січні 1744 їх перевезли до фортеці Оранієнбург (Раненбург) Рязан. губ. (тепер м. Чаплигін Липец. обл., РФ), у червні 1744 — у с. Холмогори Архангел. губ. (тепер Архангел. обл., РФ). Найважливішою подією часів правління А. Л. був початок Рос.-швед. війни 1740–1743, ініційований Швецією, з метою перегляду результатів *Північної війни 1700–1721*. Значний вплив на політику А. Л. мав організатор перевороту на її користь генерал-фельдмаршал *Б.-К. Мініх*, який після цього обійняв посаду першого міністра з військ., цивіл. і дипломат. справ.

Лит.: Курукин И. Анна Леопольдовна. Москва, 2012.

Анна Ярославна (бл. 1032, місце нар. невідоме — після 1075, не пізніше 1089) — середня донька кияв. кн. *Ярослава Мудрого*, друга дружина франц. короля *Генріха I* (1031–1060), із яким побралася в м. Реймсі 19.05.1051. Шлюб А. Я. з Генріхом I деякі вчені розглядають як наслідок охолодження рус.-герм. відносин (активних у 1030–1040-ві). Від цього шлюбу народила двох синів: старшого, майб. короля Франції *Філіпа I* (1060–1108), і молодшого Гуго, засновника династії графів Вермандуа, одного з керівників *I Хрестового походу*. Після смерті Генріха А. Я. залишила королів. двір. Регентом при малоліт. Філіппові став чоловік сестри покійного короля граф Бодуен Фландрський. Однак, вона як опікунка сина підписувала разом із ним деякі держ. грамоти. 1062 вдруге вийшла заміж за графа Рауля де Крепі-і-Валуа, який раніше очолював феод. опозицію її чоловіку. Оскільки Рауль на той час мав законну живу дружину, церква не визнала цей шлюб. *Папа Римський* *Александр II* відлучив його від церкви. Після смерті графа Рауля 1074 А. Я. повернулася до двору сина. У цей час вона продовжувала ставити свій підпис на держ. актах. На одному з них є кириличний підпис: «Анна Рѣина», тобто «Анна королева» (латиною). Відомий лист Папи *Миколая II* до А. Я. 1059, у якому він наголошує на її благочесті й щедрості щодо церкви (зокрема, королева заснувала монастир Св. Вінцета в м. Санлісі (Франція) — вона оселилася в цьому місті після

Анна Леопольдівна; худ. Луї Каравак, бл. 1740. Російський музей, м. Санкт-Петербург, Російська Федерація

смерті Генріха I]. Найпізніший документ з іменем А. Я. датовано 1075. Подальша її доля невідома. Висловлюють припущення, що вона повернулася на Русь, однак іст. джерела це не підтверджують. Напр. 17 ст. абат Менетріє виявив

Анна Ярославна. Шлюб Анни і Генріха I, «Великі французькі хроніки», 14 ст.

надгробок А. Я. в церкві Вільєрського абатства поблизу м. Етаппа (регіон Іль-де-Франс). Напис на надгробку: «Тут лежить пані Анна, вдова короля Генріха». Проте це абатство було засноване в сер. 12 ст., а його будівництво розпочалося в 13 ст., через тривалий час після смерті А. Я. Імовірно, надгробок знищено під час Великої французької революції. Фрескове зображення А. Я. є в Софійському соборі в м. Києві, скульптурне — на порталі церкви Св. Вінцента (Венсана) в м. Санлісі, їй встановлені пам'ятники в містах Києві, Тулузі, Санлісі (обидва — Франція), Кракові (Польща).

Лит.: Dauxois J. Anne de Kiev. Reine de France. Paris, 2003; Крутенко Н. Анна Ярославна. Київ, 2011; Delorme P. Anne de Kiev: Epouse de Henri Ier. Paris, 2015; Делорм Ф. Анна Київська, дружина Генріха I / Пер. з фр. І. Рябчій. Київ, 2016.

М. Ф. Котляр

Анналі (лат. annales, від annus — рік) — запис іст. подій у хронол. порядку з року в рік. Вони є первісною формою фіксування інформації про минуле й можуть бути лише матеріалом для історії в сучас. значенні слова. А. існували в усіх найдавніших народів — китайців, єгиптян, євреїв, халдеїв, персів. У Стародавньому Римі вони виникли спочатку як офіц. щорічні записи найважливіших подій (за них відповідав жрецька колегія понтифіків). Це були записи на покритих гіпсом дошках, які виставляли для заг. ознайомлення. Перші середньовічні А. з'явилися в 3х. Європі в 6 ст. У монастирях вели короткі нотатки на пасхальних таблицях із зазначенням дати святкування Великодня. Перші записи робили навпроти позначень окр. років, однак фіксували їх не послідовно. Пізніше записи стали регулярнішими, їх почали вносити до спец. рукописів. У первіс. формі майже не збереглися, оскільки з часом їх переписували. З кін. 7 ст. в багатьох монастирях А. вели щорічно. Між ран-

німи середньовіч. А. іноді можна простежити не лише типологічну подібність, а й повний збіг тексту, оскільки монастирі систематично обмінювалися ними для перевірки й доповнення своїх записів. Часто текст чужих А. ставав основою для літописання в новозаснованих монастирях, його доповнювали свідченнями про місцеві події та продовжували далі. У 8–9 ст. з'явилися щорічні записи з ширшим тер. охопленням висвітлюваних подій. У цей час у них чіткіше окреслювали властиві королів. владі політ. тенденції. Виникла офіц. анналістика: на континенті за Карла I Великого (768–814), в Англії за Альфреда (871–900). У 3х. Європі такі тексти склалися до 13–14 ст. Давньобурс. А. є літописи. Слово «А.» дало назву засн. 1929 наук. журн. «Анналі екон. і соц. історії» («Annales d'histoire économique et sociale»), який після кількох змін назви продовжує виходити дотепер (див. «Анналі» школа).

Лит.: Люблинская А. Источниковедение истории средних веков. Ленинград, 1955; Бокщанин А. Источниковедение древнего Рима. Москва, 1981; Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Историчне джерело-знавство. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2017.

М. О. Рудь

«Анналі какчикелів», «Літопис какчикелів», «Меморіал із Сололи», «Меморіал із Текпан Атїтлану» — пам'ятка л-ри какчикелів (народ із групи гірських майя) 16 ст. Написана мовою какчикель. Умовну назву твір отримав від франц. дослідника 19 ст. Ш. Е. Брассера де Бурбура. Текст «А. к.» міститься в безімен. рукописі, умовно названому «Меморіал із Текпан Атїтлану (Сололи)». «А. к.» займають сторінки з 18 до 59 із 96 с. у рукописі. Оригінал зберігається в б-ці Ун-ту Пенсильванії. Особливості паперу й палеогр. ознаки дають змогу датувати рукопис другою пол. 17 ст., хоча остання зафіксована в ньому дата — 1619/1620. Рукопис виявив 1844 гватемал. науковець дон Х. Гаваррете під час упорядкування архіву монастиря Сан-Франсиско у м. Гватемалі. 1855 Х. Гаваррете показав текст дослідникові доколумбових культур франц. абатові Ш. Е. Брассеру де Бурбуру, який узяв його для здійснення повного перекладу. Після завершення роботи Ш. Е. Брассер де Бурбур не повернув манускрипт, а відвіз його до Європи. 1884, через кілька років після смерті вченого, пам'ятку придбав амер. етнограф Д. Г. Брінтон, який передав її разом зі своєю колекцією б-ці Музею Ун-ту Пенсильванії. Факсимільне відтворення рукопису опубл. 1952 в Данії, передрук. 1999. Зміст тексту дає змогу припускати, що автор його першої частини нар. між 1502 і 1505. Він був старшим онуком какчикел. правителя Хун-Ік'а і спільно з іспанцями брав участь у походах проти кіче в 1524 та у війні какчикелів проти конкістадорів у 1524–1530. Ш. Е. Брассер де Бурбур вважав, що автор твору — Ф. Е. Арана Шахіль, згадуваний у першій особі в другій частині літопису під 1581/1582. Він був алькальдом (старостою) с-ща Санта-Марія-Текпан-Атїтлан у 1559, 1560, 1562 і 1569, помер бл. 1581 або 1582. Однак, під 1560/1561 у творі є згадка про смерть батька автора, хоча батько автора першої частини згідно з інформацією з ін. фрагмента помер 1521. З аналізу твору висновують про різних авторів двох частин пам'ятки. Припускають, що Ф. Е. Арана є автором деяких вставок, ім'я автора осн. тексту

лишається невідомим. Між 1581 і 1584 рукопис опинився в ін. індіанця, Ф. Діаса Шебута, який продовжив його до 1604. Пізніше твір перебував у ченців-францисканців. Ранньокolonіальною добою датовано значну кількість складених індіанцями документів, що містять іст. перекази. Здебільшого їх укладали з утилітарною метою: довести знатність тих чи ін. осіб та їхнє право на привілеї або підтвердити права індіан. родів та громад на певні землі. Як обґрунтування, вони зазвичай містили здебільшого докладний виклад іст. сказань. Проте «А. к.» суттєво відрізняється від таких творів. З огляду на зміст, документ створювали не для передачі колоніальній владі. Його адресат — діти автора, до яких він звертається 51 раз. Текст чітко поділяється на дві частини: недатовану (§ 1–100) і датовану (з § 101). Датована частина ґрунтується на писемних джерелах. Напевно, автор як нащадок цар. роду какчикелів мав у своєму розпорядженні згадувані в епосі «*Пополь-Вух*» «письмена». Імовірно, писемне джерело, яким користувався автор пам'ятки, було піктографічним (рисунковим) кодексом, подібним до іст., іст.-генеал. та іст.-картогр. кодексів *ацтеків*. Можливо також, що у випадку подій кін. 15 — поч. 16 ст. автор користувався свідченнями очевидців, це додало особливої виразності оповіданню про війну з кіче. Недатована частина «А. к.» є типовим зразком традиц. легенд. історії. Її композиції властиві риси фольклор. пам'яток: повтори, нелінійний виклад подій тощо. Пам'ятку неодноразово публікували в перекладах європ. мовами, зокрема англ., ісп., рос. та французькою.

Лит.: Mengin E. Memorial de Tecpan-Atitlan (Solola). Copenhagen, 1952; Abdelnur H. Memorial de Solola: Edición facsimilar del manuscrito original / Trans. y traduc. by S. Otzoy. Guatemala City, 1999; Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков. Київ, 2013.

В. М. Талах

«Анналів» школа — історіографічна школа, дослідницький напрям в іст. науці 20–21 ст. Виникла у Франції. Назва походить від засн. М. Блоком і Л. Февром наук. журн. «Анналі» («Annales»; 1929–1939). Назва часопису змінювалася: 1939–1941 — «Анналі соціальної та економічної історії» («Annales d'histoire économique et sociale»), 1941–1945 — «Анналі соціальної історії» («Annales d'histoire sociale»), 1945–1994 — «Анналі. Економіки. Суспільства. Цивілізації» («Annales. Économies, sociétés, civilisations»), з 1994 — «Анналі. Історія, соціальні науки» («Annales. Histoire, sciences sociales»). Термін «аннали» поліваріантний, ним послуговуються для характеристики напрямів іст. досліджень, підходів, вираження авторів напрямку тощо. В історіографії традиційно використовують назву «А.» ш. (хоча самі редактори «Анналів» заперечували визначення «школа», натомість вживали терміни «рух» або «течія»). Передумови виникнення напрямку визріли під час тривалих дискусій кін. 19 — поч. 20 ст. Виокремлюють кілька етапів розвитку напрямку відповідно до змін у керівництві журналу та зміни принцип. підходів, комплексів методів, що визначали програмні установки «А.» ш. Перший період (1929–1949/1956) характеризувався утвердженням *парадигми* глобальної (або тотальної) історії, заданням якої є відтворення соціальності в її ці-

лісності та єдності. У його межах увиразнився своєрідний перехідний період, упродовж якого тривала поступова парадигмальна перебудова дослідницьких орієнтацій. Відбувся процес поступової еволюції франц. іст. науки від ідей *позитивізму* до «нової історичної науки». Остання пропонувала синтез соц. наук на чолі з історією та істотно розширювала поняття іст. факту та іст. джерела. Концептуально встановлено: історія не визначає іст. факт, його конструє історик. Осн. девіз «А.» ш.: «Мислити проблемами». Ознаки періоду: підвищений інтерес до історії ментальностей, структурних і кількісних методів дослідження; антропологізм; поглиблене вивчення взаємозумовленості геогр., екон., психол. та соц. чинників розвитку. Представники першого покоління «А.» ш.: М. Блок, Л. Февр. Гол. праця цього періоду: М. Блок «Апология історії, або Ремесло історика» («Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien»; 1940–1944, уперше опубл. 1949). Другий період (1949/1956–1969) пов'язаний з іменем Ф. Броделя. Упродовж післявоєн. двадцятиліття «нова іст. наука» поступово почала домінувати у франц. історіографії. Теор.-методол. маніфестом цього етапу стала опубл. в «Анналах» ст. Ф. Броделя «Історія та суспільні науки» (1958). Осн. характеристики періоду: заклик до міждисциплінар. досліджень; розширення діалогу соц. наук, конвергенція історії з антропологією, етнологією, лінгвістикою, психоаналізом, семіотикою, етикою, культурологією; інтенсифікація досліджень історії ментальностей; тяжіння до структуралізму, інтерес до структур екон. та геогр., захоплення кількісними методами тощо. Провідними напрямками досліджень представників напрямку стали екон. й соц. історія, інтенсифікувалися наук. дослідження історії ментальностей. Об'єктами спец. вивчення стали почуття страху (Ж. Делюмо), віри в чистилище (Ж. Ле Гофф), любов (Ж.-Л. Фландрен), шлюб (А. Бюрг'єр), насильство й честь (Н. І. Кастан), дитинство й сімейне життя (Ф. Ар'єс), випробування смертю (Ф. Ар'єс, М. Вовель, П. Шоню). Представники другого покоління: Ф. Бродель, Е. Лабрусс, П. Шоню, Ф. Фюре та ін. Третій період (1970–1989) характеризується відсутністю єдиного керівника «А.» ш., поверненням у 1970-х до початкової (іст.-політ.) проблематики напрямку та наративної історії. Нові програмні конвенції оприлюднено в колектив. роботах: «Теорія істориків» (1973) та «Техніка історії» (1974). Гол. риси періоду: розвиток іст. антропології (у центрі досліджень — людина в соціокультур. зумовленості); зближення історії з іст. антропологією, соціологією, політологією, економікою; поступовий зсув фокусу наук. досліджень із макросторії на мікросторію. Концептуально-тематичний складник: вивчення сім'ї та родин. зв'язків, мови тіла й жестів, матеріальної культури в її різноманіт. предмет. формах тощо. Наприк. 1980-х усередині «А.» ш. та серед їхніх опонентів посилюлися критич. настрої щодо сформованих методол. орієнтацій. 1988 загострення суперечок спричинило появу ред. статті журн. «Історія та соціальні науки: переломний етап?». Ішлося про кризу течії як відображення заг. кризи соц. наук. Наслідком цього став розпад школи як цілісного акад. явища на низку менших напрямів. Методол. маніфест було сформульовано в спецвипуску «Анналів» (1989, № 6). Нова дослідницька

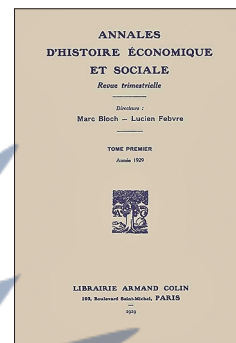
програма акцентувала на питанні самоідентифікації історії як наук. дисципліни; актуальних напрямках нових полідисциплінар. досліджень; співвідношенні мікро- та макроаналізу в історії та ін. Дослідники повернулися до наративу та політ. історії. Одним зі свідчень нової історіогр. тенденції став опубл. 1988 колективом паризьких істориків (Ж.-П. Азема, Ж.-П. Ріу, Ж.-Ф. Сірінеїлі, М. Вінок тощо) зб. «За політичну історію» (за ред. Р. Ремона). Автори визначили за мету реабілітацію політ. історії, яка видавалася їм неможливою без критич. осмислення окр. положень методології Л. Февра і М. Блока. У центрі іст. реконструкції знову опинилося індивід. та конкретне, а не теоретичне змодельована ситуація. Представники третього покоління: Ж. Ле Гофф, Ф. Ар'єс, Ж. Дюбі (формально не входив до редколегії), Е. Ле Руа Ладюрі та ін. Четвертий період, перші ознаки виокремлення якого можна простежити ще наприк. 1980-х, чітко увиразнився від 1994 — відбувся парадигмальний перехід до нової «А.» ш. Він характеризується зближенням історії з іст. антропологією та соц. науками (соціологією, політологією, економікою тощо). Керівник редколегії журн. Ж.-І. Грен'є декларував осн. концепт.-методол. установки нових «Анналів»: переосмислення категоріального апарату історії та дискурсу іст. пізнання; відмова від глобальних пояснювальних моделей (марксист. чи ін. типу) на користь деталізованого аналізу для виявлення складних, часто непередбачуваних рухів іст. процесу. Ж.-І. Грен'є пропагував уникнення детермініст. підходу під час розгляду будь-яких соц. процесів. Він вважав плідним застосування методів мікроісторії та нової іст. соціології до вивчення політ., екон. чи ін. еволюції. Разом зі становленням нових методол. орієнтирів увиразнилися пріоритетні напрями досліджень, властиві цьому періоду: мікроісторія, «нова соц. історія», кліометрія, «культуральна історія», психоісторія, «історія політики» тощо. Представники четвертого покоління: Б. Лепті, Ж. Ревель, Р. Шартьє, Ж.-К. Шмітт та ін. були вихованцями представників «третього покоління». Сучас. франц. історіографію виокремлює плюралізм методол. підходів до вивчення минулого. У франц. академ. середовищі співіснують спадкоємці «А.» ш. та «нової історії», прихильники позитивізму та наратив. дискурсу, теологічної історії тощо. Новаторство «А.» ш. полягало в методичній практ. розв'язанні проблем унаслідок міждисциплінар. синтезу наук. досліджень. Гол. предметом іст. студій було визнано структури, а сформувована Ф. Броделем категорія «довгого тривання» стала визитівкою всієї течії. Під керівництвом Ф. Броделя течія опанувала новий інструментарій та виробила теор.-методол. підходи. Підставовою зміною було впровадження нових тем досліджень, запозичених зі структурної антропології (тілесність, манери, етикет, статеве життя, повсякденні обряди, міфи). На місце наративу-розповіді (традиц. способу писання іст. праць) лідери «А.» ш. запропонували проблемно-орієнтовану історію. Розриваючи з традиц. (позитивістською) іст. наукою, «А.» ш. ставить у центр вивчення не опис подій чи діяльності «великих» людей, а дослідження сусп.-ва як цілісного феномена, розкриття глибин. структур, аналіз повсякдення, культури тощо. Для цієї течії характерне зосередження на соц. і екон. проблемах, відкидання

традиц. політ. історії, запровадження поняття глобал. історії тощо. Поширення ідей «А.» ш. у СРСР можна було спостерігати від 1930-х. Проте до 1970-х були відомі лише окр. праці її представників. Комплексне висвітлення напрацьовань течії стає помітним на зламі 1970–1980-х завдяки зусиллям істориків М. Соколової та Ю. Афанасьєва (РФ). Від 1980-х її ідеї поширював А. Гуревич, який 1989 разом із істориком Ю. Безсмертним (РФ) започаткував у СРСР видання щорічника «Одиссей. Людина в історії» («Одиссей. Человек в истории») як трибуни послідовників «А.» ш. 1996 Ю. Безсмертний заснував також альм. «Казус. Індивідуальне та унікальне в історії» («Казус. Индивидуальное и уникальное в истории»). В останні десятиріччя ідеї цієї школи набули поширення в Україні. Окр. праці представників перекладено укр. мовою.

Лит.: Далин В. М. Историки Франции XIX–XX вв. Москва, 1981; Афанасьев Ю. Н. Фернан Бродель и его виденье истории // Нов. и новейшая ист. 1985. № 5; Афанасьев Ю. Н. Историзм против эклектики. Французская историческая школа «Анналов» в современной буржуазной историографии. Москва, 1986; Таран Л. В. Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX — 40-е годы XX вв. Київ, 1994; Ревель Ж. Исторические и социологические науки во Франции. На примере эволюции школы Анналов // Нов. и новейшая ист. 1998. № 5; Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададунов В. Французская историография XX столетия. Львів, 2001; Зашкільняк Л. О. Сучасна світова історіографія. Львів, 2007; Осіп'ян О. Л. Експериментальна історія: дослідницькі підходи та методи французької історичної школи «Анналів». Краматорськ, 2007; Таран Л. В. Французька, російська і українська історіографія (70-і рр. XIX — поч. XXI ст.). Ніжин, 2009; Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург; Москва, 2014.

А. М. Киридон

Анналісти (від лат. *annalis* — річний) — автори перших давньорим. іст. творів, у яких вміщено простий виклад подій у хронол. послідовності. А. поділяють на старших (3 — 1-ша пол. 2 ст. до н.е.), середніх (2-га пол. 2 ст. до н.е.) і молодших (1-ша пол. 1 ст. до н.е.). В основу творів старших А. (Квінт Піктор, Луцій Алімент, Марк Катон) покладено док. джерела: фасти (річні списки найвищих урядовців), *аннали*, сімейні хроніки, свідчення очевидців та власні спостереження. Завдяки цьому їхні записи здебільшого можна вважати достовірними. Середні А. (Луцій Геміна, Луцій Пізон) користувалися тими ж самими різновидами джерел, однак із метою поживлення викладу додавали до тексту перекази іст. курйозів. Твори молодших А. (Квінт Квадрігарій, Валерій Анціат, Квінт Туберон) містили численні відхилення від достовірних фактів, записам властива драматизація викладу, що наближає їх до худ. л.-ри. Тексти А. збереглися у фрагментах. Твори старших А. [зокрема, «Анналі» (назва умовна) Квінта Піктора, які відомі з коротких цитат у творах пізніших істориків] переважно написані давньогрец. мовою. Перша відома іст. праця латинською мовою — твір «Початки» (лат. «*Origines*») у 7 кн. (збереглися фрагменти) представника старших А. Марка Катона. Твори А. переважно відомі зі згадок у пізніших авторів, лише частина збереглася в уривках. Збірки збережених фрагментів А. неодноразово перевидавали в оригіналі та перекладах європ.

«Анналів» школа. Титул журналу «Анали соціальної та економічної історії» («*Annales d'histoire économique et sociale*») (1939–1941).

мовами. Останнє за часом критич. наук. видання опубл. у Франції за ред. дослідниці антич. історіографії М. Шассінє (1996–2004, 3 т., паралельний текст лат. і франц.) та окр. видання фрагментів «Початків» Катона (1986, паралельний текст лат. і франц.).

Дж.: Caton. Les Origines. Fragments / Texte établi et trad. par M. Chassignet. Paris, 1986; L'Annalistique romaine : en 3 t. / Texte établi et trad. par M. Chassignet. Paris, 1996–2004; Дистихи Катона / пер. 3 лат. А. Содомори. Київ, 2010

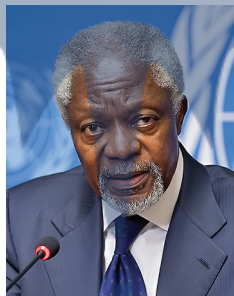
Лит.: Frier B. W Libri Annales Pontificum Maximorum: The Origins of the Annalistic Tradition. Ann Arbor, 1999; Hay D. Annalists and Historians: Western Historiography from the Eighth to the Eighteenth Century. London, 2018.

Аннамські гори, Чионгшон — гірська система на сході Індокитаю. Назва гір походить від назви колишнього китайського протекторату

Аннамські гори, територія Лаосу

(в'єтнам. An Nam, кит. 安南, букв. — умиротворений південь). Простягаються на 1 100 м через Лаос, В'єтнам і частково Камбоджу, повторюючи вигини берег. лінії Південно-Китайського моря. На Пн. з'єднуються з відрогами Юньнаньського нагір'я. Зх. макросхил більш пологий, із платоподіб. масивами, сх. — стрімкий. Найвища точка А. г. — г. Біа (Пхубіа; 2 830 м), розташована в масиві Сіанг-Кхуанг у Центр. Лаосі. Кілька найвищих вершин А. г. розташовані поблизу в'єтнам.-лаос. кордону: Пу Саї Лай Ленг (2 711 м), Пу Хоат (2 452 м). А. г. складені дискокованими вапняками, пісковиками, глинист. сланцями карбонового — тріасового віку, магматич. породами переважно пермського віку. Із Зх. до гол. пасма прилягають плато Пхуан та Каммон, де висота вододілів становить 700–800 м, а також ізольоване плато Боловен заввишки 1000–1200 м із базальт. покривами. Плато розчленовані широкими долинами річок Нам Нгунг, Нам Кадінг, Се Кон тощо. У 21 ст. в лаос. частині А. г. почалася розробка родовищ мідно-золото-срібних руд поліметалевих. Розвідані також поклади вугілля, цемент. сировини, декоративного каміння. Схили А. г. укриті густими троп. лісами. На висоті понад 2 000 м розташ. т. з. хмарні (туманні) ліси. Високогір'я малоосвоєні. Через перевали заввишки 900–1400 м проходять дороги між В'єтнамом та Лаосом. На зх. терасованих схилах до 800 м розкинулися с.-г. угіддя. Під час Війни у В'єтнамі 1964–1975 гір. стежки в А. г. використовувалися армією Пн. В'єтнаму як шляхи для

Аннан Кofi Атта

відступу та поповнення запасів продовольства. У лаоській частині гір, зокр. на схилах г. Біа, й досі трапляються авіабомби, що не розірвалися.

Лит.: Mouret C. Le karst du Khammouane au Laos central. Dix ans de recherches spéléologiques // Spelunca. 2001. № 84 (4); A Companion to the Vietnam War / Ed. by M. Young, R. Buzzanco. Malden, 2006; Spooner A. Vietnam, Cambodia & Laos. London, 2019.

Аннан, Кofi Атта (англ. Annan, Kofi Atta; 08.04.1938, м. Кумасі, тепер Гана — 18.08.2018, м. Берн, Швейцарія, похов. у м. Аккра, Гана) — економіст) — економіст, дипломат, політик, *Генеральний секретар ООН* (1997–2006), Лауреат Нобелівської премії миру (2001). Закінчив Наук.-тех. ун-т у м. Кумасі, у 1962 — аспірантуру екон. ф-ту Ін-ту міжнар. відносин (м. Женева, Швейцарія). 1972 здобув ступінь магістра наук у галузі управління *Массачусетського технологічного інституту*. Упродовж 1960–1980-х А. працював у *Всесвітній організації охорони здоров'я* (ВООЗ) у м. Женеві, директором-розпорядником нац. компанії з розвитку туризму в Гані, на посадах, пов'язаних із діяльністю ООН (у містах Аддис-Абебі, Ісмаїлії, Нью-Йорку). З березня 1993 до лютого 1994 А. очолював Департамент із проведення миротвор. операцій ООН. У лютому 1994 — грудні 1996 (з перервою) був заст. Ген. секретаря ООН. З листопада 1995 до березня 1996 — спец. представник Ген. секретаря ООН у колиш. Югославії та спец. посланник при НАТО. Від 01.01.1997 до 31.12.2006 — Ген. секретар ООН. З 24.02.2012 до 31.08.2012 — спец. посланник ООН і Ліги арабських держав у Сирії для врегулювання конфлікту. Його вважають одним з авторів концепції гуманіт. інтервенції. Спільно з ООН отримав Нобелівську премію миру (2001) за заснування Всесвіт. Фонду з боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією для підтримки країн, що розвиваються, та Премію Улофа Пальме (2006). Нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого I ступеня (2002).

Пр.: Успіва в т. — Interventions: a Life in War and Peace. London, 2013; We The Peoples: A UN for the 21st Century. London, 2014.

Лит.: Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків, 2003; Meisler S. Kofi Annan: a Man of Peace in a World of War. Hoboken, 2008; Eckhard F. Kofi Annan: a Spokesperson's Memoir. New York, 2013; Фененко А. В. Современная история международных отношений, 1991–2016. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2016.

В. П. Горбатенко

Аннанов, Баба (туркм. Annanow, Baba; справжнє ім'я — Гурбангулы Аннаніяз-оглы; 20.11.1934, с. Карадамак, тепер у складі м. Ашгабата, Туркменістан — 21.12.1991, м. Ашгабат, Туркменістан) — актор, режисер, сценарист, письменник, нар. артист Туркмен. РСР (з 1975), нар. артист СРСР (з 1985). Рано осиротів: батько загинув під час Другої світової війни, мати — під час Ашгабатського землетрусу 1948. Закінчив 1959 Ташкент. держ. театр.-худ. ін-т ім. О. М. Островського (тепер Держ. ін-т мист-в Узбекистану імені Манонна Уйгура). Повернувся в Туркменістан, де розпочав роботу в Чарджоуському драмтеатрі. Працював помічником режисера, з 1961 — режисером на Туркмен. телебаченні. Дебютна актор. робота в кіно: «Перший екзамен» («Туркменфільм», 1958). Здобув широку популярність

завдяки ролі Артика Бабали у фільмі «Вирішальний крок» («Туркменфільм», 1965), який у рік виходу подивилися понад 50 млн глядачів. Знімався не лише в Туркменістані, а й в Узбекистані, Таджикистані, Росії, а також в Україні [стрічка «Це було в Межигір'ї» (кіностудія ім. О. Довженка, 1975)]. Грав у фільмах різних жанрів: драмах, комедіях, трагедіях, детективах, пригодницьких, дит. стрічках. Виконував також епізодич. ролі. Загалом зіграв понад 50 ролей, серед них — Шерсінг («Остання дорога», 1963), Артик Бабали («Вирішальний крок», 1965; Держ. премія Туркмен. РСР, 1966), Черкез («Дорога палаючого фургона», 1967), Санат («Несподіване поряд», 1971), Атабаєв («Колір золота», 1975), Уртабеков («Людина змінює шкіру», 1978), Назар («Дерево Джамал», 1980), Рузієв («Якщо кохаш...»), Мумієв («Захоплення», обидва — 1982), Довлетмаєд Азаді («Фрагі — розлучений зі щастям», 1984), Бабахан («Зохране і Тахір», 1991) та ін. Як режисер і сценарист зняв документ. стрічки «Сейді» (1977), «Дерево мелодій» (1978, обидва — кіностудія «Туркменфільм»), худ. фільми «Голуби живуть у кязризах» (1979), «Зохране і Тахір» (1991) та ін. Автор низки повістей, оповідань і віршів, що публікувалися в періодич. пресі. Більшість із прозових творів увійшли до збірника «Кязризники». За повістю «Білий кінь» («Ак так») поставлено спектакль.

Тв.: Кязризники. Ашхабад, 1988.

Лит.: Кино: Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. И. Юткевич. Москва, 1986; Бородулин В. И. Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 2008.

Аннапурна — гірський масив у Гімалаях, у центральній частині Непалу. Розташований у пд. відрозі Гол. Гімалайського хребта. За легендами гору названо на честь індуїст. богині родючості Аннапурни (санскрит. अन्नपूर्णा, букв. — мати-годувальниця). Найвища точка — г. А. І, абс. висота — 8 091 м (десята за висотою вершина в переліку найвищих гір світу). Загалом масив охоплює 13 окр. піків заввишки понад 7 000 м. Рельєф нівально-льодовиковий, глибоко почленований. Характерні форми — глибокі ущелини, льодовикові цирки та прямовисні скелі. Від сусіднього гір. масиву *Джаулагірі* (найвища точка — 8 167 м) А. відокремлює долина р. Гандакі (Нарааян) з однією з найбільших ущелин світу. У сезон мусонів — часті інтенсивні снігопади та сходження снігів. Це одна з причин вважати гір. масив найнебезпечнішим і найскладнішим за підйомом. А. — популярне місце для занять альпінізмом і гір. туризмом. Увесь масив є заповідною зоною Аннапурна (з 1986), що охоплює пл. 7 629 км². Одна з гір масиву, А. І, є першою у світі вершиною заввишки понад 8 000 м, яку підкорили альпіністи, — члени франц. команди М. Ерцог і Л. Лашеналь.

Лит.: Neate J. High Asia: an Illustrated History of the 7,000 Metre Peaks. Seattle, 1990; Эрцог М. Аннапурна: Первый восьмимысячник / Пер. с фр. Б. А. Гарф. Москва, 2002; Searle M. Colliding Continents: a Geological Exploration of the Himalaya, Karakoram, & Tibet. New York, 2017.

Анненков, Іван Олександрович (рос. Анненков, Иван Александрович; 17.03.1802, м. Москва, тепер РФ — 08.02.1878, м. Нижній Новгород, тепер РФ) — військ. і громад. діяч, декабрист. Нар. у

Аннапурна, найвища точка

дворян. родині. 1817–1819 навчався в ліцеї при Моск. ун-ті (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), навчання не закінчив. 1819 після складання іспитів при штабі в Кавалергард. полку вступив на військ. службу. З 1823 — поручик. 1824 став членом Санкт-Петербур. філіалу Південного т-ва. Підтримував зв'язки з членами Північного т-ва: Є. Оболенським, О. Одоєвським, був знайомий із К. Рилевим. У грудні 1825 заарештований. Засуджений за другим розрядом на 20 р. каторж. робіт і довільне поселення в Сибіру. Пізніше термін було зменшено до 15 р. Лише 1856 отримав дозвіл виїхати із Сибіру. Жити в м. Санкт-Петербурзі було заборонено, тому разом із сім'єю 1857 оселився в м. Нижньому Новгороді. Продовжив роботу на чиновн. посадах. Був головою Нижньогогород. губерн. земської управи (1865–1868). У м. Нижньому Новгороді А. зустрічався з Т. Шевченком, про що згадано в щоденнику поета (записи від 16.10.1857). Історію кохання А. та Поліни Гебль покладено в основу роману «Вчитель фехтування» («Le Maître d'armes»; 1840) А. Дюма (батька), а також в основу сюжету першого фільму про повстання декабристів «Декабристи» (1926; реж. О. Івановський) і сюжетної лінії фільму «Зоря приналежного щастя» (1975, реж. В. Мотиль).

Лит.: Шевченко Т. Дневник 1857–1858. Киев, 1963; Восстание декабристов. Документы : в 23 т. Москва, 1976. Т. 14; Карпенко В. Ф. Нижегородцы-декабристы, 1825. Нижний Новгород, 2004; Казьмирчук Г., Казьмирчук М. Университет св. Володимира і Тарас Шевченко. Київ, 2014.

М. Г. Казьмирчук

Анненков, Микола Іванович (рос. Анненков, Николай Иванович; 03.05.1819, Псков. губернія, тепер Псков. обл., РФ — 21.08.1889, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — ботанік, лісовод, фенолог, дійсний член 15 наук. т-в. 1843 здобув наук. ступінь канд. природничих наук на філос. ф-ті Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Призначений старшим учителем географії в 3-ю гімназію м. Москви. 1947–1863 — викладач географії в Моск. Олександр. сиріт. ін-ті. Від 1844 працював учителем ботаніки в Моск. землероб. школі, 1851 призначений на посаду її інспектора, 1853–1863 був її директором. 1854 А. обрано головою Лісового комітету, засн. при Моск. т-ві с. г., і протягом 2 р. він опублікував два томи «Записок

Анненков Іван Олександрович

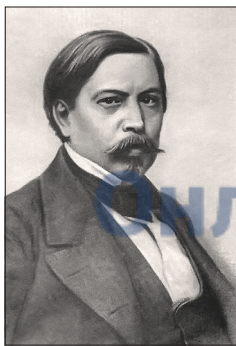
Анненков Микола Іванович

Комітету лісівництва» (1857, 1859). У 1858 за його ред. видано перший том «Записок» цього Комітету. За дорученням Моск. т-ва с. г. іздів у маєток Шатілова (с. Мохове Тульської губернії) для вивчення способів культури лісу та огляду ліс. розсадників, влаштованих лісничим Ф. Х. Майером. Цю поїздку описав під заголовком «Поїздка в село Мохове 1850» і тоді ж її було опубліковано в «Журналі Московського товариства сільського господарства». Від 1857 очолював Комітет акліматизації Моск. т-ва с. г. 1863–1868 — директор Гол. уч-ща садівництва в м. Умані (тепер Черкаська обл.). Упродовж 1868–1875 — директор Уман. уч-ща землеробства й садівництва (через реорганізацію) та «Царициного саду». Це було уч-ще нового типу, де поряд вводили дод. дисципліни, які вивчали в землероб. уч-щах країни. Крім садів, в уч-щі також було створено «практичне» поле й ферму. Під керівництвом А. уведено в культуру насаджень Уманщини сосну кримську та створено водопостачальну систему для поливу плодівих і декор. насаджень, яка проіснувала понад 80 р. Опублікував перший у Росії *гербарій* флори Моск. губернії (1849–1851), де розглянув бл. 800 видів рослин. 1851 вийшла монографія А. «Лісівництво» для Землероб. школи. А. захоплювався *акліматизацією* різних деревних і чагарникових порід та ін. госп. рослин у саду Землероб. школи. Список рослин, які там вирощували, опубл. у «Журналі садівництва» (1856). Внеском у розвиток бот. науки стала праця «Ботанічний словник», який було видано двічі 1859 і 1878 в м. Санкт-Петербурзі. За наук. досягнення з акліматизації А. було нагороджено в м. Парижі Великою золотою медаллю (річне засідання 12.02.1858). Був видавцем і редактором «Газети для сільських господарів» («Газета для сельских хозяев»; 1861–1863). Моск. т-во любителів садівництва нагородило А. Середньою золотою медаллю, а вільне екон. т-во — Великою срібною медаллю. За «Ботанічний словник» Рос. академія наук нагородила А. Демидівською премією.

Пр.: Лесоводство. Москва, 1851; Простонародные названия русских растений. Москва, 1858; Ботанический словарь. Санкт-Петербург, 1878.

Літ.: Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут (1844–1994). Київ, 1994; Косенко І. С., Шлапак В. П. Садово-паркова освіта та проблеми підготовки фахівців // Матеріали XII з'їзду Українського ботанічного товариства: Одеса, 15–18 травня 2006 р. Одеса, 2006; Уманський державний аграрний університет: історія, сьогодення, славетні імена. Київ, 2009; Геркіял О. М., Шлапак В. П., Мостов'як І. І. Уманський національний університет садівництва: шлях від садівника до магістра садово-паркового господарства // Актуальні проблеми розвитку лісового і садово-паркового господарства. Умань, 2013; Шлапак В. П., Професор М. І. Анненков як лісівник: маловідомі сторінки // Актуальні проблеми розвитку лісового і садово-паркового господарства. Умань, 2013.

О. М. Геркіял, І. І. Мостов'як, В. П. Шлапак

Анненков Павло Васильович

А́нненков, Па́влó Васи́льович (рос. Анненков, Павел Васильевич; 19.06.1813, за ін. даними 18.06.1812, м. Москва, тепер РФ — 08.03.1887, м. Дрезден, тепер Німеччина) — літ. критик, мемуарист. Нар. в сім'ї поміщика. Навчався в Санкт-Петербурзькому гірничому ін-ті до 1832, слухав лекції з філології в Петербурзькому ун-ті (тепер Санкт-Петербурзький державний універ-

ситет). Товаришував із В. Белінським, М. Гоголем, І. Тургенєвим. Співпрацював із журн. «Вітчизняні записки» («Отечественные записки») та «Сучасник» («Современник»). Був особисто знайомий і листувався з К. Марксом. Багато подорожував Європою (1840–1848). Досліджував творчість О. Пушкіна. Підготував до друку перше наук. вид. творів О. Пушкіна в 7 т. (1855–1857). У 1870–1880-ті діяльність була спрямована в русло літ. критики. У цей час також працював як мемуарист. Залишив спогади про М. Гоголя, В. Белінського, О. Герцена, І. Тургенєва та ін. у книзі «Чудове десятиліття (1838–1848)» [«Замечательное десятилетие (1838–1848)»; 1880], де також подано окремі факти з творчої біографії Т. Шевченка, Марка Вовчка, Є. Гребінки. А. вперше опублікував листи І. Тургенєва: «Шість років листування з І. С. Тургенєвим (1856–1862)» [«Шесть лет переписки с И. С. Тургеневым (1856–1862)»; 1885]. Як діяч Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим клопотався про звільнення Шевченкових родичів із кріпацтва: 19.03.1860 разом з І. Тургенєвим, М. Чернишевським та ін. підписав листа до В. Флорковського з проханням відпустити на волю або погодитися на викуп братів Микити і Йосипа та сестри Ярини. Обстоював позицію «чистого мистецтва», наполягав на необхідності морального впливу л-ри на сусп-во. Уперше вжив термін «реалізм» (у значенні відображення побут. правди).

Тв.: Парижские письма. Москва, 1983; Жизнь и труды Пушкина: лучшая биография поэта. Москва, 2014; Замечательное десятилетие, 1838–1848. Москва, 2014; Литературные воспоминания. Москва, 2014;

Літ.: Муравьева О. «Первый пушкинист» России // Российская провинция. 1995. № 1; Миронова Н. В. Павел Васильевич Анненков и Валериан Никанорович Назарьев // Вестник Ленинского мемориала. 2012. Вып. 12; Шнейдер К. И. «Лишний человек» П. В. Анненков // Вестник Перм. ун-та. Сер.: Ист. 2014. № 1 (24).

М. Л. Ковсан

А́нненков, Ю́рій Па́влович (рос. Анненков, Юрий Павлович; 23.07.1889, м. Петропавловськ-Камчатський, тепер РФ — 12.07.1974, м. Париж, Франція) — графік, живописець, художник театру й кіно, літератор. Нар. в сім'ї народовольця, за місцем відбування каторги батьком. Після помилування батька 1895 з родиною переїхав до м. Санкт-Петербурга. 1908 вступив на юрид. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький державний університет). Паралельно займався в худ. студіях та приват. худ. майстернях. 1911 поїхав до м. Парижа, де брав уроки у Ф. Валлотона і М. Дені, членів групи «Набі». Після повернення 1913 до Рос. імперії співпрацював із журн. «Театр і мистецтво» («Театр и искусство»), «Новий Сатирикон» («Новый сатирикон»), оформлював вистави, створював декорації та костюми в театрах м. Санкт-Петербурга. 1920 був обраний проф. Академії мистецтв. Від 1924 оселився в м. Парижі. Ранній період творчості пов'язаний з живописом. 1913 в салоні Незалеж. художників уперше виставив свої картини, близькі за стилем до кубізму та футуризму. Після 1913 захоплювався *графікою*. Ще одним захопленням А. був театр. Працював із К. Станіславським, Вс. Мейерхольдом, Ф. Коміссаржевським та ін. Найпродуктивнішим у творчості був період після 1917. Створив галерею портре-

тів письменників, художників, політ. діячів (А. Ахматової, Ф. Сологуба, К. Чуковського, В. Маяковського, Л. Троцького, А. Луначарського). Ілюстрації до поеми «Дванадцять» О. Блока стали класичними. У період 1919–1921 опубл.

Анненков Юрій Павлович.
Портрет дружини
О. Б. Анненкової; 1917.
Російський музей, м. Санкт-
Петербург, Російська
Федерація

крит. статті А. про театр у газ. «Життя мистецтва»; видано книгу «Портрети» («Портреты»; 1922). Для постановки п'єси Г. Кайзера «Газ» 1923 уперше використав динам. рухливі декорації та змінне світло. Після 1924 А. оформив для франц. театрів понад 60 драм. вистав, співпрацюючи, як і раніше, з режисерами Ф. Комісаржевським, а також із М. Чеховим, хореографами С. Лифарем, Дж. Баланчиним. Після 1934 багато працював для кінематографа, виконав декорації та костюми до понад 50 фільмів. Автор спогадів про М. Горького, О. Блока, В. Маяковського, А. Ахматову, Б. Пастернака, Є. Замятіна. 1955 номінований на премію Амер. кіноакадемії «Оскар» за костюми до стрічки «Мадам де...» (реж. М. Офюльс).

Тв.: Портреты. Санкт-Петербург, 1922; En habillant les vedettes. Paris, 1951; Дневник моих встреч. Цикл трагедий: в 2 т. Нью-Йорк, 1966; Повесть о пустяках. Санкт-Петербург, 2001.

Лит.: Обухова-Зелинская И. Коллажная графика Ю. П. Анненкова // Русский авангард 1910–1920-х годов. Проблема коллажа. Москва, 2005; Обухова-Зелинская И. Юрий Анненков. Монпарнас. 1911–1913 гг. // Рус. иск-во. XX век. Исслед. и публ. 2010. Вып. 3; Обухова-Зелинская И. Потерянные и обретенные портреты Юрия Анненкова // Россия и соврем. мир. 2012. № 3 (76); Обухова-Зелинская И. Юрий Анненков на перекрестках XX века. Москва, 2015; Гофман В. Юрий Анненков. Русский период. Французский период. Москва; Санкт-Петербург, 2016.

Анненський, Інокентій Федорович (рос. Анненский, Иннокентий Фёдорович; псевдоніми, криптоніми — А-ий, И., Ан-ий, А-ский, Ник-то, Т-о, Ник., Ник. Т-о, і Никто; 20.08.1855, м. Омськ, тепер РФ — 30.11.1909, м. Санкт-Петербург, похов. у Царському Селі, тепер м. Пушкін Ленінград. обл., РФ) — письменник, перекладач, літературний критик. Писав рос. мовою. Походив із родини держ. чиновника. Закінчив 1879 іст.-філол. ф-т Петербурзького ун-ту (тепер Санкт-

Петербурзький державний університет). 1879–1891 працював учителем, викладачем давньогрец. л-ри на Вищих жіп. курсах. Був директором Галагана Павла колегії (1891–1893) і гімназій у м. Санкт-Петербурзі (1893–1896) та Царському Селі (1896–1906). Від 1898 — член Ученого к-ту М-ва нар. просвіти. Працював окруж. інспектором у м. Санкт-Петербурзі (1906–1909). У 1870–1880-х займався перекладами, але не публікував їх. Єдина прижиттєва поет. зб. — «Тихі пісні» («Тихие песни»; 1904). У 1907 А. знищив більшість власних ран. творів. Почав публікувати праці з поч. 1880-х: наук. рецензії, крит. статті. На поч. 1890-х активно перекладав (усі трагедії Евріпіда і окр. твори Горация). Перекладав також із нім. (Й. В. Гете, Г. Гейне), англ. (Г. Лонгфелло), франц. (П. Верлен, А. Рембо) та ін. мов. За сюжетами творів Евріпіда написав трагедії у віршах «Меланіппа-філософ» («Меланиппа-философ»; 1901), «Цар Іксіон» («Царь Иксион»; 1902), «Лаодамія» («Лаодамия»; 1906), «Фаміра-Кіфаред» («Фамира-Кифаред»; 1906, опубл. 1913). Літ.-крит. розвідки та дослідження з історії рос. л-ри уміщено в праці «Книга відлунь» («Книга отражений», т. 1–2; 1906–1909). За розвідку «Південноруська мова» («Южнорусский язык»; 1879), написану під керівництвом академіка І. Срезневського, удостоєний університет. зол. медалі. Осн. доробок зібрано в кн. «Кипарисова скринька» («Кипарисовый ларец»; 1910) і «Посмертні вірші» («Посмертные стихи»; 1923). Поезія А. виражає розлад між дух. прагненнями людини й дійсністю. Тепер його вірші тлумачать як ранньомодерністську, символістську поезію, позначену імпресіоніст. манерою письма та песиміст. настроями. А. позиціонував їх як містичну поезію. Гол. мотивами творів А. є меланхолія, самотність, сум. Вірші А. зараховують до творчості рос. символістів старшого покоління, що сформувалися під впливом поезії франц. (Ш. Бодлер, А. Рембо, П. Верлен, С. Малларме) і рос. (Ф. Тютчев, А. Фет) поетів. У статті «Про сучасний ліризм» (журн. «Аполлон», 1909, кн. 1–3) із захопленням писав про поему Т. Шевченка «Марія». Укр. тематика відбилася в його поезії «Київські печери» («Киевские пещеры») зі збірки «Кипарисова скринька» (1910) та ін. Окр. твори А. укр. мовою перекладали М. Рильський, Д. Павличко, Г. Кочур, Б. Якубський, М. Орест та ін.

Тв.: Письма: в 2 т. Санкт-Петербург, 2007; Лирика. Москва, 2008; Тихие песни. Стихотворения, баллады, поэмы. Москва, 2012; Еврипид — поэт и мыслитель; Дионис в легенде и культе. В приложении трагедия Еврипида «Вакханки» с параллельным греческим текстом. Москва, 2012; Среди миров. Москва, 2014; Стихотворение. Москва, 2017; У к р п е р е к л. — [Вірші] // Орест М. Держава слова: Вірші та переклади. Київ, 1995; У блиманні // Всесвіт. 2000. № 3–4.

Лит.: Федоров А. И. Анненский. Личность и творчество. Ленинград, 1984; Аникин А. Е. Анненский и Шевченко. Новосибирск, 1997; Кеба А. В., Кеба Т. В. Лирика Иннокентия Анненского: художественная структура и семантика. Каменец-Подольский, 2009; Аникин А. Е. Иннокентий Анненский и его отражения: Материалы. Статьи. Москва, 2011; Иннокентий Анненский глазами современников / Сост. Л. Г. Кихней, Г. Н. Шелогоуровой, М. А. Выграненко. Санкт-Петербург, 2011; Экштут С. Красные когти Судьбы: Иннокентий Анненский в коридоре эпохи. Москва, 2017.

І. Д. Бажинів

Анненський Інокентій
Федорович

Аннігоні П'єтро. Портрет Єлизавети II, 1955

Аннігоні, П'єтро (італ. Annigoni, Pietro; 07.06.1910, м. Мілан, Італія — 28.10.1988, м. Флоренція, Італія) — художник, представник *реалізму*, почес. чл.-кор. Нац. академії дизайну (м. Нью-Йорк, з 1959). Нар. у сім'ї інженера. Навчався в гімназії Дж. Паріні, згодом — у Колегії Кальке Таеджі в м. Мілані, відвідував Амброзіан. б-ку, вивчаючи там малюнки *Леонардо да Вінчі*. 1925 родина переїхала до м. Флоренції, де його батько мав установити міську телефон. мережу. А. закінчив у цьому місті класич. серед. школу Колегії ордену піаристів, здобув ступінь бакалавра л-ри. 1927 вступив до *Академії вишуканих мистецтв у Флоренції*, де вивчав живопис на курсі Ф. Карена, скульптуру — у Дж. Граціозі, техніку гравюри — у С. Селестіні. 1930 разом з ін. художниками виставляв свої роботи в м. Флоренції. 1932 мав першу персон. виставку в галереї Белліні в Палаццо Ферроні. Цього ж року отримав премію Трентакосте. Виставка в м. Мілані 1936 була схвалена критикою та публікою. 1947 підписав «Маніфест сучасних художників-реалістів», до якого також долучилися худ. Г. Шилтьян, брати А. і К. Буєно, А. Серрі та ін. У маніфесті висловлене заперечення всього живопису від *постімпресіонізму* до сьогодення, як вираження епохи псевдопрогресу й віддзеркалення небезпеч. загрози людству. Ними декларувалося продовження виконання місії «істин. живопису». А. усе життя дотримувався принципів фігуратив. мист-ва, що ототожнював із принципами людської цілісності. Від 1949 А. постійно брав участь у виставках Королів. академії в м. Лондоні. Його роботи виставлялися в м. Лондоні також у галереях Вільденштейна (1950, 1954), Агню (1952, 1956), Федерації брит. митців (1961), Гросвенор (1966). Серед ін. значних виставок — експозиції в Галереї красних мистецтв у м. Парижі (1953), у

галереї Вільденштейна в м. Нью-Йорку (1957, 1958), Бруклін. музеї в м. Нью-Йорку (1961), Каліфорнійському палаці Почес. легіону в м. Сан-Франциско (1969). В Італії проходили виставки в містах Римі, Мілані, Турині, Вероні, Бергамо та ін. Значущим у творчості митця став період 1966–1988. Його роботи виставлялися в *Уффіці галереї* та Галереї сучас. мист-ва Палацу Пітті в м. Флоренції, Музеї сучас. мист-ва в м. Нью-Йорку, Королів. колекції Віндзор. замку і Лондон. нац. портрет. галереї, Музеї Ватикану. Упродовж життя А. багато мандрував (Індія, Іран, Мексика, Пд. Африка тощо), де робив замальовки та вів «Щоденник». Створив власну школу живопису в стилі *Відродження*, яку безкоштовно й вільно відвідували художники, яких він навчав. Уся творчість А. пов'язана з традиціями Відродження і протистоїть, як він вважав, руйнівній силі *модернізму*. 1955 він створив одну з найвідоміших робіт — романтич. портрет молоді королеви *Єлизавети II*. Другий портрет королеви А. написав 1969 на замовлення Нац. портрет. галереї. Написав також портрети принцеси Маргарет, Папи Римського *Іоанна XXIII*, Президентів США Дж. Ф. *Кеннеді* та Л. Б. *Джонсона*, шаха й імператриці Ірану, дизайнера взуття С. Феррамо, флорентійського письменника Л. Уголіні, балет. танцівника Р. Нурієва та ін. Фрески А. можна побачити в монастирі Св. Марка в м. Флоренції, Церкві Св. Михайла Архангела в м. Понте Буджанезе, Абатстві в м. Монте-кассіно, Базиліці Св. Антонія в м. Падуї тощо. Роботи А. зберігаються в Музеї А. (відкритий 2008) у м. Флоренції, а також у *Метрополітен-музеї* (м. Нью-Йорк), Королів. колекції Віндзор. замку, Нац. портрет. галереї м. Лондона (обидві — Велика Британія) та ін. А. — Кавалер Великого хреста ордена «За заслуги» Італійської Республіки (1975). У 2010 в Італії випущено марку, присвячену століттю від дня народження А.

Тв.: Diario. Milano, 2009.

Лит.: Chilvers I. The Oxford Dictionary of Art and Artist. New York, 2009; Barletti E. Annigoni e il poliziotto. Breve compendio di un'amicizia e di una collezione nel 30 anniversario della scomparsa di Pietro Annigoni. [W. p.], 2018.

Анно, Жан-Жак (франц. Annaud, Jean-Jacques; 01.10.1943, м. Жювізі-сюр-Орж, тепер регіон Іль-де-Франс, Франція) — кінорежисер, сценарист і продюсер, член франц. Академії красних мист-в

Анно Жан-Жак

(з 2007). Батько був службовцем на залізниці, мати — секретаркою. З дитинства захоплювався фотографією та кіно. У 8 р. вирішив стати кінематографістом. Закінчив Вищу нац. школу ім. Л. Люм'єра, Ін-т вищих кінематограф. студій, а також *Парижкий університет*, де здобув сту-

пінь ліценціата л-ри. У 19 р. зняв перший короткометраж. фільм «Сім смертних гріхів кінематографіста» (1962). Проходив військову службу в Камеруні. Працював на телебаченні. 1968–1986 зняв як режисер понад 500 реклам. фільмів. Застосовував нові тех. прийоми. 1976 зняв перший повнометраж. фільм «Перемога, співаючи» — антиколоніальний памфлет, названий за першим рядком «Похідної пісні», написаної за часів Великої французької революції поетом М.-Ж. Шеньє. В англо-амер. прокаті фільм отримав назву «Біле й чорне в кольорі» («Black and White in Color»). За цю стрічку А. нагороджено премією «Оскар» у номінації «Найкращий іноземний фільм» (1977). Режисер, автор сценарію, продюсер чи співпродюсер фільмів: «Удар головою» (спорт. сатира на світ футболу, 1979); «Війна за вогонь» (доісторичні пригоди, 1981; дві премії «Сезар» — за найкращі фільм і режисуру, 1982); «Ім'я Рози» [екранізація однойм. твору У. Еко, 1986; премія «Сезар» за найкращий іноз. фільм, срібна премія за найкращий фільм (Німеччина), 1987]; «Ведмідь» (філос. екол. фреска, 1988; премія «Сезар» за найкращу режисуру, 1989); «Коханець» (любовна драма за однойм. романом М. Дюрас, 1992; премія япон. критики, 1993); «Крила відваги» [епопея Аерополіти, 1994; перший фільм, знятий за цифровою технологією Аймакс 3Д (IMAX 3D)]; «Сім років у Тибеті» [біогр. іст. фільм за книгою Г. Гаррера, 1997; премія кіно, мист-ва й есе (Німеччина), вел. премія кіно (Нідерланди), найкращий фільм 1997 у Німеччині та Нідерландах]; «Сталінград» (у Квебеку отримав назву «Ворог на порозі», військ. драма, 2001); «Два брати» (фільм про долю двох тигрів, 2004); «Його величність Мінор» (міфол. фільм, 2007); «Чорне золото» (епопея про відкриття нафти в Аравії, 2011); «Кінобум у Китаї» (2015); «Останній вовк» (фільм про стосунки людини і тварини, 2015). Зняв як режисер 10-серійний детектив. телесеріал «Правда про справу Гаррі Квеберта» (2018) за романом Ж. Діккера. А. — автор автобіогр. книги «Життя для кіно» (2018; у співавторстві). У стрічках А. знімалися відомі актори, серед яких А. Бандерас, В. Касель, Т. Ш. Коннері, Б. Пітт та ін. Нагороджений премією «Сезар» за найкращий реклам. фільм (1985), Премією Франц. Академії та Вел. нац. премією кіно (1988). Командор франц. Ордена мистецтв і літератури (2013).

Лит.: Jean-Jacques Annaud // Les maîtres du cinéma français. Paris, 1990; Le Nom de la rose // Beylie C., Pinturault J. Les film-phares du cinéma contemporain depuis 1968. Paris, 1995; Bonnal N. Jean-Jacques Annaud: un cinéaste sans frontières. Paris, 2001; Beylie Cl. Une histoire du cinéma français. Paris, 2005; Le Nom de la rose // 100 films du roman à l'écran. Paris, 2011.

С. В. Глухова

Аноа, буйвіл малий (*Anoa*) — підрид азійських парнокопитних роду Буйвіл (*Bubalus*) родини Порожнисторогі (*Bovidae*). У складі підроду 2 ендемічні (див. *Ендеміки*) види ссавців з о. Сулавесі й деяких прилеглих о-вів у Індонезії: А. рівнинний (*Bubalus depressicornis*) та А. гірський (*B. quarlesi*). Дискусійним є питання поширення видів і таксоном. статусу підроду, який, за даними генет. досліджень, може розглядатися як самост. рід. Самостійність обох видів А. визнається за відсутності достовірних генет. та морфол. відомостей. А. кремезні, висота й вага тіла, фор-

ма рогів є діагност. ознаками на видовому рівні. Висота А. в холці — 60–100 см, вага — до 300 кг. Кінцівки короткі, шия товста. В особин обох статей є роги, забарвлення шкіри дорослих чорне або коричневе, у молодих — рудувато-коричневе, самці зазвичай темніші за самиць; шерсть майже відсутня. Тривалість життя в неволі становить 20–30 р., стат. зрілість настає на 2-му або 3-му році життя; народжується лише 1 теля на рік. А. відомі з різних типів лісових екосистем: низовинних, гір. (до 2 300 м над рів. м.), мангрових та ін. лісів. Екологія й поширення А. мало вивчені. Достовірно відомо про існування А. в центр. та пд.-сх. частинах о. Сулавесі, переважно в природних заповідниках. А. також мешкають у зоопарках Європи, Пн. Америки й Азії, однак

Аноа рівнинний (*Bubalus depressicornis*)

приручення їх майже неможливе. У природ. умовах ведуть поодинокий спосіб життя. А. вважаються реліктами фауни пізнього неогену, рідкісними видами, яким загрожує зникнення. Перебувають під охороною, занесені до природоохоронних списків Міжнародного союзу охорони природи та ін. Попри високі ендемізм та різноманіття фауни й флори о. Сулавесі, А. є одними з найважл. об'єктів збереження як найбільші за розмірами ссавці. У 2-й пол. 20 ст. популяції обох видів значно скоротилися внаслідок безконтрольного полювання (заради м'яса й рогів). Серед гол. загроз — полювання тубільних племен і браконьєрів, знищення внаслідок розорювання осн. місць існування А. — лісів.

Лит.: Burton J., Hedges S., Mustari A. The Taxonomic Status, Distribution and Conservation of the Lowland Anoa *Bubalus depressicornis* and Mountain Anoa *Bubalus quarlesi* // Mammal Review. 2005. Vol. 35. № 1; Загороднюк І., Дикий І. Мисливська теріофауна України: видовий склад і вернакулярні назви // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. 2012. Вип. 58; Fucuda T., Iino Yu., Eitsuka T. et al. Cellular Conservation of Endangered Midget Buffalo (Lowland Anoa, *Bubalus quarlesi*) by Establishment of Primary Cultured Cell, and its Immortalization with Expression of Cell Cycle Regulators // Cytotechnology. 2016. № 68 (5).

Ановуляція (від *ан...* — заперечний префікс і *овуляція*) — зміна менструального циклу, що характеризується відсутністю виходу зрілої яйцеклітини з фолікула в черевну порожнину. А. буває фізіологічна й патологічна. Фізіол. А. спостерігають у пубертатному періоді, під час вагітності, лактації, клімаксу. Патол. А. може бути зумовлена порушенням регуляції в гіпоталамо-гіпофізарно-яєчниковій системі, дефектами ферментних систем, дисгенезією гонад, Автоімунними та ін. ураженнями яєчників, синдро-

мом передчасного виснаження або резистентності яєчників. Клінічні прояви насамперед залежать від етіол. чинника, але здебільшого супроводжуються порушенням менстру. функції та безпліддям. Діагностика А.: а) вивчення базальної т-ри тіла (осн. ознака — відсутність двофазності менстру. циклу); б) експрес-тести (суть методу: визначення лютеїнізуючого гормону перед овуляцією в орг-мі жінки); в) *ультразвукове дослідження* органів малого тазу — найдостовірніший спосіб діагностики (за допомогою УЗД виявляють розміри й кількість фолікулів, наявність овуляції). Осн. спосіб лікування — усунення причин і вилікування хвороб (які призвели до А.) з подальшою стимуляцією.

Літ.: Грищенко В. И. Научные основы регулирования рождаемости. Киев, 1983; Юнда И. Ф. Бесплодие в супружестве. Киев, 1990; Боярский К. Ю. Фолликулогенез и современная овариальная стимуляция // Пробл. репродукции. 2002. № 3; Корнеева И. Е. Эффективность лечения бесплодия в амбулаторных условиях // Акушерство и гинекол. 2002. № 1; Грищенко В. И., Грищенко Н. Г., Загребельная И. В. и др. Синдром поликистозных яичников как причина эндокринного бесплодия // Мед. аспекты здоровья жен. 2010. Т. 28, № 1; Чайка В. К., Фаид Арар А. И., Железная А. А. и др. Современные подходы к ведению женщин с синдромом поликистозных яичников // Мед. соц. пробл. семьи. 2012. № 1; Homburg R. Ovulation Induction and Controlled Ovarian Stimulation. Cham, 2014.

І. М. Щербина

Анограма тонколиста (*Anogramma leptophylla*) — вид судинних рослин родини Геміонітидових. *Терофіт*. Озимий однорічник 15–25 см заввишки, вегетує з вересня до липня. *Вайї* диморфні, тонкі, ніжні, перетинчасті, голі, на червонувато-бурих черешках без зчленування. Спори бурі, тетраедрично-кулясті з трьома смужками. *Гаметофіт* багаторічний, із бульбоподібним виростом, що містить поживні речовини для пере-

несення несприятливих умов. Розмножується спорами та вегетативно. Спороносить у липні. Ареал виду охоплює субтроп. і помірно теплі області: Атлант. Європу, *Середземномор'я*, Зх. та Сх. Закавказзя, гір. Туркменістан (*Копетдаг*), в Україні — Пд. берег Криму (гори *Аю-Даг*, *Кастель*), *Керченський півострів*. А. т. зростає на магмат. інтрузивних відслоненнях кислих, нейтральних та осн. порід, у тріщинах і нішах, під порфіровими й габро-діабазовими брилами, де накопичується вологий дрібнозем. Часто росте разом із печіночниками. Кількість особин у популяції коливається від декількох десятків до 5–6 сотень, залежно від вологозабезпеченості. На г. *Аю-Даг* налічується до 500, на г. *Кастель* — бл. 50, на *Керченському п-ві* (Караларський степ) — бл. 650 особин. Природоохоронний статус виду — зникаючий. Вид занесено до *Червоної книги України*. Причини зміни чисельності: вузька еколого-ценотична амплітуда, коливання вологозабезпеченості, антропогенний вплив. На г. *Кастель* екотопи інтенсивно руйнуються під час буд-ва доріг і розроблення кар'єрів буд. матеріалів. А. т. охороняють у заказнику загальнодерж. значення «*Аю-Даг*». Заборонено несанкціоноване збирання рослин, гербаризацію, знищення місцезростань, проведення буд-ва та розроблення кар'єрів у місцях зростання А. т.

Літ.: Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Christenhusz M., Zhang X.-Ch., Schneider H. A Linear Sequence of Extant Families and Genera of Lycophytes and Ferns // Phytotaxa. 2011. № 19.

В. В. Протопопова

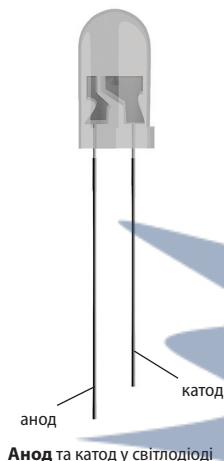
Ано́д (від грец. *ἄνοδος*, букв. — шлях угору) — 1) Полюс або клема джерела струму електричного (гальванічного елемента, акумулятора, електричної машини, випростувача, термоелектрогенератора), що має позитив. потенціал щодо ін. полюса цього джерела — *катода*.

2) Електрод електровакуумного приладу, а також будь-якого ін. електротех. або радіотех. пристрою [напр., електроліт. ванни, електропромен. рурки (трубки), газорозрядного приладу тощо], що приєднують в електр. колі до А. джерела живлення.

3) В електрохімії — електрод в електроліті, біля якого відбувається окиснення йонів або молекул у складі електроліту.

Літ.: Байрачний Б. І., Тульський Г. Г., Штефан В. В. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2016. Ч. 5.

Ано́дний протектор — виріб, призначений для антикорозійного захисту конструкцій. А. п. виготовляють із металу, що має нижчий потенціал електрохімічний, ніж метал конструкції, яку захищають від корозії. Унаслідок приєднання А. п. до конструкції, що захищають, утворюється гальван. пара, у якій протектор виконує роль *анода*. Він руйнується внаслідок дії короз. чинників довкілля й захищає від руйнування осн. конструкцію. Після остаточного руйнування А. п. або втрати контакту з конструкцією, яку він захищає, протектор необхідно замінити. Анод. протекторний захист ефективний лише в нейтр. електропровід. середовищах. Застосування А. п. в кислих розчинах недоцільне через високу швидкість його руйнування. В А. п. зазвичай використовують *цинк, алюміній, магній*. Застосування чистих металів не завжди доцільне: чистий цинк руйнується нерівномірно через

Анограма тонколиста
(*Anogramma leptophylla*)

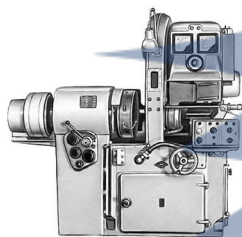

крупнозернисту структуру, поверхня чистого алюмінію вкривається щільною оксид. плівкою, магній дуже швидко кородує. Для надання А. п. необхід. експлуатац. властивостей використовують *легування*. Цинк та алюмінієві А. п. застосовують для захисту метал. об'єктів у проточ. мор. воді, а також порт. споруд і конструкцій, розташ. на прибереж. шельфі. Цинк добре зарекомендував себе як А. п. корпусів мор. суден. Магнієві А. п. використовують переважно для захисту невел. метал. споруд у середовищах із низькою електропровідністю, де ефективність дії алюмінієвих і цинк. протекторів недостатня, — у ґрунтах, прісних або слабосолоних водах. Однак через вис. швидкість влас. розчинення та схильність до утворення на поверхні важкорозчин. сполук область експлуатації магнієвих А. п. обмежено середовищами з водневим показником $pH = 9,5-10,5$.

Дж.: ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

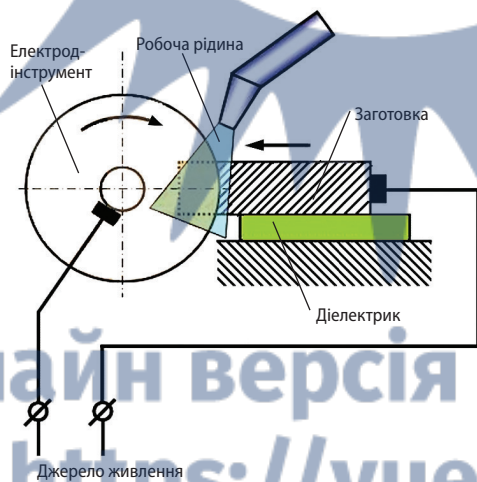
Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Захаркін О. У. Технологічні основи машинобудування. Суми, 2009; Бик М. В., Букет О. І., Васильєв Г. С. Методи захисту обладнання від корозії та захист на стадії проектування. Київ, 2018.

Т. А. Каменська

Анодно-механічна обробка. Дисковий анодно-механічний відрізний верстат 4А821

Анодно-механічна обробка — спосіб обробки металів комбінованою електрохімічною та електроерозійною дією *струму електричного* на вибір у середовищі *електроліту*. Полягає в електрохім. (анодному) розчиненні металу й подальшому мех. видаленні зруйнованого метал. шару. Під час А.-м. о. метал. заготовку (*анод*) та інструмент (*катод*), між якими вводять електроліт, вмикають у коло *струму постійного* низької напруги (до 30 В). Унаслідок цього на поверхні заготовки утворюється важкорозчинна плівка. У разі натискання електрода-інструмента на за-

Анодно-механічна обробка. Схема анодно-механічної обробки

готовівлю плівка руйнується й виникає *розряд електричний*, тепло від якого спричиняє місц. плавлення металу. Розплавл. метал. частинки разом із електролітом відкидаються електродом-інструментом, що швидко обертається або переміщується. Змінюючи електр. режим і тиск, можна отримати вироби з різн. *шорсткістю поверхні*. Інтенсивність знімання шару металу практично не залежить від мех. властивостей оброблюв. металів та інструменту (в'язкості,

міцності, твердості), тому А.-м. о. застосовують під час роботи з в'язкими матеріалами, висколег. *сталлями, сплавами твердими*. А.-м. о. саме таких матеріалів має високий тех.-екон. ефект: збільшується продуктивність, зменшуються кількість відходів і витрати енергії, різко знижуються витрати на інструмент. Цим способом розрізають заготовки на частини, прорізають пази й щілини, обробляють *поверхні* тіл обертання, шліфують плоскі поверхні та поверхні, що мають форму тіл обертання, полірують поверхні, заточують різальний інструмент.

Лит.: Антропов Л. І. Теоретична електрохімія. Київ, 1993; Ющенко К. А., Борисов Ю. С., Кузнецов В. Д. та ін. Інженерія поверхні. Київ, 2007; Захаркін О. У. Технологічні основи машинобудування. Суми, 2009; Байрачний Б. І. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2012. Ч. 4; Кислова О. В. Основи електрохімії. Київ, 2017.

Анодно-хімічна обробка, електрохімічна обробка — оброблення металевих заготовок електр. струмом у середовищі *електроліту*. За А.-х. о. матеріал не зазнає мех. впливу, а розчиняється в електроліт. середовищі під дією струму заданої величини. Здійснюють в електролізерах, де оброблювана деталь є або *анодом* (анодне оброблення за розчинення), або *катодом* (катодне оброблення за напilenня), або тим та ін. поперемінно. Під час А.-х. о. заготовку з'єднують з анодом зовн. джерела струму; електролітом є розчин хлориду, нітрату й сульфату натрію. Переваги А.-х. о. порівняно з обробленням на металоріз. верстатах: збереження форми робочого органу; незалежність від *твердості* чи *крихкості* матеріалу; відсутність дії деформувальних зусиль на стінки; збереження поверхні деталі; доступність впливу у вузьких порожнинах, складних переходах площин, похилих пазах, отворах малого перетину за вел. глибини (співвідношення 1 : 200); регулювання інтенсивності впливу. Недоліки А.-х. о.: висока енергоємність, низька точність, необхідність надійного *антикорозійного захисту* елементів електрохім. верстатів. А.-х. о. застосовують для виготовлення виробів складної конфігурації (напр., штампів і прес-форм), для гравіювання, маркування виробів та ін.

Лит.: Житников В. П., Зайцев А. Н. Импульсная электрохимическая размерная обработка. Москва, 2008; Байрачний Б. І., Ляшок Л. В. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2012. Ч. 4; Дамаскин Б. Б., Петрий О. А., Цирлина Г. А. Электрохимия. 3-е изд., испр. Санкт-Петербург, 2015.

Т. А. Каменська

Анодонта — див. Беззубка.

Анодування (від грец. *anodos*, букв. — шлях угору) — утворення оксид. плівки на поверхні металевих виробів електрохім. способом. Під час А. вироб, занур. в *електроліт*, з'єднують з *анодом* джерела живлення. Оксидні плівки 1–200 мкм завтовшки мають підвищ. *твердість*, стійкість проти спрацювання, високу *жаростійкість*, електроізоляц. властивості, міцно з'єднуються з металом. Найчастіше А. піддають вироби з алюмінію та алюмінію сплавів. А. застосовують у *машинобудуванні* для захисту виробів від *корозії*, приладобудуванні (див. *Приладобудівна промисловість*) для декор. оздоблення й захисту приладів від мех. і хім. впливу, у літакобудуванні та *радіоелектроніці*.

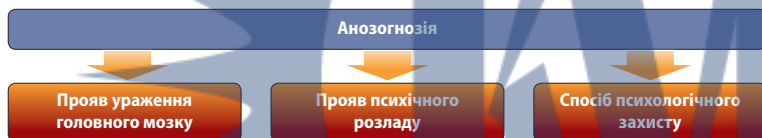
Анодування. Поверхневий шар карабінів, який отриманий анодуванням

Дж.: ДСТУ 2491-94. Покриття металеві та неметалеві неорганічні. Терміни та визначення. Київ, 1995; ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

Лит.: Ющенко К. А., Борисов Ю. С., Кузнецов В. Д. та ін. Інженерія поверхні. Київ, 2007; Барон Ю. М. Технологія конструкційних матеріалів. Санкт-Петербург, 2012; Бик М. В., Букет О. І., Васильєв Г. С. Методи захисту обладнання від корозії та захист на стадії проектування. Київ, 2018.

Т. А. Каменська

Анозогнозія (від *а...* — заперечний префікс, грец. νόσος — хвороба та γνῶσις — знання) — відсутність або зниження критики до свого хворобливого стану, зниження адекват. оцінки своїх тілес. та/або псих. проблем зі здоров'ям, неусвідомлене заперечення механізмів виникнення хвороби, власних можливостей. Недугу вперше описано 1899 Г. Антоном (1858–1933; Австрія), 1914 Ж. Бабінські доповнив неврол. генез та ввів термін «А.», згодом хвороба стала відома ще як синдром Антона — Бабінські. А. може виражатися в кількох варіантах. 1) Як результат ураження гол. мозку; спостерігається як варіант ау-

Анозогнозія. Варіанти прояву

тотопагнозії — неусвідомлення дефекту власного тіла, напр., паралічу кінцівок. Зона локалізації ураження — переважно права тім'яна частка гол. мозку. Найчастіші причини ураження — пухлини гол. мозку, інсульт, травма. 2) Як результат псих. розладу, коли пацієнт не усвідомлює захворювання та некритично ставиться до нього й до власних можливостей — зазвичай негативно впливає на формування прихильності до терапії і хворий відмовляється від лікування. Серед ознак — залежність від психоактив. речовин (алкоголізм, наркоманія), шизофренія, розлад особистості; біполярний афективний (маніакальна фаза), гістріорні, маячні розлади; порушення харч. поведінки (анорексія, булімія), розумова відсталість, органічне ураження нервової системи, психози (синдром Ганзера, псевдодеменція). 3) Як варіант психол. захисту неусвідомл. характеру в разі внутр. морального конфлікту пацієнта або його конфлікту з оточенням — спостерігається відчуття провини та/або сорому, пов'язані з хворобою, соц. вимогами, стигматизацією, внутр. картиною хвороби. Подолання або зниження А. залежить від причин її виникнення, досягається різними (індивід. для кожного пацієнта) терапевт. стратегіями або застосуванням груп. психотерапії.

Лит.: Plutchik R. Emotions and Psychotherapy: A Psycho Evolutionary Perspective // Emotion: Theory, Research and Experience : in 5 vol. / Ed. by R. Plutchik, H. Kellerman. San Diego, 1990. Vol. 5; Collins A., Remington G., Coulter K. et al. Insight, Neurocognitive function and Symptom Clusters in Chronic Schizophrenia // Schizophrenia Research. 1997. Vol. 27 (1); Либина А. В., Либина А. В. Стилі реагування на стрес: психологіческая защита или совладание со сложными ситуациями? // Стиль человека: психологический анализ. Москва, 1998; Абабков В. А. Защитные психологические механизмы и копинги: анализ взаимоотноше-

ний. Санкт-Петербург, 2004; Vos M. S., Haes J. C. de. Denial in Cancer Patients, an Explorative Review // Psycho-Oncology. 2007. № 16 (1); Рыбакова Ю. В., Илюк Р. Д., Крупицкий Е. М. и др. Методика оценки анозогнозии у больных алкоголизмом. Санкт-Петербург, 2011; Литвинчук Л. М. Проблема анозогнозии наркологических больных как фактор выявления закономерностей процессов реабилитации та ресоциализации // Актуальні пробл. психол. 2016. Т. 11. Вип. 14.

О. С. Чабан

Аноксемія [від *анокс(ія)* та грец. αίμα — кров] — відсутність кисню в крові. Рідкісне явище. Найчастіше спостерігають *гіпоксемію*, тобто понижений вміст кисню в крові.

Лит.: Волковой В. А., Кононенко Н. М., Гнатюк В. В. та ін. Патологічна анатомія. Харків, 2013; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2017.

Аноксифобія (від *ан...* — заперечний префікс, лат. oxugenium — кисень і грец. βίωσις — життя) — див. *Анаеробіоз*.

Аноксія (від *ан...* — заперечний префікс і лат. oxugenium — кисень), кисневе голодування — відсутність кисню в окремих органах і тканинах або в цілому орг-мі. А. називають також *гіпоксією*. За дійсної заг. А. згодом настає смерть. Може виникати під час зниження тиску атмосферного на вел. висотах, за недостатності кровообігу, зменшення вмісту еритроцитів або гемоглобіну в крові, унаслідок різних захворювань системи кровообігу (напр., серцевої недостатності), а також недостатнього збагачення крові киснем у легенях через різні порушення дихання або такі захворювання, як *пневмонія*, коли зменшується ефективна дихальна поверхня легеневої тканини. За класифікацією Дж. Баркрофта, Д. Пітерса і Д. Ван Слайка, розрізняють 4 типи А.: аноксичну (*аноксемія*), анемічну, застійну, гістотоксичну.

Лит.: Бойчук Т. М., Роговий Ю. Є., Попович Г. Б. Патолофізіологія гепаторенального синдрому при гемічній гіпоксії. Чернівці, 2012; Атаман О. В. Патолофізіологія : у 2 т. Вінниця, 2016–2017.

Анолісові (Polychrotidae) — родина ящірок ряду *лускатих*, класу *плазунів*. Надзвичайно спеціаліз. група, переважно деревних ящірок, до складу якої входить 2–13 родів та до 650 видів плазунів. Раніше цей таксон розглядався в ранзі підродини й належав до род. Ігуанові (Iguanidae). Найбільшим за кількістю видів є рід Аноліс (*Anolis*), який налічує бл. 400 видів. А. — невеликі наземні ігуаноподібні ящірки 25–120 мм завдовжки, мають довгі пальці з чіпкими пластин-

Анолісові (*A. evermanni*)

ками, що є морфол. пристосуваннями для лазіння по деревах. Забарвлення зовн. покривів зазвичай зелене або буре, однак А. здатні змінювати його залежно від чинників зовн. середовища. Мають плевродонтні зуби, чим відрізняються від ін. ящірок (зокрема агамових та хамелеонів). У самців А. є яскраво забарвлений горловий мішок, який вони використовують переважно у шлюбний період для приваблення самиць, а також для відлякування ін. самців. Для розмноження відкладають яйця. Поширені по всій Пд. Америці, до півдня Пн. Америки та Вест-Індії. Живуть на деревах. Відповідно до висоти місць існування над назем. поверхнею виділяють групи видів, які мешкають у кронах дерев (напр., *Anolis cuvieri*), лише на стовбурах (напр., *A. evermanni*), на кущах (напр., *A. pulchellus*) або підстилці (напр., *A. cooki*). Більшість живиться комахами, однак деякі види — фруктами. 2011 було вперше розшифровано геном плазунів, завдяки генет. дослідженням ящірки з род. А. — аноліса каролінського (*A. carolinensis*). Результати цих досліджень уможливили з'ясування окремих питань еволюції як плазунів, так і хребетних загалом. Багато видів родини є попул. домашніми тваринами.

Лит.: Encyclopedia of Reptiles and Amphibians / Ed. by H. G. Cogger, R. G. Zweifel. San Diego, 1998; Rodrigues M., Xavier V., Skuk G. et al. New Specimens of Anolis phyllorhinus (Squamata, Polychrotidae): the First Female of the Species and of Proboscis Anoles // Papéis Avulsos de Zoologia. 2002. № 42 (16); Ribeiro-Júnior M. A. Catalogue of Distribution of Lizards (Reptilia: Squamata) from the Brazilian Amazonia. I. Dactyloidae, Hoplocercidae, Iguanidae, Leiosauridae, Polychrotidae, Tropiduridae // Zootaxa. 2015. № 3983 (1).

Аномалія (грец. ἀνωμαλία — нерівність, неправильність) — 1) Неправильність, відхилення від заг. закономірності, ненормальність.

2) У біології, медицині — стійке, зазвичай не прогресуюче відхилення від норм. структури й функцій, притаманних даному біол. виду. До А. можуть призвести недорозвиток або надмір. розвиток *зачатка* органу чи зміна часу його закладання (внаслідок негатив. впливу середовища на організм, що розвивається); генет. зміни. У людини й тварин А. можуть виникати до народження (антенатальні А.) і після (постнатальні А.). Найчастіше трапляються вроджені вади розвитку — *виродливості* (див. *Виродливості людини і тварин*) — порушують функції орг-му, багато з них несумісні з життям. Постнатальні А. (розлади слуху, зору, мовлення, розумового розвитку) виникають унаслідок ін. захворювань.

Лит.: Демченко І. Г. Малі аномалії розвитку: їх особливості при деяких мультифакторіальних захворюваннях // Фактори експерим. еволюції організмів. 2014. Т. 14; Сорокман Т. В., Остапчук В. Г., Макарова О. В. Спадкові, сімейні хвороби та аномалії нирок у дитячому віці // Здоров'я ребенка. 2017. Т. 12. № 8.

3) В астрономії — дійсна А. — кут між *радіусом-вектором* небесного тіла і великою віссю його орбіти.

4) У геофізиці — відхилення від загального (нормального) характеру розподілу фіз. полів Землі, зумовлені неоднорідністю її будови й різноманітністю фіз. властивостей мінеральної речовини, з якої вона складається. Інтенсивність геофіз. А. в кожній точці земної поверхні характеризується різницею між спостереженням і нормальним (теоретичним) значенням величини

фіз. поля, обчисленої на підставі припущення про однорідність геол. будови й відповідний розподіл фіз. властивостей речовини земних надр. Розрізняють А.: гравітаційні, магнітні (див. *Аномалія магнітна*), сейсмічні, термічні, електричні, радіоактивні та ін. Геофіз. А. досліджують для з'ясування їхньої природи, вивчення глибинної будови Землі, прогнозування, пошуків і розвідки *родовищ корисних копалин*.

Лит.: Яценчук Ю. В. Геоекологія. Вінниця, 2008; Меньшов О. І. Магнетизм верхньої частини розрізу земної кори: природна та техногенна складові // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Геол. Вид. 1 (60). Київ, 2013; Богословский В. А., Горбачев Ю. И., Жигалин А. Д. и др. Геофизика. 4-е изд. Москва, 2015.

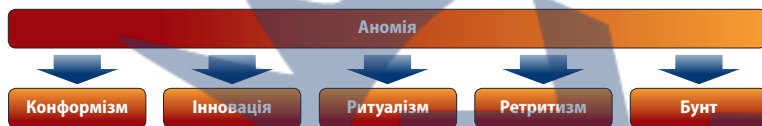
Аномалія магнітна — відхилення *величини* магніт. нахилу та ін. елементів *магнітного поля* Землі від теор. значень, обчислених у припущенні про однорідність будови земних оболонок, коли геомагніт. поле Землі відповідає полю однорідно намагніч. шару (магнітного диполя), розташ. в центрі Землі. Магніт. вісь диполя нахилена під кутом 11,5° до осі обертання Землі (див. *Вісь земна*). Відповідно до характер. розмірів розрізняють кілька видів А. м. Світові (материк.) аномалії мають характерні розміри порядку 10⁴ км. На поверхні Землі налічується 6 материк. аномалій. Найінтенсивніша — Східно-Азійська — охоплює тер. Азії та частину Європи на континенті Євразія. Значення вертик. складника *індукції магнітної* в її центрі досягає 30 % значення, характер. для норм. поля. Природа материк. аномалій залишається нез'ясованою. Певну роль відіграє неоднорідність магніт. властивостей порід, що утворюють різні ділянки поверхні Землі. Вірогід. чинником є також вплив *вихрових струмів* на межі ядра (див. *Ядро Землі*) — *мантія*. Серед вікових варіацій магніт. поля Землі інтенсивність і конфігурація материк. аномалій змінюються. Презентаб. модель магніт. поля Землі (що включає світ. аномалії) створено 1979 за даними векторної зйомки з супутника «Магсат» («Magsat»). Менші за розмірами регіон. та локальні аномалії спричинені *різн. намагніченістю порід гірських*, що утворюють *кору земну*. Їх інтенсивність (максим. значення індукції магніт. поля), а також форма й розміри залежать від геол. будови відповід. площі. У межах територій із могут. товщами осадових порід, напр., у Західносібір. низовині, А. м. поширюються на 10–100 км² і мають інтенсивність 10²–10³ нТл, оскільки більша частина осад. порід практично немагнітна. У районах, де магніт. кристалічні породи розташовані близько до поверхні, інтенсивність А. м. досягає 10⁴–10⁵ нТл. Їхня площа — від кількох квадрат. метрів до 10–100 км². Серед прикладів — Криворізька, Кременчуцька, Курська А. м., зумовл. могут. товщами *кварцитів залізистих*, до складу яких входить *магнетит* Fe₃O₄, що є *феромагнетиком*. А. м. є результатом намагнічення гір. порід під норм. полем Землі. Виділяють індуктов. намагнічення, спричинене сучас. магніт. полем, і природне залишк. намагнічення з попередніх геолог. періодів. Вивчення останнього покладено в основу методики дослідження палеомагніт. реконструкції. Відповідно до орієнтування аномальної намагніченості щодо норм. магніт. поля Землі, розрізняють позитив. аномалії (орієнтування збігаються) і негатив. (протилежні). Ви-

вчаються з метою розвідки *родовищ корисних копалин*; дослідження будови земної кори на глиб. до 20–50 км (на більших глибинах температура перевищує точку Кюрі для ферромагнетиків).

Лит.: Бондаренко В. М., Демура Г. В., Ларионов А. М., Общий курс геофизических методов разведки. Москва, 1986; Никитский В. Е., Васюточкин Г. С., Ломаный В. Д. и др. Магниторазведка: Справочник геофизика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1990; Орлюк М., Марченко А., Роменчук А. Зв'язок сейсмічності Землі та вікових змін її магнітного поля // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Геол. 2016. Вип. 4.

В. М. Завойський

Аномія (франц. *anomie*, від грец. *ἀνομία* — беззаконня) — стан сусп-ва (сусп. системи), який характеризується порушенням або руйнацією

(відсутність) загальноприйнятих цінностей і соц. норм як універс. регуляторів поведінки людей. Появу феномена А. в *соціології* пов'язують з теорією соц. А. Е. Дюркгейма, обґрунтовану ним у праці «Самогубство: соціологічний етюд» («Le Suicide. Étude de sociologie»; 1897). Він вважав, що А. — ненормальне явище, причиною чи наслідком якого є відсутність або слабкість норматив. регулювання люд. прагнень в умовах екон. криз, коли порушується рівновага матеріального рівня життя та виникає дезорганізація соц. відносин. З А. Е. Дюркгейм пов'язував і поширення самогубств. Соціолог Р. Мертон розумів А. як неузгодженість між соц. схваленими цілями та засобами їх реалізації. Напр., реалізація «американської мрії» про матер. процвітання для кожного залишається без еквівалент. інституціалізов. засобів, що призводить до мас. незадоволеності та деморалізації серед соц. *аутсайдерів*. Р. Мертон виділив п'ять основних реакцій (типів поведінки) на дилему «мета — засоби»: *конформізм*, *інновація*, *ритуалізм*, *ретритизм* і *бунт*. А. як певний стан сусп-ва (соц. системи) типова для перехідних періодів або трансформації якоїсь частини сусп. відносин, що набувають нестабільного та дезорганізаційного характеру. Лише за виняткових іст. обставин А. досягає макросоц. масштабів (усе сусп-во свідомо відмовляється від усталених ідеол. принципів і цінніс. орієнтирів своєї орг-ції, одночасно не сформувавши нової цілісності, нових норматив. стандартів сусп. життя). Така А., зокрема, притаманна пострад. сусп-вам. Закономір. результатом А. є дезорганізація сусп. відносин, а відтак і поширення дезадаптації серед більшості населення, порушення звичного укладу життя, зростання соц. незадоволеності, яке виявляється в незадоволенні людей своїм становищем у сусп-ві.

Дж.: Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности / Пер. с фр. Е. А. Самарской; под ред. М. Н. Грецкого. Москва, 1966; Дюркгейм Е. Самогубство: Социологические исследования / Пер. з фр. Л. Кононович. Київ, 1998.

Лит.: Chamlin M. B., Cochran J. K. An Evaluation of the Assumptions that Underlie Institutional Anomie Theory // Theoretical Criminology. 2007. № 11 (1); Лыткина Е. В. Со-

циальная структура в трех теориях аномии // Вестник Томского гос. ун-та. Филос. Социол. Политол. 2015. № 1 (29); Сенченко О. Аномия суспільства як результат інформаційно-мережкових війн // Вісник Книжкової палати. 2016. № 9 (242).

А. С. Лобанова, Н. В. Паніна

Анонім (від грец. *ἀνώνυμος* — безіменний, з *ἀν...* — не, без і *ὄνομα, ὄνυμα* — ім'я, назва) — автор, чие справжнє ім'я невідоме; твір без підпису автора. А. відомі з давніх часів, коли за рукописною традицією ім'я автора не вказувалося («Слово о полку Ігоревім», давньорус. повісті). Пізніше гол. причинами появи анонімних творів були політ. та реліг. переслідування, цензурні утиски. Так, у свій час анонімно друкувалися твори *Мелетія Смотрицького*, повість «Наймичка» Т. Шевченка та ін. Багато з них поширювалися в списках. Анонімним вважається також твір, підписаний нерозкритим *псевдонімом*. Справжнє ім'я автора виявляють, аналізуючи документи, творчість загалом і окр. твір, його мову і стиль, ідейно-образну систему.

Анонімія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ὄνυξ* — ніготь) — відсутність одного або кількох нігтів і нігтьових пластинок. А. буває вродженою та набутою. Вроджена А. належить до групи рідкісних спадкових *аномалій*; характеризується заміною нігтьової пластинки атрофічним *епідермісом*. Може виражатися відсутністю одного або кількох (усіх) нігтів і зазвичай поєднується з порушеннями зовн. шару шкіри, цотових і сальних залоз, змінами структури волосся та ін. вадами розвитку. Набута А. трапляється в разі органічних захворювань нервової системи (спинна сухотка, *епілепсія* тощо) як результат трофічних змін на шкірі пальців. Подібні зміни відбуваються і при дерматиті Дюрінга та вродженому бульозному епідермолізі. Відсутність нігтя може бути також наслідком мех. травм нігтьового ложа. Тактику, терапію і прогноз захворювання визначає правильно і своєчасно поставлений діагноз.

Лит.: Волковой В. А., Кононенко Н. М., Гнатюк В. В. та ін. Патологическая анатомия. Харьков, 2013; Ковешников В. Г., Сікора В. З., Пикалюк В. С. та ін. Анатомія кінцівок. Суми, 2014; Музика Ф. В., Гриньків М. Я., Куцериб Т. М. Анатомія людини. Львів, 2014; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2017; Півторак В. І., Кобзар О. Б., Булько М. П. та ін. Клінічна анатомія верхньої кінцівки. Вінниця, 2017.

Анонс (франц. *annonce* — оголошення, повідомлення, від лат. *annuntiare* — оголошувати) — 1) Стисле повідомлення рекламного характеру про майбутню подію (виставку, презентацію, спектакль, фільм, лекцію тощо). 2) Винесення на першу сторінку номера газети чи журналу найважливіших і найцікавіших матеріалів, демонстрація фрагменту майбутніх матеріалів на ТБ і радіо, що має на меті привернути увагу відповід. аудиторії. У традиц. класифікації жанрів ЗМІ (інформ., аналіт. та худ.-публіцистичний) А. не вважається самост. жанром. Однак деякі дослідники розглядають його як різновид *замітки*, тож відносять до інформ. жанрів. А. змістово схожий на *оголошення*, проте не тотожний із ним. Оголошення виконує утилітарну функцію — коротко й об'єктивно

Аномія. Типи реакцій на аномію (за Р. Мертоном)

Анонім. Маска Г'ай Фокса — символ анонімного інтернет-користувача

Анонімія

повідомляє про подію, без деталей, передісторії, умов проведення. Натомість А. має виразнішу рекламну спрямованість — мотивує аудиторію відвідати захід, ознайомитися з матеріалом тощо. Зміст і структура А. залежать від того, який аудиторії він адресований: представникам ЗМІ, медіаспоживачам та ін. Стилістика А. може варіюватися від стриманої інформаційної до образної, худ.-публіцистичної. Розрізняють такі осн. види А.: а) А. події — інформує про час, гол. етапи, проблематику запланованої події, учасників, місце проведення, інколи деталізує передумови події; публікується в друк. та електр. медіа; б) рецензія - А. — привертає увагу аудиторії до конкрет. творчого продукту; в) п р е с - А. — повідомлення про майбутню подію, яке надсилає організатор (фірма, установа тощо) у редакції ЗМІ, запрошуючи до висвітлення її перебігу та створення публ. розголосу. У такому матеріалі формулюють тему й мету заходу, повідомляють про час і місце, учасників, цікаві подробиці, деталі щодо орг-ції роботи журналістів на місці події, контакти організаторів. Українські теле-, радіоканали, мережеві ЗМІ часто використовують А. для реклами й просування власних проєктів, програм, серіалів, фільмів, мультфільмів тощо. Друк. газети й журнали використовують також А., представляючи на перших сторінках та обкладинках осн. матеріали. Завдяки А. читачі й глядачі не лише дістають відомості про майбутні події і заходи, а й мають можливість спланувати свій час, попередньо підготуватися до сприйняття певного видовища тощо.

Лит.: Ким М. Н. Жанры современной журналистики. Санкт-Петербург, 2004; Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті / За ред. Ю. М. Бідзілі. Ужгород, 2007; Тертычный А. А. Жанры периодической печати. Москва, 2017.

О. В. Голік

Аноплій самарський (*Anoplius samariensis*) — вид комах ряду *перетинчастокрилих*, родини Дорожніх ос. Комаха має чорне тіло, лише 2 і 3 *тергіти* черевця з червоним малюнком. Вусики й ноги чорні. Крила дуже затемнені. Довж. тіла — 15–23 мм. *Імаго* літають від червня до вересня. У степовій зоні трапляється на ксерофітних ділянках у долинах річок, на схилах балок і на сухих солончаках, у Лісостепу знайдено на луках. Імаго — антофіли, живляться нектаром квітів (зазвичай *Зонтичних*, *Айстрових* і *Молочайних*). Для живлення личинок самиця заготовляє паралізованих нею павуків-тарантулів. Самиця будує гніздо в ґрунті з однією коміркою наприкінці ходу на глибині до 11 см. Іноді використовує поверхневі ходи вовчка. У цьому разі вхід у гніздову нірку може бути на відстані до 1,5 м від місця проникнення в хід вовчка. Зимуюча личинка в коконі. Дає одну генерацію на рік. *Ареал* виду охоплює Пд.-Сх. Європу, Кавказ, Пн. Африку, Малу та Серед. Азію, південь Дал. Сх. В Україні знайдено в Криму, а на материк. частині — у Степу та Лісостепу. Вид занесено до *Червоної книги України*. Природоохоронний статус — рідкісний. Чисельність особин незначна, причини її зміни не з'ясовано. Збереження виду потребує охорони біотопів, сприятливих для його існування. У місцях перебування А. с. слід створити ентомол. заказники.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг.

ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Амолин А. В. Находки некоторых редких видов ос (Hymenoptera: Bethyridae, Sapygidae, Scoliidae, Tiphidae, Mutillidae, Pompilidae, Vespidae, Sphecidae, Crabronidae) на территории Донецкой и Луганской областей // Пробл. экол. и охр. природы техноген. региона. 2016. № 1–2.

О. С. Вобленко, А. Г. Котенко

Анорексигенні засоби (від *анорексія* і грец. *γεννώ* — породжувати, створювати) — лікарські препарати, що знижують *апетит*. Застосовують у комплексному лікуванні *ожиріння*. Поділяють на групи: а) засоби, які впливають на катехоламінінергічну систему [стимулюють *центральну нервову систему*, (ЦНС)] — фепранон, фенамін, фенфлурамін, дексфенфлурамін, лоркасерин; б) засоби, які впливають на катехоламінінергічну та серотонінергічну системи — сибутрамін; в) блокатори канабіноїдних рецепторів (CB₁) — римоабант. А. з. центр. дії реалізують свій ефект, впливаючи на центр. механізми регуляції апетиту в *гіпоталамусі*. Вони пригнічують центр голоду. Можливі побічні реакції з боку серцево-судин. системи та ЦНС, а також медикаментозна залежність. А. з. периферич. дії представлені препаратом орлістат — потужним і специфіч. *інгібітором* шлунково-кишкових ліпаз. Терапевтична дія реалізується у просвіті *шлунка* й тонкого кишківника (без всмоктування в системний кровообіг), що призводить до інактивації ліпази й втрати здатності розщеплювати жири їжі. Унаслідок цього зменшується надходження висококалорійних компонентів їжі в орг-м та знижується маса тіла. Ін. засоби представлені новим класом препаратів — блокаторами канабіноїдних рецепторів CB₁ (канабіноїдна система відіграє роль у регулюванні апетиту, енергетич. балансу й маси тіла). Показанням до призначення А. з. є лікування аліментар. ожиріння, яке обтяжує перебіг багатьох захворювань, призводить до порушення обміну речовин, розладів із боку серцево-судин. системи, печінки та ін.

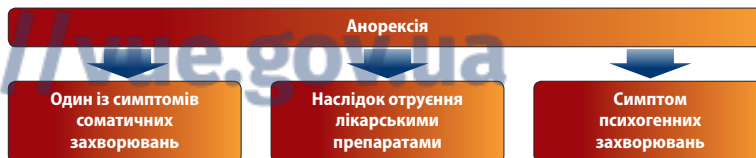
Лит.: Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Киев, 2016; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман И. С., Горчакова Н. О., Казак Л. И. та ін. Фармакология. 4-те вид. Вінниця, 2017.

С. М. Дронов, О. О. Нефьодов

Анорексія [від *а...* — заперечний префікс і грец. *орέωμαι* — бажати (їсти)] — повна відсутність апетиту, попри фізичну потребу в прийомі їжі. Virізняють кілька форм А.: а) один із симптомів у разі багатьох сомат. захворювань (онкологічні захворювання шлунково-кишкового тракту, *стоматит*, *стеноз*, *дивертикул стравоходу* тощо), коли процес самостійного вживання

Аноплій самарський

їжі стає ускладненим або унеможливленим; б) наслідок отруєння лікар. препаратами або через їх побічну дію; в) симптом, що супроводжує психоген. Захворювання (*депресія*, *неврастенія*, *обсесивно-компульсивний розлад*). Окр. захво-

Анорексія. Форми анорексії

рюванням вважають нервову А., що є моно-симптоматичним *неврозом*. Осн. її ознаки: свідомі відмова від їжі, ініціювання будь-яких дій, спрямованих на зниження маси тіла (надмірні фіз. навантаження, застосування діуретиків, проносних засобів тощо), викривлене сприйняття власного тіла й паніч. страх збільшення його маси. Нервова А. виникає через низку причин, серед яких — психол., соц. та біол. (можливо, й генетичні). Через вплив ЗМІ (журнали, інтернет, поп-культура, кінематограф тощо) на сприйняття та прийняття власної зовнішності нервова А. стала однією з найгостріших соц. проблем поч. 21 ст. Страждають на нервову А. переважно жінки в підлітковому та юнацькому віці. Вона призводить до порушень природ. функцій орг-му та послаблення когнітив. діяльності, змінює катіонно-йонний склад крові, може істотно вплинути на *менструальний цикл*, спричинити *аменорею*, у деяких випадках — навіть незворотні порушення репродуктив. функцій. У найтяжчих випадках нервова А. призводить до летальних наслідків. Захворювання потребує своєчас. діагностики, а також медикаментозної та психотерапії.

Лит.: Казакова С. Є., Ковальова Н. В. Клиническая и психологическая характеристика пациентов с нервной анорексией // Укр. мед. альманах. 2005. Т. 4 (додаток); Медведев В. П., Лоскучерява Т. Д. Нервная анорексия и нервная булимия у детей и подростков: диагностика и лечение // Рос. сем. врач. 2013. № 17 (1); Захарова Л. И. Нервная анорексия: распространенность, критерии диагностики и психосоматические соотношения (обзор) // Науч. результаты биомед. исслед. 2019. № 5 (1); Gibson D., Mehler P. Anorexia Nervosa and the Immune System — A Narrative Review // Journal of Clinical Medicine. 2019. Vol. 8. Is. 11.

К. С. Максименко

Анортит (від грец. *ἀνорτός* — непрямий, скошений) — *мінерал* класу *силікатів*, різновид *плагіоклазу*. Крайній член ізоморфного ряду плагіоклазів альбіт — А. Хім. формула — $(\text{Ca}, \text{Na})(\text{Al}, \text{Si})_2\text{O}_6$. При цьому вміст А. від 90 % до 100 % (An_{90-100}). Сингонія — триклінна. Твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 6. Колір — безколоворовий або білий, зрідка сірий, бежевий, червоний. Блиск — скляний або перламутровий. Від слабо прозорого до непрозорого. Кристали чи мінер. агрегати чистого А. трапляються рідко, переважно в магматичних і метасоматичних породах разом з ін. *польовими шпатами*. Вважається важливим породотвірним мінералом. Поширений у породах складчастих порізів і кристал. щитах, зокрема, у *габро*, *габроноритах*, *гранітах-рапакахів*, *амфіболітах*. Знайдений також у зразках місячного ґрунту, метеоритах. А. поширений у породах *Українського щита*. У дослідженнях використовується для вивчення складу й генезису магматичних порід.

Лит.: Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals: in 5 vol. London, 2001. Vol. 4A; Митрохин О. В., Шумлянский Л. В., Вишнеvsька Є. О. и др. Геохімічна типізація базитових дайок Інгульського та Волинського мегаблоків Українського щита // Геохім. та рудоутворення. 2017. № 38.

Анортозит (франц. *anorthosite*, від *anorthose* — *плагіоклаз*) — *порода гірська магматична* групи *габро*. Перший наук. опис родовища А. здійснив 1863 хімік і мінералог Т. С. Хант (1826–1892;

США) в «Американському журналі науки та мистецтва». В Україні розробку *лабрадориту* (різновид А.) почали 1835 на *Волині* в кар'єрах Кам'яного Броду та Слобідки. *Головинське родовище лабрадориту* розробляють від 1900. Порода утв. на понад 90 % плагіоклазом (здебільшого осн. складу). Другоряд. та акцесор. *мінерали* А. — *ортоніроксен*, рідше *олівін*, *клінопіроксен*, *біотит*, *ільменіт*, *магнетит*, *сульфіди*, *кварц* та його субграфіч. зростання з *калішпатом* (*гранофір*), *апатит*, *циркон*. Назва походить від *анортиту*. У природ. породах, названих А., плагіоклаз найчастіше має т. з. серед. склад, у якому вміст анортит. складника становить 40–60 %, рідше 70–80 %. Лише на *Місяці* вони складені власне анортитом. У сучас. л-рі всі суттєво плагіоклаз. породи заведено називати А. з можливими дод. визначеннями — *лабрадоровий*, *андезиновий*, *бітовніровий* тощо. Типові чисто анортозит. масиви виявлено лише в межах древніх *кратонів* (Україна, Канада, Фінляндія), віком понад 1 млрд р. Походження А. — не розв'язане остаточно питання петрохімії. Одна з гіпотез — утворення цих порід унаслідок спливання кристалів плагіоклазу в базальт. магмі. Не з'ясовано також причини припинення анортозит. магматизму. Хоча А. вважають магматич. породами, у природі не виявлено цілковитих аналогів вулканітів такого хім. складу. Подіб. до них є деякі високогіноземисті *базальти*. Найімовірнішою є кумулятив. природа А. (кумуляція вкраплеників плагіоклазу з базальтоїдною *магми*). Найбільші масиви А. (площею від 1 000 км²) просторово й генетично пов'язані з вел. т. з. А.-рапакивігранітними (див. *Panakiivi*) плутонами — окр. самостійними глибин. магматич. тілами. А. трапляються також як шари різної потужності в диференційованих (розшарованих, стратифікованих) суттєво *габроїд.* та *габро-перидотит.* масивах, напр., у Бушвельді (ПАР), Стілвотері (шт. Монтана, США), Скаергаарді (Гренландія), Мончегірському (Кольський п-ів, РФ). Такі А. інколи називають автономними. В Україні родовища А. пов'язані з Коростен. і Корсунь-Новомиргород. плутонами. Є низка кар'єрів у Житомир. і Черкаській областях, із яких видобувають А., здатні іризувати. З анортозитовими магматич. комплексами пов'язані родовища *титану*, *хрому*, *платиноїдів*. Шільні та нетріщинуваті різновиди А., здатні до іризації, використовують для виготовлення облицюв. плиток (магнітний метр, будинків тощо), пам'ятників. А. виявлено в зразках місяця. порід. Важливий для досліджень *Марса*, *Венери* й *метеоритів*.

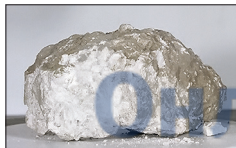
Лит.: Sterry Hunt T. On Norite or Labradorite Rock // American Journal of Science and Arts. 1869. Vol. 48; Анортозит-рапакиви гранітна формація: Восточно-Европейская платформа / Под ред. Ф. П. Митрофанова. Ленинград, 1978; Личак И. Л. Петрология Коростенского плутона. Киев, 1983; Лебединский В. И. В удивительном мире камня. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1985; Павлов Г. Г. Петрография. Київ, 2014.

С. Г. Кривдік

Аносмія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ὀσμή* — запах) — утрата здатності відчувати запах. До А. призводить ураження рецепторів органів нюху і провідних шляхів нюхового аналізатора. Серед причин А. — гострі інфекц. хвороби, хронічний гнійний синусит, *енцефаліт*, *неврит* слухового нерва (особливо інфекц. етіології),

Анортит. Зразок з Італії

Анортозит. Зразок із Місяця, знайдений експедицією «Аполлон-15»

пухлина гол. мозку, травми носа, перелом гратчастої кістки, що призвів до розриву нюхових нервів, *інтоксикація* різними хім. речовинами та ін. Розрізняють вроджену та набуту А. Перша пов'язана з недорозвиненням нюхових нервів і спостерігається дуже рідко в комплексі з ін. патологіями розвитку носа й лицьової частини голови. Набута А. може бути зумовлена з порушеннями роботи однієї зі структур нюхової системи і буває двох видів: центральна й периферична. Центральна А. (або внутрішньомозкова) з'являється через ураження *центральної нервової системи*. Периферичну А. поділяють на 4 види: функціональну, респіраторну, есенціальну, вікову (старечу). Трапляється нейрогенна (неврогенна) А., що розвивається внаслідок ураження периферичного або центр. відділу нюхового аналізатора. Лікування А. має бути спрямоване на усунення її першопричин. Прогноз при А., пов'язаній з анатом. змінами в порожнині носа, сприятливий.

Лит.: Вейн А. М., Вознесенская Т. Г., Воробьева О. В. и др. Неврология для врачей общей практики. Москва, 2001; Клінічні протоколи надання медичної допомоги. Неврологія / Відп. ред. Т. В. Марухно. Київ, 2016; Матвієнко Ю. О., Боженко Н. Л. Поширені захворювання черепно-мозкових нервів у практиці невролога і загального лікаря. Київ, 2016; Торопенко О. М., Торопенко Ю. В. Алгоритми встановлення діагнозу в неврології. 2-ге вид., допов. і перероб. Суми, 2016; Діагностичні алгоритми в неврології. 3-тє вид., випр. й допов. Київ, 2017; Теленгатор О. Я., Карабаєв Д. Т., Гріджук М. Ю. Симптоми та синдроми в неврології. Київ, 2017.

Аносов, Дмитро Вікторович (рос. Аносов, Дмитрий Викторович; 30.11.1936, м. Москва, тепер РФ — 05.08.2014, м. Москва, РФ) — математик, фахівець у сфері теорії динаміч. систем, теорії диференціальних рівнянь та суміж. питань геометрії й топології, доктор фізико-мат. наук (з 1965), чл.-кор. АН СРСР (з 1990), академік РАН (з 1992), почес. професор Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (з 1999). Нар. у сім'ї науковців. Закінчив 1958 мех.-матем. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (наук. керівники Л. Понтрягін, Є. Міщенко), 1961 — аспірантуру Мат. ін-ту ім. В. А. Стеклова РАН (тепер Федерал. держ. бюджет. установа науки Мат. ін-т імені В. А. Стеклова РАН). Брав участь у Міжнар. симпозиумі з нелінійних коливань (1961) у м. Києві. Захистив канд. дис. «Усереднення в системах звичайних диференціальних рівнянь зі швидкоколивними розв'язками» (1961), докт. дис. «Геодезичні потоки на замкнених ріманових многовидах від'ємної кривини» (1965). Упродовж 1968–1973 і від 1996 до кінця життя працював на мех.-мат. ф-ті Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова, де з 1969 був керівником семінару з теорії динаміч. систем, з 2000 — зав. кафедри динаміч. систем. Від 1988 — керівник засн. Л. Понтрягіним семінару з диференціал. рівнянь у Мат. ін-ті ім. В. А. Стеклова РАН. Брав участь у створенні Моск. центру безперерв. матем. освіти (1995). Зав. відділу звичайних диференціал. рівнянь у Мат. ін-ті ім. В. А. Стеклова РАН (1997–2014). З іменем А. пов'язана т. з. гіперболічна революція в теорії динаміч. систем. А. ґрунтовно вивчив клас динаміч. систем, яким властиві повна та рівномір. гіперболічність/гіперболічність (див. *Аносова система*). У співавт. з А. Катком (1944–2018; США) А. було запропоновано глад-

кий варіант методу апроксимації періодич. перетвореннями. А. є одним із розробників геометрії замкнених геодезичних із позиції теорії динаміч. систем та варіаційного числення. Під керівництвом А. його учні М. Брін і Я. Песін започаткували «частково гіперболічну теорію» (1974). Займався також історією математики, проблемами викладання математики в школі. Автор книг із математики: «Погляд на математику та дещо з неї» (2003), «Від Ньютона до Кеплера» (2006), «Диференціальні рівняння: то розв'язуємо, то малюємо» (2008) та ін. Лауреат премії Моск. мат. т-ва (1965), Держ. премії СРСР (1976), Премії ім. Ляпунова РАН (2001).

Пр.: Геодезические потоки на замкнутых римановых многообразиях отрицательной кривизны // Труды Математического института АН СССР. Москва, 1967; Новые примеры в гладкой эргодической теории. Эргодические диффеоморфизмы // Труды Моск. мат. об-ва. 1970. № 23. (у співавт.); The Riemann–Hilbert Problem. Braunschweig; Wiesbaden, 1994. (у співавт.); От Ньютона к Кеплеру. Москва, 2006.

Лит.: Арнольд В. И., Голибрух А. А., Гакрелидзе Р. В. и др. Дмитрий Викторович Аносов (к шестидесятилетию со дня рождения) // Успехи мат. наук. 1997. Т. 52. Вып. 2 (314); Ильшенко Ю. С. Памяти Д. В. Аносова // Мат. просвещение. 2015. Сер. 3. Вып. 19.

Аносова система — динамічна система, що характеризується лінійним дотичним простором, розділеним на три частини: а) складова уздовж траєкторії з нульовим показником Ляпунова (за прізвищем О. Ляпунова, 1857–1918; Росія); б) поперечний простір, де траєкторії розбігаються експоненційно (див. *Функція експоненціальна*) зі швидкістю, обмеженою знизу рівномірно за початк. умовами й часом; в) попереч. простір, у якому траєкторії зближуються експоненційно зі швидкістю, обмеженою зверху, а також рівномірно за початк. умовами й часом. Названа ім'ям розробника — Д. Аносова.

Лит.: Lichtenberg A. J., Lieberman M. A. Regular and Stochastic Motion. New York, 1992; Арнольд В. И. Геометрические методы в теории обыкновенных дифференциальных уравнений. Москва, 2014.

Анотація (лат. annotatio — помітка, зауваження, примітка, від annotare — позначати) — стисла характеристика первин. документа (книжки, дисертації, статті, проекту тощо) — його змісту, призначення, структури, худ. форми, читачкої адреси тощо. На відміну від *реферату*, не перераховує зміст первин. документа, а узагальнено представляє його як унікальний інформ. продукт. Розташування А., її обсяг, зміст, структура, стиліст. особливості визначає ДСТУ 7342:2013 «Інформація та документація. Видавничі анотації. Правила складання та подання у виданнях». За змістом, структурою, обсягом, призначенням А. різноманітні. За функціональним призначенням: а) довідкова А. — уточнює тему документа, надає стислі відомості про автора, жанр твору, читачку адресу, ін. особливості публікації, не зазначені в бібліограф. описі; може бути короткою або розгорнутою; використовується в наук., навч.-метод., довідкових виданнях; б) рекомендаційна А. — має дидакт. та просувал. спрямованість, акцентує увагу на новизні ідей, фактажу, ін. перевагах публікації, пропагує її як корисне інформ. джерело для певної аудиторної групи, спонукає до читання тво-

Аносов Дмитро Вікторович

Анотація. Способи класифікації

ру; використовується переважно в літ.-худ. та наук.-попул. виданнях. За способом характеристики первин. документа: а) загальна А. — дає загал. опис документа — різном. аспектів його змісту й форми; призначена для масової аудиторії; б) спеціалізована (аналітична) А. — характеризує певний аспект первин. документа, що може зацікавити конкретну аудиторну групу, або певну частину (розділ, параграф) первин. документа. За кількістю анованих джерел: а) монографічна А. — характеризує один первин. документ; б) групова (зведена) А. — характеризує кілька документів, згрупованих на певній підставі: публікації за спільною темою; публікації одного автора чи одного видавництва, публікації з однотипного видавн. джерела (журналу, газети). За виконанням: а) авторська А. — самостійно підготовлена автором книжки, статті чи ін. документа; б) неавторська А. — підготовлена фахівцем (редактором, бібліографом чи ін.), напр., видавнича А. Обсяг, зміст і форма А. залежать від її виду. Як вторин. документ, А. має загалом відповідати таким вимогам: а) доступність — бути зрозумілою масовому читачеві без звернення до первин. документа; б) змістовність — містити достатню інформацію для того, щоб читач міг скласти уявлення про первин. документ (тему, фактаж, структуру, худ. оформлення, цінність публікації тощо); в) лаконічність — мати значно менший обсяг, ніж первин. документ (зазвичай до 500 знаків), акцентувати увагу на його гол. характеристиках без деталей; не містити жодних сторонніх відомостей; г) стилістично тяжіти до безособових синтаксичних конструкцій, фраз-кліше, загальноприйн. скорочень, уникати складних формулювань, цитат та ін. А. виконують такі осн. функції: а) пошукова — орієнтують читачів в інформ. потоках, допомагають приймати рішення про доцільність поглибленого читання того чи того документа; б) комунікативна — інформують про існування й особливості певних публікацій, сприяють створенню інформ. баз, інформ. обміну, просуванню видавн. продукції; в) оцінювальна — критично оцінюють користність публікацій, їхнє місце поміж ін.

Дж.: ДСТУ 4861:2007. Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості. Київ, 2009; ДСТУ 7342:2013. Інформація та документація. Видавнича анотація. Правила складання та подання у виданнях. Київ, 2014.

Літ.: Женченко М. І. Загальна і спеціальна бібліографія. Київ, 2011; Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Макроаналітичне згортання інформації. Бібліографічний опис документів. Анування документів. Київ, 2014.

М. І. Женченко, Т. С. Крайнікова

Анофелес — див. *Малярійний комар*.

Анофрієв Олег Андрійович

Анофрієв, Олєг Андрійович (рос. Анофриев, Олег Андреевич; 20.07.1930, м. Геленджик, Краснодарський край, тепер РФ — 28.03.2018, м. Москва, РФ) — актор театру та кіно, співак, автор пісень, нар. артист РФ (з 2004). Закінчив школу-студію МХАТ (1954). Працював у театрах м. Москви: від 1954 — у Центр. дитячому театрі, з 1960 — у Театрі ім. В. Маяковського, з 1962 — у Театрі ім. Мосради, 1972–1995 — у Театрі-студії кіноактора (тепер Центр театру й кіно під керівництвом М. Михалкова). Серед театральних ролей: Василь Тьоркін («Василій Тьоркін», за поемою О. Твардовського), матрос Віленчук («Шторм» В. Біль-Білоцерковського; обидві — Театр ім. Мосради), моновиства «Тобі одній та про саму тебе» (Театр-студія кіноактора). Працював на естраді, ТБ, радіо. Як кінорежисер поставив комедійну мелодраму «Бути закоханим» (1992). Знявся у понад 50 фільмах у ролях характерного й комедійного плану, зокрема «Казка про втрачений час» (1964; старий Петя Зубов), «Автомобіль, скрипка та собака Клякса» (1974; музикант), «Інокніто з Петербурга» (1978; Бобчинський), «Людина з бульвару Капуцинів» (1987; тапер), «Кримінальний квартет» (1989; Фельдман), «Дві стріли. Детектив кам'яної доби» (1989; барабанник). Автор текстів пісень і музики до багатьох ігрових та анімац. стрічок. Озвучив персонажів у понад 20 анімац. фільмах («Бременські музики», 1969; «Відважний Робін Гуд», 1970; «Як Левеня та Черпаха співали пісню», 1974; «Дуже Синя Борода», 1979). Випустив книги поезії та спогадів «Солдат і балерина» («Солдат і балерина»; 1999), «Є лише мить» («Есть только миг»; 2011). Знявся у фільмах укр. студій: «Мандрівка в молодість» (1956; Крушинський), «Артист з Коханівки» (1961; Мишко), «Перевірено, мін немає» (1965; Мамалижкін). Автор тексту й музики пісні «Солдатський лист» до укр. фільму «Розвідники» (1968).

Тв.: Солдат і балерина. Москва, 1999; Есть только миг. Москва, 2011; Что есть истина. Москва, 2016.

Літ.: Энциклопедия отечественной мультипликации / Сост. С. В. Капкова. Москва, 2006; Кто есть кто в современной культуре : в 2 вып. / Под ред. С. М. Семёнова. Москва, 2007. Вып. 2.

В. М. Войтенко

Анофтальм (від ан... — заперечний префікс і грец. офтальмос — око) — відсутність одного або обох очей. Розрізняють А. вроджений і набутий. Вроджений А. супроводжується аномаліями розвитку зорових нервів чи повик, відсутністю очного яблука. Має здебільшого односторонній характер. Поширеність цієї форми недуги варіює від 1 до 2,1 на 10 000 новонароджених. Набутий А. може бути наслідком травми ока, а також хірург. втручання (енуклеація з приводу пухлини ока тощо).

Літ.: Никифоров А. С., Гусева М. Р. Нейроофтальмология: руководство. Москва, 2008; Жабоедов Г. Д., Скрипник Р. Л., Баран Т. В. та ін. Офтальмология. Киев, 2011; Бездітко П. А., Вітовська О. П., Безкоровайна І. М. та ін. Офтальмология. Харьков, 2012; Керимов, К. Т., Керимова Н. К. Неотложная помощь в офтальмологии. Баку, 2013; Пасечникова Н. В., Науменко В. А., Король А. Р. и др. Инфракрасная диагностика в офтальмологии. Одесса, 2014.

Анохін, Олександр Костянтинівич (14.08.1882, с. Дружківка, тепер місто Донецької обл., Україна — 05.04.1920, м. Київ, тепер Україна) — теоре-

тик і практик гімнастики, важкої атлетики, популяризатор спорту. Нар. у сім'ї лікаря. 1910 закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У студент. роки почав займатися важкою атлетикою. З 1906 викладав гімнастику та фіз. вправи в уч-щі Ф. Альдінгера, від 1908 — у Київ. атлетич. й гімнастич. т-ві і тренував важкоатлетів у студент. гуртку ун-ту. Першим у Рос. імперії отримав офіц. диплом «Тренер з важкої атлетики» (1908). Упродовж 1909–1912 викладав на Вищих жін. курсах приват-доцента А. Карницького, на Фребелів. жін. курсах, у Київ. першому комерц. уч-щі. Був членом Київ. атлетич. й гімнастич. т-ва, яким керував ентузіаст розвитку спорту, лікар *Є. Гарнич-Гарницький*. У цьому т-ві 04.12.1908 здобув свідоцтво викладача гімнастики, атлетики, боротьби й боксу. Від 15.01.1910 тісно співпрацював зі спорт. т-вом «Верітас» та його директором В. Крамаренком. Це т-во 1908 відкрило школу масажу та курси пед. гімнастики, на яких він працював викладачем, читав лекції. 01.09.1910 був прийнятий на посаду викладача гімнастики Київ. учител. ін-ту, де пропрацював 5 р. Від 1909 працював лікарем у 7-му Київ. земському шпиталі. 24.09.1911 А. обрано заст. голови Київ. футбол. ліги. 1912 призначений ординатором хірург. факультатив. клініки при Київ. ун-ті Св. Володимира. У серпні 1912 спільно з однодумцями зареєстрував київ. гурток «Спорт» та став його головою. Був дійсним членом к-ту Всерос. спілки важкої атлетики. 04.01.1913 на Всерос. з'їзді представників атлетич. орг-цій обраний суддею з важкої атлетики. 1913 на Всерос. пром. виставці у м. Києві функціонувала секція спорту, яку він представляв. Став головою Київ. олімп. к-ту, який вів підготовку до проведення *Першої всеросійської олімпіади (1913)* в м. Києві. Під його керівництвом для проведення олімпіади в м. Києві були побудовані: перший у Рос. імперії стаціонар. стадіон «Спортивне поле», велотрек, тир та ін. спорт. споруди. У серпні 1913 при Київ. навч. окрузі було створено Київ. т-во сприяння фіз. розвитку і спорту, до правління якого його було обрано. Спільно з найближчим соратником В. Крамаренком А. керував курсами з підготовки викладачів гімнастики, виступав із лекціями. Від 1913 був редактором спорт. журн. «Краса і сила» («Красота и сила»). На поч. 1914 за ініціативою А. в м. Києві була проведена першість із важкої атлетики та боротьби серед атлетів-аматорів. 1914 разом із В. Крамаренком розробив проект гімнастич. містечка Київ. навч. округу. Додержав до популярного в м. Києві молодіж. руху «Сокіл» та скаутів, став основоположником київ. скаутингу. 1915 створив перший у Рос. імперії скаут. загін дівчат-розвідниць. Був членом масон. ордену «Гісбар». Із серпня 1919 як співробітник Особл. відділу Губерн. Надзвич. комісії був залишений у м. Києві для підпільної секрет. інформ. роботи на той час, коли містом оволоділи денікінці. Працював під прізвищем Ковров. 28.02 (або 01.03) 1920 А. було заарештовано за доносом, у якому його безпідставно звинувачували в розтраті грошей та зв'язках із денікінцями. Під час службового розслідування А. утримували в приміщенні Надзвич. комісії, де він помер, ймовірно, від хвороби (грип або тиф). Існують непідтверджені документами версії про самогубство. Ін. осіб, заарештов. за цією ж спра-

вою, було виправдано та звільнено. А. — розробник власної системи фіз. вправ. Ще в студент. роки підготував рукопис «Фізичне виховання людини» з двома табл. рисунків (загалом 46), де проаналізував різні системи фіз. виховання та дав рекомендації з їх удосконалення. Від 1904 публікував статті про спорт та гімнастику в журн. «Цикліст» («Циклист»), підписуючись псевдонімом Б. Росс, 1909–1912 — у журн. «Сила і здоров'я» («Сила и здоровье»), «Краса і сила» («Красота и сила»), «Геркулес», «Спорт», «Спортсмен», «Російський спорт» («Русский спорт») та ін. У книзі «Нова система. Психофізіологічні рухи» (1909; 16 перевидань), статті «Природна система фізичних вправ. Російська система гімнастики» (1910) розробив комплекс вправ для зміцнення м'язів і здоров'я загалом, який спочатку назвав «Нова система», а потім — «Вольова гімнастика». Переваги цієї системи в тому, що немає навантаження на серце, дихання залишається рівним, покращується кровообіг. Автор повісті «Атлет» (журн. «Російський спорт», 1911, № 35–59).

Пр.: Естественная система физических упражнений. Русская система гимнастики // Физ. воспитание и спорт. 1910. № 5; Спорт и пресса // Рус. спорт. 1912. № 53; Стадион в Киеве // Рус. спорт. 1916. № 48; Волевая гимнастика: Психо-физиологические движения. 16-е изд. Харьков, 1930.

Літ.: Зубалій М. Д. О. К. Анохін — розробник ранкової гімнастики // Пед. і психол. 2010. № 4 (69); Зубалій М. Д. О. К. Анохін — організатор Першої російської олімпіади в Києві // Фіз. виховання в сучас. школі. 2012. № 1; Западнюк О. Олександр Анохін — скаутмайстер, спортсмен, лікар, громадський діяч // До 100-річчя українського скаутингу. Київ, 2013; Приходько Г. Олександр Анохін: сторінки біографії, педагогічна спадщина // Нова пед. думка. 2013. № 4; Черпак Ю. В. Олександр Костянтинівч Анохін: сторінками біографії // Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія : в 3 т. / За заг. ред. М. Б. Євтуха, В. М. Федорця. Вінниця, 2016. Т. 2.

Ю. В. Черпак

Анохін Олександр
Костянтинівч

Анощенко — режисери, сценаристи, піонери кіно та авіації, брати. Олександр Дмитрович А. (Анощенко-Анод; рос. Анощенко, Александр Дмитриевич; 10.11.1887, м. Харків, тепер Україна — 10.01.1969, м. Москва, тепер РФ) — сценарист, режисер, монтажер. Нар. в дворян. родині, син чиновника (юриста). 1906–1909 навчався в Політех. ун-ті в м. Гейдельберзі (Німеччина), 1909–1912 — у Моск. ун-ті (тепер Московський державний університет імені М. В. Ломоносова) та в Моск. нар. консерваторії. 1913 був редактором журн. «Кіно-театр і життя» («Кино-театр и жизнь», вийшло 6 номерів). Під час *Першої світової війни* служив у Повітр. флоті. 1917 обраний до Установчих зборів, був у лівій опозиції до більшовиків. 1923–1926 — режисер і сценарист на студіях «Кулькіно», «Держкіно», «Межрабпомфільм», 1926–1927 — в Україні, реж. кіностудії Всеукр. кіноуправління (ВУФКУ). 1927–1929 — декан худ. ф-ту Ін-ту кінематографії (тепер *Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. А. Герасимова*), викладав також на сценар. ф-ті. 1935–1936 — гол. редактор кіносектора Наркомтяжпрому. Був членом худ. ради Держ. Фотокіно-комітету, членом правління Пролеткіно. Автор сценаріїв, режисер понад 50 наук.-попул. та наук. фільмів: «Автоматизація токарних верста-

тів» (1940), «Моментальна фотографія» (1946), «Рейкозварювальний апарат» (1949), а також художніх: «Усім на радість» (1924), «Чудова книжка» (1925), «Трипільська трагедія» (1926; автор сценарію Г. Енік), «Тіні Бельведера» (ін. назва «Маску зірвано»; 1927), «Друге Баку» (1940) та ін. У присвяченому льотчикам худ. фільмі «До надземних перемог» (1924) були використані комбіновані зйомки, вперше показано політ аероплана, зафільмований з ін. літака. Писав сценарії для худ. фільмів. Автор роману для підлітків «Погані хлопці» («Скверные ребята»), п'єс, оповідань, повістей. Один із ініціаторів створення кіножурн. «Наука і техніка».

Пр.: О кино-иллюстрации программных композиций // Кино. 1922. № 3; О киномузыкальном спектакле // Кино. 1923. № 1 (5); Музыка и кино // Жизнь иск-ва. 1923. № 29 (902); Почему нет кино без музыки // Иск-во трудящихся. 1925. № 13; За лучшее, а не за худшее // Театр, клуб, кино. 1927. № 9.

Літ.: Юткевич С. И., Гинзбург С. С., Абрамов Н. П. Кинословарь : в 2 т. Москва, 1966–1970; Бородулин В. И. Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 2008.

Микола Дмитрович А. (рос. Анощенко, Николай Дмитриевич; 07.10.1894, м. Белгород, тепер РФ — 14.12.1974, м. Москва, тепер РФ) — авіатор, винахідник, кінематографіст, один із основоположників кольорового та стереокіно. З юності захоплювався авіацією та спортом. 1910 отримав нагороду від М. Жуковського на перших в Рос. імперії змаганнях планерів. З 1911 був зав. відділу авіації в «Газетці для дітей та юнацтва» («Газетка для детей и юношества»), писав статті для журн. «Аеро й автомобільне життя» («Аэро и автомобильная жизнь»), «Автомобиль і повітроплавство» («Автомобиль и воздухоплавание»), «До спорту» («К спорту»). Здійснив за 28 днів пішохід. перехід Москва — Севастополь, встановивши рекорд. Під час Першої світової війни служив в авіагоні аеростатів. 1916 закінчив у м. Петрограді (тепер м. Санкт-Петербург) школу повітроплавання й був направлений на Пн. фронт. 05.05.1917 уперше на теренах Росії стрибнув із парашутом з прив'яз. аеростата з висоти 720 м. Першим запропонував, розробив і удосконалив м'який чохол купола парашута. У 1920-ті був помічником нач. Повітр. флоту Червоної армії, очолював аеростат. відділ «Летючої лабораторії» — першої рад. н.-д. установи в галузі авіації. Займався відродженням припиненого під час війни «вільного повітроплавання» (безмоторними польотами на літальних апаратах). Здійснював польоти з наук. метою. Виконав всі вимоги Міжнар. авіац. федерації, здобув звання «Першого червоного пілота-повітроплавця» (1920). 08–09.11.1922 встановив світ. рекорд, здійснивши політ на аеростаті тривалістю 22 год 10 хв на відстань 1 273 км (від м. Москви до оз. Лієкса, Фінляндія). Ще 1913 здійснював зйомки з борту літака, тоді ж працював зав. відділу журн. «Кіно, театр і життя» («Кино, театр и жизнь»). У 1920-ті був консультантом відділу наук. зйомок Кінокомітету Наркомпросу. 1925 направлений до Німеччини для вивчення кіносправи. 1927 закінчив Держ. ін-т кінематографії. 1924–1956 викладав у цьому ін-ті, читав лекції з розроблених ним курсів «Загальна кінотехніка», «Технологія виробництва фільму», від 1940 — професор кафедри опера-

тор. майстерності. Написав кілька книг про повітроплавство: «Люди в повітрі», «Війна в повітрі» (обидві — 1923), «Літаки чи аеростати?» (1924), «Що таке Повітряний флот», «Що таке планери» та ін., а також низку праць про кіно, зокрема підручник «Основи кінематографії» (т. 1–3, 1929–1930; витримав кілька перевидань), монографію «Основи сучасної кінотехніки» (1949) тощо. У книзі «Народження кінофільми» («Рождение кинофильмы»; 1925) розповів про процес створення фільму на прикладі Київ. кінофабрики Всеукр. кіноуправління (тепер Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка). Був піонером у галузі створення навч. кіно, зняв низку навч. і наук.-попул. фільмів: «Аеростат і робота з ним», «Навчання молодих орлят», «Літак» (усі — 1918), «Люди-птахи» (1920), «На межі Азії» (1930) та ін. Брав участь як кінооператор у створенні худ. фільмів: «Калаша № 18» (1927), «Злий дух» (1928), «П'ять хвилин» (1928), «Зелім-хан» (1929) та ін. 1929 його винахід — кінопроектор з безперерв. рухом плівки було запатентовано в США, Франції та Німеччині. 1930 запатентував двокольоровий адитивний спосіб зйомки кольор. кіно «Спектрокопир», за допомогою якого зняв перший рад. кольоровий документ. фільм «Свято праці» (1931). Застосовуючи цю систему, розробив процес зйомки та демонстрації стереокіно та зняв короткометраж. стереофільм. Залишив мемуари «Повітроплавці» («Воздухоплаватели»; 1960), а також машинописні спогади, що зберігаються в Белгород. держ. краєзнав. музеї. Під час Першої світ. війни удостоєний 6-ти бойових нагород, зокрема ордена Св. Георгія. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки (1967), медалями.

Пр.: Кино в Германии. Москва, 1927; Кино. Москва, 1929; Общий курс киноматографии : в 3 т. Москва, 1929–1930; Звучащая фильма в СССР и за границей. Москва, 1930; Чудеса киноаппарата. Москва, 1930; Общая киноматехника. Краткий курс. Москва, 1940; Основы современной киноматехники. Киев; Львов, 1949; Воздухоплаватели. (Из воспоминаний). Москва, 1960; Кадрики из фильма моей памяти // Жизнь в кино: Ветераны о себе и своих товарищах / Сост. О. Т. Нестерович. Москва, 1971.

Літ.: Анощенко Николай Дмитриевич // Попович М., Гончарук А., Куманев Г. і др. Авиационная энциклопедия в лицах. Москва, 2007; Климова И. А. Анощенко. Знаменитые земляки. Ярославль, 2019.

Ансамбль (франц. ensemble, букв. — разом) — 1) Група з двох чи більше музикантів — співаків чи інструменталістів, які разом виконують муз. твір. А. розрізняються за кількістю музикантів: *дуети, тріо* (терцети), *квартети, квінтети, секстети, септети, октети, нонети, децимети*. До А. належать також *хори й оркестри*. В Україні ансамблеве виконання дуже поширене, що свідчить про високий рівень виконавської культури: фольклор. А., естрадні вокальні та вокально-інструментальні, джазові, струнні тріо, квартети, квінтети дерев'яних духових інструментів, А. саксофоністів і трубочників, А. ударних інструментів, квартети *арф* тощо.

Літ.: Польская И. И. Камерный ансамбль: История, теория, эстетика. Харьков, 2001; Каленик І. В. Фортепіанний ансамбль — історія та еволюція жанру // Актуальні питання мист. пед. 2015. Вип. 4.

Н. М. Кушка

2) П'єса, призначена для виконання кількома музикантами.

Анощенко Микола Дмитрович

3) Ступінь досконалості виконання музики. Вислів «гарний А.» означає повну відповідність звучання голосів чи інструментів, суголосну єдність.

4) В архітектурі — група архітектурних об'єктів, об'єднаних територіально й композиційно. Включає простір, організов. і обмеж. об'ємами будівель і споруд, гармонійно поєдн. між собою відповідно до законів композиції архітектурної. Крім будівель, може включати складники антропоген. та природного походження. Кожен з антропоген. складників А. має самост. значення й заверш. композицію. А. може бути створеним одночасно за єдиним композиц. задумом та в єдиній стилістиці (Акрополь у м. Афінах, Греція; Форум Траяна в м. Римі, Італія) або формуватися упродовж трив. часу доповненням первіс. частин А. новими будівлями, спорудами, елементами різн. стилістики (Києво-Печерська лавра, Софійський монастир у Києві). Виділяють арх. А. (гармонійно узгодж. група споруд або приміщень в одн. будівлі) і містобуд. А. (гармонійно узгодж. забудова знач. за площею тер. міськ. площ із прилегл. вулицями, замків і фортець, монастирів, іст. міст). До складу містобуд. А. може входити кілька арх. А. (м. Львів, Україна). У містобуд. А. з часом можуть змінюватися його окр. складники за стабільності заг. композиції. За функц. призначенням А. бувають оборонними (замки в містах Ужгороді й Мукачеві), монастирськими (Почаївська Успенська лавра), садиб. або палац.-парковими (Качанівка, Національний історико-культурний заповідник), промисловими або виробничими [тех. центр компанії «Дженерал Моторс» («General Motors») у м. Детройт, США]; міськими поліфункціональними (пл. Ринок у м. Львові).

Лит.: Ансамбль // Архитектурно-реставрационные термины. Киев, 1990; Коломиец М. С. Ансамбль // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Мардер А. П. Ансамбль в архітектурі // Мардер А. П., Єврейнов Ю. М., Вечерський В. В. Архитектура. Київ, 1995; Тимофієнко В. І. Ансамбль // Архитектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002; Коротун І. В. Архитектурні об'єкти і ансамблі — каталізатори урбаністичного розвитку // Сучас. пробл. архіт. та містобуд. 2011. Вип. 28; Брич М. Т. Музеї під відкритим небом як вияв комплексного підходу до збереження пам'ятних архітектурних ансамблів України // Пробл. теорії і ист. архит. Украины. 2018. Вип. 18.

В. В. Вечерський

5) У дизайні — гармонійне поєднання елементів, стильова єдність (напр., у дизайні одягу — відповідність елементів призначенню, віку людини, продуманий стиль, добір кольорової гама, аксесуарів тощо).

6) У фізиці — сукупність значної кількості систем, які є копіями реальної фіз. системи багатьох частинок і перебувають в однак. із нею термодинам. (макроскопічних) умовах. Системи, що утворюють А., подають можливі мікроскоп. стани (класичні, що описуються імпульсами та координатами частинок, або квантові, що характеризуються хвилювими функціями) реальної системи, через які вона проходить у процесі час. еволюції. Кожний мікроскоп. стан присутній в А. з певною ймовірністю; знання відповід. розподілу ймовірностей уможливорює обчислення серед. значення макроскоп. параметрів, що характеризують реальну систему — внутр. енергію, тиск, магнітний момент та ін. Такий спосіб

розрахунку дає значення фіз. величин, середніх за часом, оскільки вони виникають за вимірювання, що триває протягом пев. часу. Це впливає з ідеї Дж. Гіббса про те, що серед. значення за часом для систем, що складаються з вел. числа частинок, можна замінити на серед. за А. (див. також Гіббса канонічний розподіл). Це твердження, сформульоване у вигляді ергодичної гіпотези, є основою фізики статистичної. Статист. А.

Ансамбль. Група музикантів

можуть бути рівноважні або нерівноважні, залежно від того, чи перебуває реальна система в стані рівноваги термодинамічної. Відповідні розподіли ймовірностей є постійними або змінюються з часом. Мірою невизначеності мікроскоп. стану в А. є ентропія. Для ізольов. системи вона досягає максим. значення в стані термодинам. рівноваги. Описуючи рівноваж. системи, розрізняють 3 осн. статистичних А.: а) мікроскопічний — для системи, ізольов. від оточення, із заданою енергією E , постійним об'ємом V і фіксов. числом частинок N ; б) канонічний А. Гіббса — для системи із заданими об'ємом V та числом частинок N , що обмінюється енергією з оточенням (термостатом) і рівноваж. стан якої характеризується пев. температурою T ; в) вел. канонічний А. Гіббса — для системи із заданим об'ємом V , яка обмінюється енергією та частинками з термостатом; її рівноваж. стан характеризується t -рою T та хімічним потенціалом μ . Відповідно до термодинам. умов використовують спеціальні А. Напр., систему, що перебуває в рівновазі з термостатом із заданими t -рою T і числом частинок N напр., систему, що перебуває в рівновазі з термостатом із заданими t -рою T і числом частинок N та за постійного тиску, можна описувати за допомогою ізотермічно-ізобарич. А. Кожному з переліч. А. відповідають ймовірнісний статист. мікроканонічний, каноніч. та вел. канонічний розподіли Гіббса.

Лит.: Ishihara A. Statistical Physics. New York; London, 1971; Кобилянський В. Б. Статистична фізика. Київ, 1972; Федорченко А. М. Теоретична фізика : в 2 т. Київ, 1993. Т. 2; Зубарев Д., Морозов В., Репке Г. Статистическая механика необратимых процессов : в 2 т. Москва, 2002. Т. 1; Gibbs J. W. Elementary Principles in Statistical Mechanics. Mineola, 2015.

І. В. Стасюк

«Ансамбль українських акторів» — театральна трупа. Працював 1945–1948 в Австрії та Німеччині. Складався переважно з акторів колиш. Львівського опер. театру (тепер Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької). Художній

«Ансамбль українських акторів». В. Блавацький (праворуч) у розмові з О. Лисяком, табір переміщених осіб Зоммер-Казерне (м. Аугсбург, ФРН), 1947

керівник — В. Блавацький. У репертуарі: «Народний Малахій», «Мина Мазайло» М. Куліша, «Домаха» Л. Коваленка, «Антигона» Ж. Ануя. Театр став стартовим майданчиком у становленні представників синтетич. театру сценографів Л. Боровика і В. Клеха.

Лит.: Резнік О. Проблеми сценографії в режисурі Володимира Блавацького // Народознав. зош. 2012. № 4; Гайдабура В. Феномен українського театру у вигнанні. Ансамбль Українських Акторів під художнім керівництвом Володимира Блавацького (Аугсбург — Регенсбург, 1945–1949) // Театр, розвіяний по світу. Феномен сцени повноенної української діаспори (Німеччина, Австрія, Франція, США, Канада, Австралія). Київ, 2015.

Ансело, Жак Арсен Франсуа Полікарп (франц. Ancelot, Jacques Arsène François Polycarpe; 09.01.1794, м. Гавр, тепер регіон Нормандія, Франція — 07.09.1854, м. Париж, Франція) — письменник, драматург, член Франц. академії (з 1841). Писав франц. мовою. Чоловік М.-Л. В. Ансело. Син секретаря торг. суду м. Гавра. Починав писати вірші в 13 р., навчаючись у колегі. З 1813 працював службовцем Морського міністерства в м. Рошфорі. 1815 переведений на посаду експедитора Морського міні-ва в м. Париж. Перша поставлена в театрі трагедія А. «Людовик IX» («Louis IX»; 1819) мала вел. успіх, що пояснюється не високими літ. якостями твору, а політ. спрямованістю. Твір вихваляли за те, що в епоху революц. потрясінь автор зобразив часи шляхетних лицарів і королів. Після триумфу трагедії король Людовик XVIII запропонував автору пансіон, на який він погодився, високу посаду і дворян. титул (відмовився). До 1830 працював на тій самій посаді, а також водночас бібліотекарем у Бібліотеці «Арсеналу» і Королів. б-ці. Після Французької революції 1830 позбавлений усіх посад, присвятив себе творчості. З 1842 керував театром «Водевіль». Писав твори для сцени: «Мажордом» («Le maire du palais»; 1823), «Ольга, або Російська сирота» («Olga ou l'Orpheline moscovite»; 1828), «Елизавета Англіійська» («Elisabeth d'Angleterre»; 1829); романи та епопеї: «Світська людина» («L'homme du monde»; т. 1–4, 1827) та ін. У поемі «Марія Брабантська» («Marie de Brabant»; 1825) поєднав епіч. і драматич. жанри. Сюжети трагедій брав переважно із Середньовіччя або епохи Відродження. 1826 відвідав Росію як секретар посол. місії, що брала участь в урочистостях у зв'язку з коронацією царя Миколи I, після чого написав книгу «Шість місяців у Росії» («Six mois en Russie»; 1827), яка була першою спробою в 19 ст. усебічно зобразити для західноєвроп. читача картину життя Росії. Одним із перших опублікував свідчення про спра-

Ансело Жак Арсен Франсуа Полікарп. Літографія Алофе Марі-Олександра, 1839

Ансело Маргарита-Луїза Віржині. Літографія Алофе Марі-Олександра, 1839

ву декабристів. У книзі також подав у франц. перекладі твори рос. поетів (зокрема, поему К. Рилєєва «Сповідь Наливайка», де згадується Україна, а також твори О. Пушкіна, В. Жуковського, Є. Баратинського). Книжку одразу було перекладено голланд. (1828) та італ. (1829) мовами. Після революц. змін 1830 театр «Комеді Франсез» відмовився ставити його трагедії, тому А. перейшов до легкого жанру. Писав комедії та водевілі, які були популярними, регулярно ставилися у Франції та ін. країнах (загалом понад 50 творів). Написав також трагедію «Марія Паділла» («Maria Padilla»; 1838), за якою Г. Доницетті написав оперу «Фаворитка»; вірші та поеми [«Венеція» («Venise»; 1851); «Бернарден де Сен-П'єр і Казимир Делавінь» («Bernardin de Saint-Pierre et Casimir Delavigne»; 1852) та ін.], біогр. працю «Життя Шатобріана» («Vie de Chateaubriand»; опубл. 1856) тощо. Нагороджений орденом Почесного легіону (1825).

Тв.: Œuvres Complètes De M. Ancelot: Précédées D'une Notice Sur Sa Vie Et Ses Ouvrages. Charlestown, 2012; Р о с. п е р е к л. — Шесть месяцев в России. Москва, 2001.

Лит.: Ancelot J. A. F. // Huart L., Philipon Ch. Galerie de la presse, de la littérature et des beaux-arts : en 3 v. Paris, 1839. V. 1; Morlenet J. Ancelot devant ses concitoyens: Notice biographique. Avec portrait et fac-simile. Paris, 1855; Ancelot J. A. F. // Dictionnaire des Littératures : en 4 v. Paris, 1884. V. 1; Couty D. Ancelot J. A. F. P. // Beaumarchais J.-P., Couty D., Rey A. Dictionnaire des Littératures de langue française : en 3 v. Paris, 1987. V. 1; Сперанская Н. М. Франсуа Ансело и его книга о России // Ансело Ф. Шесть месяцев в России. Москва, 2001; Ощепков А. Р. Образ России во французских путевых записках XIX века. 2-е изд., стер. Москва, 2015.

С. В. Глухова

Ансело, Маргарита-Луїза Віржині [франц. Ancelot, Marguerite-Louise Virginie; уроджена Шардон (Chardon); 15.02.1792, м. Діжон, тепер регіон Бургундія — Франш-Конте, Франція — 21.03.1875, м. Париж, Франція] — письменниця, художниця. Писала франц. мовою. Дружина Ж. Ансело. Народилася в родині неогоціанта. Від 1824 А. тримала літ. салон у м. Парижі, який відвідували франц. письменники, критики, митці, політ. діячі, серед них, зокрема А. де Віньї, В. Гюго, Е. Делакруа, А. Додє, А. де Ламартін, Д. Мейєрбер, А. де Мюссе, А. де Токвіль, Стендаль, Ф. Р. де Шатобріан. Бували там і письменники з ін. країн, зокрема рос. письменники В. Жуковський, П. Вяземський, Є. Баратинський. Мала вплив на Франц. академію. Її салон був одним із останніх вел. літ. салонів м. Парижа. Займалася живописом, одна з її картин виставлялася на салоні 1827. Написала 13 драм. творів, деякі з них ставилися париз. театрами: комедії «Розсудливе одруження» («Un mariage raisonnable»; 1833), «Марі, або Три епохи» («Marie, ou Trois Époques»; 1836), «Замок моєї племінниці» («Le Château de ma nièce»; 1837), «Ізабель, або Два дні досвіду» («Isabelle, ou Deux Jours d'expérience»; 1838), «Клеманс, або Дочка адвоката» («Clémence, ou la Fille de l'avocat»; 1839), «Маргарита» («Marguerite»), «Жорж, або Той самий чоловік» («Georges ou Le même homme»; обидві — 1840), іст. драма «Пані Ролан» («Madame Roland»; 1843) та ін. Писала також романи, новели, мемуари.

Тв.: Théâtre complet de Madame Ancelot : en 4 t. Paris, 1848; Un salon de Paris de 1824 à 1864. Paris, 1866.

Лит.: Ancelot V. // Dictionnaire des Littératures : en 4 v. Paris, 1984. V. 1; Barbé Ch. Ancelot V. // Beaumarchais J.-P.,

Couty D., Rey A. Dictionnaire des Littératures de langue française : en 3 v. Paris, 1987. V. 1; Finch A. Women's Writing in Nineteenth-Century France. Cambridge, 2000.

С. В. Глухова

Ансельм Кентерберійський, Ансельм з Аосты; (лат. Anselmus Cantuariensis, англ. Anselm of Canterbury; італ. Anselmo d'Aosta; бл. 1033 м. Аоста, тепер область Валле д'Аоста, Італія — 21.04.1109, м. Кентербері, тепер Велика Британія) — церковний і політ. діяч, катол. теолог і філософ, основоположник *схоластики*, Вчитель Церкви, святий Католицької та деяких ін. церков. Походив із збіднілої аристократ. родини, юнаком обрав *чернецтво*. 1060 прийняв *постриг* у бенедиктин. монастирі Ле Бек; бл. 1062 став його *пріором*; 1078 — *абатом*. Двічі обирався *архієпископом* Кентерберійським (1093–1101 та 1107–1109); обороняв майнові, фінансові, адм. інтереси Церкви від зазіхань королів. влади. Гострий конфлікт із *Вільгельмом II* змусив А. К. відійти до м. Рима (1097), де й залишався до смерті короля. Після *інтронізації Генріха I* (1100) повернувся на посаду архієпископа Кентерберійського. 1103–1106 вдруге вимушено перебував у екзилі. Ост. роки життя провів у м. Кентербері. Скликав собор із питання *целібату духовенства*. Похований у Кентербер. соборі. Канонізований у 2-й пол. 12 ст. або 1494. 1720 проголошений Вчителем Церкви з почес. званням Doctor Magnificus. Базовий принцип *доктрини* А. К.: вірити, щоби зрозуміти (лат. — *credo, ut intelligam*). Продовжуючи традиції *августинізму*, спирався на *діалектику* (логіку); прагнув раціонально обґрунтувати буття *Бога* й онтол. несамостійність зла, догмати про сходження *Святого Духа*, *непорочне зачаття*, сутність *первородного гріха*, сполучення божественної та людської природи у Христі тощо. Виклав чотири *докази буття Бога*: три — як аргументи «апостеріорні», або виведені з Божих творінь; 4-й доказ — як «апостеріорний», виведений суто із поняття про Бога. Визначив Бога як «те, більше за що неможливо помислити»; доводив, що така сутність має існувати не лише в уяві та розумі, а й реально (інакше стало б можливим «помислити» Творця більшим, додаючи атрибут об'єктивного існування — т. з. аргумент Ансельма). У середньовічній філос. полеміці А. К. обстоював позиції *реалізму*: доводив, що *універсалії* реально існують поряд із конкрет. речами. Ґрунтував на цьому теол. розуміння триєдності Бога; критикував *номіналізм* та *догматику* греко-візантійської церкви. *Свободу волі* А. К. тлумачив як здатність творіння (людини й ангелів) зберігати початково дану Богом спрямованість до блага і справедливості. Систематизував вчення про *гріхопадіння* і *спокуту* в юрид. термінах злочину проти божеств. порядку та способів його відшкодування. Розробив концепцію *істини* на основі вивчення семантики та внутр. закономірностей мови. Автор бл. 30 праць: трактати «Монологіон» або «Розмова із собою» («Monologion»; 1076), «Прослогіон» («Proslogion»; 1077–1078); діалоги «Про істину» («De veritate»; 1080–1085), «Про свободу вибору» («De libertate arbitrii»; 1080–1085), «Про граматику» («De grammatico»; 1080–1085), «Чому Бог влюдинився» («Cur Deus homo»; 1094–1098); догматично-полеміч. праці «Про віру у Святу Трійцю» («De fide Trinitatis»; 1093), «Про втілення Слова» («De incarnatione Verbi»; 1093) та ін. Залишив по-

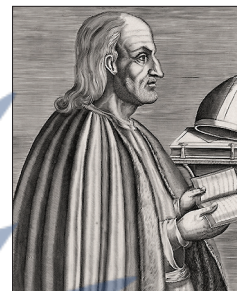
над 400 листів, адресованих європ. політ. і церк. діячам, монахам, родичам. Автор молитовних текстів, гімнів на честь різн. святих, *гомільій* тощо. Ще за життя названий «другим Августиним» (див. *Августин Аврелій*). Твори А. К. на століття визначили проблематику філос. та богослов. дискусій із питань метафізики, гносеології, логіки, етики, семантики, методології тощо. На честь св. Ансельма названий Папський ате-неум — заклад вищої освіти *Святого престолу* в м. Римі, заснований 1887 *Левом XIII*. День пам'яті Св. Ансельма відзначається в Католицькій, Англіканській та Лютеранській церквах 21 квітня.

Дж.: Letters of Saint Anselm of Canterbury : in 3 vol. Kalamazoo, 1990–1994; Ансельм Кентерберійський. Сочинения / Пер. с лат. И. В. Купреева. Москва, 1995; Ансельм Кентерберійський. Прослогіон; Об истине; О свободном выборе // Антология средневековой мысли — Теология и философия европейского Средневековья : в 2 т. / Под ред. С. С. Неретиной. Санкт-Петербург, 2001. Т. 1; Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон / Пер. з лат. Р. Паранька. Львів, 2012.

Лит.: Brecher R. Anselm's Argument: The Logic of Divine Existence. Aldershot, 1985; Henry D. P. The Logic of St. Anselm. Aldershot, 1993; Александрова О. Философия Средних веков та доби Відродження. Київ, 2002; Коплстон Ф. История философии. Средние века / Пер. с англ. Ю. А. Алакина Москва, 2003; Штокмар В. В. История Англии в Средние века. 2-е изд., дополн. Санкт-Петербург, 2005; Ткаченко Р. «Прослогіон» Ансельма Кентерберійського як історія та пояснення принципів богопізнання: дослідження класичного середньовічного тексту у діалозі з його сучасними інтерпретаторами // Наук. записки Укр. католицького ун-ту. 2016. Ч. 8: Богослов'я. Вип. 3; Sweetney E. C. Anselm of Canterbury and the Desire for the Word. Washington, 2016.

А. В. Арістова

Ансельмі, Джузеппе (італ. Anselmi, Giuseppe; 16. 11.1876, м. Ніколозі, тепер область Сицилія, Італія — 27.05.1929, м. Дзоалбі, тепер область Лігурія, Італія) — співак (тенор), представник італ. *бельканто*. У 12 р. став студентом Неаполітан. консерваторії, де вивчав гру на скрипці, ф-но та композицію. Точно невідомо, коли зацікавився співом та в кого брав уроки вокалу. Уже в 16 р. входив до складу трупи, яка виконувала оперети та гастролувала Італією й країнами Середземномор'я. Муз. видавець Дж. Рікорді порадив А. продовжити освіту в знаного диригента й педагога Л. Манчінеллі. Можливо, А. дебютував 1896 в м. Афінах партією Турідду в опері П. Масканьї «Сільська честь», хоча документ. джерел, які б це підтвердили, немає. У сезоні 1898–1899 виступав у м. Смірні (тепер м. Ізмір, Туреччина). У перші роки кар'єри співак здебільшого в Греції, Туреччині та Єгипті. Згодом повернувся до Італії, виступав у театрі «Політеамо» в м. Генуї (1900). Виконання 17.01.1904 в театрі «Ла Скала» партії Герцога («Ріголетто» Дж. Верді) принесло широкую популярність та виокремлює А. як одного з найкращих представників італ. бельканто. Гастролював у Великій Британії, Іспанії, Португалії, Росії, Аргентині. Попри те, що А. мав лірич. тенор, він часто звертався до драм. партій. Це призвело до передчас. втрати голосу. Завершив кар'єру концертом 21.11.1918 у м. Мадриді. Після того, як залишив сцену, викладав спів. Зрідка виступав на концертах як скрипаль. Останній виступ відбувся 1926 у м. Рапалло (Італія), де він мешкав у останні

Ансельм Кентерберійський.
Невідомий автор, 16 ст.

Ансельмі Джузеппе

роки життя. Один із останніх прихильників стародав. методу італ. бельканто. Його вважають одним з найкращих виконавців опер. партій «коханців». Втілював образи романтич. і аристократич. героїв завдяки не лише голосу, а й актор. майстерності. Серед партій: Альмавіва («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Дон Оттавіо («Дон Жуан» В. А. Моцарта), Альфредо («Травіата» Дж. Верді), Каварадоссі («Тоска» Дж. Пуччіні), Ленський («Євгеній Онегін» П. Чайковського) та ін. Популяризував у Італії франц. оперне мист-во, зокрема творчість композиторів Ж. Массне, Ш. Гуно. Написав симф. поему для оркестру та кілька п'єс для ф-но. А. кілька разів виступав на теренах тепер. України: узимку 1902–1903 та 1905–1906, а також у 1912 — у м. Одесі, наприк. 1906 — у м. Києві.

Лит.: Shawe-Taylor D. G. Anselmi // Opera. 1956. Marzo; Rosenthal H., Warrack J. Guide de l'opéra. Paris, 1995; Salgado S. The Teatro Solís: 150 years of Opera, Concert, and Ballet in Montevideo, Middletown, 2003; Neri C. Giuseppe Anselmi, un «divo» del bel canto // Incontri. La Sicilia e l'altrove. 2019. № 28.

Ансерме́, Ерне́ст (франц. Ansermet, Ernest; 11.11.1883, м. Ве́ве, кантон Во, Швейцарія — 20.02.1969, м. Жене́ва, Швейцарія) — диригент, композитор. Нар. в сім'ї математика. 1903 закінчив Ун-т м. Лозанни. 1906–1911 обіймав посаду професора математики цього ж ун-ту. Тоді ж зацікавився музикою та почав брати приват. уроки композиції у Е. Блоха (1880–1959; Швейцарія,

Ансерме Ерне́ст

США), А. Денереа (1875–1947; Швейцарія), диригування — в А. фон Нікіша (1855–1922; Австрія) та Ф. Вейнгартнера (1863–1942; Австрія). 1911 уперше диригував концертами в м. Лозанні, згодом до 1914 був диригентом оркестру казино в м. Монтре. Співпрацював з найкращими тогочас. композиторами К. Дебюссі, М. Равелем та ін. Брав участь у заснуванні та публікації щомісяч. мистецького журн. «Кайе во́дуа» («Cahiers vaudois»), що виходив 1914–1920 у м. Лозанні. У роки Першої світової війни тимчасово повернувся до викладання математики в Ун-ті м. Лозанни (1914–1915). У 1915 очолив Женев. симф. оркестр. Познався з І. Стравінським та за його рекомендацією 1915 отримав посаду диригента Рос. балету С. Дягі́лева, з яким активно гастролював до 1923 (США, Італія, Іспанія, Аргентина тощо). 1915 у м. Нью-Йорку зробив свої перші аудіозаписи. 1918 створив у м. Женеві Оркестр Романської Швейцарії, до складу якого спочатку входило 48 музикантів (тепер 112 постійних). Керував ним до 1967, неодноразово вирушав у міжнар. турне. Гастролював також як запрошений диригент, популяризуючи сучасну музику. Був на гастролях у СРСР (1928, 1937),

США, Аргентині, Мексиці та ін. країнах. Співзасновник Міжнар. т-ва сучас. музики (1922) і Симф. оркестру м. Парижа (1928). Відомий своїми інтерпретаціями творів композиторів 20 ст., зокрема франц. і російських: К. Дебюссі, М. Равеля, А. Русселя, Е. Саті, І. Стравінського (перший виконавець низки його творів — «Історії солдата», 1918, «Пульчинелли», 1920, «Симфонії псалмів», 1930 тощо), а також М. де Фаллі, Б. Бріттена та ін. Диригував прем'єрою балету С. Прокоф'єва «Казка про блазня, який сімох блазнів пережартував» (1921), опер Б. Бріттена «Наруга над Лукрецією» (1946) та Ф. Мартена «Буря» (1956), прем'єрою у Франції (на радіо) опери Б. Бартока «Замок герцога Синя Борода» (1950). Був одним із творців франц. стилю оркестрового виконання. Виступав проти руйнівних тенденцій, які вважав притаманними авангардист. течіям. Свої погляди виклав у філософсько-естетич. трактаті «Основи музики в людській свідомості» (1961). Автор муз. п'єс, оркестровки «Музичних епіграфів» та «Забутих арієт» К. Дебюссі, музично-критич. статей та мемуарів.

Пр.: Entretiens sur la musique. Neuchâtel, 1963. (у сні- вавт.); Écrits sur la musique. Neuchâtel, 1971; Les Fondements de la musique dans la conscience humaine. Paris, 1987; Р о с. п е р е к л. — Беседы о музыке. Ленинград, 1976; Статьи о музыке и воспоминания. Москва, 1986.

Лит.: Rosenthal H., Warrack J. Guide de l'opéra. Paris, 1995; Пастори Ж.-П. Ренессанс русского балета / Пер. с фр. Москва, 2014; Tappolet Cl. Ernest Ansermet: correspondances avec des musicologues réputés: Robert Godet et Willy Schmid, 1909–1950. Chêne-Bourg, 2019.

Ансі́мов, Гео́ргій Па́влович (рос. Ансимо́в, Гео́ргий Па́влович; 03.06.1922, стан. Ладозька, тепер Усть-Лабинського р-ну Краснодар. краю, РФ — 29.05.2015, м. Москва, РФ) — режисер муз. театру, педагог, нар. артист СРСР (з 1986). Нар. в сім'ї священика. Батька репресовано й 1937 розстріляно (2005 канонізовано як мученика). А. працював на заводі, 1939 вступив до театр. школи при Держ. театрі ім. Є. Вахтангова (тепер Театр ім. Є. Вахтангова). Під час Другої світової війни був у ополченні та в складі концерт. фронтових бригад. Після війни працював актором Театру сатири. 1955 закінчив Держ. ін-т театр. мист-ва (тепер Рос. ін-т театр. мист-ва), ф-т режисури муз. театру, курс Б. Покровського. Ще студентом поставив на сцені Вел. театру оперу «Севільський цирульник» Дж. Россіні (1954; разом з І. Македонською). Дипломна постановка на сцені Вел. театру — опера Д. Обера «Фра-Д'яволо». У цьому спектаклі зіграв останню роль тенор С. Лемешев (1902–1977). Упродовж 1955–1966 і 1980–1990 — режисер, 1995–2000 — керівник режисер. групи Вел. театру. Протягом 1964–1975 — худ. керівник і гол. режисер Москов. театру оперети. З 1954 викладав режисуру муз. театру та актор. майстерність у Держ. ін-ті театр. мист-ва, з 1971 працював там на посаді професора, упродовж 1984–2003 був зав. кафедри муз. театру. Серед учнів — Л. Лещенко, В. Винокур, Т. Моногарова, Ю. Веденєєв та ін. Ставив спектаклі за кордоном: у Китаї, Кореї, Японії, Чехословаччині, Фінляндії, Швеції, США, Туреччині. Поставив понад 100 вистав. Свій метод визначав як «справжній реалізм». На сцені Вел. театру поставив опери: «Богема» Дж. Пуччіні (1956), «Ру-

Ансі́мов Гео́ргій Па́влович

салка» О. Даргомижського (1962), «Золотий півник» М. Римського-Корсакова (1988), «Іоланта» П. Чайковського (1997) та ін. Здійснив перші постановки опер «Приборкання непокірливої» В. Шебалина (1957), «Повість про справжню людину» С. Прокоф'єва (1960; на прем'єрі був присутній герой твору — льотчик О. Маресьєв), «Не лише любов» Р. Щедрина (1961). Єдиний режисер, що поставив усі опери С. Прокоф'єва, деякі з них і за кордоном. Серед постановок у Москов. театрі оперети: «Орфей у пеклі» Ж. Оффенбаха (1965), «Летюча миша» Й. Штрауса (1972), «Весела вдова» Ф. Легара (1974) та ін. Уперше на сценах колишнього СРСР поставив мюзикл Л. Бернштейна «Вестсайдська історія» (1965). Телепостановки: «Біла ніч» (фільм-вистава, 1967), «Дівочий переполох» (фільм-вистава, 1975), «Весела вдова» (фільм-вистава, 1984). Лауреат Держ. премії Чехословацької Республіки (1971). Два ордена Трудового Червоного Прапора (1967, 1976), орден Дружби народів (1983), орден Пошани (2004) та ін.

Тв.: Режиссёр в музыкальном театре, Москва, 1980; Звёздные годы Большого, Москва, 2001; Уроки отца, Москва, 2005; Лабиринты музыкального театра XX в. Москва, 2006; Воспитание творца, Москва, 2013.

Лит.: Русская театральная школа. Четырехвековая история (XVII–XX вв.) в фактах, высказываниях, лицах / Сост. Ю. Т. Шилов. Москва, 2004; Раку М. Музыкальная классика в мифотворчестве советской эпохи. Москва, 2014.

А́нскомб, Гертру́да Елізабет Маргарет — див. Енском, Елізабет.

А́н-ський, Семён Акімович [їдиш і їврит שמעון אָן-סקי; справжнє ім'я — Раппопорт, Шлоyme-Занвл (Шломо-Занвл), їдиш שלמה זאנבל (Шломе-Занбл), їврит שלמה זינביל (Шломе-Занбл); 27.10.1863, с. Чашники, тепер Вітебської обл., Білорусь — 08.11.1920, м. Варшава, Польща] — письменник, публіцист, громад. діяч, етнограф. Писав рос. та мовою їдиш. Народився в сім'ї ортодокс. євреїв-литваків. Здобував традиц. реліг. освіту в *хедері* та *ешиві*. Формальної світської освіти не мав, її брак надолужував самоосвітою. Під час навчання в ешиві захопився ідеями євр. просвітництва (див. *Гаскала*). Із сер. 1880-х А. жив переважно серед неєврейського середовища, зблизився з рос. народниками (див. *Народництво*). У 1880-х розпочав журналістську й публіцист. діяльність (рос. мовою) та літературну (їдишем та рос. мовою, частина їдишомов. творів спершу друкувалися в рос. перекладах, згодом в оригіналі). У 1880–1900-х активно друкувався в санкт-петербур. літ. журналах, зокрема в російськомов. євр. місячнику «Схід» («Восход»). Низку творів 1880–1890-х присвячено життю неєврейського нас., з 1890-х осн. темою творчості А. стало життя євреїв усередині *осілої* *смуги*. У 1890–1900-х брав актив. участь у діяльності народницьких орг-цій, співпрацював із рос. і єврейськ. соціалістами-народниками — П. Лавровим, Х. Житловським та ін. Написав низку поезій революц. змісту їдишем, одна з яких — «Присяга» (їдиш «דְּבַר שְׁבִיעָה»; 1902) зі значн. модифікаціями тексту використовувалася як офіц. гімн Бунду й неофіц. — *Єврейської соціал-демократичної робітничої партії Поалей-Ціон*. Від 1905 осн. діяльність А. — публіцистика й громад. робота, 1906–1909 опублікував перші наук.

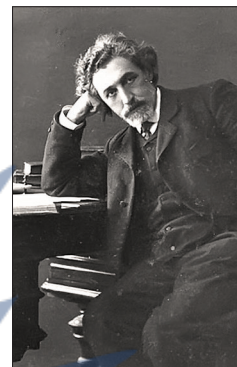
праці. 1908 був співзасновником Єврейського літ. т-ва та одним з учасників перетворення Історико-єврейської комісії Т-ва з поширення просвіти серед євреїв Росії на Єврейське історико-єврейське т-во (ЄІЕТ; обидва в м. Санкт-Петербурзі). Ініціатор створення Музею ЄІЕТ (діяв 1916–1930). Ініціатор і осн. організатор етногр. експедиції ЄІЕТ в Україні й Білорусі (1912–1914). Зібрані під час експедиції під керівництвом А. колекції старовин. документів, фольклорні й етногр. записи, фотографії пам'яток євр. архітектури після ліквідації ЄІЕТ 1929 передано до Ін-ту єврейської пролетар. культури ВУАН у м. Києві. На 2020 вони зберігаються у відділі фонду юдаїки Ін-ту рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Знач. частину зібраної музейної колекції передано до музейних установ м. Мінська. Більшість цих матеріалів втрачено під час Другої світової війни. Під час Першої світової війни А. поєднував літ. працю з громад. діяльністю. Працював у Комітеті допомоги біженцям при Всерос. спілці міст. Написав книгу про становище євреїв у прифронтовій зоні, зокрема в окупованій рос. військами Галичині «Руйнування Галичини» («חורבן גלליציה»; уперше опубл. їдишем 1920). Праця стала його найвідомішим публіцист. твором (перекладено ївритом, англ. і польсь.). П'єса «Між двох світів — Дібук» («דְּבִיבּ — צווישן צוויי וועלטן») — найвідоміший худ. твір А., написаний у період 1913–1916. У 1916 п'єсу перекладено ївритом (перекладач — Х.-Н. Бялик). 1920 вперше поставлено в м. Варшаві (посмертно) їдишем, 1921 — у м. Нью-Йорку їдишем, 1922 — у м. Москві ївритом. П'єсу екранізовано (1937; реж. М. Важинський) та покладено в основу кількох опер (композитор Д. Тамкін, 1933, США; композитор Л. Рокка, 1934, Італія; композитор С. Епштейн, 1999, США; композитор О. Бен-Амоц, 2008, Італія — США) та радіовистав. В Україні діяльність А. досліджувала І. Сергеева (1958–2019). Окр. поезії А. укр. мовою переклала В. Богуславська.

Тв.: Англ. перекл. — The Dybbuk and Other Writings / Ed. by D. G. Roskies. New Haven, 2002; The Enemy at His Pleasure: A Journey Through the Jewish Pale of Settlement During World War I. New York, 2002; Рос. перекл. — Собрание сочинений : в 5 т. Санкт-Петербург, 1911–1913; Укр. перекл. — [Поезії] // Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / Упоряд., ред. В. Чернін, В. Богуславська. Київ, 2011.

Лит.: Сергеева И. Ходжение в еврейский народ: Этнографические экспедиции Семена Ан-ского в документах // Ab Imperio. 2003. № 4; Сергеева И. Архивна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006; The Worlds of S. An-sky. A Russian Jewish Intellectual at the Turn of the Century / Ed. by G. Safran, S. Zipperstein. Stanford, 2006; Х. Д. Алчевская, С. А. Ан-ский, Н. А. Рубакин // Глухова Л. В., Зобнин Ю. В., Либова О. С. Читающая Россия на рубеже тысячелетий. Санкт-Петербург, 2014.

С. І. Гірик

Антабле́мент (франц. entablement, від en — в, у і table — дошка, стіл, з лат. tabula — дошка, плита) — верхня частина класичного *ордера архітектурного*, фасадна частина балкового перекриття, яке спирається на опори: *колонни*, *нікколони* або *пілястри*. Складається з *архітрава* — балки, що перекриває прогін між опорами, на якому лежить *фриз* і несе заверш. частину — *карниз*, що служить переходом до конструкцій

Ан-ський Семен Акімович

даху. В архітектурі Греції Стародавньої А. виконував переважно конструктивну роль (А. Парфенона в Афінах); в архітектурі Риму Стародавнього його почали використовувати з декор. метою для членування по вертикалі фасадів вел. будівель. У европ. архітектурі Відродження і бароко застосовували в перекриттях прогонів і у

Антаблемент. Розкріпований антаблемент на фасаді Собору Св. Петра в Римі

завершенні стін (ансамбль Собору Святого Петра в Римі). Розрізняють А. повний, неповний та розкріпований. Повн. А. має 3 канонічні структур. частини: архітрав, фриз, карниз. Власний грец. ордером архітектурним (доричному, аттичному варіанту іонічного, корінфському), а також рим. ордером (доричному, іонічному, корінфському та композитному). Неповн. А. первісно характерний для малоазійського варіанта іонічного, а також тосканського ордеру, в яких відсутній фриз. В архітектурі Відродження, зокрема і в Україні, іноді трапляється неповний А. римо-дорич. ордеру, у якому є фриз, але відсутній архітрав (Успенська церква у Львові). А. розкріпов. увінчує або членує фасад будівлі й спирається на півколони або пілястри, яким відповідають невеликі виступи архітрава, фриза й карниза. Уперше трапляється в римських тріумфальних арках, пізніше — у будівлях стилів Ренесансу й бароко по всій Європі (Собор Святого Юра у Львові).

Лит.: Антаблемент // Мистецтво України : у 5 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 1; Вечерський В. В. Антаблемент; Антаблемент неповний; Антаблемент повний; Антаблемент розкріпований // Мардер А. П., Єврейнов Ю. М., Пламеницька О. А. та ін. Архитектура: короткий словник-довідник. Київ, 1995.

В. В. Вечерський

Антагонізм (грец. ἀνταγωνισμός — боротьба, суперечка, від ἀντί... — проти та ἀγών — змагання, боротьба) — 1) Форма взаємовідносин сторін — гострий, непримиренний, нерозв'язний конфлікт.

2) Стадія розвитку протиріччя, інтенс. протистояння різноспрям. сил, тенденцій.

Антагонізм біологічний, антибіоз — форма взаємовідносин між живими організмами чи вид. взаємодії між органами й регуляторними функціями або між речовинами в орг-мі. Антагонізм у фізіології — взаємодія між фізіол. функціями органів або їхніх частин і регуляторними впливами нерв. системи забезпечує підтримання сталості багатьох функцій орг-му (напр., кров. тиску), є основою нейрорефлекторної та нейрогуморальної регуляції діяльності багатьох систем орг-му; між лікар. речовинами в орг-мі, унаслідок взаємодії яких ефект однієї чи обох зменшується або втрачається. Антагонізм — тип

конкуренції (антагоністич. взаємовідносин) орг-мів у боротьбі за існування, що найчастіше спостерігається між паразитом і хазяїном (див. Паразитизм), хижаком і здобиччю. Антагонізм у мікробіології — взаємодія мікроорг-мів, за якої одні пригнічують життєдіяльність інших продуктами обміну, виділеними в спільне середовище існування, або за допомогою швидкого розмноження чи росту. Найчастіше антагоністич. взаємовідносини між мікроорг-ми зі схож. ресурсними потребами виникають у місцях природ. накопичення різних їх видів та типів у вел. кількості (напр., у ґрунті, ШКТ). Антагоністич. взаємовідносинами є пригнічення патоген. мікроорг-мів антибіотиками (напр., *бацил* сибірської виразки, *коринебактерій* дифтерії гемолітичними стрептококами). Молочнокислі бактерії пригнічують ріст у кишківнику людини й тварин різних видів грамнегативних ентеробактерій (з умовно-патоген. включно) або гнильних бактерій, що запобігає гниттю при квашенні овочів та фруктів або сквашуванні молока. Антибіотики в молоці пригнічують діяльність молочнокислих бактерій, що порушує його сквашування.

Лит.: Громико О. М. Антагоністичні властивості актиноміцетів, виділених із ризосфери чистотілу великого *Chelidonium majus* L. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. 2014. Вип. 64; Дрегваль О. А., Єременко А. О., Черевач Н. В. та ін. Антагоністична активність ґрунтових стрептоміцетів по відношенню до фітопатогенних бактерій та грибів // Мікробіол. і біотехнол. 2017. № 1.

Антагонізм політичний — поняття на позначення гострого протистояння, взаємного неприйняття політ. суб'єктів унаслідок взаємовиключних соц.-політ. інтересів, несуміс. політ. цінностей, ідеологій, стратегій, непримиренних політ. позицій, війовничої політ. поведінки та діяльності. Поняття характерне для марксизму, поширене в дискурсі діалект. підходу філософії політики та окр. напрямів конфліктології, етнополітології, геополітики. У діалектиці І. Канта осмислюється значення антагонізмів для розвитку міжнар. соц.-політ. відносин. К. Маркс загальною всі конфлікти розподіляв на антагоністичні та неантагоністичні, при цьому перші, на його думку, розв'язуються лише знищенням однієї зі сторін. К. Маннгейм вживав поняття у зв'язку з утопіч. формами політ. свідомості (напр., соціалістично-комуністичною), що ґрунтується саме на акцентуванні загроз та войовничому протистоянні їм. С. Ф. Гантінгтон усередині модернізованих еліт вирізняв антагонізми між політиками та бюрократами, інтелектуалами й військовими, робітниками і підприємцями, що нерідко призводять до насильства. Шир. вжитку поняття набуло і в колах укр. інтелектуалів 19–20 ст. (В. Липинський, С. Подолинський, С. Рудницький, М. Туган-Барановський, І. Франко тощо). Використовується в сучас. дослідженнях іст. подій, постатей, сюжетів того періоду. Іноді вживається в сучас. суспільствознавстві як синонім взаємовиключ. тенденцій політики, гострих сусп.-політ. розбіжностей, конфліктів, воєн. Зазвичай протиставляється властивим для демокр. режимів формам суперечностей (політ. конкуренція, публіч. дискусія, дебати, діалоги, полілоги), відкритим для пошуку раціон. рішень, консенсусів, компромісів у плюраліст. сусп.-ві (див. Консенсус, Компроміс). Серед різновидів А. п. — цивіліза-

ційні, міждерж., геополіт., ідеол., партійні. Деякі політологи приділяють окр. увагу антагонізмам «влада — опозиція», «держ. органи — сусп. ін-ти», «дем. більшість — меншість», «централізація — самоврядність», «бюрократ. система — індивід» та ін. Політ. характер можуть мати також окр. аспекти соц., екон., регіон., етн., класових, мовних, гендер., реліг., генерац., культур., расових та ін. антагонізмів. На думку багатьох дослідників, антагонізм — специфічна форма та окр. стадія взаємовідносин у політиці, що виростає із затяжного, вчасно не розв'язаного, нерідко кон'юнктурного конфлікту. Типовими виявами А. п. є акції протесту, погроми, повстання, революції, перевороти тощо. Будь-які прояви А. п. (від ворожої полеміки до насильства) однаково небезпечні для сусп.-ва, адже звужують межі політ. соціалізації особистості, її адаптац. можливості в політ. житті, нівелюють цивілізовані, дипломат. способи розв'язання проблем, суперечать ідеям інтеграції, консолідації, *п*люралізму. Поняття повертається у вжиток в умовах військ. агресії, посилення популіст. риторики.

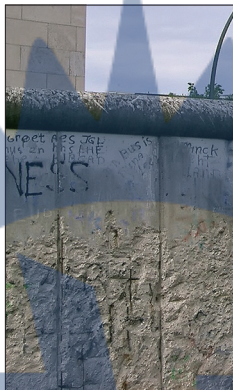
Лит.: Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ, 2000; Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва, 2004; Мангайм К. Идеология та утопия / Пер. з нім. В. Швед. Київ, 2008; Северинюк В. М. Политична поведінка: проблеми теорії та методології. Київ; Запоріжжя, 2009; Примуш М. Политичні конфлікти та їх типи // Політ. менедж. 2010. № 1; Blackburn R. Marx and Lincoln: an Unfinished Revolution. London; New York, 2011; Остапенко М. А. Политичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги. Київ, 2013.

О. Я. Являнюк

Антагонізм соціальний — 1) Гранична форма суперечностей між соц. класами (групами, спільнотами), що характеризується непримиренністю соц. інтересів, позицій, систем цінностей тощо, виявляється в клас. боротьбі та призводить до соц. революції. 2) Розбіжності між заданими культурою цілями й цінностями та соц. схвалюваними можливостями їх досягнення, що призводить до розпаду соц. організації сусп. системи. Категорія «А. с.» входить у суспільствознав. дискурс із кін. 17 ст. Т. Гоббс розглядав А. с. як одну зі споконвічних засад люд. буття, сусп.-ва як цілого, коли «війна всіх проти всіх» породжує ін-ти д-ви (покликані втримати її в межах соц. порядку та відносної узгодженості протилеж. інтересів). Наприк. 19 ст. — на поч. 20 ст. Г. Зіммель розглядав «антагоністичну тенденцію» як похідну від загального процесу дисоціації, що протистоїть асоціації («моністичній тенденції»). Систематизовано вчення про А. с. (передусім його соц.-екон. детермінованість) викладене в працях К. Маркса. У сучас. працях із *конфліктології* поняття «А. с.» трапляється нечасто. Воно фактично трансформувалося в поняття «гострий соц. конфлікт», «насильницький характер конфлікту», що найчастіше вживаються в межах соціологіч. концепції діалект. конфлікту Р. Дарендорфа.

Лит.: Toffler A., Toffler H. War and Anti-War. New York, 1995; Делевський Ю. Социальные антагонизмы и классовая борьба в истории. Москва, 2011; Герман О., Курчевський Я. Антагонізм і примирення у мультикультурних середовищах. Київ, 2017.

Є. І. Суйменко, М. В. Туленков

Антагонізм політичний.
Фрагмент Берлінського муру як його уособлення

Антагоніст (грец. ἀνταγωνιστής — суперник, супротивник, від αντι... — проти, та αὐών — змагання, боротьба) — у художньому творі — персонаж, який протидіє гол. герою (*протагоністу*), є носієм протилежних цілей, цінностей, рис характеру. Протистояння «А. — протагоніст», закладене ще в давньогрец. *трагедіях*, зазвичай становить центр. конфлікт твору та визначає розвиток сюжету. У класич. *античній літературі* А. виступає переважно як *антигерой* — негатив. персонаж, який чинить перешкоди гол. герою, лиходій, носій зла. Така роль могла належати не лише людині, а й надприродним силам (богам, *фатуму* тощо). Утім, можливі й сюжети, де А. рівний протагоністу за чеснотами (напр., Ахілл і Тектор в «Іліаді» Гомера). Співвідношення «позитивний протагоніст — негативний антагоніст» здатне радикально мінятися, якщо головний герой твору уособлює негативні риси, злочинну вдачу: тоді А. стає носієм альтернативних чеснот (напр., Макдуф у трагедії В. Шекспіра «Макбет» або Дж. Гаркер у у романі Б. Стокера «Дракула»). Протагоністу нерідко приписують гіпертрофовані вади, прикметні зовнішні риси. Хоча роль А. допоміжна, часом їхні образи є складнішими й глибшими, ніж образи протагоністів, а їхня роль — визначальною в розвитку сюжет. лінії (напр., Яго в п'єсі В. Шекспіра «Отелло»; професор Моріарті з циклу творів А. Конан Дойла про Шерлока Холмса; Дарт Вейдер, персонаж кіноепіпеї «Зоряні війни»; Джокер, персонаж серії коміксів, супротивник Бетмена тощо). Постаті А. у різних жанрах властиві різні особистісні риси та рольові функції. Так, у жанрі фільму жавів А. часто наділені вда-

Антагоніст. Джокер

чею геніального й підступ. маніяка. Натомість у нар. казках, комедіях — А. не так персоніфікує зло, як шкодить, капостить, втягує героя в кумедні ситуації (напр., чорт і Вакула у повісті М. Тоголя «Ніч перед Різдом»). Роль А. можуть виконувати групи осіб, загрози, катаклізми, соц. норми й соц. середовище та ін. обставини, які вимушений долати гол. герой.

Лит.: Литературные архетипы и универсалии / Под ред. Е. М. Мелетинского. Москва, 2001; Міфи України: За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» / Пер. з рос. Ю. Бурияка. Київ, 2003; Smiley S. Playwriting: The Structure of Action. Yale, 2005; Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль, 2007; Гнатенко К. І. Проблеми вивчення художнього образу в літературному творі // Наук. вісник Микол. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: філол. науки (літературознав.). 2016. № 1 (17).

А. В. Арістова

Антагоністи — 1) У біології див. *Антагонізм біологічний*. 2) В анатомії та фізіології — а) м'язи, що забезпечують рухи у двох протилежних напрямках (напр., згинання і розгинання кінцівок); збудження настає як одночасно, так і по чергово, що забезпечує тонку координацію рухів; б) зуби верхньої та нижньої щелеп: під час змикання таке розташування забезпечує жування; в) пари нервів: за їхньої протилежної дії забезпечується належна іннервація органів (напр., подразнення блукаючого нерву спричиняє уповільнення серцевого ритму, послаблення скорочень серцевого м'язу та ін.; подразнення симпатичного нерву дає зворотн. ефект тощо).

Лит.: Величенко М. А. Фітнес-технології силової спрямованості у фізичному вихованні студентів // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. (фіз. культ. і спорт). 2015. Вип. 3 (1); Попадюха Ю. А. Комп'ютеризовані елісферичні системи ІМООВЕ для реабілітації опорно-рухового апарату в спорті // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. (фіз. культ. і спорт). 2017. Вип. 3К (84).

Антадзе Додо

Антадзе, Доді (повне ім'я та по батькові — Ісаак Костянтинович; грузин. დოდო კოსტანტინიშვილი; 11.10.1900, с. Вардзана, тепер Харагаульський муніципалітет, регіон Імеретія, Грузія — 18.04.1978, м. Тбілісі, тепер Грузія) — театральний режисер, культ. діяч, один із засновників сучас. грузин. театру, нар. артист Грузії (з 1940), нар. артист СРСР (з 1971). Навчався 1919–1920 у театр. студії Г. Джабадарі у м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія). Учень реформатора сцени й засновника грузин. театру К. Марджанішвілі. У 1920-х працював у театрах м. Тбілісі: помічник режисера (1920–1924), режисер (1925–1927) в театрі Шота Руставелі; режисер у Тбіліському театрі робітників (1927–1928); керівник Грузин. театру юного глядача (1928). Разом із учнями К. Марджанішвілі (В. Анджапарідзе, Т. Чавчавадзе, У. Чхеїдзе та ін.) брав участь у створенні 2-го держ. театру драми в м. Кутаїсі (тепер Грузин. академ. драм. театр ім. К. Марджанішвілі) та працював у ньому: режисер (1928–1933), художній керівник і директор (1933–1938). Очолював ін. театри Грузії: Кутаїський драм. театр ім. Л. Месхішвілі (1938–1952), Тбіліс. рос. драм. театр ім. О. С. Грибоєдова (1952–1957), Грузин. драм. театр ім. Шота Руставелі (1957–1962). Ставив також вистави у театрі м. Гюмрі (Вірменія). Голова театр. спілки Грузії (1962–1977). Похований в *Дідубійському пантеоні*. Режисер, мист-во А. характеризувалося цілісністю худ. задуму. Центр. місце в його творчості займали п'єси сучас. авторів. Ставив також твори світової класики. Серед режисер. робіт: «Вільгельм Телль» Ф. Шіллера (1927), «Овече джерело» *Лопе де Вега* (1928), «Будинок на березі Кури» К. Каладзе (1931), обидві — спільно з К. Марджанішвілі, «Гурія Ніношвілі» Ш. Дадіані (1934), «Отелло» (1939) і «Король Лір» (1941) В. Шекспіра, «Ревізор» М. Гоголя (1952), «Хевісбері Гоча» за мотивами творів О. Казбегі (1956), «Вогни Картлі» (1961), «Кутаїсці» Л. Санікідзе (1962) та ін. Автор мемуарів: «Дні недавнього минулого» (т. 1–2; 1966), «Поряд з Марджанішвілі: Спогади» (1975; Держ. премія Грузин. РСР ім. К. Марджанішвілі, 1977), в яких розповідає про створення сучас. театру в Грузії. Нагороджений трьома орденами Черво-

ного Прапора (1941, 1946, 1950), орденом «Знак Пошани» (1958), медалями.

Пр.: დღეები ახლო წარსულის: რეჟისორის მოგონებანი. თბილისი, 1966; თეატრალური ზესტავონი. თბილისი, 1978; Р о с . п е р е к л . — О творчестве К. А. Марджанишвили // Константин Александрович Марджанишвили: Творческое наследие: Воспоминания: Статьи и доклады: Статьи о Марджанишвили / Ред. кол. Э. Н. Гугушвили, Д. С. Джanelидзе, В. Д. Жгенти и др. Тбилиси, 1958.

Лит.: Февральский А. В. Театр имени Руставели: Очерк развития. Москва, 1959; Гугушвили Э. Театральные портреты. Тбилиси, 1968.

Т. Д. Мороз

Антанаклasis (грец. αντανάκλασις, букв. — вживання слова в протилежному значенні), антаклаза — риторична фігура, яка повторює те саме слово в ін. значенні або застосовує *омоніми*. До А. відносять двозначні мовні звороти, побудовані на обігруванні семантики слів, фразеологічні звороти типу «пекти раків», «дати меду», каламбури, омонімічні рими тощо. Напр.:

Здібність

Досягнення чужих умів

За власні видати умів.

(А. Гарматюк)

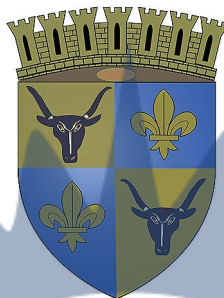
Лит.: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2007.

Л. Б. Стрюк

Антананаріву (франц. Antananarivo або Tananarive; малагас. Antananarivo) — місто, столиця *Мадагаскару*, адм. ц. однойменної провінції. Розташоване в центр. частині острова, на Центральному нагір'ї (Високе плато) на висоті бл. 1 200 м. У межах міста протікає р. Ікопа. Тер. — 88 км². А. засновано в 17 ст. королем Імеріні. Назва перекладається з малагасійської як «місто тисяч», тобто «місто людей». 1794 король Андріанампуїнімеріна проголосив місто столицею Імеріні, потім за правління його сина, короля Радама І, А. стало столицею Малагасійського королівства. Бл. 1820 королева Ранавалуна І збудувала королівський палац Рува на пагорбі Аналаманга, що вважався одним із 12 священних у королівстві. Тут розташ. успенський королів. Тоді ж в А. з'явилися перші поселенці з Європи, зокрема англ. місіонери, які засновували там школи й церкви. 1895 А. захопили франц. війська. Згодом острів перейшов під франц. протекторат, 1897 Франція офіційно проголосила Мадагаскар своєю колонією. Відтоді в А. перебувала колоніальна адміністрація, саме місто було відоме як Тананарів (назва зберігалася до 1970-х). Від 1960 А. — столиця незалежної Малагасійської Республіки, з 1975 — Демократичної Республіки Мадагаскар, від 1992 — Республіки Мадагаскар. 2009 у місті відбулися масові антиурядові демонстрації. За підтримки армії до влади прийшов перехідний уряд, який очолив А. Радзуеліна, колишній мер А. (2007–2009). Клімат субекваторіальний, який через висоту над рівнем моря наближений до субтропічного мусонного за температурним режимом, але набагато прохолодніший, ніж у долинах і на узбережжі Мадагаскару (через розташування міста на плато). Серед. т-ра липня — +20,5 °С, січня — +27 °С. Середньорічна кількість опадів — до 1 440 мм, у сезон дощів (грудень — лютий) їх випадає до 950 мм. Сухий сезон — від червня до вересня. Заг. кіль-

кість нас. — 1 млн 275 тис. осіб, густота — 14 489 осіб/км² (2018, перепис). Нас. агломерації оцінюють приблизно у 2,6 млн мешканців. Переважають малагасійці, з них 25 % належать до народності меріна. Сформовані індійська й китайська діаспори. Склад населення за статевими групами (2018, перепис): жінки (51,7 %), чоловіки (48,3 %). За релігійними групами (2018, оцінка): протестанти (бл. 40 %), католики (бл. 20 %), мусульмани (5 %) та ін. Значна частина мешканців А., особливо меріна, дотримуються традиц. вірувань і специфіч. обрядів. Щорічно нас. міста зростає на 90–100 тис. осіб. У промисловості зайнято 6 % нас. А. Тут розташ. підприємства цегляної, шкіряної, швейної та харчової пром-сті. На під. околиці міста — ТЕС. Буд-во розвивається повільно. Нас. переважно займається кустарними промислами й торгівлею. Бл. 20 % нас. А. працюють у міністерствах, держ. установах, банках, закладах освіти. Туризм розвинений слабо. Завдяки інвестиціям із Китаю реконструйовані

Антананаріву. Герб

Антананаріву

готелі, побудовані ще за колоніал. епохи. Міжнар. аеропорт Іваго, за 20 км від А., гол. летовище Мадагаскару, має порівняно невеликий пасажиробіг — 845 тис. осіб (2016). За колоніал. ча-

Антананаріву. Релігійні групи населення (2018, оцінка)

сів побудовано вел. залізничний вокзал, однак на 2019 регулярних пасажирських перевезень немає. Миський транспорт представлений таксі (основа парку — старі франц. автомобілі) та маршрутними таксі. В А. є бл. 100 початкових шкіл. Діють також приватні ліцеї, де навчання побудоване за франц. зразком. Тут розташ. найбільший ЗВО Мадагаскару — Ун-т А. (засн. 1955). Функціонують Католицький ун-т Мадагаскару (1960), Вищий політех. ін-т Мадагаскару (1993). У місті діють Малагасійська АН (1962), Ін-т прикладних досліджень (1957). Є Нац. 6-ка Мадагаскару (1961). В А. розташ. іст. музеї (1897), музеї геології (1923), мистецтв і археології (1970), піратів (2008). Діє бот. і зоологічний сад «Цимбаза» (1925). В А. сформувалися театральні трупи «Жаннет», «Хіра Гасі» та ін. Забудова до сер. 20 ст. займає схили й вершини гір, новіша — у долинах річок. Переважають одноповерхові будинки. Розроблено спец. програми щодо відновлення архітектурної

та культурної спадщини міста, а також розвитку інфраструктури. Серед найвідоміших пам'яток — палац Рува (відбудований у 21 ст.), палац Андафіаваратра (1872, арх. В. Пул) та ін. За 24 км від А. розташ. *Амбухіманга королівський пагорб*, об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (2001). Найпопулярніші види спорту — регбі та футбол. Стадіон «Макі», де проводяться змагання з регбі, вміщує 15 тис. осіб. У Нац. палаці культури та спорту «Махамасіна» (22 тис. місць), окрім концертів, вистав і фестивалів, відбуваються змагання з баскетболу й гандболу.

Лит.: Randremanana R., Sabatier P., Rakotomanana F. et al. Spatial Clustering of Pulmonary Tuberculosis and Impact of the Care Factors in Antananarivo City // Tropical Medicine & International Health. 2009. Vol. 14. № 4; Aubry C., Ramamonjisoa J., Dabat M. et al. Urban Agriculture and Land Use in Cities: an Approach with the Multi-Functionality and Sustainability Concepts in the Case of Antananarivo (Madagascar) // Land Use Policy. 2012. Vol. 29. № 2; Сингх Р. Д., Вуколов А. Н., Крупнов В. А. и др. Республика Мадагаскар. Современная экономика (проблемы, перспективы). Москва, 2017.

М. В. Арістов

Антанта (франц. Entente, букв. — згода) — військово-політичний союз у складі *Франції, Російської імперії й Великої Британії*, утворений на противагу *Троїстому союзу*. Одна зі сторін протистояння в *Першій світовій війні*. Початок формуванню А. покладено укладанням політ. (1891) і військ. (1893) союзу між Францією й Росією. Після підписання угод між Великою Британією, з одного боку, і Францією (1904) та Росією (1907) — з іншого, передвоен. склад А. остаточно усталився. Більшість країн, які взяли участь у Першій світовій війні на боці А., формально не були учасниками союзу. Членами А. під час Першої світової війни стали Японія (від серпня 1914) та Італія [з 1915, доти — член Троїстого (Четверного) союзу, який, однак, спершу зберігав нейтралітет у війні]. 1917 на правах «асоційованої сили» до А. приєдналися США, проте вони не були формальним членом союзу. Крім того, союзниками А. були Сербія (ультиматум Австро-Угорщини до неї був приводом для початку війни), Бельгія, Чорногорія, Португалія, Греція, Єгипет, Румунія (з перервою 1916–1918), Бразилія, Сіам, Монако, Непал та брит. домініони. Крім того, низка країн проголосили війну Центр. д-вам, однак не брали участі в бойових діях (Гаїті, Китай, Куба, Ліберія, Панама тощо). 1917 утворено центр. команд. орган А. (Вищу раду А.) за участі представників Франції, Великої Британії, Японії, Італії та США, що базувався в м. Версалі (Франція). США як асоційована д-ва, а не член союзу, брали участь у Вищій раді А. через пост. військ. представника, не долучаючись до політ. структур усередині неї. Вища рада А. мала визначальний вплив на формування післявоєнної карти світу (т. з. версальської системи), яка стала наслідком норм *Версальського мирного договору 1919*. Велика Британія та Франція уклали англо-французьку угоду про поділ сфер впливу від 23.12.1917, яким визначено зони відповідальності двох держав у колиш. Рос. імперії. Згідно з цим документом, до зони впливу Великої Британії мали увійти Кавказ, Кубань і Дон, до зони Франції — тер. сучас. України й Бессарабія. Вплив на ці тер. спершу здійснювався через дипломат. діяльність брит. і

франц. консулів у містах Києві й Одесі. Наприкінці 1918 на Пд. України розміщено обмежений франц. військ. контингент (з листопада 1918 — у м. Севастополі, з грудня 1918 — у м. Одесі, із

Антанта. Листівка присвячена союзу Великої Британії і Франції

січня 1919 — у м. Миколаєві). У м. Одесі від січня 1919 базувався штаб франц. десант. дивізії. У травні 1919 франц. війська з Пд. України було евакуйовано. Реальної участі в бойових діях на тер. України вони не взяли, що відрізняло франц. інтервенцію на Пд. України від британсько-амер. інтервенції на Пн. Росії (р-ни міст Мурманська й Архангельська).

Лит.: Hughes M. Diplomacy before the Russian Revolution: Britain, Russia, and the Old Diplomacy, 1894–1917. London, 2000; Henig R. B. The Origins of the First World War. London; New York, 2002; White J. A. Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895–1907. Cambridge, 2002; Strachan H. The Oxford Illustrated History of the First World War. Oxford, 2016.

Антанта балканська — військово-політичний союз балканських країн (*Греції, Румунії, Югославії й Туреччини*), метою якого було збереження *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* у регіоні. Союз укладено в м. Афінах 09.02.1934. Безпосер. перед підписанням угоди про створення А. б. між Туреччиною та ін. його членами було укладено двосторонні договори: турецько-грецький (вересень 1933), турецько-румунський (жовтень 1933) і турецько-югославський (листопад 1933). Країни — члени А. б. зобов'язувалися утримуватися від будь-яких ворожих дій щодо одна одної, а також надавати підтримку в разі нападу Албанії або Болгарії (балкан. країни, що не входила до союзу) на одну з країн — членів А. б. або нападу ін. європ. держави, якщо цей напад буде пов'язано з наданням підтримки ін. балкан. країні. Створення А. б. було спрямовано проти Болгарії (як країни, що перебувала в зоні впливу Німеччини) та Албанії (перебувала в зоні впливу Італії). Водночас норми угоди про створення союзу передбачали можливість майб. приєднання Болгарії та Албанії. Згодом протиболгарську спрямованість А. б. було пом'якшено, що засвідчило укладення Угоди про вічну дружбу між Болгарією та Югославією від 24.01.1937 (чинність підтверджено рештою країн — членів А. б.) та підписання Салонікської угоди від 31.07.1938. Останнім документом члени А. б. скасували обмеження на відновлення збройних сил Болгарії, накладені Нейіською мирною угодою від 27.11.1919. Створення А. б. на короткий час посилює позиції

Франції в балкан. регіоні. Двоє її членів (Румунія та Югославія) одночасно були членами *Антанти малої*, створ. за підтримки Франції. А. б. припинила існування після поч. *Другої світової війни*.

Лит.: Geshkov Th. I. Balkan Union: A Road to Peace in Southeastern Europe. New York, 1940; Campus E. The Little Entente and the Balkan Alliance. Bucuresti, 1978; Boia E. Romania's Diplomatic Relations with Yugoslavia in the Interwar Period, 1919–1941. Boulder, 1993; Barlas D., Vlašić A. The Balkan Entente in Turkish–Yugoslav relations (1934–41): the Yugoslav Perspective // Middle Eastern Studies. 2016. Vol. 52. Is. 6.

Антанта малі — військово-політичний союз *Чехословаччини, Румунії та Югославії*, створ. 1920–1921 за ініціативою й під егідою Франції для збереження післяверсальського статус-кво в Центр. та Пд.-Сх. Європі та запобігання реставрації монархії *Габсбургів*. Цей союз також мав виконувати роль протирадянського санітар. кордону. Сформувався на основі двосторон. угод між Югославією та Чехословаччиною (14.08.1920), Чехословаччиною та Румунією (23.04.1921), Югославією та Румунією (07.06.1921) і входив до системи військ.-політ. союзів у Європі, створених під егідою Франції. Остання уклала військ. угоди з кожною з трьох країн-учасниць союзу. А. м. давала Франції можливість забезпечити відкриття другого фронту у випадку збройн. конфлікту з Німеччиною. Формально двостор. угоди між країнами А. м. передбачали взаємну допомогу сторін у випадку «неспровокованого» нападу зі сторони Угорщини, яка прагнула ревізії *Тріанонського мирного договору 1920*, та Болгарії, зацікавленої в перегляді положень Нейіського мирного договору 1919 (згідно з цими двома угодами, до складу держав-учасниць А. м. було включено колишні тер. Угорщини, зокрема, укр. Закарпаття, та Болгарії). У рад. публіцистиці та, згодом, історіографії було поширене означення А. м. як «дрібнобуржуазного антидемократичного антирадянського утворення». Завдяки скоординованим і цілеспрям. спільним зовнішньополіт. діям Румунії, Югославії та Чехословаччини упродовж 1920–1930-х між цими країнами було сформовано не лише стійкі двостор. міждерж. зв'язки, а й основу цілісної системи стратегіч. партнерства. Вона охоплювала весь комплекс співпраці й базувалася на збігу осн. нац. інтересів цих країн і узгоджених діях на міжнар. арені. Поряд із тим, країни-учасниці союзу (провідну роль у якому відігравала Чехословаччина та її міністр закордон. справ Е. Бенеш) не мали спільної позиції щодо гол. європ. проблем. Зокрема, були розбіжності в поглядах на джерело зовн. загрози. Чехословаччина вбачала небезпеку в нападі нацист. Німеччини, через що в 2-й пол. 1930-х пішла на зближення із СРСР. Румунія розглядала СРСР як потенц. загрозу своїй нац. безпеці й тер. цілісності. Після того, як прем'єр-міністром Румунії став А. Авереску, її зовн. політика орієнтувалася на Італію та Німеччину. Югославія боялася тер. домагань із боку фашист. Італії, унаслідок чого вона схилилася до пронімецької політики. Союзники трактували укр. питання (про статус тер. з автохтон. укр. населенням) як внутр. справу країн, до складу яких входили ці території. Після *Локарнської конференції* (жовтень 1925), під час якої було здійснено спробу встановити систему європ.

безпеки на підставі франко-нім. примирення, Франція відмовилася від традиц. системи військ. союзів. Зокрема, вона послабила увагу до А. м. Після приходу до влади в Німеччині А. Гітлера і зростання її агресивності в А. м. почалися консолідаційні процеси. У лютому 1933 на зустрічі міністрів закордон. справ країн-учасниць союзу в м. Женеві (Швейцарія) було підписано Організац. пакт про політ. єдність та вищий рівень партнерства. Зокрема, створено Постійну раду для координації зовнішньополіт. дій за участі міністрів закордон. справ. Сформовано також виконавчий орган (Постійний секретаріат зі штаб-квартирою в м. Женеві) й Економ. раду. У 1934 Югославія та Румунія за згодою Чехословаччини стали учасниками *Антанти балканської*, до якої увійшли також Греція й Туреччина. Після цього розпочався процес розпаду А. м., Укладення *Мюнхенської угоди 1938*, наслідком якої стало розчленування і, пізніше, окупація (березень 1939) Чехословаччини Німеччиною, призвело до остаточ. розпаду союзу.

Лит.: Eduard Beneš a Malá dohoda. 1884–1934 / Ed. by B. Čolak-Antić, S. Radulescu, J. Šeba et al. Praha, 1934; Krofta K. Boj o mir a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech ministra Dra Ed. Beneše, 1924–33. Praha, 1934; Kunoši A. Malá dohoda ako činitel mieru. Praha, 1936; Krofta K. Czechoslovakia and the Little Entente in European Politics Today. Prague, 1937; Machray R. The Struggle and the Little Entente 1929–1938. London, 1938; Beneš E. Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství. Praha, 1947; Петерс И. Чехословацко-советские отношения (1918–1934). Киев, 1965; Петерс И., Языкова А. Малая Антанта в европейской политике. Москва, 1974; War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia / Ed. by R. C. Hall. Santa Barbara, 2014.

С. В. Віднянський

Антанта середземноморська — союз у складі *Австро-Угорщини, Великої Британії та Італії*, сформований на основі таємних угод, що передбачали збереження *статус-кво* у сх. частині Середземного моря, на узбережжі Пн. Африки, у Чорноморських протоках і на Балканах. Англо-франц. колоніальні суперечки та прагнення Великої Британії завадити посиленню позицій Росії на Бл. Сході сприяли зближенню Великої Британії з державами *Троїстого союзу*. Нім. канцлер О. фон Бісмарк, зацікавлений у загостренні англо-рос. суперечностей на Бл. Сході, дав брит. уряду зрозуміти, що в разі неукладення домовленостей Німеччина відмовиться від підтримки брит. інтересів у Єгипті. Прем'єр-міністр Великої Британії Р. Солсбері прийняв вимоги О. фон Бісмарка, проте з певними застереженнями щодо тексту угоди. Домовленості з Італією укладено 12.02.1887 шляхом обміну нотами між Р. Солсбері та італ. послом у м. Лондоні (Велика Британія). Сторони зобов'язалися підтримувати статус-кво в Середземному, Адріатичному, Егейському та Чорному морях. У разі неможливості збереження статус-кво Велика Британія та Італія передбачали можливість укладення особливих двостор. домовленостей. В англ. ноті зазначалося, що за необхідності в кожному окр. випадку сторони визначатимуть характер спільних дій. Це застереження залишало за Великою Британією можливість уникнути надання Італії військ. допомоги. 24.03.1887 до А. с. приєдналася Австро-Угорщина. 12.12.1887 в м. Лондоні укла-

дено англо-австрійську угоду шляхом обміну нотами між Р. Солсбері та послом Австро-Угорщини, до якої 16.12.1887 приєдналася Італія. Нові домовленості конкретизували раніше сформульовану позицію трьох держав щодо Туреччини задля запобігання посиленню впливу на неї Росії. Австро-Угорщина, Велика Британія та Італія зобов'язувалися зберігати статус-кво на Бл. Сході. А. с., за допомогою якої О. фон Бісмарк розраховував втягнути Велику Британію у військ. конфлікт із Росією та Францією, не досягла очікуваних результатів. Наприкінці 19 ст. загроза брит. колоніал. системі з боку Німеччини вплинула на зближення Великої Британії з Францією, а пізніше з Росією, через що А. с. втратила своє значення. Спроби її відновити 1895–1896 зазнали невдачі. Згодом оформлено дипломат. союз Великої Британії з Францією, згодом — із Росією, що отримав назву *Антанти*.

Лит.: Pribram A., Coolidge A. The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879–1914 : in 2 vol. Cambridge, 1920–1921; Schöllgen G. Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871–1914. München, 2000; Гончар Б. М. Антанта середземноморська 1887 // Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. / За заг. ред. Д. В. Табачника. Харків, 2013. Т. 1.

О. С. Черевко

А́нтара і́бн Шадда́д (араб. عنتره بن شداد; повне ім'я — Антара ібн Шаддад ібн Кірад аль-Абсі; бл. 525, місцевість Неджд, тепер Саудівська Аравія — бл. 615, місце смерті невідоме) — поет доіслам. доби. Мати А. і. Ш. була чорношкірою рабинею, батько належав до славного роду та, згідно з доіслам. законами, вважав сина рабом. Цей чинник вплинув на формування характеру та творчої долі поета. За мужність і благородство А. і. Ш. заслужив повагу в племені. Після смерті його образ оповитий легендами, про життя написаний нар. роман «Життєпис Антари» («Сірат Антар»), який А. Кримський назвав «рицарсько-історичним народним романом про бедуїнського богатыря Антара». У ньому А. і. Ш. — лицар без страху й докору, непереможний герой, захисник пригноблених, а також закоханий у двоюрідну сестру Аблу, яка ставилася до нього зверхньо. А. і. Ш. — автор 1 500 бейтів, які були вперше опубл. в м. Бейруті (1864), потім часто перевидавалися. Вірші здебільшого присвячені оспівуванню подвигів, чимало — ніжні лірич. газелі, присвячені Аблі, найвідоміша з них — *муаллака*. Завдяки цій любовній оповіді А. і. Ш. вважають «найліричнішим поетом» доіслам. Аравії. Творчість А. і. Ш. та ін. доіслам. поетів досліджував А. Кримський [опублікував в журн. «Правда» (1890, 1891; м. Львів) переклади кількох муаллак].

Лит.: Аль-Фахури Х. История арабской литературы : в 2 т. Москва, 1959–1961; Крымский А. История новой арабской литературы. Москва, 1971; Кримський А. Твори в п'яти томах. Київ, 1972. Т. 4; Халимоненко Г. Історія турецької літератури. Київ, 2009; Diwān Antarah ibn Shaddād: a Literary-Historical Study / Ed. by J. E. Montgomery. New York, 2018.

Г. І. Халимоненко

Анта́рес (від грец. Ἀντάρης — схожий на планету *Марс*, з автї — подібний і Ἄρης — *Арес*; у грец. міфології бог, війни, отожднював. дав. римлянами з Марсом; існують ін. версії, зокрема від Ἀντάρτης — бунтівник) — *зоря α в сузір'ї Скорпи-*

Антара ібн Шаддад

она. Екватор. координати зорі на епоху J2000,0: пряме сходження — $16^{\text{h}} 29^{\text{m}} 24,4^{\text{s}}$; схилення — $(-26^{\circ} 25' 55'')$. Видима зоряна величина $V = +0,91$. Астрометр. характеристики А.: променева швидкість (R_r) — $(-3,4 \text{ км/с})$. Елементи влас. руху (μ): за прямим сходженням — $(-10,16)$ мілісекунд дуги/рік, за схиленням — $(-23,21) \text{ mas/рік}$. Паралакс (π) А. дорівнює $(5,40 \pm 1,68)$ мілісекунд дуги, тобто відстань до А. становить 603 світлові роки (185 пк), абс. зоряна величина (V) — $(-5,28)$. Спектр. характеристики А.: спектр. клас $M1.5\text{Iab-Ib/B4Ve}$; показник кольору ($B-V$) — 1,87, показник кольору ($U-B$) — 1,34. Фіз. характеристики А.: належить до класу напівправильних зір змінних: амплітуда змінності — $0,9^{\text{m}}$, основ. період зміни блиску — 1733 доби. Маса $12,4/10 M_{\odot}$, радіус $883 R_{\odot}$, ефектив. т-ра — $(3\,400 \pm 200) \text{ К}$, болометр. світність — $67\,500 L_{\odot}$, 3 тер. України найкращий період для спостережень А. — літо. А. разом з Альдебараном, Спікою та Регулом — одна з чотирьох зір із найбільшим блиском, розташованих поблизу екліптики (прибл. в 5° від неї). Тому періодично відбуваються покриття А. Місяцем, іноді — планетами. Сонце проходить поблизу А. щороку 02 грудня (бл. 5° на Пн.). А. — подвійна зоряна система, має компаньйона — блакитну зорю на відстані бл. $2,9 \text{ кут. с (А. В.)}$. Хоча вона 5-ї видимої зоряної величини, зазвичай її важко побачити через вел. різницю з блиском А., блиск якого прибл. в 70 разів перевищує блиск А. В. Період обертання супутника навколо спільного центра мас системи — 878 р.

Лит.: Астрономический календарь. Постоянная часть / Под ред. В. К. Абалякина. 7-е изд., перераб. Москва, 1981; Ридпат Я. Звёзды и планеты: Атлас звёздного неба. Москва, 2004; Kaler J. B. First Magnitude: a Book of the Bright Sky. Hackensack, 2013; Schmidtke P. C. Angular Diameters of α Scorpii and λ Aquarii // Cambridge Workshop on Cool Stars, Stellar Systems, and the Sun. 2015. Vol. 18.

О. Г. Шевчук

Антарктида — материк, розташований у пд. полярній області Землі.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Уся тер. А., за винятком пн. частини Антарктичного півострова та прилеглих до нього островів, лежить у межах Пд. полярного кола. Пд. полюс Землі розташ. ближче до зх. частини материка. З усіх бо-

ків А. омивається холодними морями, які, згідно з різними схемами поділу Світового ок., є або частиною Південного океану, або пд. частинами Атлантичного, Індійського й Тихого океанів. Тер.: заг. — понад 14 млн км² (шельфові льодовики — бл. 1,5 млн км²; п'ятий за величиною материк), берегова лінія — 17,9 тис. км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Гіпотетичний материк, названий Terra Australis (лат. — Південна земля), був зображений у пд. полярній області на картах 16–18 ст. Дж. Кук досяг найпівденнішої на той час точки Землі під час плавання 1772–1775, утім, континент не відкрив. У 1-й пол. 19 ст. землю в районі Пд. полярного кола материка бачили китобой та мисливці на морського звіра, однак вони вважали її островами. А. відкрила рос. експедиція Ф. Беллінсгаузена й М. Лазарева, яка на кораблях «Восток» і «Мирний» 28.01.1820 дісталася п-ова Триніті. 30.01.1820 на п-ів Триніті висадилися моряки брит. експедиції Е. Брансфілда. Тим часом, «Восток» і «Мирний» попрямували до Землі Королеви Мод, а звідти — до Землі Ендербі. Однак учасники рос. експедиції не змогли висадитися на берег А. Наступного року «Восток» і «Мирний» відкрили найбільший в А. о. Олександра І та кілька малих о-вів. 1837–1840 франц. експедиція на чолі з Ж. С. Дюмон-Дюрвілем на кораблях «Астролябія» і «Зеле» дослідила доти невідому Сх. А. і встановила розташування Пд. магнітного полюса Землі. 1897–1899 бельгійська експедиція на кораблі «Бельжика» пройшла вздовж Антарктичного п-ова, однак судно затиснуло кригою в Беллінсгаузену морі, через що експедиція вимушено дрейфувала в крижаному полі майже рік. Штурманом групи був Р. Амундсен (1872–1928; Норвегія). Уперше організовану зимівлю в А. влаштувала експедиція К. Борхгревінка (1864–1934; Норвегія) у 1898–1900. Значний внесок у вивчення материка зробила брит. експедиція Е. Шеклтона на судні «Німрод» (1907–1909). Полярники дослідили різні ділянки антарктичного узбережжя, піднялися на вулкан Еребус і спробували дістатися Пд. полюса (до нього залишилося бл. 180 км). Учасником цієї місії був, зокрема, австралійський геолог Д. Моусон, який 1911–1914 і 1929–1931 організував вел. експедиції до А. Е. Шеклтон брав участь у 4-х антарктичних експедиціях, 3 з яких очолив. 1911 дві суперницькі експедиції — норвезька на чолі з Р. Амундсеном та брит. на чолі з Р. Скоттом — штурмували Пд. полюс. Експедиція Р. Амундсена досягла його першою 14.12.1911 й безпечно повернулася назад. Група Р. Скотта дісталася полюса 17.01.1912 і на зворотному шляху загинула. 1910–1947 до А. відряджено ще декілька експедицій, зокрема 1929 адмірал Р. Берд (1888–1957; США) здійснив перший політ над Пд. полюсом. Комплексно континент досліджували за програмами Міжнар. геофіз. року 1957–1958 та міжнар. полярних років. Згодом низкою країн в А. відкриті дослідницькі станції. Материк перетнули маршрути трансантарктичних експедицій на літаках і санно-гусеничних потягах. 1959 підписано Договір про Антарктику. Геол. будова, підлідний рельєф і клімат А. досі вивчені неповно. Суворі клімат. умови, потужний льодовиковий щит значно ускладнюють дослідження материка, особливо його внутр. частин. За впровадження геофіз. методів досліджень, дистанційного зондування, спец. методів буріння здійснюється відкриття нових гір, долин і озер,

Антарктида. Гори Тангра, о. Лівінгстон

змінюються уявлення про динаміку льодовиків і атмосферні явища.

ПРИРОДА. Материк вирізняється екстремально холодним кліматом, на 99 % вкритий льодовиками.

Геологічна будова і корисні копалини. Сх. частина А. лежить на *Антарктичній платформі*, яка має типові риси давніх платформ: кристалічний фундамент, складений породами докембрійського віку, та слабо дислокований осадовий чохол, який утворюють породи палеозою, мезозою та кайнозою. Відповідно до теорії утворення материків, що спирається на концепцію *літосферних плит*, А. входила до суперконтиненту *Гондвани* і відділилася при розкритті сучас. океанів. Найбільш вивченими в А. є карбонатні й теригенні відклади формації Бікон девонського — пермського віку, на яких залягають пласти пісковиків, кам. вугілля і глинистих сланців пермсько — тріасового віку, а також *тиліти*. Пояс *Трансантарктичних гір* — найбільша складчаста система на материку, що сформувалася в *пізньокрейдову* фазу *орогенезу*. За однією з тектон. концепцій, пояс утворився внаслідок континентального рифтогенезу, згідно з іншою, у зоні *субдукції* між Антарктичною платформою (Східно-Антарктичним *кратоном*) і Західно-Антарктичним *рифтом*. У межах Трансантарктичних гір залягають породи формації Бікон, перекриті пластовими інтрузіями *долеритів* і базальтовими покривами юрського віку. Верхній структурний поверх формує дислокована осадово-вулканогенна товща. Зх. А. має складну геол. будову. У її межах виокремлюють молоді мезозойську плиту, що прилягає до поясу Трансантарктичних гір. Виділяються гли-

бокі тектон. прогини, пов'язані, ймовірно, з рифтогенезом і, відповідно до геофіз. даних, виповнені осадовими відкладами потужністю понад 10 км. В андійську фазу орогенезу (юрський час) Антарктичний п-ів розвивався як внутр. вулканічна дуга, з якою був пов'язаний потужний інтрузивний та ефузивний магматизм. Мезозойські утворення, крім магматичних порід, представлені грубою брекчією та конгломератами, вище яких залягають товщі пісковиків і глинистих сланців, ще вище — 200-метрова товща ліпаритових і дацитових лав, туфів та агломератів. У кайнозой відбулося формування глибокого рифту прот. Брансфілд і складчаста структура Антарктичного п-ова відділилася від молоді островної дуги *Південних Шетландських островів*, що супроводжувалося інтенсивним магматизмом. Вулканічні виверження й землетруси там зафіксовані в 19–20 ст., зокрема на вулкан. островах Пінгвін і Десепшен. Згаслі вулкани також відкриті на Антарктичному п-ові (Арго-Пойнт, п-ів Табарін), у районі *нунатаків* Сіл — активні фумароли. Ін. вулкан. район Зх. А. — узбережжя *Росса моря* поблизу Трансантарктичних гір. На о. Росса розташ. кілька вулканів, серед яких згаслий Террор (3 262 м) та активний Еребус (3 794 м), вивернення якого відбулося 2005, 2011. На прилеглій ділянці материка — 14 вулканів, ймовірно, згаслих, зокрема Мельбурн, Блек, Плеяди, Мейсон. Земля Мері Берд також характеризується активними вулкан. процесами, зокрема тут розташ. щитові вулкани Сідлі (4 285 м, за ін. даними — 4 281 м), Тоні (3 595 м), Берлін (3 478 м) та ін. Згідно з дослідженнями 2017, у цьому р-ні відкрито 91 вулкан. вогнище, зокрема й підлідні вулкани. У центр. р-нах А. немає відслонень гір. порід, а буріння є трудомістким і затратним, тому вел. значення для вивчення геол. будови А. мають геофіз. дослідження. В А. виявлені поклади *корисних копалин*, серед яких переважає кам. вугілля (потужні пласти залягають у серед. частині формації Бікон). На Землі Вілкса відкрито родовище залізних руд. Кілька магнітних аномалій (очевидно пов'язаних із покладами заліза) виявлено в ін. р-нах Сх. А. На Землі *Аделі* виявлені рудопрояви хрому, заліза й золота, на Антарктичному п-ові — міді, молібдену, золота і срібла. Комплекс Дюфек у горах Пенсакола вважається аналогом багатой золото-ураноносною формації *Вітватерсранд* у ПАР. Відбуток корисних копалин на материку заборонений Договором про Антарктику й підтверджений Мадридським протоколом 1991.

Рельєф і льодовиковий покрив. Гіпсометрію і рельєф земної поверхні в А. визначають морфологічні риси льодовиків. Антарктичний материковий льодовик (потужність від 200 до 4 000 м) майже повністю приховує гір. породи корінного ложа материка, за винятком антарктичних оаз (вільних від льоду кам'янистих ділянок) та нунатаків. Геол. структури й пов'язані з ними форми підлідного рельєфу (морфоструктури) відбиваються в топографії А. Через усю А., від Землі Оутса до Землі Котса, простягаються Трансантарктичні гори. У їх межах виділяються окремі пасма та масиви — гори Черчилли, Королеви Мод, Пенсакола та ін. Окремі вершини заввишки понад 4 000 м, зокрема гори Кіркпатрік (4 528 м), Мінто (4 165 м), Лістер (4 025 м). Майже перпендикулярно до Трансантарктичних ви-

Антарктида. Цілорічні антарктичні дослідницькі станції (частина)

Назва	Країна	Рік	Розташування
Академік Вернадський	Україна	1996	Острів Галіндез, поблизу Антарктичного півострова
Амундсен — Скотт	США	1957	Південний полюс Землі
Бельграно II	Аргентина	1979	Земля Котса
Восток	Росія	1957	Східно-Антарктичне плато, полюс холоду Землі
Галлей VI	Велика Британія	2013 (1956)	Шельфовий льодовик Бранта (дрейфуюча)
Генерал Бернардо О'Гіггінс	Чилі	1948	30 км від миса Прайм-Хед, Антарктичний півострів
Дюмон-Дюрвіль	Франція	1956	Земля Аделі, район Південного магнітного полюса
Есперанса	Аргентина	1953	Земля Греяма
Конкордія	Італія, Франція	2005	Східно-Антарктичне плато
Куньлунь	Китай	2009	Східно-Антарктичне плато
Майтрі	Індія	1989	Земля Королеви Мод
Мак-Мердо	США	1956	Острів Росса
Мирний	Росія	1956	Земля Королеви Мері
Моусон	Австралія	1954	Земля Мак-Робертсона
Палмер	США	1968	Острів Анверс
Прогрес	Росія	1989	Біла затоки Прюдс
Ротера	Велика Британія	1975	Острів Аделейд, поблизу Антарктичного півострова
Скотт	Нова Зеландія	1957	Острів Росса
Сьова	Японія	1957	Земля Королеви Мод
Чан Бого	Південна Корея	2014	Земля Вікторії
Чанчен	Китай	1985	Острів короля Георга

тягнуті гори *Елсворт* із найвищою точкою А. — масивом *Вінсон* (4 892 м). Антарктичний п-ів також має гористий рельєф, особливо розчленований у пн. частині (Земля Грейма). Антарктична материкова брила під вагою льодовика занурена у пластичний шар астеносфери, відповідно, спостерігається ізостатичне просідання кам'яного ложа А. на 600–1000 м (за різними розрахунками) під навантаженням льодовикового щита. Так вел. регіони А., насамперед у Зх. А., лежать нижче сучас. рів. океану. Однак, через товщину льодового щита А. є найвищим серед усіх материків Землі. Серед. висота денної поверхні А. — 2 040 м. Материкове зледеніння А. формують вел. покривні льодовики, або льодовикові щити, — Східно-Антарктичний та Західно-Антарктичний, що розділені Трансантарктичними горами. Серед. потужність льодовикового покриву в А. становить 1 829 м, у центрі Східно-Антарктичного щита — понад 4 000 м. Їхній профіль близький до еліптичної кривої, що відображає розтікання пластичного льоду від центру льодовиків до периферії, тобто до узбережжя А. Над поверхнею льодовиків покривних здійснюються окремі височини і плато. Крига у вел. масах набуває пластичності і тому перебуває в постійному русі. У міру того, як льодовики сповзають до узбережжя, у їхньому тілі формуються гряди торосів, вел. поперечні розломи й повздовжні тріщини. Іноді край щита підходить до океан. узбережжя, утворюючи льодові урвища заввишки 100–200 м, від яких відколюються айсберги. Айсберги, які відокремилися від берегових урвищ, мають вигляд плаваючих льодових гір та веж. Вел. роль у динаміці антарктичних льодовиків відіграють вивідні льодовики, схожі на потоки пластичного льоду, що рухаються зі швидкістю 200–1200 м/рік, а також близькі до них за морфологією долинні льодовики. Льодові потоки Фаундейшн та Сил Підтримки живлять льодовик шельфовий Ронне — Фільхнера. У Сх. А. долинний льодовик Ламберта, приурочений до грабена на Антарктичній платформі, приймає льодовики-притоки (Фішера, Коллінза та ін.) і живить шельфовий льодовик Еймері. Багато льодовиків (серед яких — Берд, Німрод, Леннокс-Кінг та ін.) стікають зі Сх. купола долинами Трансантарктичних гір, живлячи шельфовий льодовик Росса (бл. 500 тис. км²). Шельфові льодовики утворилися за сотні років із льоду, принесеного з материка, скидаються на льодові плити, що тримаються на плаву, переважно в затоках, лише зрідка спираючись на мор. дно. Товщина криги на таких льодовиках становить 900–1300 м у приматериковій частині та 100–300 м біля океан. краю (коли загалом в Антарктиці — 1–1,5 м). Шельфові льодовики займають значну частину антарктичного узбережжя, їхня заг. пл. — понад 1,5 млн км². Серед найбільших — льодовики Росса й Ронне — Фільхнера (бл. 420 тис. км²). Саме від шельфових льодовиків відколюються найбільші за площею айсберги у світі, як-от Ей-38 (англ. А-38) площею 6,9 тис. км², що відділився від льодовика Ронне — Фільхнера в 1998, Бі-15 (англ. В-15) площею бл. 11 тис. км², що відокремився від льодовика Росса 2000 та ін. На островах поширені також купольні льодовики, зокрема скельну поверхню о. Галіндез перекиває льодовик Домашній.

Клімат. Уся тер. входить до *антарктичного поясу*. А. є найхолоднішим серед усіх материків. Водночас показники сумарної сонячної радіації перевищують 4 200 МДж/м² (набагато більше, ніж у субтроп. пояс). Однак, через те, що сніг і крига мають *альбедо* 85–95 %, значна частина со-

Антарктида. Типовий краєвид Антарктиди

нячної енергії відбивається (до 3500 МДж/км²). Відповідно, поверхня майже не прогрівається і в А. встановлюються вкрай низькі температури. У Сх. А. пересічна т-ра в лютому на станціях «Дюмон-Дюрвіль» (Земля Аделі) становить $-1,3^{\circ}\text{C}$, «Амундсен — Скотт» (Пд. полюс) — $-40,9^{\circ}\text{C}$, «Восток» (льодовиковий купол Східної А.) — $-44,3^{\circ}\text{C}$. Пересічна т-ра в липні на станціях «Дюмон-Дюрвіль» — -20°C , «Амундсен — Скотт» — -59°C , «Восток» — -66°C . 21.07.1983 на ст. «Восток» була зафіксована найнижча на Землі т-ра повітря — $-89,2^{\circ}\text{C}$. Водночас центр. частина А. характеризується дуже сухим кліматом. Попри часті заметілі та бурани,

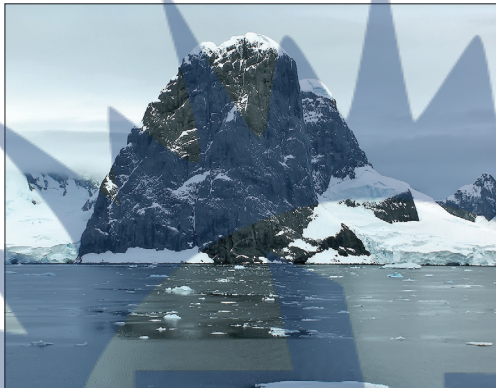

Антарктида. Пік Святого Бориса, острів Лівінгстона

на ст. «Амундсен — Скотт» за рік випадає до 5 мм опадів, на ст. «Восток» 22 мм. На узбережжі океану у Сх. А. опадів випадає більше — від 80 до 500 мм. Важке холодне повітря, що формується в центр. частині материка, стікає за поверхнею льодовикового купола, формуючи *вітри стокові* зі швидкістю 10–20 м/с, поривчасті, з частими поземками або заметілями. Вириваючись із льодовикових долин на узбережжя чи шельфовий льодовик, потоки повітря формують т. з. катабатичні вітри зі швидкістю 36–44 м/с, на узбережжі моря Росса при сильних поривах —

89 м/с. У зх. частині материка клімат дещо тепліший і вологіший, однак трапляються часті сильні вітри й заметілі (до 120 днів/рік). На ст. «Бельграно II», у Зх. А., пересічні т-ри лютого — -7°C , липня — $-20,5^{\circ}\text{C}$; кількість опадів — 300 мм/рік. Набагато м'якший клімат спостерігається в антарктичних оазах Антарктичного п-ова й на

Антарктида. Піки Уні, Канал Лемера

прилеглих до нього о-вах. До цих районів надходять океан. повітр. маси, тепліші й набагато вологіші, ніж центрально-антарктичні. Упродовж року тут здебільшого панує хмарна погода, опадів випадає від 300 до 680 мм. На ст. «Академік Вернадський» пересічні т-ри січня — $+1,5^{\circ}\text{C}$, липня — -7°C , середньорічна кількість опадів — до 600 мм.

Внутрішні води. В А. немає постійних водотоків. Улітку внаслідок інтенсивного танення снігу в антарктичних оазах утворюються тимчасові підльодовикові водні потоки, які часто течуть у підльодовикових тунелях із теплим повітрям. З поверхні переважно непомітні, виявляються за допомогою георадарних зйомок. Серед найбільших таких «річок» — Онікс завдовжки бл. 30 км (Земля Вікторії). В антарктичних оазах також розташ. багато прісних і солоних озер. Відомі системи озер в оазах Ширмахера та Бангер-

Хіллз, оз. Сурібачі в оазі біля зат. Люцтов-Хольм, а також ультрасолоне оз. Віда у р-ні Сухих долин та ін. За допомогою радіолокаційних зйомок із супутників і літаків, наземних геофіз. досліджень встановлено, що під льодовиком покривом в А. є розгалужена мережа долин, яку формують, імовірно, підльодовикові водні потоки й озера. На 2020 виділено понад 400 озер, що, можливо, лежать під льодовиками. Три з них розкриті глибокими буровими свердловинами — Восток, Віланс і Мерсер. Найбільше — оз. Восток, що лежить поблизу однойм. станції під льодовим щитом на глибині 3 769 м. Заг. пл. — понад 15 700 км², серед. глибина (за геофізичними даними) — 200–400 м, макс. глибина — понад 1 200 м.

Рослинний і тваринний світ. Суворий клімат і суцільний льодовий покрив А. несприятливі для розвитку біоти. Флора дуже збіднена. В антарктичних оазах трапляються лишайники (понад 200 видів), мохи, водорості та лише 2 види судинних рослин. На узбережжі трапляються колонії морських ссавців з родин Отарієвих — південних морських левів (*Otaria flavescens*), а також Тюленевих (тюлень Ведделла, тюлень Росса, тюлень-крабоїд тощо). Наземні ссавці відсутні. Серед птахів А. найвідомішими є пінгвіни: з-поміж 16 видів в А. мешкає лише 2 — пінгвін Аделі та пінгвін імператорський, на Антарктичному п-ові — також пінгвін-шкіпер, на більш віддалених о-вах — антарктичний пінгвін. Серед літаючих птахів — кілька видів альбатросів і бакланів, види родів гігантський буревісник та антарктичний буревісник, довгохвостий поморник, океанник Вільсона. Усі гніздяться на узбережжі. Див. також *Антарктична біогеографічна область*.

Загрози і ризики. 1995–2015 методами дистанційного зондування, супутникової гравіметрії та за допомогою спец. балансових моделей надходження й витрат льоду було отримано багато даних про скорочення пл. і маси льодовиків в А. За даними НАСА (2012), скорочення маси льодовиків в А. становить 72 ± 43 Гт/рік.

Антарктида. Мис Ханна, місце на о. Лівінгстон поблизу Антарктиди

